

ISSN: 1300-7874
e-dergi ISSN: 2564-6915

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH

*uluslararası hakemli dergi
international peer reviewed journal*

**Yılda iki sayı yayımlanır.
*Biannual***

**28. Yıl/Year
54. Sayı/Volume**

**Niğde
2023-Güz/Autumn**

Kurucu ve Baş Editör
Founder and Editor in Chief
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT

Filoloji Alan Editörleri / *Field Editors of Philology*
Doç. Dr. Dinçer APAYDIN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Arş. Gör. Dr. Merve AKBAŞ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Felsefe Alan Editörü / *Field Editor of Philosophy*
Doç. Dr. Recep Batu GÜNÖR
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Tarih Alan Editörü / *Field Editor of History*
Doç. Dr. Bilal KOÇ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

İngilizce Editörü / *English Manuscripts Editor*
Okt. Hale DEDE
(Kadir Has Üni.)

Yazı İşleri Müdürü / *Executive Editor*
Doç. Dr. Ramis KARABULUT
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Haberleşme / Communication
turklukbilimi@gmail.com

Ramis KARABULUT
Ahmet Kuddusi Mah. 247. Sk. No: F/19
Bor / NİĞDE
☎ 0542 626 24 56

ISSN: 1300-7874
e-dergi ISSN: 2564-6915

Ağ Adresi / *Website*
www.tubar.com.tr

Baskı/Printing
Bizim Büro Mat.
Büyük Sanayi 1. Cad. Sedef Sok.
Nu: 6/1 İskitler / ANKARA
☎ (0 312) 435 82 07 - 229 99 28

Basım Tarihi: Aralık / *December* 2023

Banka Hesap Nu.
Bank Account Number
Garanti Bankası/*Bank*
Niğde Şubesi/*Branch*
Hikmet KORAŞ
TR49 0006 2000 2560 0006 6945 66

TÜBAR'ın *Yazım ve Yayın İlkeleri*'ne
www.tubar.com.tr
adresinden ulaşabilirsiniz.

TÜBAR'ın tarandığı dizinler
TÜBAR is indexed and abstracted by

TR DİZİN Tübitak Ulakbim
EBSCO Academic Complete Search
MLA Modern Language Association
SOBİAD Sosyal Bilimler Atfı Dizini
ACADEMINDEX

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Vahit TÜRK
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Abdürreşit KARLUK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Prof. Dr. Necdet OSAM
(KKTC Doğu Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
(Ankara Üni.)

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ
(Ahi Evran Üni.)

Doç. Dr. Halide İMAMOVA
(Taşkent Devlet Şarkınaslık Ens.)

Doç. Dr. Ergin JABLE
(Priştine Üni.)

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Em.)

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Muhsin MACİT
(Anadolu Üni.)

Prof. Dr. İrfan MORİNA
(Priştine Üni.)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Doç. Dr. Elza SEMEDLİ
(Hazar Üni.)

Dr. Ablet SEMET
(Georg-August Universität Göttingen)

Dergimiz; editörleri, kurul üyeleri, hakemleri ve yazar-
larına, her türlü akademik faaliyette COPE (*Committee*
on Publication Ethics)'ün ölçütlerinin esas alınmasını
önermektedir.

<https://publicationethics.org/>

54. Sayının Hakemleri / Referees

- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
(Milli Savunma Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Mihriban AYDIN
(Dokuz Eylül Üni.)
- Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN
(Atatürk Üni.)
- Prof. Dr. Ümmühan BİLGİN TOPÇU
(Başkent Üni.)
- Doç. Dr. Sibel BULUT
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
- Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN
(Sivas Cumhuriyet Üni.)
- Doç. Dr. Cengiz BUYAR
(Kırgızistan-Manas Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
- Doç. Dr. Recep BÜYÜKTOLU
(Çankırı Karatekin Üni.)
- Prof. Dr. Faruk ÇOLAK
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
- Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK
(Hitit Üni.)
- Doç. Dr. Mevlüt GÜLMEZ
(Akdeniz Üni.)
- Doç. Dr. Murat GÜR
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
- Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üni.)
- Doç. Dr. Erkan KARAGÖZ
(Uluslararası Saraybosna Üni.)
- Doç. Dr. Orhan KILIÇARSLAN
(Düzce Üni.)
- Öğr. Gör. Dr. Derya KILIÇKAYA
(Kocaeli Üni.)
- Doç. Dr. Sevda ÖNAL KILIÇ
(Atatürk Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Özgül ÖZBEK GİRAY
(Artvin Çoruh Üni.)
- Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI
(Balıkesir Üni.)
- Prof. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
(Erciyes Üni.)
- Doç. Dr. Canan SEVİNÇ
(Necmettin Erbakan Üni.)
- Prof. Dr. Hasan ŞENER
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
- Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK
(Giresun Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN
(Giresun Üni.)
- Doç. Dr. Koray ÜSTÜN
(Hacettepe Üni.)
- Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
- Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
(Tokat Gaziosmanpaşa Üni.)
- Prof. Dr. Osman YILDIZ
(Kıbrıs İlim Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa Page
Prof. Dr. TAKDİM Nâzım H. POLAT	7-8 9-10
Araştırma Makaleleri / <i>Research Articles</i>	
Doç. Dr. Rus Arşivlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Telli AKHUNDOVA (1918-1922) KORKMAZ <i>Mustafa Kemal Pasha and Türkiye in the Russian Archives (1918-1922)</i>	11-28
Dr. Öğr. Üyesi 15. Yüzyıl Mesnevilerinin Hâtıme Bölümleri Üzerine Özlem BATĞI AKMAN Karşılaştırmalı Bir İnceleme <i>A Comparative Analysis on Epilogue of the Mesnevis of 15th Century</i>	29-47
Dr. Yaşar Kemal'in <i>Al Gözümlü Seyreyle Salih</i> Romanında Selma ÇELİK Otobiyografik Unsurlar Üzerine Bazı Dikkatler <i>An Analysis on Authobiographic Features in Yaşar Kemal's Biographic Novel Al Gözum Seyreyle Salih</i>	49-68
Dr. Öğr. Üyesi Begil Oğlu Emren'in Boyunu Otoriteye Saygı-Saygı- Sezai DEMİRTAŞ sızlık Bağlamında Okumak <i>Studying The Story of Begil Oğlu Emren in the Context of the Dilemma of Respect and Disrespect for Authority</i>	69-80
Dr. <i>Târih-i Feth-i Mısır</i> 'da Bileşik Fiiller Ömer Anıl DÜŞMEZ <i>Compound Verbs in Târih-i Feth-i Mısır</i>	81-98
Dr. Öğr. Üyesi II. Meşrutiyet Dönemi'nden Kısa Ömürlü Bir Mizah Cengiz EKEN Gazetesi: <i>Çekirge</i> <i>A Short-Lived Humor Newspaper from the Second Constitutional Monarchy Period: Çekirge</i>	99-132
Öğr. Gör. Dr. Yusuf Ziya'dan Falih Rıfkı'ya Sitemkârâne Bir Dost Osman EROĞLU Mektubu <i>A Reproachfully Friendly Letter from Yusuf Ziya to Falih Rıfkı</i>	133-146

Doç. Dr. Ramis KARABULUT	Kurtuluş Savaşı Romanlarında İş Birliği / Hain Aydınlar <i>Co-conspirator / Treacherous Intellectuals in Novels in the War of Independence</i>	147-165
Dr. Öğr. Üyesi Dilber TAHİROĞLU	Pozitivizm Kışkacında Aydınların İnanç Problemi: <i>Mat- mazel Noraliya</i> 'nın Koltuğu ve <i>Yalnızız</i> Romanları <i>The Intellectual's Crisis of Faith in the Grip of Positi- vism: Matmazel Noraliya'nın Koltuğu and Yalnızız</i>	167-186
Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ	Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzündeki Türkçe Kişi Adları ve Unvanlar Üzerine Notlar <i>Notes on Turkish Personal Names and Titles on the Chinese Face of Köl Tigin Inscription</i>	187-207
Yayın Tanıtımı	<i>/ Book Review</i>	
Ayşegül BÜYÜKÇAPAR	Abdullah ŞENGÜL <i>Tarihten Sahneye Türk Tiyatrosu Üzerine Çalışmalar</i>	209-212
Büşra Nur YILDIZ	Fatma ÖZTÜRK DAĞABAKAN <i>Toplumdilbilim</i>	213-218
Yayın İlkeleri	<i>/ Principles</i>	219-224

TAKDİM

(54)

ROMANI ZENGİNLEŞTİRECEK KONULAR

Her türden edebî eserin toplumsal hayatla bağıını kurmak (“kurmak” yanlışsa kurgulamak) kolaycılık olarak görülebilir. Belki saf şiir, sembolist veya empresyonist şiir böyle kurgulara malzeme olmamak için azamî direnci gösterebilen poetik tutumlardır. Fakat romanın her dönemdeki, her memleketteki, her edebî anlayış ve yönelişten örneklerini; -bir tarafıyla- toplumun bir veya birkaç tabakasının bazı meselelerine ayna tutmuş sayabilirsiniz. Klasik Şark-İslâm edebiyatlarındaki mesnevileri roman sayma teşebbüslerinin sebepleri arasında “Bakın, bizde de var!” diyebilme psikolojisi yok mu dersiniz?

Roman türünü *Paul et Virginie* (Bernardin De Saint Pierre) seviyesinden ileriye götürmüyorsanız *Kerem ile Aslılar*, *Tahir ile Zühreler*, *Leylâ ile Mecnunlar* hatta bu tarzın en uç noktasında bulunup temsilî isimler üzerine kurulu *Hüsn ü Aşk* vb. eserleri -hatırınız için- roman sayabiliriz. Hâlbuki romanı tanımlayanlar, boşuna “reel dünya yaşantısı” üzerinde durmuyorlar. Kast edilen dünya, insanoğlunun kirlettiği dünyadır. Toplu katliam silahlarıyla, laboratuvarda üretilen salgınlara sebep olan mikroplarıyla, nerede bir zenginlik varsa oraları önce silah deposu sonra yangın yeri yapmasıyla, çeşit çeşit uyuşturucularla kirlettiği dünya... Basılı veya kriptoparayla, bankayla, borsayla, siyasi rantla, cinsellikle ve vicdanı kirlenmemiş insanın bilemeyeceği daha nice cerahatle kokuşmuş dünya... Zavallı Kerem bir bankanın içini değil sadece -dizine başını koyduğu- Aslı'nın cemalini görebilmek için otuz iki dişini çektiyip çenesini boşaltmıştı. Ferhad'ın elinde, bir işaretle binlercesini fukaralaştıracak borsa hissesi değil bir adet kazma vardı. O; kazma ile dağı taşı delip su getirmeye çalışıyordu; elini her daldırışında devlet hazinesini kurutan bir müteahhit değildi. Mecnun gibilerin yanında olanlar da karşısında bulunanlar da her türlü gayrimeşru siyasi manivelayı kanun kılıfına sokma şeytanlığından habersizdi.

Ama madalyonun diğer yüzüne de bakmalı.

Bütün bunlar olmadan modern roman türü doğamazdı. Romani ortaya çıkarıp geliştiren, dünyanın karmaşasıdır, entrikasıdır. Bugünkü roman karakterlerinin gözüyle Şirinler, Leylâlar hep “saftirik” insancıklardır.

Öyle ise,

Son zamanlarda Türkiye gündemini meşgul eden “fenomenler” (bu da ne biçim isimlendirme / sıfatlandırma ise...) meselesi, romanımız için bitmez tükenmez yeni ufuklar açmış demektir. Birkaç yıl içinde, ayakkabı boyacı-

ğından kazandıklarıyla uçaklar, marinalar alan, otel zincirleri kuran iş adamlarının başarı öyküleri (!), devletleri dolandırıp “Hayırsever İş Adamı” ödülü alanların destansı (!) maceraları gibi henüz yazılmamış nehir romanlar için ne büyük kaynaklar keşfedildi!.. Öyle bitmez tükenmez kaynaklar ki binlerce “Yalan Rüzgârları” estirilebilir, binlerce Erol Toy’lar yetişse bu vakaların peşinden yetişemez!...

İşin tuhafı,

Hem iktidarı destekleyen siyasi irade hem muhalefet bu yeni veleda aynı adı veriyor: “Çürümüşlük”...

Bu ufunetten kaçınmak için yüzümüzü başka yöne çevirmeliyiz. Ama koku atmosferi sarmış; yüz çevirmekle temiz hava solunamaz, göz yummakla aydınlığa çıkılamaz!

Daha önce nice ufunet bulutunu ciğerlerimize yerleştirdiğimizi hatırlamak, bizi ümitsizlik gayyasına yuvarlamamalıdır.

Romanın ortaya çıkması için çatışma, çatışmanın olabilmesi için mevcut gücün yanı sıra bir de “karşı güç” bulunması gerekir. “Çürümüşlük”ün romanımızı zenginleştirebilmesi için yegâne eksikimiz var: Hukuk! Karşı güç olarak hukuk... Herkese karşı aynı şekilde işleyen hukuk...

Nâzım H. POLAT

1 Aralık 2023

EDITORIAL

(54)

SUBJECTS THAT ENRICH THE NOVEL

Constructing (or if “constructing” is wrong, fictionalizing) the connection of all kinds of literary works with social life may be seen as taking the easy way out. Perhaps pure poetry, symbolist or impressionist poetry are the poetic approaches that can show maximum resistance in order not to be the material for such constructions. However, you can consider that examples of novel in every period, in every country, from every literary understanding and orientation have somehow mirrored some of the issues of one or several strata of society. Don't you think that the psychology of being able to say “Look, we have it too!” is among the reasons for the attempts to consider the mesnevis in classical Eastern-Islamic literatures as novels?

If you do not take the novel genre beyond the level of *Paul at Virginie* (Bernardin De Saint Pierre), we can consider works such as *Kerem and Aslı*, *Tahir and Zühre*, *Leyla and Mecnun*, and even *Hüsn ü Aşk*, which is the extreme example of this genre and based on symbolic names, as novels for your sake. However, those who define the novel do not stress "real world life" for nothing. That world is the world which humankind has polluted with weapons of mass murder, germs produced in laboratories and causing epidemics, and which they turn into a weapon depot first and then put on fire, with various kinds of drugs...The world stinking with paper or crypto money, bank, stock exchanges, political rent, sexuality and some other pus that people whose conscience is not polluted cannot know... Poor Kerem had his thirty-two teeth extracted and emptied his jaw, not to see the inside of a bank, but only to see Aslı's face, on whose knee he put his head. Ferhad had a pickaxe in his hand, not a stock market share that could make thousands of people poor with a single sign. He was trying to bring water from the mountains with this pickaxe; he was not a building contractor who dries up the state treasury every time he digs in. Both those in favor and those against the ones like Majnun were unaware of the evil of disguising all kinds of illegitimate political levers under the cover of law.

But one must also look at the other side of the coin.

Without all this, the modern novel genre could not have been born. It is the chaos and intrigue of the world that creates and develops the novel.

From the point of view of today's novel characters, the Smurfs and Leylas are always “gullible” human beings.

If so,

The issue of “phenomena” (what kind of denomination/characterization is this?!), which has recently occupied Turkey's agenda, has opened endless new horizons for our novel.

In a few years, what great resources have been discovered for serials that have not yet been written, such as the success stories (!) of businessmen who buy planes, marinas and establish hotel chains with their earnings from shoe shining, and the epic (!) adventures of those who defraud states and receive the “Charitable Businessman” award!.. They are such inexhaustible sources that thousands of “the Youth and the Restless” can be blown, and even if thousands of Erol Toy’s grow up, they cannot catch up with these cases!...

The strange thing is,

Both the political will supporting the government and the opposition give this new kid the same name: “Decaying”...

We must turn our faces away in order to avoid the stench of this decay. But this stench surrounds the atmosphere; you cannot breathe fresh air by turning your face away, you cannot see the light by turning a blind eye!

Remembering how many clouds of stench we have already placed in our lungs should not tumble us off the hellish pit of despair.

For the novel to emerge, there must be conflict, and for conflict to occur, there must be a “counter-force” in addition to the existing power. In order for “Decay” to enrich our novel, we only need one thing: Law! Law as a counter-force. Law that works the same for everyone...

Nâzım Hikmet POLAT
December 1st, 2023

RUS ARŞİVLERİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA ve TÜRKİYE (1918-1922)

“Mustafa Kemal and Turkey in the Correspondences of Soviet Bureaucrats 1918-1922” adıyla *The Turkish Yearbook of International Relations* dergisinde İngilizce yayımlanan makale, yazarı tarafından Türkçeye çevrilip yeni bilgiler ve Rus arşivinden belgeler eklenerek geliştirilmiştir.

Öz: Dünya tarihinde coğrafi olarak en çok yayılan ve kabul gören iki ideolojiden biri kapitalizm, diğeri ise sosyalizmdir. Özel mülkiyete ve sömürgeye dayalı liberal bir sistemi öngören kapitalizm, 1789 Fransız İhtilali’ni; kolektif mülkiyeti, ekonomik eşitliği, toplumu öne çıkaran sosyalizm ise 1917 Bolşevik İhtilali’ni doğurmuştur. Kapitalizm, 1914 yılında Avrupa’yı “dünyanın paylaşım savaşı” denilebilecek I. Dünya Savaşı’na sürüklemiştir. I. Dünya Savaşı’nı başlatan ülkelerin paylaşmak istedikleri coğrafi bölgelerin en önemlilerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde olması sebebiyle, Türk tarihinde 20. yüzyılın başları zorlu yıllar olarak değerlendirilmektedir. Devletin yöneticileri ve tebaası, gelişen siyasi-iktisadi olayların odak noktası olmuştur. Durumu daha da ağırlaştıran ve bütün fikirleri, akımları, ideolojileri etkileyen Sevr Antlaşması (1920) bu dönemde imzalanmıştır. Osmanlı bürokrasisi içerisinde, yeni ideolojilere sıcak bakan şahsiyetlerden biri de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa’dır. Benzer iç ve dış etmenlerden dolayı Mustafa Kemal’in başlattığı Millî Mücadele, özünde dönemin iki ideolojisinden de etkilenmekle birlikte, bunlardan farklı bir yapı taşımaktadır. Kemalist hareketle ilgili olarak, şimdiye kadar genellikle Avrupa kaynaklı incelemeler yapılmıştır. Oysa Rus arşivlerinin bu konuda önemli bir kaynak olduğu inkâr edilemez niteliktedir. Bu arşivlerde, Mustafa Kemal’in şimdiye kadar yayımlanmamış yazışmalarının yanı sıra Sovyet Rusya’nın Millî Mücadele ile ilgili pek çok istihbarat metni mevcuttur. Bu çalışmada, 1918-1922 yılları arasında, Sovyet Rusya’nın değişik yazışmalarında Mustafa Kemal ve Türkiye ile ilgili belgeler incelenmiştir. Çalışmada, dönemin liderleri Lenin ile Mustafa Kemal karşılaştırılmış, Mustafa Kemal’in Sovyet Rusya’ya bakışı ile Lenin’in Millî Mücadele’ye yönelik düşünceleri incelenmiştir. Lenin’in bilgi edinme yolları ve istihbaratının niteliği sorgulanmıştır. Sonuçta, Sovyet Rusya’nın yeni kurulmakta olan Türkiye hakkında derinlemesine bilgiye sahip olduğu ve iki ülke liderlerinin de dış politika alanında milli ve ortak çıkarlar doğrultusunda strateji yürüttükleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Sosyalizm, Millî Mücadele, Rusya, Türkiye.

Mustafa Kemal Pasha and Türkiye in the Russian Archives (1918-1922)

Abstract: There are two geographically spread ideologies in the world history, one is capitalism and the other is socialism. Capitalism, which envisages a liberal system based on private property and colonialism, led to the French Revolution in 1789, and socialism that emphasizes collective ownership and economic equality, and society gave rise to the Bolshevik Revolution in 1917. Capitalism pushed Europe to the First World War in 1914, the war of sharing the world. Due to the fact that the most important geographical regions that the countries starting the World War I wanted to share were within the borders of the Ottoman Empire, the first part of the 20th century in Turkish history is regarded as difficult years. The rulers and subjects of the state became the focus of the developing political-economic events. The Treaty of Sevr in 1920, which aggravated the situation and affected all ideas, movements and ideologies, was signed at this time. In the Ottoman bureaucracy, one of the open-minded people to new ideologies was Mustafa Kemal Pasha, the founder of the Republic of Turkey. Due to similar internal and external factors, the National Struggle initiated by Mustafa Kemal was influenced by both ideologies of this period; however, it was essentially different from them. So far, analysis about the Kemalist movement has been based on European sources. However, it is undeniable that the Russian archives are significant sources on this subject. In these archives, there are correspondences of Mustafa Kemal that have not been published until now as well as the Soviet Russia’s many intelligence texts on the National Struggle. In this study, the documents related to Mustafa Kemal and Turkey in various correspondences of Soviet Russia between 1918 and 1922 were examined. The period’s leaders Lenin and Mustafa Kemal were compared, and also Mustafa Kemal’s view to the Soviets and Lenin’s view to the National Struggle were discussed. Lenin’s ways of obtaining information and the features of his intelligence have been questioned. As a result, it was revealed that Soviet Russia had in-depth knowledge about the newly established Turkey, and that the leaders of the two countries had implemented strategies in line with national and common interests in the field of foreign policy.

Keywords: Mustafa Kemal, Socialism, National Struggle, Russia, Turkey.

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Doç. Dr.
Telli AKHUNDOVA
KORKMAZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Tarih Bölümü

telikorkmaz@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8513-706X

Gönderim Tarihi

Received

06.11.2023

Kabul Tarihi

Accepted

08.12.2023

Atf

Citation

Akhundova Korkmaz, Telli. “Rus Arşivlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye (1918-1922).” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 11-28.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nin sonucunda Rus İmparatorluğu'nu ayakta tutan Çar rejimi devrilmiş, Vladimir İliç Lenin, yeni Rusya Devleti'ni Sovyet idari şekli ile yönetmeye başlamıştır. Başarılı ve yetenekli personele ihtiyaç duyan Lenin, Çar dönemi devlet adamlarından da gerektiğinde istifade etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte yeni devleti ve rejimi güçlendirmek kolay olmamasına rağmen Lenin'le ekibi manevralar ve diplomatik hamlelerle zorlukların üstesinden gelebilmişlerdir. Sovyet yönetimi ilk iş olarak imtiyazsız ve tazminatsız savaştan çekilme kararı almış, bunu muharip devletlere bildirmiştir. Ardından kendilerine yakın buldukları devletlerle anlaşma yoluna gidilmiştir. Bundan sonra Rusya'nın çeşitli bölgelerinde Sovyetleştirme programı gerçekleştirilmeğe başlanmıştır. İktidara gelmeden önce Bolşeviklerin desteği ile çeşitli bölgelerde kurulan yerel Komünist Parti teşkilatları, Moskova'da Bolşevikler hâkimiyete geldikten sonra Sovyet merkezinin bir şubesine dönüştürülmüştür. Bu bölgelerden, Merkezî Komiteye ve dışişlerine telgraflar, mektuplar, şifreli bilgiler ve haberler gönderilmiştir.

Bu tarihî süreçte Osmanlı ülkesinde İttihat ve Terakki Hükûmeti bütün yönetimi elinde tutmaktadır. Mevcut durum, Mondros Mütarekesi'ne kadar devam etmiştir. Mütarekenin ağır şartları, halkı ve Osmanlı bürokrasisini derinden etkilemiştir. Belirtilen koşullarda mütarekenin vahametini ilk olarak fark eden Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi başlatmıştır. Böylece, Çanakkale Savaşlarındaki başarılarından ötürü diğer dünya devletleri tarafından bilinen Mustafa Kemal, artık Rusya tarafından da takip edilen bir lider hâline gelmiştir.

İstanbul'da İttihat ve Terakki Hükûmeti devleti idare ediyor gözüktü de, halk Mustafa Kemal önderliğinde iç ve dış güçlere karşı istiklal mücadelesi vermeye başlar. Bunun paralelinde, emperyalizme karşı mücadele ederek hâkimiyeti ele geçiren Bolşevik yönetimi, açıklamalarında Mustafa Kemal'in haklı mücadelesini desteklediğini söylese de İttihat ve Terakki'ye mensup devlet adamları ile irtibatı kesmemiş, onlardan da menfaatleri doğrultusunda istifade etmiştir.

1. Mustafa Kemal ve Komünizm

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Mücadele hareketinin temel özellikleri, 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Genelgesiyle bilindiği gibi iç ve dış kamuoyuna duyurulmuştur. Ardından Erzurum ve Sivas Kongreleri ile düzenlenen hareketin esasları, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından onaylanmış ve "Misak-ı Millî" adı ile Millî Mücadele'nin temeli oluşturulmuştur. Başlatılan bu hareket, ülkeye saldıran yabancılara karşı yapılan bir mücadeledir. Mücadelecilerin esas

amacı, herhangi bir siyasi görüşün sözcülüğünü yapmaktan ziyade ülkeyi kurtarmak olmuştur. Aynı millî duygularla mücadeleye önderlik eden Mustafa Kemal, I. Dünya Savaşı'nın etkisi ile karmaşık politikalar sergileyen dünya devletlerine karşı, ustaca siyasi manevralar yapmayı başarmıştır. Rusya'da Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra hâkimiyeti ele geçiren Sovyet yönetimine karşı da dengeli ve temkinli davranmıştır. Emperyalistlere karşı ortak mücadelede birleşen Ankara Hükûmeti ile Sovyet Hükûmeti, fazla zaman kaybetmeden irtibat kurmuş ve karşılıklı olarak birbirlerini desteklemiştir.

Ankara Hükûmeti ile Sovyet Hükûmeti arasındaki ilişkiler, tamamen farklı amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Türkiye iyi komşuluk ilişkileriyle işbirliği yapmak ve silah yardımı alarak, ortak düşmanları olan Batı emperyalizmine karşı mücadele etmek istiyordu. Sovyet Hükûmeti ise Türkiye'deki Millî Mücadele hareketini Batı emperyalizmine karşı duran bir unsur olarak görüyor, aynı zamanda bu hareketi Müslüman halkların uyanışı olarak kabul ediyordu. Hatta 1 Mayıs 1919 İşçi Bayramı münasebetiyle yayımladıkları demeçten de anlaşıldığı gibi Türkiye'de komünist bir rejim oluşturmayı planlamışlardı (Gürsel 182-183). Bunun yanı sıra, İtilaf Devletlerinin Rusya ve Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikalar, her iki devleti birbirine yaklaştırma konusunda etkili olmuştur. İlk olarak savaşta yenilgiye uğrayan Rusya'da Bolşevikler yönetimi ele geçirir geçirmez 26 Ekim (8 Kasım) 1917'de ilan ettikleri "Barış Dekreti" ile hemen savaşa son verilmesi ve muharip devletlerin ilhaksız ve tazminatsız tam manasıyla demokratik bir barış akdetmelerini istemişlerdir (Kurat 376). Ardından Sovyet yönetimi Çarlığın gizli anlaşmalarını açığa vurup Almanya ile barış teşebbüsüne geçerek muharip devletleri etkilemeyi başarmıştır (Armaoğlu 132). Rusya'nın yürüttüğü bu olumlu siyaset, Türkiye'deki millî mücadele faaliyetlerini bir bakıma desteklemiştir. Sovyet Rusya'nın barış çağrısının sonucu olarak başlayan Brest-Litovsk müzakerelerinde Rus delegeleri içerisinde sözü geçen biri olan L. Kamenev ile Enver Paşa tarafından görevlendirilen askerî meseleler uzmanı Zeki Paşa arasında geçen konuşmalarda Kamenev'in Rusya'nın Anadolu'dan çekilmeye hazır olduğunu bildirmesi, akabinde ise imzalanan 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Anlaşması gereği, Çarlık Rusya'nın Türkiye üzerindeki iddialarından vazgeçerek Batum-Kars-Ardahan sancaklarını geri vermesi, Doğu cephesinde Millî Mücadele için müsait zemini sağlamıştır (Yel 836). Bütün bu gelişmelerin karşılıklı işbirliğine önemli etkisi olmuştur.

Siyasi gelişmeleri ve bölgedeki durumu dikkatle takip eden Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle ilişkileri geliştirmeye çalışmış ve onlarla işbirliği yapmayı Türkiye için bir tehlike olarak görmemiştir. Bu düşüncelerini 23 Haziran 1919 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir

Paşa'ya yazdığı mektubundan öğreniyoruz. Mektubunda Rusya'nın Kazan, Orenburg, Kırım gibi halkı Müslüman olan vilayetlerinde de Bolşeviklerin kabul gördüğünü vurgulamış ve onların dinî anane gibi işlerle alakadar olmadıklarını varsayarak, memleket için bir mahzuru olmayacağını düşünülüğünü yazmıştır. Bu mektubun devamı ise Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle ilgili görüşleri açısından önemlidir. Şöyle ki, devamında Bolşeviklerin etkin bir duruma girmeleri hâlinde bitaraf davranılması gerektiğini, bu yolla İtilaf kuvvetlerinin memleketimizi terk etmeğe zorlanmasını, aksi takdirde vatanımızın Bolşevik istilasında kalma tehlikesi tezinin ortaya atılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca ilk teklifin Bolşevikler tarafından yapılmasını beklemeden birkaç zatin kılık değiştirip Rusya'ya gönderilerek Bolşeviklerle görüşmeler yapıp anlaşmaya muvafık olursak onların memleketimize kuvvetle ve birlikte girmelerine mani olacağımızı, onları sınırımızda tutabileceğimizi ve İtilaf devletlerine ait bütün kuvvetlerin ülkemizi terk etmeleri için Bolşevikleri bir "ıslah edici" makamında kullanmanın yerinde olacağını vurgulamıştır (Karabekir 61).

Mustafa Kemal'in önderlik ettiği mücadelede yönetim, devlet, sınır kavramı, kültür, eğitim gibi bütün alanlarda kendisinin "komünizm hudut tanımaz hâlbuki biz bir millî hudut kabul ediyoruz" sözlerinden de anlaşılacağı üzere millîlik temel amaç olmuştur (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 136). Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden yaptığı bir konuşmasında,

Biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istiklalini kurtarmağa karar verdiğimiz zaman kendi düşüncelerimize bağlı kaldık ve kendi gücümüze güvendik. Hiçbir kimseden ders almadık ve hiç kimsenin düşüncelerine aldanarak işe girişmedik. Bizim düşüncelerimiz ve bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiçbir teşebbüste bulunmadık diyerek önderlik ettiği mücadelenin Bolşevik ilkeleriyle asla uyuşmadığını defalarca söylediğini vurgulamıştır. Millîlik konusunda ise aynı konuşmanın devamında, herkesin bizi milliyetçi kabul ettiğini söyleyerek milliyetçiliğimizin mağrurane olmadığını, bizimle birlikte yaşayan milletlere saygı duyduğumuzu ve onların milliyetlerinin gerekçelerini tanıdığımızı belirtmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 96).

Sovyet yönetiminin kurucusu ve Sosyalizmin önderi olan Lenin'in telakkisinde millet, devlet, sınır gibi kavramlar değil, evrensel sosyalizm ve evrensel komünizm vardır. Lenin, millî değerlere sahip çıkılması, anayurdun savunulması gibi düşünce ve faaliyetleri, bütün eserlerinde "şovenist eylemler" olarak belirtmiştir (Lenin 18). Rusya'da yönetime gelmeyi başaran bu telakki, ülkenin her tarafında "Sovyet" sistemine uygun ve Komünist Partisinin hükümleri doğrultusunda bir rejim kurmaya başlamıştır.

Sovyet rejimin en yüksek kurumu, Lenin'in başında bulunduğu Halk Komiserleri Sovyeti (Sovnarkom) idi. Bu rejimin esas amacı ise dünya ihtilali yapmak olmuştur (Kurat 325-326).

Ülkeyi işgal eden yabancılara karşı haklı mücadeleye girerek halkın öncülüğünü yapan yetenekli, kahraman bir asker olan Mustafa Kemal'e göre, Lenin, savaşta kaybeden devletin durumundan faydalanarak yönetimi ele geçiren bir liderdir. Bu düşüncesini, I. Dünya Savaşı daha başlamadan önce çeşitli toplantılarda dile getirmiştir. Lenin genel bir savaşın kaybedilmesinin ayaklanmalara neden olacağını, bu yüzden çıkabilecek genel bir savaşta kendi devletin mağlup olmasını istediğini konuşmalarında belirtmiştir. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa kendi vatanının yenilip yıkılması için değil, yenmesi için çalışmıştır (Bayur 29). Mustafa Kemal aldığı askerî eğitimle ve katıldığı savaşlarda edindiği tecrübelerle, vatanını düşmanlara karşı kahraman bir asker telakkisi ile savunma mücadelesi vermiştir. Lenin ise değil askerî bir eğitim almak, her bir vatandaşın yapması gereken askerlik hizmetinde bile bulunmamıştır. O dönem Rusya askerî tüzüğüne esasen ailenin durumuna göre, örneğin ailenin tek oğlu veya ailenin tek geçim kaynağı olan kişiler, daimi askerî hizmetten muaf tutulurlardı. Çoğunlukla muaf olan bu kişiler milis grubuna (40 yaşına kadar) kaydedilirdi ve yalnız savaş anında çağrılırlardı. Rusya kaynaklarının verdiği bilgiye göre muhtemelen Vladimir Ulyanov Lenin'in de ismi milis birliklerine kaydedilmiştir. Bu sebepten askerlik hizmetini askıya alma meselesi hiç kaldırılmamıştır. Çünkü V. Ulyanov Lenin de askere alınma yaşlarında iken (Askere alınma yaşı: 20) 1890 yılından 1901 küçük kardeşi Dmitri'nin okulu bitirdiği döneme kadar dul anne, iki kız, bir erkek kardeşten ibaret olan ailenin tek geçim kaynağıdır (Perfilov 65-66). Yaşamları, eğitimleri, telakki ve ilkeleri birbirinden farklı olan bu tarihî şahsiyetlerin yaptıkları devrimler de farklılık gösterir. Türk devrimi, siyasal, sosyal ve ekonomik bir devrimden ziyade, devletin, toplumun bütün kesimlerinde bireylerin yaşantı ve hayat görüşlerinde köklü bir değişimdir (Karal 48).

Türk devriminin yaptığı siyasi tercih, farklılıkları açıkça izah etmektedir. Mustafa Kemal, komünist ve faşist rejimlere asla itibar etmemiştir. Çok partili parlamenter demokrasiyi seçmiştir. Modernleşmenin başarılı olabilmesi için ulusal benliğe sahip olunması gerektiğini belirtmiştir. (Aybars 449). Türkiye ve Rusya'daki yeni rejimlerin farklı olması, büyük sorunlar doğurmasa da bazen ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Sovyet devletinden farklı olarak, yeni Türkiye devletinde devrimlerin amacı çoğulcu demokrasi olmuş ve 1919 yılından itibaren de bu rejimin temel değerleri uygulanmaya başlanmıştır (Yüceer 62).

2. Sovyet Yazışmalarında Mustafa Kemal ve Türkiye

Rusya’da haberleşme, posta, istihbarat ve polis teşkilatları gibi kurumların oluşumu eskiye dayanmaktadır. İmparatorluk döneminde İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışan bu birimler, 1917 Ekim İhtilali’nden sonra farklı isimler altında faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. İhtilal sonrası Posta ve Telgraf Bakanlığı’nın ismi Posta ve Telgraf Halk Komiserliği (Narodny Komissariat Poçta i Telegrafov) olarak değişmiş fakat çalışma sistemi, 20. yüzyılın başlarında yaşanan tarihî olaylar nedeniyle gerilemiştir (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya 328). 1920 yılından sonra gelişme sağlansa da, Sovyet yöneticileri arasındaki haberleşmeler daha çok istihbarat ve hafiyeler aracılığı ile sağlanmıştır. Rusya istihbarat servisinin temelini ise Çarlık döneminde kurulan Okhrana oluşturmaktadır. Bolşevikler hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Dzerjinski’nin¹ telkini ile Okhrana kaldırılmış ve yerine Aralık 1917 tarihinde Çeka (Çerezvçaynaya Komisiya po Borbe s Kontrevolyutsiey i Sabotajem-ÇK) oluşturulmuştur. 1918 tarihli kararlarla resmen faaliyete geçen Çeka, Sovyet Rusya istihbarat servisi olan KGB’nin (Devlet Güvenlik Komitesi) temeli niteliğindedir (Boyacı 12; Atay 309-328).

Sovyet yöneticilerinin bu kurumlar vasıtası ile yaptıkları yazışmaların birçoğuna, Moskova’da bulunan Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivinden (RGASPI) ulaşabilmek mümkündür. Araştırmacılara açık olan bu arşivde muhafaza edilen belgeler, hem Rusya hem de Türkiye tarihi açısından önem arz etmektedir. 2014 yılında bu arşivde yaptığımız araştırmalar sonucu Millî Mücadele, Kafkaslar ve Türkiye, Ermeni Meselesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, Mustafa Kemal Paşa ve benzeri konularla ilgili sayısız belgeye ulaşılmıştır. Bunlar arasından, seçilerek sunulan belgelerin çevirisi tarafımızdan yapılmıştır. Ankara Hükûmetinin Sovyetlerden yardım istemesi üzerine Sovyet yöneticilerinin fikir alışverişinde buldukları mektup ve telgraflar da ilgimizi çeken belgeler arasındadır.

Millî Mücadele’ye yardım yapılmasının politik açıdan zorunluluğu, dönemin çeşitli Sovyet yöneticileri tarafından dile getirilmiştir. Eylül 1920 tarihinde Bakü’de toplanan Doğu Halklarının I. Kongresinde Komünist Enternasyonel’in başkanı Grigori Zinovyev konuşmasında, Türkiye’nin Sovyet sistemi için çalışması, Sovyet hükûmetinin ise Türkiye’de Mustafa

¹ Sovyet devlet adamı ve devrimci liderlerden olan Felix Edmundoviç Dzerjinski, 11 Eylül 1877’de Polonyalı küçük bir asilzade ailesinde doğmuştur. Çeka’nın kurucu başkanı olan Dzerjinski Sovyet yönetiminde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Ömrünü karşı devrimcilerle mücadelele yaşamış ve ağır iş yükü sonucunda 20 Temmuz 1926’da kalp krizi nedeni ile ölmüştür. Geniş bilgi için Bkz. https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=2300

Kemal'e yardım etmesinin zorunluluklarını dile getirmiştir. Aynı konuşmada Zinovyev, Türkiye işçi ve çiftçilerini sömürücüleri aleyhinde mücadeleye çağırarak için Mustafa Kemal'e yardım etmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Saray 95).

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, 27 Eylül 1920 tarihli Lenin'e yazdığı mektupta,

Batı radyosunun verdiği malumata göre askeri malzemenin yetersizliği nedeniyle Kemalistlerin durumu kötüdür. Kemalistlerin mahvolması Antanta'nın desteklediği Müslüman fanatizminin zaferiyle sonuçlanacak. Hem de bize karşı kutsal yürüyüş yapmayı yaygınlaştırmak amacıyla Sultan'ın Küçük Asya'da yeniden ortaya çıkması da mümkündür. Bu ise geniş şekilde inkılâp karşıtı Müslüman harekâtının başlamasına, Bakü'nün, hatta Türkistan'ın kaybedilmesine, hatta daha sonra da Doğu bölgelerimizde ciddi tehlikeye kadar gider. Bu nedenle Kemalistlerin bundan sonra da var olmaları bizim için hayati bir meseledir. Her şeyden önce bu onlara silah gönderilmesi gerektiğini gösteriyor (RGASPI, Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi, Fon 159, Sayı 2, Dosya 57, Vr. 003)

diyerek Türkiye'ye yardım meselesi konusundaki düşüncelerini sosyalist lidere açıklamaktadır.

Farklı amaçlarla birbirine yaklaşan Ankara Hükûmeti ile Sovyet yönetimi, diplomatik ilişkilerde oldukça titiz davranmışlardır. Bu durum Çiçerin'in 22/III/1922 tarihli Molotov'a² gönderdiği mektuptan da açıkça anlaşılmaktadır.

Türkiye ile bağlı komisyonda yoldaş Sokolnikov³ Moskova Antlaşmasının esas yükümlülüklerinden birini, talep olunan ve Tiflis'te artık bu maksatla ayrılmış meblağı kararlaştırılmış tarihte (16 Mart'ta) ödememek gibi oldukça korkunç bir teklif ileri sürdü. Bu konuda Türkiye kendi casusları vasıtasıyla bilgilendirilmiştir. Bize inanan Türk köylü ve sanatkârlarını

² Sovyet yöneticileri arasında siyasi ve diplomatik zekâsına güvenilen Vyaçeslav Mihailoviç Molotov'un (1890-1986) gerçek soyadı Skryabin'dir. İlk eğitimini Kazan okulunda alan Molotov, 1906 yılında Komünist Partisine üye olmuştur. İhtilalden sonra çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1926 yılında Politbüro üyesi, 1928-29'da Moskova parti komitesi I. Sekreteri, 1930-1941 yıllarında ise Sovnarkom (Sovyet Halk Komiserleri Konsey başkanı) olmuştur. Bütün ömrünü Sosyalizme adayan Molotov, 1986 yılında Sovyetlerin dağılmasını görmeden ölmüştür. Geniş bilgi için bkz. Volkova 213-217.

³ Grigori Yakovleviç Sokolnikov (1888-1939) Lenin'in silah arkadaşlarından. Sovyet yönetiminde mali işlerden sorumlu olmuş ve 1923 yılında Sovyetlerin ilk Mali İşler Komiseri görevine getirilmiştir. Dışişleri Halk Komiseri yardımcılığı gibi farklı görevlerde de bulunan Sokolnikov, 1936'da tutuklanarak hapsedilmiş, 1939 yılında ise hücre arkadaşı tarafından öldürülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Sokolnikov 5-8.

kabaca kandırmak bütün Doğu halkları karşısında kendimizi rezil etmek ve şahsen beni antlaşmayı imzalayan bir şahıs gibi, Doğu halkları karşısında rezil duruma sokmak ve siyasi yönden mahvetmek, onların bir daha hiç bir şekilde bize inanmamaları, bizden yalancı olarak nefret etmeleri içindir mi acaba? (RGASPI, Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi, Fon 159, Sayı 2, Dosya 57, Vr. 095).

Sovyet Hükûmeti'nin bütün yöneticileri tarafından Türkiye'ye yardım edilmesinin siyasi açıdan öneminin vurgulanmasına rağmen yazışmalarda milli mücadele ve onun önderi konusunda çeşitli analizlerin de yapıldığı görülmektedir. Sovyet yönetimi başkanı Lenin'in Mustafa Kemal ile ilgili düşüncelerine 1922-1923 yıllarında Sovyet Rusya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov (Benhür 85) kaleme aldığı anılarında yer vermiştir. Şöyle ki, Türkiye'ye elçi olarak gönderilmesine karar verildikten sonra Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ile birlikte Lenin'i odasında ziyaret eden Aralov'a Lenin uzun uzun tavsiyelerde bulunmuştur. Konuşma sırasında Lenin, Mustafa Kemal Atatürk'ü sosyalist olmamasına karşılık iyi bir teşkilatçı, kabiliyetli bir lider, ilerici ve akıllı bir devlet adamı olarak tasvir eder (Aralov 45-46).

Sovyet bürokratları, Türk millî hareketinin önderini karakterize edebilecek kadar tanıdıkları gibi ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik yapısı ve gelecekte bu ortamda kurulacak siyasi rejimi tahmin edecek bilgiye dahi sahiptiler. Sovyet Rusya Hükûmeti'nin Dışişleri Komiseri Çiçerin, 1920 yılında Lenin'e yazdığı mektupta Türkiye'yi bu açıdan değerlendirmektedir. Mektuptaki ilgili metin şu şekildedir:

Türk Millî Merkezi (TBMM) ile yakınlaşma, bizim Doğu'daki siyasetimizi güçlendirebilir. Millî Merkez henüz partilere bölünmemiştir ve iç siyaset programı hazırlanmamıştır. Herhalde Cumhuriyet rejimi olacak. Onlar, Türk halkının köylülerden ve küçük burjuvaziden oluştuğunu izah ettiler. Onlara zulmedenler bürokrasi, yüksek tabakalı paşalar ve spekülâtörler olmuştur. Sermaye Batıya mahsustur, burjuvaziyi büyük oranda Ermeniler ve Yunanlılar teşkil ediyor. Küçük Asya'da büyük toprak sahipliği (Tımar Sistemi) II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır. O zamandan itibaren büyük toprakların şahıslar tarafından idare edilmesi kısmen iyileştirilmiştir. Lakin bu mülk sahipleri de büyük ihtimalle kovulacaklar. Komünizm için ortam yoktur, Bolşevizm ise çok yaygındır, Batı sermayesine, yerli zallimlere karşı muazzam bir nefret var.

...Orada Sovyet Cumhuriyeti kurulabilir, ama bu bizim Sovyet Cumhuriyetimiz gibi olmayacak, çünkü her bir köylü kendi bölgesini seviyor ve komünizmi köylülere ancak yavaş yavaş yaygınlaştırmak mümkün olacak. Ben böyle yarım Sovyetleşmeden hiç bir fayda beklemiyorum, bu yalnız akılları bulandıracak (RGASPI, Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi, Fon 159, Sayı 2, Dosya 57, Vr. 001 (1)).

Sovyet Dışişlerinin yaptığı bu analiz, kısmen doğrudur. Nitekim Mustafa Kemal, 1922 yılında Bursa’da *Petit Parisien* muhabirine verdiği demeçte: “Biz ne bolşevikiz, ne de komünist; ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz millîyetperver ve dinimize hürmetkârız. Özetle, bizim hükûmet şeklimiz tam bir demokrat hükûmetidir” (Kocatürk 221) demiştir. Başlangıçta Sovyet Hükûmeti Rusya’da Mustafa Suphi liderliğinde kurulan Türk Komünist Teşkilatı’nı Osmanlı Devleti’ni rahatsız etmek amacıyla desteklese de (Aslan 49-58) Mustafa Kemal öncülüğünde Türk Milli Mücadelesinin başarısı karşısında yön değiştirmiştir. Nitekim Türk Komünist yapılanmalardan zaman zaman yararlı olsa da onlara itibar etmediği belgelerden anlaşılmaktadır. Merkez Moskova’nın Gürcistan’daki resmi heyetinden Dışişleri Komiseri Çiçerin’e gönderilen mektup bu içeriğe sahip mektuplardandır.

Trabzon’dan haber veriyorum ki, Yeni Haziran⁴ Gazetesi, Türk Komünist Partisinin /uydurma hükûmetin/ resmi yayını oldu.

Yeni Haziran Gazetesinin 30 Kasım tarihli makalesi kendi yeni doktrinini ifade ediyor “Biz ihtilalin gücü ile herkesin eşit olduğu ve hiç kimsenin istismar edilmediği bir hükûmet kuracak ve bunu akılla elde edeceğiz. Denikin ve Kolçak kapitalistleri ile mücadele eden Rusya gibi biz de Türkler ve İngilizlerle mücadele ediyoruz. Düşmanımız olan kapitalist ve emperyalistlerle sonuna kadar mücadele edeceğiz. Şimdi Ankara Hükûmeti şüphesiz ihtilalci bir hükûmettir. Eğer biz bu gün inkılap yapmaya başlasak, düşmanlar bundan istifade ederek derhal Türkiye’ye girecekler”. Bu makale, Kemal tarafından kurulmuş Türk Komünist Partisinin önemini karakterize ediyor. İstanbul gerçekleri Anadolu’dan haber veriyor ki, Mersin’in Kilikya şehri, Kemalistler tarafından tutulmuştur. İstanbul Gazetesi, Bursa’da yeniden başlayan karışıklıklar ve Kemalistlerin yaptığı güçlendirilmiş partizan savaşı hakkında bilgi veriyor. Ankara telgraf bürosu, Ankara Hükûmeti temsilcisinin İstanbul’un müttefikleri ile konuşmalar yapmak amacıyla Huser’e yola düşmesi hakkında malumatı tezip ediyor ve İzzet Paşa’nın resmi heyetinin Ankara Hükûmetine katılması durumunu saklıyor. Tiflis, 31 Aralık Basın Bürosunun Müdürü Nerodiev (RGASPI, Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi, Fon 159, Sayı 2, Dosya 56, Vr. 045)

Kuvâ-yi Milliye’nin Anadolu’da güçlendiğini anlatan bu belgede, Ankara ve İstanbul hükûmetleri hakkında bilgi verilerek Mustafa Kemal’in kurduğu Türkiye Komünist Fırkası’nın uydurma olduğu belirtilmektedir.

Sovyet yönetimi, Türkiye’nin Rusya sınırları içerisindeki Türk halklarıyla irtibat ve bağları konusunda da titiz davranmıştır. İlk aşamada Türk

⁴ Burada “Ени Июнь- Yeni İyün” şeklinde ifade edilen gazete muhtemelen aynı dönemlerde Türkiye Komünist Fırkasını destekleyen *Anadolu’da Yeni Gün Gazetesi*’dir (Güneş 1).

halkları arasındaki Türkçülük ve Turancılık akımlarının siyasi hedefleri olduğu propagandasını yaparak ona karşı önlemler almıştır. Bunu sezen Mustafa Kemal ise Türkçülük ve Turancılığı siyasi ve askerî anlamda uygulamayı düşünenleri düşüncelerinden vazgeçmeleri konusunda uyarılmış ve bunun Türk kültür birliğine zarar vereceğinden böyle bir harekete asla izin vermeyeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal ne ağır Millî Mücadele yıllarında, ne de daha sonraki yıllarda Türk dünyasında birliğin sağlanması konusunda izlediği siyasetten hiçbir zaman vazgeçmemiştir (Kılıç 54). Buna karşılık Sovyet Rusya, Orta Asya Türkleri arasında ortaya çıkan Türkçülük hareketinden duyduğu endişe kadar Kemalizmin de bu coğrafyalarda yayılmasından endişe duymuştur (Yüceer 105). Belgeler arasında Tiflis'teki Basın Bürosu Başkanı Yerofyev'in Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e ve bütün siyasi büro yoldaşlarına Aralık 1920 tarihinde gönderdiği mektupta bu endişe açık bir şekilde ifade edilmektedir:

31 Aralık tarihli gazete, her iki tarafın Moskova ve Ankara'nın birbirlerinin niyetlerini çok güzel bildiklerini, onları geçici menfaatlerin birleştirdiğini düşünüyor. Kemal'in düşünceleri sadece Türkiye ile sınırlı değildir. Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya bölgeleri de onun düşüncelerinin kapsamı alanındadır. Başka bir ifadeyle, bu bölgelerde kısa sürede Kemalizm'le Bolşevizm'in mücadelesi alevlenecektir. Mustafa Kemal açık bir şekilde Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Müslümanların hamisi rolünü oynamaya başlıyor. Yapılacak Rus-Ermeni-Türk Konferansı genel mücadele meydanına çevrilecektir (RGASPI, Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi, Fon 159, Sayı 2, Dosya 56, Vr. 046).

İfadelerden de anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal'in Türk dünyasına dönük izlediği birlik siyaseti, Rus ajanları tarafından fark edilmiş ve hemen Sovyet yönetimi, Türkiye ile yapılacak anlaşmalar öncesinde konu ile ilgili bilgilendirilmiştir.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullar, iki komşu Avrasya devletinde iki farklı ihtilale, her alanda çeşitli devrimlere ve gelişmelere neden olmuştur. İhtilaller sonucu kurulan Sovyet Hükûmeti ile Türk Hükûmeti, imparatorluklar döneminde olduğu gibi düşmanca münasebetler sergilememiş olsalar da, amaç, anlayış ve ideoloji bakımından özlerinde tamamen farklılardır. Rusya'da hâkimiyeti ele geçiren Lenin ve arkadaşları millet, din, ırk vs. gözetmeksizin sınır tanımayan komünizm teorisini benimsemişlerdir. Bu bakımdan Türk İstiklal Savaşı ile yakından ilgilenen Sovyet yönetimi, Müslüman halklar arasında komünizmi yaymada Türkiye'yi bir koz olarak kullanmak istemiştir. Buna karşılık TBMM ve Hükûmet Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerin Türkiye ile bağdaşmayan kendilerine has görüşlerinin olduğunu ve bunu başkalarına kabul ettirmek istediklerini

konuşmalarında birçok defa dile getirmiştir. Ancak Avrupalılar gibi Bolşevizm'den çekinmemiş, Türk Milli Mücadele ilkelerinden taviz vermeden temkinli hareket ederek, emperyalizmin Rusya ve Türkiye için ortak düşman olma gerçeğini kabul ettirmiştir. Rusya ile Batı arasındaki anlaşmazlığı iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa'nın siyaseti sayesinde, iki devletin birbirine yakınlaşması sağlanmıştır. Bölgenin jeostratejik yapısı ve tarihî sürecin şartları da hükümetleri stratejik müttefik yapmıştır.

Emperyalizme karşı mücadelenin birleştirdiği Sovyet yönetim ile Ankara hükümetinin ilke ve ideolojileri tamamen farklı olduğu gibi bu hükümetlerin liderleri de amaç, anlayış, bakımından farklı düşüncelere ve özelliklere sahip olmuşlardır. Farklı kültür ve koşullarda yetişen Lenin, devlet kurumlarında çalışmadığı gibi koşullar gereği askerlik görevini bile yapamamıştır. Buna karşılık askerî eğitim alan Mustafa Kemal, pek çok savaşta, farklı cephelerde çeşitli rütbelerle görev yapmıştır. Başlattığı Millî Mücadele ile Misak-ı Millî sınırları içerisinde emperyalist devletlere karşı vatanını müdafaa etmiş ve ülkesini kalkındırmak için devrimler yapmıştır. Komünizm ideolojisiyle yola çıkan Lenin ise bütün cephelerde yenik düşmüş Rusya'da kurduğu sosyalizmi komünizmin ilk aşaması kabul ederek sosyalizm sınır tanımaz, "bütün ülkelerin emekçileri birleşin!" ilkesiyle komünizmi bütün dünyada yayma düşüncesiyle hareket etmiştir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, ulusal ahlakın uygarlık ilkeleriyle, özgür düşünce ile güçlendirilmesini savunarak, akıl çağı, sanayi devrimi, kapitalizm, sömürgecilik, sosyalizm, faşizm ve demokrasi tecrübelerini yaşayan insanlık için, gerçek yaşam biçimi olarak demokrasiyi öngörmektedir.

Yapılan araştırma sonucu; her iki liderin birbirini iyi tanıdığı ve ona göre siyaset geliştirdiği görülmüştür. Bolşevizm'e yakın durmak ama ülkeye sokmamak siyaseti izleyen Mustafa Kemal, "Politikamız bir daha bu iki milleti karşı karşıya getirmemektir" diyerek iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin gelecekte de devam ettirilmesini tavsiye etmiştir (Aliyef 85). Çağımızda devletler arasındaki karmaşık ilişkilere karşı, Türkiye ile Rusya arasında temeli Lenin ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılan iyi komşuluk ve verimli işbirliği münasebetlerinin, her iki ülkenin halkı tarafından memnuniyetle karşılandığı muhakkaktır.

KAYNAKLAR

Aliyef, Hamit. "Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Atatürk Özel Sayısı, no. 36/1-4 (1981), ss. 69-85.

Aralov, S. İvanoviç. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, c. I. Çeviren H. Ali Ediz. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1997.

- Armaoğlu, Fahir. 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, c. I. İş Bankası Yayınları, 1992.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Aslan, Yavuz. *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*. TTK Yayınları, 1997.
- Atay, Mehmet. "Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB'nin Kısa Tarihi." *Avrasya Dosyası*, İstihbarat Özel, c. 8, no. 2, 2002, ss. 309-328.
- Aybars, Ergün. "Atatürk ve Devrime Bakış." *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, c. 2, no. 7, 1991, ss. 443-453.
- Benhür, Çağatay. *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*. 2008. Selçuk Ü, Doktora tezi.
- Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*, c. 34. 1955.
- Boyacı, E. *İstoriya Şpionaja*, c. I, 2003.
- Güneş, İhsan. "Türkiye Komünist Fırkası." *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-komunist-firkasi/?pdf=3294> Erişim Tarihi: 03.11.2023.
- Gürsel, Haluk F. *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. Ak Yayınları, 1968.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. c. I. Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Karal, Enver Ziya. *Atatürk ve Devrim*. Ziraat Bankası Yayınları, 1980.
- Kılıç, Selami. "Atatürk'ün Büyük Özlemi Türk Dünyasında Kültür Birliği." Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, c. 3, no. 1, Erzurum, 2000, ss. 53-60.
- Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Kurat, Akdes Nimet. "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı." *Bellekten*, no. XXXI/121-124, Ankara, 1967, ss. 375-413.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Lenin, V. İ. *Sosyalizm ve Savaş*. Eriş Yayınları, 2003.
- Perfilov, V. A. "Jizn Vladimira İliça Lenina." *Voprosi i Otveti*, Ulyanovsk, 2012, ss. 65-66.
- RGASPI, *Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi*, 159- 2-56-045.
- RGASPI, *Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi*, 159- 2-56-046.
- RGASPI, *Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi*, 159-2-57-001 (1).
- RGASPI, *Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi*, 159-2-57-003.
- RGASPI, *Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi*, 159-2-57-095.
- Saray, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyet Politikası*. Acar Yayınları, 1987.
- Sokolnikov, G. Ya. *Finansovaya Politika Revolyutsii*. c. I, 2006.
- Volkova, V.N. "Vyacheslav Mihailoviç Molotov". *Naučno-Tehniçeskie Vedomosti*. SPBPU. no. 2 (219), 2015, ss. 213-217.

Yel, Selma. "Brest-Litovsk Barış Konferansında Sovyet Rusya'nın Ermeni Politikası." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XVIII, no. 54, 2002, ss. 830-848.

Yüceer, Saime. "Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu." *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, ss. 61-106.

https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=2300 Erişim Tarihi: 06.11.2023.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EKLER

508 - 234

Многоуважаемый Владимир Ильич,

Как сообщения гг. Ольвы и Кирова, так и указания западных радио приводит к выводу о катастрофичности положения кемалистов вследствие отсутствия военного снаряжения. Гибель кемалистов поведет к торжеству реакции, поддерживаемой Антантой и мусульманскими ²¹⁰ ~~нациями~~ ^{нациями}, причем возможно появление султана в Малой Азии для проповеди священной войны против нас. Это может повести к широкому контр-революционному мусульманскому движению к потере для нас Баку и, может быть, Туркестана и даже к серьезным опасностям ^{у нас} на нашем востоке. Вопрос о дальнейшем существовании кемалистов является для нас, поэтому, жизненным. Сводится же он, прежде всего, к попытке им вооружения. Когда и представитель ^А здесь говорил с нашими военными, они заявили, что нужно 250.000 винтовок с соответствующим количеством патронов. Наши военные в разговоре с Халилом согласились на 60.000 винтовок. Но потом мы и этого не дали, а послали только 6.000. Вопрос о транзите приобретет значение только в том случае, если у нас будет что послать им. Энвер теперь явился с новым предложением: он поедет в Германию и может там дастать оружие для кемалистов, причем его можно будет свезти к нашим газаням, а наше дело будет проведено через нашу территорию до Малой Азии. Если это удастся в таком случае серьезно встанет вопрос о транзите, т.е. о содействии не только Армении, но и Грузии, ибо буржуазное грузинское правительство не пропустит оружия для кемалистов. Бакир Сайми предлагал еще другое: если мы откроем необходимый кредит, причем они могут позднее оплатить эти суммы товарами. Возможность уплаты чеками через Ревель ^{уже} шесть месяцев для этого использована. Нужно было бы на перемиллионов марок.

С Коммунистическим Приветом (Ling)

Т. Молотову. 22/II 1922 ²¹⁸₉₅
Уважаемый товарищ, ⁴⁶⁵
В комиссии о Турции г. Соколовников пред-
ложил нечто ужасное, чему нет имени -
нарушить торжественное обязательство
московского договора, не уплатить в до-
говорный срок (16 лот) требуемую сумму
уже отплатную для этого в Тифлисе,
и тем через своих агентов заставить Турцию
грубо обмануть верящих нам турецких
крестьян и ремесленников, опозорить
себя перед всеми народами Востока, жда-
ни всем нам больше не верили, чтобы
презирали нас как обманщиков, - и
меня лично, подписавшего договор,
приводить к позорному столбу перед
народами Востока, политически убить.
Не могу допустить, чтобы у кого
либо поднялась рука поддержать
такое предложение, политическое
самоубийство. Это самое ужасное,
на что я натолкнулся за эти
4 последних года.
С коммунистическим приветом
В. И. Ленин

RÉPUBLIQUE RUSSE FÉDÉRATIVE
 DES SOVIETS
 COMMISSARIAT DU PEUPLE
 POUR
 LES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

ТОВАРИЩУ ЛЕНИНУ

Le 16/4 1920

№ _____
 MOSCOU.
 TÉL. 4-2206.
 30265.

Многоуважаемый Владимир Ильич

После того как произошло предварительное наущивание почвы и политбюро приняло по турецкому вопросу директивы, я мог иметь сам беседу с Халил-пашой и другим делегатом турецкого Национального Центра доктором Фуадом, называющим себя коммунистом, не рискуя расхолаживать их уклончивыми ответами. Беседа длилась более трех часов. Мы не должны увлечься слишком широкими перспективами и начать авантюры, превышающие наши силы, но с этой оговоркой я все же должен сказать, что сближение с Турецким Национальным Центром может вести к громадному усилению нашей политики на Востоке. Национальный Центр еще не раскололся на партии и программа внутренней и политики не выработана. Во всяком случае будет республика. Они обещали, что турецкие массы - это крестьянство и мелкая буржуазия. Их угнетателям была бюрократия, высокопоставленные пашы и спекулянты; капитал у них западный, крупная буржуазия - армяне и греки. В Малой Азии крупное землевладение было уничтожено еще Махмудом II; С тех пор оно отчасти восстановилось, но этих помещиков очень мало и их вероятно прогонят. Для коммуниста нет почв, но большевизм чрезвычайно популярен, ненависть против западного капитала и собственных угнетателей громадна. Халил, выяснив наше отношение, хочет вернуться в Сивас и потом снова приехать к нам. Он просит, чтобы мы послали вместе с ним наших представителей а также Армянских товарищей ввиду сложных отношений с Арменией. Он не только допускает, но усильно просит, чтобы мы создали у них наше постоянное представительство, типографию, библиотеку, издательство книг и журналов. Они просят, чтобы бы в этом представительстве были и мусульмане, и вполне русские товарищи. Свободу пропаганды мы будем иметь полнейшую. Возможно введение там Советской Республики, но это будут не наши Советы, ибо каждый крестьянин любит свой участок и лишь постепенно можно будет популяризовать коммунизм в деревне. Я лично не вижу пользы от такого ненастоящего Советизма, который будет только пугать умы. В военном отношении Халил просит аммуниции и денег. Они вполне признают самоопределение всех национальностей и готовы на отделения и на автономии. Программа Халила - доктрина Монро для Азии, борьба Советскую Россию единственным другом Азиатских народов и понимает, что без нас они погибнут. В Персии он готов помогать нашей работе посланкой турецких партизан, при чем борьба будет и против Шаха и феодалов, за аграрную Революцию, не касающуюся пока еще городской буржуазии. Его агенты будут поддерживать нашу политику и в Авганистане и в Индии. Таким образом центр тяжести нашей ближне-восточной политики перенесется в Турцию. Необходимость непосредственного контакта с Турцией ведет к тому, что мы должны будем использовать железные дороги Армении а для этого мы должны заключить договор с Арменией. Надо будет при-

Belge No: 159-2-57-001 (1)

484

Телеграмм Москва Наркоминдел Изчеричу из Тельчата миссия РСФСР в
Грузии 595 181 31 19 53 всем через политекомитов
Из Трапезунда сообщают, что газета Еми Йыл салмо органом официальной
/с/абрикованной правительством/ турецкой компартии Еми Йил статье
30 ноября высказывает свое новое кредо " мы с вами революцией зададим
народное правительство при котором все будут равны ни кто не будет
учтен по достигшим путем постижимости. Подобно России борющейся
деникинцами Колчаком мы боремся турками ? англичанами. Мы враги
капиталистов империалистов будем бороться против них до конца. В на-
стоящее время Ангорское Пра вительство есть безусловно революционное
правительство. Если мы с сегодня начнем сразу творить революцию враги
воспьяуаются этим сразу вернутся Турцию. Эта статья характеризует роль
значение организованной кемалем турецкой компартии. Константинопольское
факт передает сообщение из Анголы зайти кемалистами города Морсини
Киликии. Константинопольская печать сообщает беспорядках своих начинаю-
ся районе Вруен, шаги кемалистов ведут усиленную партизанскую войну.
Ангорское Телеграфное агентство опровергает сообщение будто бы делегат Ангор-
ского Правительства отправился Унцери для ведения переговоров с союзникам
Константинопольские скрывают факт присоединения миссии Кивет нами Ангор-
скому Правительству. Константинопольские газеты пишут что известия о
делегации есть. Тифлис 31 декабря нр 414 Забюропечати Народноев

38

Belge No: 159- 2-56-045

36
46

Текст 23 Москва Паромигодед Ичерму на текст РОСФ в Грузии
 нр 592 225 31 19 22 воюу черев воюк ответственных политиконтов
 Орган помещиков Грузии 31 декабря считает что Советское Правительство
 должно выполнить свои обязанности. Задержание маршрутных поездов Азербейд-
 жаном обычном языке носит название - присвоение чужого имущества. Слово
 31 декабря считает что обе стороны Москва и Ангора одинаково знают на-
 мерение друг друга - их объединит единичные задачи. Длительное осознатель-
 ство обеих сил абсолютно невозможно. Горизонты Кемаль обещает его стре-
 млении направлены не только Турция но Азербейджан Дагестан Сербия как
 прочее скоро всех этих пространствах загорится открытая борьба Кемаль-
 на брадьянином. Мустафа Кемаль откровенно начинает выступать роли по-
 кропителя всех мусульман живущих советских республиках. Предстоящей
 русско-армянско-турецко конференция является генеральным сражением официюс
 правительства Бртова 31 декабря пишет на думали, что Азербейджан не
 выполняет условий договора следствием царских тем анархистов однако вы-
 является, что задержание маршрутов было сознательным. Таких условиях
 делается возможным установление определенных норм отношений между
 государствами. Если Азербейджан хочет чтобы на него смотрел кто либо
 как на государство он должен немедленно удовлетворить требования Грузии
 Сообщению приближенных грузинские войска заняли станцию Вагали нейтральной
 зоне так же контролировали Вагалинский мост. Цены золота Грузии связи богатстве-
 вом буржуазии упали. Из Батума сообщают что связи прибытием англо-
 Новороссийск снова наблюдается повышение местной валюты ибо Батум-
 ские коммерческие круги считают что роль Грузии как транзитного пути
 России исчезает. нр 418 Тифлис 31 декабря заверю печати Брофеев

46

Belge No: 159- 2-56-046

15. YÜZYIL MESNEVİLERİNİN HÂTİME BÖLÜMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Bu çalışma, 2015 yılında Belgrad'da VIII. *European Conference on Social and Behavioral Sciences* isimli toplantıda sunulmuş "15. Yüzyıl Mesnevilerinin Hâtîme Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Öz: Türk edebiyatına İran edebiyatından geçen ve yüzyıllar içerisinde gerek şekil gerek konu bakımından millî bir kimliğe bürünen mesnevi nazım şekli ile edebiyatımızda pek çok eser verilmiştir. Mesnevilerde çeşitli konular belirli bir düzen içerisinde işlenir. Mesnevilerin tertip hususiyetlerine bakıldığında genel olarak üç bölümden oluştukları görülür. Bunlar giriş, konunun işlendiği bölüm ve hâtîme bölümleridir. Hikâyeyi mesnevinin asıl yani ikinci bölümünde anlatan şairler, giriş bölümünde yer alan sebeb-i telife ve son söz olan hâtîme bölümünde okuyucuya eserlerine, poetikalarına, şiire, yaşadıkları döneme dair hem edebiyat tarihine ışık tutacak hem de tarihî ve kronolojik niteliği olan bilgiler verirler. Bu çalışmada mesnevilerin hâtîme bölümleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Dönem olarak Türk mesnevi edebiyatında bir dönüm noktası kabul edilen 15. yüzyıl seçilmiştir. Bu yüzyılda sanat endişesiyle yazılan mesneviler üslup, dil, seçilen konularda özgünlük ve anlatım tekniği bakımından mükemmele yakındır. Çalışmada şairlerin hâtîme bölümlerinde verdikleri bilgilerin edebiyat tarihine ne gibi katkılar sundukları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Hâtîme, 15. Yüzyıl, Karşılaştırmalı İnceleme, Edebiyat Tarihi.

A Comparative Analysis on Epilogue of the Mesnevis of 15th Century

Abstract: Many works have been given in Turkish literature in the form of mesnevi verse, which has been rooted from Iranian literature and has gained a national identity in terms of both form and subject over the centuries. Various subjects are handled in a certain order in mesnevis. When we look at the arrangement formats of mesnevi in general, they consist of three parts. These are prologue, section that handles the issue and epilogue. Poets describe the story in the second main part of the mesnevi. In prologue and epilogue, they give the reader historical and chronological information about their works, poetics, poetry and the period in which they lived both to shed light on the history of literature and to provide historical and chronological information. In this study a comparative assessment was made on epilogue of mesnevis. The 15th century was chosen as the period because it is accepted as the turning point of Turkish mesnevi literature. In this century Mesnevis written with the concern of art are close to perfection in terms of style, language, originality in selected subjects and narrative technique. In this study, it has been tried to reveal what kind of contributions the information given by the poets in the chapters of epilogue has made to the history of literature.

Keywords: Mesnevi, Epilogue, 15th Century, Comparative Analysis, Literary History.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Özlem BATĞI AKMAN

Siirt Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

ozlem.batgi@siirt.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0042-4714

Gönderim Tarihi
Received
19.08.2023

Kabul Tarihi
Accepted
13.11.2023

Atf
Citation
Batğı Akman, Özlem. "15. Yüzyıl Mesnevilerinin Hâtîme Bölümleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 29-47.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Bir şair ve eserlerine dair bilinenlerin pek çoğu genellikle biyografi eserlerine, bibliyografik çalışmalar ve edebiyat tarihlerine kısmen de tarih kitaplarına dayalıdır. Tüm bunların öznel ifadeler de içerebiliyor olması edebiyat araştırmacısını birincil kaynak olarak şairlerin eldeki mevcut eserlerine yönlendirmektedir. Bu bağlamda tespit edilen edebî metnin, günümüz araştırmacısının hizmetine sunulan neşri metne dair yapılacak çalışmalar bakımından büyük kolaylık sağlamaktadır. Neşredilen metinden hareketle, şairin hayatı, sanatı ve sanat görüşüne dair sunduğu bilgileri kendi ifadeleriyle ortaya koymak nispeten nesnel sonuçlar vereceğinden oldukça mühimdir. Mesneviler tertip özellikleri gereği içerdikleri bölümlerde bizlere bu imkânı sunmaktadırlar. Mesnevilerin sebep-i telif ve hâtime bölümleri, şairlerin okuyucuya doğrudan iletmek istediklerini sundukları birer araç mahiyetindedirler. “Özellikle edebiyat tarihlerinde yer almayan şairler için mesnevilerin bu bölümleri eldeki yegâne kaynaklar olmaları bakımından ayrıca önem arz ederler” (Kütük ve Turan 239). Sebeb-i telif bölümleri daha çok şairlerin eser yazma nedenleri ve sanat endişeleri ile ilgiliyken hâtimeler eserin kaynağına, tarihine ve yazıldığı döneme dair kronolojik, şairin şiir görüşüne dair estetik bilgiler sunabilmektedir.

Arapça bir isim olan ve “hatm” mastarından türetilmiş olan hâtime, sözlükte “son, nihayet” gibi anlamlara gelmektedir. Mesnevi yazım geleneğinde hâtime bölümlerinin konunun anlatıldığı asıl bölümden belli başlıklarla ayrılması beklenir. Ünver bu başlıkları şu şekilde sıralar:

Bu başlıklar Arapça ya da Farsça kurallara göre yazılmış birer tamlamadan oluşur: Hâtimetü'l-kitâb, Temmetü'l-kitâb, Hâtime-i Kitâb, Hâtimet-i Kitâb, Hatm-i Kitâb vb. Kimilerinde ise başlık, “hâtime” yanında başka bir amacı da anlatır: Hüsrev ü Şîrîn'deki “Hatm-i Kitâb ve Medh-i Sultân Murâd”, İskender-nâme'deki “Der-Temsîl ve Hâtime-i Kitâb”, Işk-nâme'deki “Münâcât ve Hâtime-i Kitâb” örneklerinde olduğu gibi (447).

Fakat bazı mesnevilerde hâtime bölümü yoktur, mesnevinin sona erdiği bazen bir ya da birkaç beyitle bazen de bir münacat vasıtasıyla şair tarafından dua dilenerek okuyucuya sunulur.

İsmail Ünver mesnevilerin hâtime bölümünde ister tek ister birden çok başlık bulunsun şairlerin bu bölümde söylediklerini 10 madde hâlinde sıralamıştır. Buna ek olarak Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi-Türk Edebiyatında Mesnevî* adlı çalışmasında bu maddelere üç madde daha ekleyerek sayıyı 13'e çıkarmıştır:

1. Tanrı'ya "hamd ü senâ" ve dua
2. Sultana övgü ve saltanatının devamı için dua
3. Şairin eseriyle ve şairliğiyle övünmesi
4. Tanınmış mesnevi şairleri ve eserlerini anma
5. Şairin eserine verdiği ad
6. Hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlerle (bir eseri aslına uygun olarak kopya eden kişi), metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara yergi, bunların esere vereceği zarardan Tanrı'ya sığınma
7. Mesnevinin beyit sayısı
8. Mesnevinin yazılışıyla ilgili tarihler
9. Okuyucudan hayır dua isteme
10. Mesnevinin vezni

Çoğu mesnevîde yukarıda gösterilen maddelerin hepsi birden bulunmadığı gibi sayılanların dışında kalan noktalar da görülebilir (Ünver 448).

11. Şairin ismi
12. Mesnevi şairinin yakınları ve sosyal çevresi hakkında bilgi
13. Hazret-i Peygamber'e "salât" ve "selâm (Kartal 181).

Hâtîme bölümü ile ilgili bilgiler belirli bir çerçeve dâhilindedir, fazla değişiklik göstermez. Bugüne kadar bu bağlamda yapılan çalışmalara ışık tutan yukarıdaki söz konusu maddelere eklemeler yapabilmek belirlenen çerçevelere katkı sağlayabilmek de ancak metin merkezli çalışmalarla mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada seçilen mesnevîlerin tamamı 15. yüzyıla aittir. Bunun sebebi bu yüzyılda yazılan mesnevîlerin neredeyse her anlamda mükemmele yaklaşmasıdır. Başlangıç dönemi olarak kabul edilen 13. ve 14. yüzyıl mesnevîleri ile 15. yüzyıldaki örnekler arasında içerik, üslup ve şekil özellikleri açısından büyük farklar yer alır. İlk dönem mesnevîlerinde hâkim olan dinin gereklerini vurgulama kaygısı, bir şeyleri öğretim amacı, tercüme faaliyetlerinin acemiliği gibi özelliklerden sonra 15. yüzyılda sanat endişesi gözeterek mesnevi yazan şairler tercümeyi, sürekli kullanılan konu ve hayalleri ayıp sayarak yeni ve orijinal bir anlayış gayretiyle eser üretmişlerdir. Muhteva, mecaz sistemi, şahıs kadrosu gibi pek çok konuda farklılaşıp, yerleşen mesnevîler şekil olarak da artık kendi hüviyetini kazanmıştır. Çalışmada 15. yüzyıla ait, farklı konularda yazılmış on bir mesnevinin hâtîme bölümü incelenmiş, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Her mesnevinin hâtîme bölümü ayrı ayrı ele alınmış ve çalışmanın sonuç kısmında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır.

Aşağıda bu çalışmada değerlendirilen mesnevîler, yazılış tarihlerine göre, çeşitli bilgiler sunması bakımından bir tabloyla verilmiştir:

Mesnevinin Adı, Yazarı, Yazılış Tarihi	Niteliği	Mesnevinin Konusu	Mesnevin ve Hâtîme Bölümünün Beyit Sayısı	Hâtîme Bölümünün Başlığı
1. Çeng-nâme Ahmed-i Dâ'î 808/1405	Telif	Alegorik	1446/49	Hâtîmetü'l-Kitâb
2. Vesiletü'n-Necât/Mevlîd Süleyman Çelebi 812/1409-10	Telif	Dinî-Tasavvufî	480/62	Fî Hâtîmetü'l-Kitâb
3. Hüsrev ü Şîrîn Şeyhî 1421-1429 arası?	Tercüme	Aşk	6944/46	Hatm-i Kitâb ve Medh-i Sultân Murâd Hân
4. Har-nâme Şeyhî ?	Telif	Alegorik	126/-	-
5. Sî-nâme Hümâmî 839/1435-36	Tercüme	Aşk	1992/39	-
6. Cemşîd ü Hurşîd Cem Sultan 883/1478	Telif-Tercüme	Aşk	5374/57	Der Hâtîme-i Kitâb-ı Âyât-ı 'Uşşâk
7. Esrâr-nâme Tebriizli Ahmedî 884/1479-80	Tercüme	Dinî-Tasavvufî	1865/77	Hikâyet-i Hatm-i Kitâb
8. Hikmet-nâme Antepli İbrâhim Bâli 893/1487-88	Telif-Tercüme	Ansiklopedik	12753/84	Hâtîmetü'l-Kitâb
9. Heves-nâme Cafer Çelebi 899/1493-94	Telif	Sergüzeşt-nâme	3810/25	Hâtîme-i Kitâb
10. Yûsuf u Züleyhâ Çâkerî 900/1494-95	Tercüme	Aşk	4205/46	Hâtîme Der-Şükr-i İtmâm ve Târîh-i İhtitâm ve Özl Hâsten-i Sâhib-i Nazm ez-Hudâ-yı Te'âlâ
11. Leylâ vü Mecnûn Hamdullah Hamdî 905/1499-1500	Tercüme	Aşk	3843/24	Rivâyet-i Te'dîb-i Te'yîd-i Hikâyet ve Hâtîme-i Kitâb

1. Çeng-nâme - Ahmed-i Dâ'î

Ahmed-i Dâ'î'nin mesnevisini, Emir Süleyman'ın eğlence meclislerinden ilham alarak, bir çalgı aleti olan çengiği alegorik bir unsur olarak kullanıp mistik düşünce ve motiflerle süsleyip öğretici bir bakış açısıyla yazdığı bilinmektedir. “Çeng-nâme, gerek kendi mevzuunda gerekse zamanına kadar telif edilmiş örnekler arasında ilk orijinal mesnevi mahiyetindedir” (Şentürk ve Kartal 212).

Mesnevinin “Hâtimetü'l-Kitâb” başlıklı bitiş bölümü 49 beyitten oluşmaktadır. Şair bu bölüme eserinin adının *Uşşâk-nâme* olduğunu söyleyerek başlar:

Bir gün asr içre bu *Uşşâk-nâme*
İrişdi Rûm ilinden vasfı Şâm'a (Alpay Tekin 406)

Eserin adı ile alakalı nüsha farklarından hareketle ileri sürülen çeşitli görüşler vardır. Gönül Alpay Tekin, eserin hakiki adının *Çeng-nâme* olduğunu ve fakat Ahmed-i Dâ'î'nin, çengin sergüzeşti ile âşık insanların da sergüzeştini dile getirdiğini açıklamak gayesiyle *Çeng-nâme*'nin sonunda eserine aynı zamanda *Uşşâk-nâme* adını da vermiş olabileceğini belirtir (69). Dilben, 2019 tarihli çalışmasında eserin günümüze ulaştığı kesin olarak bilinen üç yazma nüshası içerisinde eser adının *Çeng-nâme* olarak zikredildiği tek nüshanın, tespit ettiği 11 varaklık yeni nüsha olduğunu açıklar (53). Köksal ise 2021 tarihli yeni bir nüsha tespitli çalışmasında eser adının *Uşşâk-nâme* olması gerektiğini belirtir (928-932). Metnin hâtîme bölümünden hareketle elde edilen ve eserin adına dair soru işareti oluşturan bu ve benzeri herhangi bir bilgi edebiyat araştırmacısı için oldukça önemlidir. Edebiyat tarihlerinde ulaşılamayan, tezkirelerde ihtilafli yorumlarla kaydedilmiş herhangi bir bilgi, nüsha farklarına rağmen yine metin merkezli çözülebilmekte ve bu şekilde araştırmacıların edebiyat tarihine katkı sunmaları sağlanmaktadır.

Çeng-nâme'nin hâtîme bölümü, eserin adına yapılan vurgunun ardından eserin övgüsü ile devam eder: Mesnevi iftihar edilecek nitelikte başarılıdır, kıymetli taşlarla bezenmiş gibidir, ferahlık verir, tatlıdır. Esere yapılan övgüden sonra Ahmed-i Dâ'î bir bakıma bizlere şiir anlayışı ile ilgili bilgiler de vererek mana ehlinin sözü uzatmaması gerektiğini, mananın sözden üstün olduğunu ifade etmiştir:

Çü ma'nî ehlinin çok söz uzatma
Nazar ma'nîye kıl çok söz gözetme (Alpay Tekin 407)

Ünlü mesnevi şairi Nizâmî'yi Hoca olarak anan şair, ondan Farsça bir beyit alıntılamıştır. Şair, belirli sözcük ve tamlamalarla (temsîl, lakap, benâtü'l-fikr, bîkr-i mestûr) taklit ve ilham dolu gizli söyleyişlerden söz eder:

Olar kim her söze temsîl iderler
Lakab söze benâtü'l-fikr dirler

Benâtü'l-fikr ola çün bîkr-i mestûr
Bulur andan safâ gönli gözi nûr (Alpay Tekin 408)

Ahmed-i Dâ'î eserini Türkçe yazmıştır; Türkçeden başka söz söylemek hatadır:

Sözüm Türkdür velî Türk-i Hıtâdur
Hitâ Türkini terk itmek hatâdur (Alpay Tekin 408)

Şair Allah'a hamd ederek gönül yakan bu nazımının, nevrüz vakti açılmış taze bir gül gibi açıldığını, 808/1405 yılının bahar mevsiminin başlangıcında Şevval ayında, gece ile gündüzün eşit olduğu 11 Mart ile 8 Nisan arasında yazdığını detaylı bir şekilde anlatır.

Dâ'î eserini Allah'ın lütfuyla tamamladığını belirtir, Padişaha övgülerini sunar ve dua eder.

Şair eserini hâtimeden sonra müstakil bir başlığa da sahip münacat bölümü ile tamamlar.

2. Vesîletü'n-Necât/Mevlîd - Süleyman Çelebi

Süleyman Çelebi'nin bilinen tek eseri olan *Vesîletü'n-Necât*'ta Hz. Peygamber'in doğumu, mucizeleri, miraç hadisesi ve hayatının belirli safhaları anlatılır. *Mevlîd*'in "Fî Hâtimeti'l-Kitâb" başlıklı bitiş bölümü kimsenin dünyada ebedî kalmayacağı, ne kadar çok yaşanırsa yaşansın nihayet ölümün geleceği vurgusu ile başlar:

Dünyada bâkî kalavuz sanmanız
Komasun sizi yabanda sanmanız
...

Her ne denli çok yaşar ise kişi
Akıbet ölmek durur anun işi (Pekolcay 133)

Süleyman Çelebi, kulun acizliği, nefsine yenik düşmesi, dünya işlerine dalıp maneviyattan uzaklaşması şeklindeki ifadelerinden sonra pişmanlık üzere rahmet ve merhamet diler çünkü kul isyankâr ve fakat Allah affedicidir. Bir münacat şeklinde ilerleyen bitiş bölümü Süleymân Çelebi'nin kendi için duası ile devam eder. Eserin asıl ismi *Vesîletü'n-Necât*, bitiş tarihi ve yeri 812/1409, Bursa olarak verilir; eseri tamamlama gücü verdiği için Allah'a hamd edilir ve Hz. Peygambere salât ve selâm getirilir. *Mevlîd*, eseri okuyan ve yazana rahmet duası ile biter:

İşbu kân-ı şehd ki şîrîndür dadı
Bil *Vesîletü'n-Necât* oldı adı

Hem sekiz yüz on ikide târihi
Bursa'da oldı tamâm bu i¹ ahı

...
Tanrı rahmet eyleye ol hân için

¹ Kelime metinde bu şekilde yazılmıştır fakat vezin gereği iy/ey şeklinde okumak uygundur.

Kim dua kıla bunı yazan için (Pekolcay 139)

Bitiş bölümünde okuyucuya eser adı, eserin bitiş tarihi ve yeri gibi teknik bilgiler sunan; Tanrı'ya hamd etme ona sığınma, okuyucudan hayır dua isteme gibi gelenek mahsulü adımları da ihmal etmeyen şair bunların dışında kalan beyitlerde de dinî-tasavvufî içerikten kopmaz. Buradan hareketle eserin konusunun hâtimenin muhtevası üzerinde güçlü bir hâkimi-yet kurduğunu söylemek yanlış olmaz. Kurtuluş vesilesi anlamına gelen eserin adı hâtimenin temasında derinden hissedilir.

3. Hüsrev ü Şîrîn – Şeyhî

Türk ve İran edebiyatlarında pek çok *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisi yer almaktadır. Şeyhî ise tüm bu örnekler arasında *Hüsrev ü Şîrîn* konusunu Türk şairleri arasında en iyi işleyen şair olarak kabul edilir. Şeyhî'nin mesnevisini İranlı şair Nizâmî'nin etkisinde yazdığı bilinmektedir.

Eserin, Şeyhî'nin ömrü vefa etmediğinden yeğeni Cemâlî tarafından yazılan hâtîme bölümü “Hatm-i Kitâb ve Medh-i Sultan Murâd Hân” başlığını taşımaktadır ve nitelik olarak tamamen bir methiye görünümündedir. Eserin hâtimesi okuyucuya hâtîmede bulmayı umduğu alışlageldik herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Cemâlî elbette ki okuyucuya kitabın bitiş tarihi, bitiş yeri gibi hususlarla alakalı farklı anekdotlar sunabilirdi fakat eserin müellifine saygısından bunu tercih etmemiş olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

4. Har-nâme – Şeyhî

Türk hiciv edebiyatının şaheserleri arasında sayılan *Hâr-nâme* hacimce küçük, 126 beyitlik bir mesnevi olmasına rağmen tevhid, na't, padişaha övgü, konunun işlendiği bölüm ve dua bölümleriyle mürettep bir mesnevi görünümündedir.

Hâr-nâme müstakil bir hâtîme bölümüne sahip olmasa da Şeyhi mesnevinin sonunda adil padişaktan yardım dilemiş, inayeti için dua etmiştir. Müstakil olarak bir hâtîmeye sahip olmasa da eserin sona erdiği şair tarafından okuyucuya gösterilmiştir.

5. Sî-nâme – Hümâmî

Sî-nâme, Emîr Hüseyinî'nin Farsça *Mantku'l-Uşşâk* adlı eserinin tercümesidir ve manzum mektuplardan oluşmaktadır.

Eserin hâtîme bölümünün herhangi bir başlığı yoktur, bölüm doğrudan eserin bitiriliş tarihinin 839/1435-1436 yılı bahar mevsimi, ramazan ayı başları olarak okuyucuya verilmesiyle başlamıştır. Şair, eserin aslının Acem dilinde Hüseyinî tarafından yazıldığını belirtir.

Hümâmî her ne kadar bir yerde eseri için *Aşk-nâme* adını zikretse de kitabın adını *Sî-nâme* koyduğunu vurgulayarak durumu netleştirir. Şair, tercümesini yaptığı eserin adını anmayı da ihmal etmez:

Kim ol günlerde bu *Sî-nâme*-i hûb
Gönülden oldu cân levhında mektûb

Înâyet kıldı Hak cehd itdi hâme
Ki hatm oldu bu dem bu *Aşk-nâme* (Altun 131)

...

Acemden çün çıkup tonında Türki
Bu mahbûbun dahı hûb oldu görki

Egerçi *Mantku'l-Uşşâk* dinür ad
Aceb bu hoş kitâb idecek yâd

Velf ben Türki derdüm çün nihâdın
Münâsib pes kodum *Sî-nâme* adın (Altun 132)

Hümâmî, eserini tercüme yoluyla oluştursa da orijinalinden sadece adını aldığı eseri kendi zihninde kalanından oluşturduğunu, dinlese Hüseyinî'nin dahi hayran kalacağını belirtir:

Hemîn ol dâsitânun resmin aldum
Degil resmini bil ki ismin aldum

Didüm ben kendi zihnimden kalanın
Yügürtdüm âlem içre adı sanın

Kalurdı dinlese iy nûr-ı aynî
Muhayyer bu nevâlarda Hüseyinî (Altun 132).

Okuduğumuz diğer hâtimelerden farklı olarak Hümâmî hâtimede eserin başka bir bölümü olan dîbâceden söz eder. Eserinin dîbâcesinde sözü uzattığını ama bundan maksadının dua olduğunu; şeker yemenin hoşluğu sebebiyle bu şekeri kısa kesmek istememesinden sebep bunu yaptığını ifade eder.

Hümâmî eserini Allah'a hamd edip okuyandan dua dileyerek bitirir.

6. Cemşîd ü Hurşîd - Cem Sultan

Bir aşk hikâyesi olan *Cemşîd u Hurşîd* ilk kez İran edebiyatında Selmân-ı Sâvecî tarafından kaleme alınmış ve genişletilmiş, sonrasında özgün nitelikler kazandırılmış bir formda da Türk edebiyatına geçmiştir.

Eserin hâtîme bölümü “Der Hâtîme-i Kitâb-ı Âyât-ı ‘Uşşâk” başlığını taşımaktadır. Hâtîme bölümü klasik tertibe uygun olarak Cem Sultan’ın mesnevisini tamamlayabildiği için Allah’a hamdı ile başlar. Eserin okuyana can veren bir âb-ı hayat olduğunu vurgulayan Cem Sultan onun Rûmî libas (Anadolulu/yerli elbise) giydiği için sevildiğini, tatlı bulunup rağbet gördüğünü belirtir, fasih ve belîğ üslûbundan söz eder:

Sanasın kim bu durur âb-ı hayvân
Ki okıyanlara virür yini cân

Geyüp Rûmî libâsı oldu mahbûb
Anunçün böyledür şîrîn ü mergûb

...

Elâ iy bülbül-i bâğ-ı fesâhat
Bu yolda harç kıldun çün belâgat

Fesâhatde dilündür rûh-perver
Sözündür ma’ni-i ebyâta zîver (İnce 398)

Eser Selmân-ı Sâvecî’nin eserinden tercümedir, Cem Sultan bu durumu hâtîmede belirtir:

İdüben terceme Selmân sözinden
Velî zîbâter itdün cân sözinden (İnce 398)

Cem Sultan yeni bir tarz, yeni bir yol benimsemiştir:

Egerçi kim yinidür bu meh-i nev
Velî gün bigi atar her yire Pertev (İnce 399)

Cem Sultan hâtîme bölümünde şairliğiyle övünür, eserinin adının aslında *Âyât-ı Uşşâk*, *Cemşîd u Hurşîd*’in de bir lakap olduğu bilgisini verir ve eser adının, yazılış tarihine işaret ettiğini vurgular. Şair, mesneviyi yazmaya Safer ayında başlayıp, Şâbân ayında bitirmiştir:

Safâ bulmagiçün bu sözden uşşâk
Didüm adımı hem *Âyât-ı Uşşâk*

Hisâb idersenüz ehl-i tevârih
Girü adı olur kendüye târih

Bu adı diyübeni olma nevmîd
Lakabdur dinilür *Cemşîd ü Hurşîd*

Safer ayında oldu ibtidâsı
Velî Şâbân ayında intihâsı (İnce 399)

Devrin Padişahı Sultan Mehmed’e övgü, dua ve himmet vurgusu en sonunda da okuyucudan dua talebi ile mesnevi sona erer.

7. Esrâr-nâme - Tebrizli Ahmedî

Ahmedî'nin mesnevisi, Ferîdüddîn Attâr'ın farklı eserlerindeki hikâyelerden yapılan manzum bir tercümedir.² Bu yönüyle mesnevi, seçme ve dinî-tassavufî-didaktik nitelikli hikâyelerden oluşan bir eser görünümündedir.

Ahmedî eserin hâtîme bölümüne “Hikâyet-i Hatm-i Kitâb” başlığı ile Attâr'dan söz ederek ve açığa çıkardığı sırlara işaret ederek başlamıştır:

Bu ne sevdâdur ki iy Attâr sen
Sırrı fâş itdün kamu iy bu'l-hasen

Korkma mısın pâdişâhun sırrını
Fâş idersin âleme sen iy denî (Ayan 155-156)

Eser içerdiği hikâyeler sebebiyle öğretici niteliktedir dolayısıyla bir şeyleri görünür kılmalı, hikmetler içermeli ve niyete hizmet etmelidir, adı üzerinde Sırlar Kitabı'dır.

Ahmedî hâtîme bölümünde sır kelimesini sıkça tekrar etmiş, eserde gizli sırları duyan ölünün dahi kefeni ortadan ikiye yaracağını, evvel ve ahir her ne kadar sır varsa bu kitap içinde var olduğunu belirtmiştir. Bu detay bizlere eserini nihayete erdiren şairin eser adı ve içeriğine uygun bir kelime kadrosu seçtiğini, hikâyenin hâkim muhtevasını hâtîmeye de yansıttığını göstermektedir:

Tâ cihân ehli ala andan murâd
Yâdigâr ola cihânda kala ad

Kim bu sırrı tuya kasd-ı Hakk ide
Mürde olursa kefen hem şakk ide

Evvel âhir her ne sır var der-cihân
Bu kitâb içindedür uş iy civân (Ayan 156)

Ahmedî, kitabın kendisiyle dostluk kurana hesap gününde hediye kabilinde olacağını vurgulayarak kitaba belki dinen de bir önem atfeden ifadelerde bulunmuştur. Şair “Eğer bu hikâyeleri Attâr'dan aldığımı söylerlerse bu benim için ancak övünç olur” anlamında bir beyit nazmederek kaynak esere ve şaire övgü ile referans vermiş, yazdığı mesneviden de yine övgü ile söz etmeyi ihmal etmemiştir.

Esrâr-nâme'nin hâtîmesi bizlere Ahmedî'nin şiir hakkındaki görüşleri ve kendi şiir anlayışı ile ilgili birtakım ipuçları vermesi bakımından da önemlidir. Unutulmamalıdır ki sadece inkâr edenlerin şiiri yerilmiştir iman

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ayan LXIII-LXIV; Kutluk 125-132.

edenlerinkini değil çünkü kâfirler Hz. Peygamber’i hicveden şiirler yazmışlardır. Şiir eğer Sırr-ı Hak’tan yani Allah’ın sırrından oluşuyorsa can ve gönül ancak o şekilde bundan bir ders alabilir:

Hak Te’âlâ şi’ri zemm itmiş durur
Çok kişi anda galat itmiş durur

Şi’r-i kâfirdür ki zemm itdi Hudâ
Didi kâfirler çü hicv-i Mustafâ

Hak anı zemm eylemişdür der-kelâm
Mü’minün şi’ri degüldür iy hümmâm

Şi’r kim ola husûsâ sırr-ı Hak
Cân u dil andan ala her dem sebâk (Ayan 157)

Mesnevinin adı bir beyitle; bitiş tarihi de gün, ay, yıl mevsim olarak detaylı bir şekilde birkaç beyitle verilmiştir:

Bu durur sözden murâdum iy hümmân
Oldı *Esrâr-nâme* nazmı çün tamam

...

Tarih irmişdi sekiz yüz seksene
Dahı dört yıl bile Hicretten yana (Ayan 160-161)

Eserini bir yadigâr olarak bırakmak için yazdığını söyleyen Ahmedî, onu okuyanlar için dua etmiş ve yazarı olarak da kendisine dua dilemiştir. Ahmedî, mesnevisini Hazreti Peygamber için salât ve selâm ile sona erdirmiş ve eserin veznini vermiştir:

Hayr it hatm oldı cânâ bu kelâm
Hoş diyelüm Es-selâtu ve’s-selâm
Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün (Ayan, 1996: 162)

8. Hikmet-nâme - Antepli İbrâhim Bâlî

Ansiklopedik nitelikteki eserin Sadık Yazar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda bazı eklemeler hariç büyük ölçüde Zekeriyâ b. Muhammed Kazvînî’nin Arapça eseri *Acâ’ibü’l-Mahlûkât ve Garâ’ibü’l-Mevcûdât*’tan tercüme olduğu ortaya çıkmıştır (Yazar). Bâlî eseri Sultan Kayıtbay’a (el-Melikü’l-Eşref Seyfeddîn el-Mahmûdî ez-Zâhirî) ithaf etmiştir.

Hâtîme bölümüne “Hâtîmetü’l-Kitâb” başlığı ile eserini yazabildiği için Allah’a hamd ederek başlayan Bâlî, *Hikmet-nâme*’nin övgüsünü yapar; eserin adı gibi hikmetler, nasihatler, vaazlar, zikirler ve cevherlerle dolu olduğunu ifade ederek eserin beyit sayısını verir:

Nasâyihdür tolu âsâr-ı hikmet
Mevâ'ızdur kamû ezkâr-ı hikmet

Cevâhirler ki bunda nazm olupdur
On üç bin beyt olup şekle gelüpdür (Şeylan 511-512)

Ansiklopedik nitelikteki mesnevi İslâm tarihi ile alakalı bilgiler de içerir. Bu içerik eserin hâtimesinde kendini gösterir. Şair eserini yazarken hangi duygu durumları içinde olduğunu samimiyetle anlatır. Mihnet yağmurlarından gözünü açamaz, zahmet denizine gark olmuş, günlerini keder içinde geçirir hâldedir. Bâlî, hüznü ve acıklı hâlini Yakûb, Eyyüb, Yûsuf ve Yûnus peygamberlerin çektikleri sıkıntılar üzerinden Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalarından hareketle anlatır. Yakûb'un hüznü, bela ve dert karşısında Eyyüb'ün sabrı, Yûsuf'un kuyuya atılması, Yûnus'un balık karnındaki imtihanı şu mısralarla söylenir:

Meger bu hüzn-ile Ya'kûb-ıdum ben
Belâ vü derd-ile Eyyüb-idüm ben

Yudupdı Yûsuf'ı bu dehr çâhı
Nite kim Yûnus'ı deryâda mâhî (Şeylan 515)

Devrin sultanını öven Bâlî, eserini okuyanlardan kendisi için rahmet duası ister. Eserinin tamamlanma tarihini 893/1488 olarak verir.

Eser müellifi için kıymetlidir. Bâlî eserini ona zarar verecek okuyucuya dair aşağıdaki ifade ile tamamlamıştır ve mesnevisinin sonuna besmele, tahmid ve müellif bilgisi eklemiştir:

Bismillâhirrahmânirrahîm
El-hamdülillâh
Bu kitâbun kâgıdın her kim nişân-içün bükür
Dest-i cehlinle durup hançer ile kanın döker
Müellif: İbrâhim İbn-i Bâlî (Şeylan 517)

9. Heves-nâme - Cafer Çelebi

Âşıkane tarzda yazılmış, şairin başından geçen bir aşk macerasının anlatıldığı mesnevinin bitiş bölümü “Hâtıme-i Kitâb” başlığını taşımaktadır ve 25 beyittir. Cafer Çelebi yazdıklarını gençlik sebebi ile karaladığı boş sözler olarak niteler; yazdıkları ile hata ettiği için tövbe eden şair kendi macerasını yazdığını belirtir:

Sebeb oldı yigitlik unfuvânı
Hadâset mevsimi sinn-i cüvânî

Ki tesvîd eyledüm bu türrehâtı
Hakîkatde birinün yok sebâtı

...

Bu ne yüz karalıklarındur eyvâh

Hatâ kıldum hatâ estagfirullâh

Vefî kat' -ı nazar öz mâ-cerâdan

Husûs-ı kıssadan çûn ü çerâdan (Sungur 548)

Klasik tertibe uygun olarak eserini öven şair, tarzının hoş, üslûbunun da parlak ve gösterişli olduğunu vurgular. Mesnevinin tümünün kendine özgü olduğunu kimseden bir tane taşımadığını söyleyerek özgünlük vurgusu yapmayı ihmal etmez. Zira bu mesnevinin edebiyatımızdaki en temel özelliği zaten bir sergüzeşt olarak da kabul edilebilecek özgün bir eser olmasıdır.

Bunun zımnında olan ma' nî-i hûb

Hayâl-i hâslar-ı mahbûb u mergûb

Bu tarz-ı nagz u bu üslûb-ı garrâ

Yemîn itsem hanîs olmazam aslâ

Benümdür evvel âhir az eger çok

İçinde kimsenün bir habbesi yok (Sungur 548)

Eserini okuyanlardan dua isteyen şair Allah'tan af diler; irfan ehlinin eserin yazılış tarihini beyitten hareketle bulabileceğini ve eserinin adının *Muhabbet-nâme* olduğunu söyler:

Ne yılda nazma geldüğün bu destân

Bilür erbâb-ı dâniş ehl-i irfân

Beyân eyler çü târîh-i kitâbı

Muhabbet-nâme-i Cafer hisâbı (Sungur 549)

10. Yûsuf u Züleyhâ – Çâkerî

İlk örneklerine 13. yüzyılda rastlanan, 15. yüzyıla kadar sanat kaygısı taşımadan yazılan, konusunu Tevrat ve Kuran'da yer alan Hz. Yusuf kıssasından alan Yûsuf ile Züleyhâ mesnevileri 15. yüzyılda estetik ve teknik bakımdan başarılı örneklerine ulaşmıştır.

Çâkerî tarafından yazılan ve araştırmalar ışığında Molla Câmi'nin eserinin bugünün anlayışına göre bir çevirisi olduğu (Yıldız 16) kabul edilen *Yûsuf u Züleyhâ* tezkire yazarları tarafından beğenilmiş, rağbet görmüş örneklerden biridir.

Çâkerî, mesnevisinin bitiş bölümünü örnek aldığı Câmi'ye paralel bir formda kurgulamıştır. Hikâyesini “Vefât Yâften-i Yûsuf Aleyhisselâm ve Helâk Şüden-i Züleyhâ Ez-Elem-i Müfârekat-ı Vey” bölümü ile bitiren şair klasik tertipte görmeye alışık olmadığımız tarzda hâtıme başlığından önce üç farklı bölümde felektan şikâyet eder, müminlere öğütler verir ve nefsiyle söyleşerek birtakım telkinlerde bulunur. Daha sonra da “Hâtıme

Der-Şükr-i İtmâm ve Târîh-i İhtitâm ve ÖZR Hâsten-i Sâhib-i Nazm ez-Hudâ-yı Te'âlâ" başlığı ile eserini bitirir.

Çâkerî hâtîme bölümüne geleneğe uygun olarak eserini tamamlayıp gerçek bir efsaneyi nazma dizebildiği için hamd ederek başlar. Eserini yazış şekline ve şiir anlayışından da söz eden şair sanatlı söyleyişi bir araya toplayıp hakiki ve incelikli bir şekilde karıştırıp mecaza da başvurduğunu belirtir:

Sınâ'î'le bedâ'î derç kıldum
Hakâ'ikle dekâ'ik harç kıldum
...
Gehî yazdum hakîkî geh mecâzî
Gehî sûz u niyâz-ı cân-güdâzı (Yıldız 397)

Şair, bu mesnevi ile cihana can bağışlayan âb-ı hayât niteliğinde bir eser akıtmıştır. Eserini öven, kıymetini dile getirip okuyanlardan hayır ile anılmayı dileyen ve onlar için dua eden şair, aşk ile dile geldiğini beyan eder, Hz. Peygambere salât ve selâmdan sonra eserin yazılış tarihini ay ve yıl olarak kaydeder:

Temâm hazal-kitâb fî şehri Şâbân
Sene hamsîn ve sittîn tis'a mi'e (965) (Yıldız 401)

Diğer mesnevilerin bitiş bölümlerinden farklı olarak Çâkerî eserinden tefeül edilebileceğini söyler:

Kitâbumla tefeül eyle ey mâh
Ki maksudundan olasın sen âgâh (Yıldız 400)

Fal açma, hayra yorma gibi anlamları olan tefeül, Arap ve İran toplumlarının yanında Osmanlı toplumunda da yaygın bir gelenektir. Pek çok farklı şekli olan tefeülün burada Çâkerî tarafından kast edilen şekli kitaplardan yapılamdır. Klasik geleneğe şairlerin tefeül etmek için kullandıkları kitaplara baktığımızda ilk sırada Kurân-ı Kerîm'in olduğunu görürüz. Hâfız, Örfî, Yunus Emre, Fuzûlî gibi şairlerin divanları, Mevlânâ'nın *Mesnevi'si*, Sadî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ı yine tefeül edilen kitaplar arasındadır. Çâkerî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sından tefeül edilebileceğini söylemesi; eserini hikmetli, sorulara cevap verebilecek nitelikte bulduğunu ve ona kıymet atfettiğini kanıtlar niteliktedir. Bu durum aynı zamanda eserin yazıldığı dönem ve çevrede tefeüle artan bir rağbetin olduğunu, bu fal yönteminin tercih edilip sevildiğini de değerlendirmek gerektiğini açıklar. Bu örnek incelenen diğer mesnevilerde karşımıza çıkmamıştır.

11. Leylâ vü Mecnûn - Hamdullah Hamdî

Türk edebiyatında yazımı hayli yaygın olan Leylâ vü Mecnûn hikâyelerinin neredeyse tamamı Fuzûlî örneğinin gölgesinde kalmıştır. 15.

yüzyılda Türk mesnevi yazımının gelişimine katkı sağlayan Hamdullah Hamdî, *Leylâ vü Mecnûn*'unu yazarken İranlı şairlerden Nizâmî, Hâtîfî ve Câmî'nin eserlerinden etkililmiş söz konusu isimleri eserinin çeşitli yerlerinde de zikretmiştir.

Hamdî mesnevisine klasik tertibe uygun olarak başlamış ve “Rivâyet-i Te’ dîb-i Te’ yîd-i Hikâyet ve Hâtîme-i Kitâb” başlığı ile bitiş bölümüne geçmiştir. Hâtîme bölümü İmâm Gazâlî'nin *İhyâ* kitabına referans ile başlar:

İmâm *İhyâ* kitâbında demişdür
Ana rahmet ne hoş şeker yimişdür (Averbek 350)

Yer yer âşıklık özelliklerinden de söz edilen hâtîme bölümünde Hamdî bizlere eserle alakalı nitelikli başkaca bir bilgi sunmamıştır. Burada yine hâtîmelerin eserin hikâyesinin temasına paralel bir içeriğe sahip olduğunu görmekteyiz.

Eser hâtîmeden sonra Hamdî'nin Allah'a yakarışı -“Münâcât-ı Mu-sannîf”- ile son bulmuştur. Şair burada okuyucuya eserinin bitiş tarihini vermiştir:

Tokuz yüz beşde bu nazm-ı cevâhir
Bi-hamdillâhi Hamdî oldu âhir (Averbek 352)

Hamdi eserin sonunda “Ketebehu Hamdullâh el-marûf bi-İbni’ş-Şeyh hâmiden lillâhi te’âlâ ve musalliyen alâ nebiyyihi Muhammedîn ve âlihi ec-mâin târîh li-sene hamse ve tis’a-mi’e min hicreti’n-nebeviyye” (Averbek 352) Arapça bir ferâğ kaydı yazmıştır. Bu kayıt diğer mesnevilerde yoktur.

Sonuç

Mesneviler belirli bölümlerinde içerdikleri bilgiler dolayısıyla edebiyat tarihine kaynaklık edebilmektedirler. Araştırmacıların esere ve şaire yönelik bilgi toplarken başvurdukları bu bölümler ilgisine birinci kaynaktan bilgi verdiklerinden ötürü oldukça kıymetlidirler. Bu bağlamda bu çalışmada farklı konularda ve 15. yüzyılda yazılmış on bir mesnevinin (neşredilmiş metinleri esas alınarak) hâtîme bölümü incelenmiştir. Çalışma sonucunda tespit edilen tüm hususlar ve erişilen sonuçlar incelenen mesneviler dâhilindedir.

Hâtîme bölümleri mesnevilerin son sözü olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla şair ister telif ister tercüme bir eser ortaya koysun ondan beklenen son sözü özgün, telif formda kaleme almasıdır. İncelenen mesnevilerin beşi (*Sî-nâme*, *Esrâr-nâme*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Hüsrev ü Şîrîn*) tercüme; ikisi (*Cemşîd ü Hurşîd* ve *Hikmet-nâme*) telif-tercüme eserlerdir. *Sî-nâme*'yi tercüme yoluyla yazdığını ifade eden Hümâmî eserin sadece adını aldığı geri kalan kısımlarını aklında kalanlarla oluşturduğunu aktarır. Burada şairin tercüme ile eserinin itibarının -bir nebze de olsa belki- düşeceği korkusu

taşıdığını, döneminde telif eser yazımının revaçta olmasından dolayı bu kaygıyı güttüğünü söylemek mümkündür. Nihayetinde eser tercüme edilmiş olsa da Hümâmî kendini esere bir hüviyet kazandırmış sayar. Eserini Attâr'ın mesnevisinden çeviri yoluyla yazdığını açıkça belirten Tebrizli Ahmedî kaynak eserden ve şairinden övgü ile söz eder; çevirisini Attâr okusa onun tarafından dahi beğenileceği vurgusunu yaparak kendi şairlik övgüsünü de ihmal etmez, eserine güveni hayli fazladır. Sonuçta Attar, mesnevileriyle sadece Fars edebiyatında değil Türk edebiyatında da örnek almaktan gurur duyulacak kadar önemli bir şairdir. *Yûsuf u Züleyhâ*'yı Câmî'den tercüme ederek yazan Çâkeri ise sonuç bölümünde kaynak eser ve şairden söz etmemiş fakat teknik olarak aynı form ve yapıda bir hâtîme yazmıştır. *Leylâ vü Mecnûn*'u Nizâmî, Hâtîfî ve Câmî'nin etkisiyle yazan Hamdî hâtîmede bu bilgilere değinmemiştir. Şeyhî'nin yeğeni tarafından yazılan *Hüsrev ü Şîrîn* hâtîmesi de bizlere eserin niteliğine dair bilgi sunmamaktadır. Cem Sultan eserini Farsçadan tercüme ettiğini bir beyitle söylemiş başkaca bir açıklama yapmamıştır. Yine büyük ölçüde tercüme bir eser olan *Hikmet-nâme*'nin hâtîmesinde, Bâlî'nin tercüme ile alakalı herhangi bir ifadesi bulunmamaktadır. Buradan hareketle, yazılan eser tercüme dahi olsa şairin hâtîme bölümünde buna değinmemeyi tercih edebileceğini, değinse dahi bunun şekil ve sebeplerinin farklı olabileceğini belirtmek gerekir. Bir tarafta üstat kabul edilen bir şairden yapılan tercüme, şair tarafından övünç kaynağı şeklinde ifade edilmekte, diğer tarafta şair tercümeyle sadece bir model alma olarak görüp esere telif bir nitelik kazandırdığını belirtmektedir. Nihayetinde niteliği ne olursa olsun incelenen mesnevi hâtîmelerinin pek çoğunun özgün formda olduklarını söylemek gerekmektedir.

Telif eser vurgusunun en net görüldüğü hâtîme Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sidir. Şair mesnevisinin tamamının özgün, okunan her satırının kendine ait olduğunu ve başka kimseden "bir dane" dahi ihtiva etmediğini vurgular.

15. yüzyılın Türk mesnevi yazımında bir dönüm noktası olduğunu, özgün konular, telif eserler, tercüme eserlere kazandırılan millî nitelikler bakımından gelişmeler yaşandığını ifade etmiştik. Bunların yanında Türkçe ile eser vermenin bir övünç kaynağı olduğu, Türk dili ile de başarılı eserler yazıldığı gerçeği ortaya konmuştur. İncelenen mesnevilerin hâtîmeleri arasında Türk dili vurgusu *Çeng-nâme*'de ve kısmen de *Cemşîd u Hurşîd*'de karşımıza çıkmaktadır. Ahmed-i Dâ'î artık 15. yüzyıla gelindiğinde Türkçe dışında bir dille eser vermenin hata olduğunu belirtir. Cem Sultan ise bugün telif-tercüme arası bir noktada konumlanan eseri için Rûmî libâs giydirmek betimlemesi yaparak ona millî bir hüviyet kazandırdığını ifade eder. Buradan hâtîmelerin, şairin belirli hassasiyetleri üzerine görüşlerini içerebilen bölümler oldukları söylenebilir.

Hâtîme bölümleri okuyucuya eserin adı, yazılış tarihi, vezni gibi bilgileri sunması bakımından oldukça önemlidir böylelikle nüsha farklarında yer alan ya da biyografi eserlerinde kaydedilen ihtilaflı durumlar ortadan kalkabilir. Ahmed-i Dâ'î, Süleymân Çelebi, Hümâmî, Cem Sultan, Ahmedî, Cafer

Çelebi mesnevilerinin adını hâtîme bölümünde vermişlerdir. Şeyhî'nin iki mesnevisi *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Hâr-nâme* dışında seçilen diğer tüm mesnevilerin bitiş tarihleri hâtîme bölümlerinde verilmiştir. Eserlerin bitiş tarihlerinin tüm mesnevilerde yer alması tarih vermenin şairler için önemini göstermektedir. Mesnevinin vezni hâtîme bölümünde gördüğümüz tek eser Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sidir. Eser sonunda besmele, hamdele ve müellif bilgisi veren tek şair İbrâhim Bâlî, ferağ kaydı bırakan tek şair Hamdullah Hamdî, hâtîmede mahlasını kullananlar Ahmed-i Dâ'î, Hümâmî, Cem Sultan ve Cafer Çelebi'dir.

Vesîletü'n-Necât, *Esrâr-nâme*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hikmet-nâme* ve *Hâr-nâme*'de hikâyeye hâkim tema hâtîme bölümlerinde de devam etmiş ve mesnevilerin adları, hâtîmelerinin kelime kadrosu üzerinde belirleyici olmuştur: *Vesîletü'n-Necât*'ta manevî kurtuluş, *Esrâr-nâme*'de sır/sırlar, *Yûsuf u Züleyhâ*'da sevgili övgüsü, *Leylâ vü Mecnûn*'da âşıklık özellikleri, *Hikmet-nâme*'de hikmetler, nasihatler, *Hâr-nâme*'de adil padişah vurgusu. İncelenen mesnevilerin yarısından fazlasında tespit edilen bu durum şairlerin hâtîme bölümlerinde söylediklerine yeni bir madde olarak (farklı çalışmalarla da desteklenmek suretiyle) eklenebilir.

Hikmet-nâme'de Bâlî'nin ruh hâlini bazı peygamberlerin çektikleri sıkıntılar üzerinden anlatması tahkiyeyi güçlendirmek için başvurduğu özgün yollardan biri olmuştur. Seçilen bu yolun teşbih, telmih gibi edebî sanatlar üzerinden ustalıkla yapılıyor olması şairlerin hâtîme bölümlerinde bizlere birtakım bilgiler vermelerinin yanı sıra estetik kaygıyı ve hüner gösterme merakını elden bırakmadıklarını göstermektedir.

Şairlerin sanat ve şiirle alakalı görüşlerine dair izler bulduğumuz hâtîmeler; *Çeng-nâme*, *Esrâr-nâme*, *Heves-nâme*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Cemşîd u Hurşîd*'dir.

Hümâmî'nin hâtîmede, eserin bir başka bölümü olan dîbâceden söz etmesi incelenen diğer mesnevilerde olmayan bir özelliktir.

Çakerî'nin hâtîme bölümünde *Yûsuf u Züleyhâ*'sından tefeül edilebileceğini ifade etmesi incelediğimiz diğer mesnevilerde karşılaşmadığımız bir durumdur.

Genel olarak şairler hâtîmelerinde varsa kusurları ve eksikleri için af dilemiş ve kimileri müstakil (hâtîmeden önce ya da sonra) kimileri de hâtîmenin içinde bir münacatla Allah'a yakarmışlardır.

Her bir mesnevinin hâtîme bölümü beyit sayısı bakımından değişiklikler arz eder. En kısa hâtîme 24 beyitken en uzun hâtîme 84 beyittir. Bunda mesnevinin hacminin etkisi olsa da tümünde buna paralel bir durum söz konusu değildir. Bazı şairlerin hâtîmeyi uzun tutma sebepleri bize kalırsa hâtîmede de sanat geyisi gütme arzusundan kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma ile İsmail Ünver ve Ahmet Kartal'ın tespitleriyle bir hâtime bulunması muhtemel maddelere ek başka nelerin olabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Farklı yüzyıllardan seçilmiş mesneviler üzerine yapılacak çalışmalarla bu maddelerin artma ihtimalinin hayli yüksek olduğu şüphesizdir.

KAYNAKLAR

- Alpay Tekin, Gönül. *Çengnâme, Ahmed-i Dâ'î (Critical Edition and Textual Analysis)*. Sources of Oriental Languages and Literatures 16. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1992.
- Altun, Mustafa. *Sî-nâme-i Hümmâmî*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55732,siname-i-humamipdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 01.11.2023.
- Ayan, Gönül. *Tebrizli Ahmedî - Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)*. AKM Yayınları, 1996.
- Çelebioğlu, Amil. *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yüzyıla Kadar)*. Kitabevi Yayınları, 1999.
- Dilben, Talha. "Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Çengnâme'nin Yeni Bir Nüshası ve Nüsha Farkları." *OĞUZTAD Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 2019, ss. 48-107.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. TDK Yayınları, 2013.
- Doğan Averbek, Güler. *Leylâ vü Mecnûn - Hamdullâh Hamdî*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- İnce, Adnan. *Cem Sultan - Cemşîd ü Hurşîd*. TDK Yayınları, 2000.
- Kartal, Ahmet. *Doğu'nun Uzun Hikâyesi - Türk Edebiyatında Mesnevî*. Doğu Kütüphanesi, 2018.
- Köksal, Mehmet Fatih. "Ahmed-i Dâ'î'nin Çeng-nâme'sinin ('Uşşâk-nâme) Yeni Bir Nüshası ve Nüsha Farkları." *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı*. Editörler Ali İhsan Öbek, Yüksel Topaloğlu, Nursel Dinler, Çağrı Özdarendeli, Seda Çetin. Kesit Yayınları, 2021, ss. 911-933.
- Kütük, Rifat, ve Lokman Turan. "Mesnevilerin Sebeb-i Telif ve Hâtime Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak." *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI Mesnevî: Hikâyenin Şiiri*. Hazırlayanlar Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım. Turkuaz Yayınları, 2011, ss. 223-240.
- Pekolcay, Necla. *Mevlid - Süleyman Çelebi*. Dergâh Yayınları, 2013.
- Sungur, Necati. *Tâcî-zâde Cafer Çelebi - Heves-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*. TDK Yayınları, 2006.
- Şentürk, Ahmet Atilla, ve Ahmet Kartal. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları, 2012.
- Şeylan, Ali. *İbrahim İbn-i Bâli'nin Hikmet-nâme'si, (149b-300a) İnceleme-Dizin*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name.html> Erişim Tarihi: 16.05.2023.

Ünver, İsmail. "Mesnevi." *Türk Dili Dergisi. Türk Şiiri Özel Sayısı II*. TDK Yayınları, 1986, ss. 430-563.

Yazar, Sadık. "Hikmet-Nâme (İbni Bâlî)." <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmet-name-ibni-bali> Erişim Tarihi: 16.05.2023.

Yıldız, Ayşe. *Çâkeri - Yûsuf u Züleyhâ*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Ek-lenti/56158,cakeri-yusuf-u-zuleyhpdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 18.07.2023.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

YAŞAR KEMAL'İN AL GÖZÜM SEYREYLE SALİH ROMANINDA OTOBİYOGRAFİK UNSURLAR ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Öz: Romantiklerin sanat eserini, duyguların ve yaşantıların ifadesi diye tanımlaması, uzun yıllar insanın, hayatın, dış dünyanın, toplumun aynası sayılan eseri, ayna vazifesinden çıkarmıştır. Herkesten farklı bir duyarlılığı bulunan sanatçının yaşantısına yönelen romantikler, sanat eserini de sanatçının ruhuna, iç dünyasına açılan bir pencere olarak görmüşler ve sanatçı ile eser arasında sıkı bir bağın varlığına inanmışlardır. Romanizm akımı ile birlikte güçlenmeye başlayan anlatımcılık kuramı ise eleştirmenlerin dikkatini sanatçı ve eserine çevirmiştir. Kendine özgü anlatım biçimi, dil ve üslubu ile hem dünya edebiyatında hem de Türk edebiyatında önemli yere sahip Yaşar Kemal; doğup büyüdüğü toprakların hayat tarzını, kültürel özelliklerini, siyasi, sosyal ve iktisadi şartlarını eserlerinde farklı bir duyuşla işlemiştir. Bulunduğu coğrafyalardaki yaşantılarından elde ettiği deneyimleri damıtarak hayal dünyasında yeniden kurgulayan sanatçı; yaşadığı bölgedeki doğaya ve insanlara karşı kayıtsız kalmayarak her daim çevresiyle içli dışlı olmuş, insanlık, sevgi, adalet, eşitlik gibi evrensel değerlerin önemini vurgulamıştır. Pastoral şiiri andıran *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976) romanı da zengin folkloru, dil ve üslubu, anlatım tekniği başta olmak üzere birçok cephesi ile Yaşar Kemal'in yaşamından, duygu ve düşüncelerinden izler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, *Al Gözüm Seyreyle Salih*, Romanizm, Anlatımcılık Kuramı, Sanat Eseri.

An Analysis on Authobiographic Features in Yaşar Kemal's Biographic Novel *Al Gözüm Seyreyle Salih*

Abstract: The definition of art work by the Romantics as the expression of emotions and experiences has removed the work, which has been regarded as the mirror of people, life, the outside world, and society for many years, from its mirror duty. The romantics, who addressed to the life of the artist who has a different sensitivity than everyone else, saw art work as a window opening to the soul and inner world of the artist and believed in the existence of a close bond between the artist and the work. The theory of expressionism, which started to be stronger with the Romanticism movement, turned the attention of the critics to the artist and his work. Yaşar Kemal, who has an important place both in the world literature and the Turkish literature with his unique narrative and language style, handled the lifestyle, cultural characteristics, political, social and economic conditions of the lands where he was born and grew up with a different sense in his works. The artist, who reconstructs the experiences he gained in the geographies in the world of imagination, has always been friendly with his environment and emphasized the importance of universal values such as humanity, love, justice and equality, not being indifferent to the nature and people in the region where he lives. The novel *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976), which reminds us pastoral poetry, also bears traces of Yaşar Kemal's life, feelings and thoughts with its rich folklore, language and style, and many aspects, especially its narrative technique.

Keywords: Yaşar Kemal, *Al Gözüm Seyreyle Salih*, Romanticism, Expressionism Theory, Artwork.

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Selma ÇELİK

MEB Necip Fazıl Kısakürek
MTA Lisesi
Sivas

elik.selma2016@yandex.com.tr

ORCID: 0000-0002-3886-1338

Gönderim Tarihi

Received
01.10.2023

Kabul Tarihi

Accepted
13.11.2023

Atf

Citation

Çelik, Selma. "Yaşar Kemal'in *Al Gözüm Seyreyle Salih* Romanında Otopiyografik Unsurlar Üzerine Bazı Dikkatler." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 49-68.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Sanatı tabiatı taklit etme, benzetme veya yansıtma olarak tanımlayan idealist kuramcılar; sanat eserini de dış dünyanın, hayatın, toplumun, insanın aynası olarak görmüşlerdir (Moran 17). Sanat eserinin uzun yıllar bu şekilde kabul görmesi ve yorumlanması, sanatçının yaşantısının, duygu ve düşüncelerinin gündeme gelmesini geciktirmiştir. Sanatçıya yönelik ilgi Rönesans’la beraber bireyciliğin hız kazanması, bireysel edebiyat için gerekli ortamın hazırlanması ile başlar. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan romantizm akımı; sanatı insanın duygularının, sezgilerinin, duygularının, isyanlarının, coşkularının aktarımı olarak tanımlarken sanatçının da belli kurallara bağlı kalarak topluma hizmet yerine kendi iç dünyasını dile getirip duygularını ifade etmesi gerektiğini savunmuştur. Sanatçının duygularını ön plana çıkaran romantizm akımı ile birlikte sanatçının önem kazanması, sanatçıyı işin merkezi hâline getirmiştir. Bu sebeple romantizm akımı ile birlikte güçlenen anlatımcılık kuramı ilgililerin dikkatini sanatçı ve eserine yöneltmiştir.

Sanat eserinin “sanatçının iç dünyasına, ruhuna açılan bir pencere” (Abrams 23) olarak görülmesi, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren eserin gölgede kalan yönlerini aydınlatmada önem kazanır. Yazara dönük biyografik eleştiri, sanatçıya yönelik yapılan eleştiride, eserle yazar arasındaki geçirgenlikten hareket ederek eserin yaratıcısının duygu ve düşüncelerini yansıttığına inanır (Eken 515). Bu sebeple, anlatımcılığa göre kendine has kişiliği, duyarlılığı ve derinliği ile olağanüstü bir kuvvete sahip sanatçı; Tanrısal bir varlık hâline gelir. Tanrısal özelliklere sahip sanatçının ruhu, hayatı, zevkleri önem kazanır ve sanatçının “kendi kişiliği eserin güzelliğinin ölçütü olmaya başlar” (Moran 103). Sanatçıya dönük biyografik eleştiri, sanatçının hayatı ve eserleri arasında sıkı bir ilişkinin olduğu ilkesine dayanır. Söz konusu ilkeler ise iki amaçla kullanılır. “1. Eserlerini aydınlatmak için sanatçının hayatını, kişiliğini incele(er). 2. Sanatçının psikolojisini, kişiliğini aydınlatmak için eserlerini bir belge gibi kullan(ır).” (Moran 132).

Sanat eserini aydınlatmak için sanatçının hayatını, kişiliğini inceleme yöntemi on dokuzuncu yüzyılda tarihsel eleştirinin yolunu açan, Villemain ve Sainte Beuve tarafından da ele alınmıştır. Eserin anlaşılmasını, sanatçının anlaşılmasına bağlayan Sainte Beuve; yazarın içinde yaşadığı koşulları, hayatındaki olayları, aile ortamını, yaşadığı aşkları, okuduğu kitapları bilmenin, yazarın kişiliğinin dolayısıyla eserlerinin daha iyi anlaşılması açısından gerekli bilgiler olarak görür. Sanatçının yaşantısının, dünya görüşünün, inancının ve psikolojisinin iyi saptandığı takdirde eserin daha

iyi anlaşılacağına inanan bu yaklaşım; “[e]serin gerçek anlamı yazarın kafasında düşündüğü, tasarladığı, dile getirmek istediği anlam[ı]” (Moran 132) hareket noktası olarak kabul eder.

Sanatçıya dönük eleştiri, yazar hakkında bilgi sahibi olmak ve yazarın kişiliğini aydınlatmak için sanat eserinden hareket eder. Bu düşüncenin gelişmesinde, anlatımcıların “sanatı, her şeyden önce duyguların ve yaşantıların dile getirilmesi” (Moran 133) şeklinde tanımlaması etkili olmuştur. Bu fikirde olan münekkitler ise sanatçıya yönelip onun yaşantısını, ruh hâlini, kişiliğini incelemişler ve eserlerden yola çıkarak yazarın kişiliği hakkında bilgi sahibi olunabileceğine inanmışlardır (133). Romantik yazarlar, sanatçının eserinde bilhassa kendilerini, kendi iç dünyalarını konu edindiklerine inandıkları için sanat eserini sanatçının ruhî gelişimlerini, ilişkilerini gösteren değişmez bir belge olarak değerlendirmişlerdir. Bu yöntemi savunan eleştirmenlere göre, sanatçı istese de istemese de eserlerine kişiliğini yansıtır. Her sanatçının kendine has bir üslubu vardır. Üslup ise sanatçının karakter ve mizacının anahtarıdır. Bunun dışında sanatçının, eserlerinde işlediği temalar, kullandığı imajlar, seçtiği kahramanlar da kişiliğini açıklar. Münekkit kimi kez eser dışı belgelerle sanatçının eserini aydınlatmaya çalışır, kimi kez de eserden elde ettiği özelliklerle yazarın kişiliğini ortaya çıkarır. Daha sonra yazarın kişiliğini, eserleri tek tek açıklamak için kullanabilir (Moran 133).

Sanatçı, hangi kurama ya da edebî geleneğe bağlı kalarak eser verirse versin hayatını, kişiliğini, çevresini, dünya görüşünü bir şekilde esere yansıttığı görülür. *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976) romanında Yaşar Kemal’in kişiliğini ve sanatçı kimliğini birçok cephesi ile görmek mümkündür.

Al Gözüm Seyreyle Salih

1. Yazara Dönük Biyografik Eleştiri

Tarihsel eleştiriye göre yazarın doğup büyüdüğü aile ortamı, yetiştiği çevre, yaşadığı koşullar, başından geçen aşklar, bulunduğu mekânlar, inançları, dünya görüşü vb. gibi unsurlar gerekli bilgilerdir. Eleştirmen, yazarın kişiliğinin ve eserlerinin daha iyi anlaşılması için bu unsurları gerekli bilgiler olarak görür. Yaşar Kemal’in de yaşamına dair birçok özellikleri *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanında yansıttığı görülür.

1.1. Yazarın Ailesi ve Yaşadığı Olaylar

Yaşar Kemal’in ailesi, 1915 yılında Rus ordusunun Doğu Anadolu’yu işgal etmesi üzerine Van’dan Çukurova’ya göç etmek zorunda kalır. 1923 yılında Osmaniye’nin Türkmen köylerinden Gökçedam’da dünyaya gelen Yaşar Kemal; kendini tanıdığı vakit Kürtçenin sadece evin

içinde konuşulduğunu belirtir (Bosquet 30). Annesinin anlattığı Kürtçe destan ve masallar ile büyüyen yazar, böyle bir ortamda Kürtçeyi öğrenememiştir. Sanatçı, gerçekte Kürtçe konuşmasa da eserde Halo Süleyman'ın oğlu Cemil karakteri ile Kürt kimliğine sadık kaldığını göstermiştir.

Romanda sahilde deniz kabuğu toplayan çocukların yanına gelen Salih, topladıkları deniz kabuklarından yaptıkları vazo, küllük vs. gibi birçok eşyayı turistlere satan bu çocukları onlara iyi davranmadıkları için sevmeyiz. Salih, “her zaman öfkeli, acı suratlı, dokunsan ağlayacakmış gibi duran” Cemil’i çocukların içinde en iyi yürekli olarak görür. Yazar anlatıcı “bilmem nerelerden, uzak karlı dağlardan gelmiş durmadan, gece gündüz Kürtçe türküler söyleyen ayağı yalın, kara güzel gözlü Halo Süleyman’ın oğluydu” (Yaşar Kemal 91) dediği Cemil’in ve ailesinin Karadeniz’in sahil kasabasına nereden geldiğini tarif ederken soy şeceresi hakkında çok farklı rivayetler olduğu söylenen Yaşar Kemal’in ailesinin nereden geldiği noktasındaki bilinmezliğe ve Kürt kimliğine göndermede bulunduğu görülür. Eserlerini Türkçe yazan, Çukurova’yı adım adım dolaşarak mani, türkü, destan, ağıt, tekerlemeleri, halk hikâyelerini derleyerek Türkün zengin halk kültürü ve folklor unsurlarından yararlanan yazarın, diğer romanlarında da Kürt kimliğine bir şekilde atıf yapması tesadüf değildir.

Yaşar Kemal, Anadolu coğrafyasında yaşanan olayları yerinde görmek, anlamak için 1950’de başladığı ve on yıl boyunca devam ettirdiği röportaj yazarlığı ile hem tür olarak röportaja yeni bir bakış açısı, zenginlik getirmiş hem de onun romancılığının ana mekânının oluşmasında etkili olmuştur. İkinci dizi röportajlarının kaçakçılık üzerine olduğunu açıklayan yazar, Güney sınırlarındaki kaçakçılığı araştırmak üzere bölgeye giderek “[o]nların korkularına, acılarına, sevinçlerine, varlıklarına, yokluklarına” (Fırat 36) ortak olmuş, âdeta bir kaçakçı gibi yaşamıştır. Yaşar Kemal, kaçakçılık izlenimlerini Metin Abi, Hacı Nusret ve Gözbağcı Ali karakterleri ile romana yansıtmıştır.

Romanda balık tutanın hiçbir zaman iflah olmadığını söyleyen Salih; haraç, mezat teknesini, ağlarını sattıktan sonra kasabadan ayrılan, uzun süre ortalıkta görünmeyen Metin’in ne iş yaptığını, nerede olduğunu sadece kendisi bilir. Çünkü Salih, “...Laz takaları ile gizlice, ışıksız denizi sessizce geçip karşıya, Bulgaristan’a gidiyordu o adamlarla. Bazı geceler sessizce hiç çıt çıkarmadan geliyorlar, gene sessizce, çitin üstünden aşır çıt çıkarmadan gid[en]...” (Yaşar Kemal 75) Metin’in kara giysili adamlarla kaçakçılık yaptığını anlar. Ağacın kovuğunda Metin ve diğer kaçakçıları izleyen Salih, “onların para hesaplarına, savaşlarına, birbiriyle kavga edişlerine, ölmelerine öldürmelerine” (Yaşar Kemal 79) tanık olur, onların

denizde botlarla jandarmadan nasıl kaçtığını dinlerken uyuyakalır. Laz takerların kaçak malları koylara bıraktığını, kamyonların da jandarmanın gözetiminde bu malları İstanbul'a taşıdıklarını duyan Salih bir sabah, yediden yetmişe kasaba halkının, köylülerin dağlardan kıyıya indiğini görür. O gece yapılan baskın sonucu kaçakçıların jandarmaya yakalanmamak için karton karton Amerikan sigarasını denize boşalttığını fark eden Salih, sabahın erken saatlerinde kıyıya vuran sigaraları balıkçıların topladığını görünce evdekilere karton karton sigara götürür.

Roman boyunca Salih'in bir düşü de mavi renkli oyuncak bir kamyonu sahip olmaktır. Hacı Nusret'in dükkânının camında duran mavi kamyonu, dükkânın karşısındaki ağacın dibinden günlerce izleyen Salih, kamyonu avukat Osman Ferman'ın oğlu Sakıp için satın aldığını öğrenir. Arkadaşı Bahri ile avukatın evine giderek evin bahçesinde Sakıp ile oyuncak kaldırma oyunu oynayan Salih'in bir gün oyuncak kaldırma oyunu hüznü biter. Bahri, Salih'e kasabadaki bütün dükkânların, manavların, nalburuların oyuncakla dolup taşıdığı haberini getirir. Kasaba çarşısı âdeta "Alaman, Rus, Amerikan, Japon, İngiliz, Romen, Bulgar, İsveç, Norveç" (Yaşar Kemal 256) oyuncaklarıyla büyük bir sergi hâline gelir. Yazar anlatıcı, kahvelerde kumar oynayan adamların kâğıtla kumar oynamayı bıraktığını, para yerine oyuncakları yarıştırdıklarını, yarışan kamyonlara para koyduklarını trajikomik bir üslupla anlatır. Salih, kanadı kırık martısını tedavi ettirebilmek için sabah erkenden Gözbağcı Cerrah Ali'ye gider. Yazar anlatıcı, Gözbağcı Cerrah Ali'nin eskiden Şile'de bulunan Ocaklı adıyla Muğla Göcek'te bulunan Zeytin adası arasına tel ip gerdiğini ve o telin üstünde yürüyerek gösteri yaptığını anlatırken realitenin dışına çıkar. İstanbul, Arabistan, Çin, Anadolu ve Maçin'i dolaşarak sergilediği cambazlık hünerleri ile çok para kazanan Gözbağcı Ali, bir gün defineciliğe heves eder ve sürekli tarih kitapları okur. Yeryüzünde birçok aç, fakir, çıplak insan varken "Koca Karun'un, İskender'in, Daranın, irili ufaklı öteki padişahların" (Yaşar Kemal 303) dünyalar kadar hazinesi neden yeraltında kalsın düşüncesi ile Ali'yi define aramaya başlatan anlatıcı, Ali ile yedi arkadaşını hazineyi bulmak için Anadolu'da yirmi beş yıl dolaştırır. Yaptığı aramalar sonucunda çok değerli heykel, altın ve değerli taş bulan Ali ve arkadaşları; İngiliz, Alman ile işbirliği yapmış, paha biçilemeyen heykelleri Türkiye dışına kaçırmıştır. Fakat otuz altı tane Frik, Grek heykeline karşılık Alman adam onlara sahte dolar vermiştir. Dolarların sahte olduğunu anlayan Ali ve arkadaşları gömülerden buldukları gümüş, altın, bilezik gibi takıları eritip satmaktan başka çare bulamamıştır. "Çünkü bütün bu antika kaçakçıları onları ya şöyle, ya böyle dolandır(mıştır)" (Yaşar Kemal 304). Gözbağcı Ali ve arkadaşlarının antika kaçakçıları tarafından nasıl dolandırıldığını fantastik, masalımsı bir hava içinde anlatan yazar, kasabadaki kıyılarda "...sigara, viski, tabanca, mavzer, mitralyöz, afyon,

esrar,” (Yaşar Kemal 257) gibi her türlü kaçakçılığın yapıldığını ifade eder. Yazar, tanık olduğu kaçakçılık faaliyetlerini romanda insanları, kolay yoldan, emek harcamadan para kazanma hırsına sürüklediği için eleştirir. Yaşar Kemal, romanda kaçakçılık konusunu sadece duydukları ya da gördükleriyle değil kendine özgü dil ve üslubu ile yeniden gerçekliğe dönüştürerek roman kurgusu içine yerleştirmiştir. Sanatçı, on bir yaşındaki roman karakteri Salih’in izlenimleri aracılığı ile kaçakçıların macerasını anlatmıştır. İlkokul çağlarındaki bir çocuğun gözlemlerini ve düşlerini bu kadar ustaca anlatması ve korkusuz bir şekilde geceden sabaha kadar kaçakçıları takip etmesi pek mümkün değildir. Bu şekilde roman kahramanını olması gerekenin üstünde olgun, cesur ve güçlü bir karakter olarak roman kurgusuna yerleştiren yazar; realitenin dışına çıkmış, kendi tecrübelerini romana yansıtmıştır.

1.2. Yazar-Mekân İlişkisi

Yaşar Kemal’in romanlarındaki anlatı mekânı yaşadığı ve deneyimlerde bulunduğu (Kefeli 431) Toroslardan Karadeniz’e, Ağrı Dağı’ndan Ege’ye, Ege’den İstanbul’a kadar uzanarak çok geniş bir Anadolu coğrafyasını içine alır. Hayatının önemli bir bölümünü İstanbul’da geçiren Yaşar Kemal’in; romanlarının birçoğunu da bu şehirde yazdığı düşünülürse sanatçının İstanbul’u algılayışı Çukurova’ya bakışı kadar önem kazanmaktadır. Yaşar Kemal, yaşantının sanatçı üzerindeki etkisini “...‘imgelem zenginliği eşittir yaşam zenginliği’ diyorum. Ne kadar çok yaşamışsan, kendini olgunlaştırmış, doğayla, insanla kendini zenginleştirmişsen, roman yarattığında da o kadar zengin olabilirsin” (Kabacalı 17-18) sözleri ile anlatırken yaşadığı ve bulunduğu bölgelerin kendine özgü roman dili oluşturmasında ne kadar etkili olduğunu ifade etmiştir.

Al Gözüüm Seyreyle Salih romanında yazar, “[m]ahallede herkesin yüzü soluktu. Bütün yaşlılarda romatizmalıydı. Nasıl olacaktı ya, burada insanlar yıl on iki ay pamuk tozu yutarlar, yıl on iki ay evlerin karanlık köşelerinde şakıldaklı tezgâhlarda mekik atarlardı. Nasıl romatizma olmasınlar, burası bir Karadeniz kasabasıdır, kışın dalgalar köpüklerini fırtınalarda evlerin içlerine kadar yollar” (Yaşar Kemal 84) açıklaması ile hem anlatı mekânını hem de bu mekânın bölge halkının sağlığı üzerindeki etkisinden söz eder. Avladığı boncuklu arıyı yarıştırmak için koruluğa giden Salih, farkında olmadan oduncu Koca Duran’ın peşine takılarak kasabaya çıkmıştır. Salih’in “Amca, bu yol nereye gider böyle?” sorusuna Oduncu Koca Duran’ın “Bu yol Kabakoz köyüne gider, sen nereye yolcu ...” (Yaşar Kemal 121) cümleleri romandaki anlatı mekânını okuyucuya net bir şekilde veren yazarın, kasabayı “dükkânlar kasabanın ana caddesine dizilmişlerdi. Sanki bütün kasaba uzun tek bir çarşıydı. İki cami, bir küçük alan,

sonra deniz, mendirek bu uzun çarşı kendi başına bir kasaba görüntüsü verisin diye yapılmışlardı. Bu görüntüye, çarşının uzantısı olaraktan, yüksek yarlarla çevrili yakındaki dik Ocaklı ada ekleniyordu. Adanın üstündeki kale yıkıntısı, tam ortada kocaman boş gözler, ağzıyla bir büyük eski zaman maskına benziyordu...” (Yaşar Kemal 71) ifadeleriyle pitoresk köşelerden yaptığı uzun çevre tasviri, anlatı mekânını yakından tanıdığını gösterir.

Yazar, gazetecilik yıllarında İstanbul’un aydınları, işçileri, yazarları, gazetecileri, ressamı, artisti, sinemacısı, denizcileri ile içli dışlı olduğundan her kesimi çok iyi tanımıştır. “Denizi bilmeyen, yaşamayan bir kişi, fırtınalara tutulmamış, her yönüyle yaşamamış bir kişi, Kâzım Ağayla, Tahsin Ustayla, Topal Hasanla arkadaşlık yapmamış bir kişi denizi nasıl yazabilir, değil mi?” (Andaç 9) sözleriyle yazar, deniz ve balıkçılık ile ilgili oldukça bilgi sahibi olduğunu gösterir. Sanatçı, İstanbul’da denizcilerle yaşadığı anları, gazetecilik mesleği gereği yaptığı araştırmaları, izlenimleri romanda realist bir bakışla anlatır. Romanda kanadı kırık martı yavrusu yüzünden evden kovulan Salih; geceyi ablasının evinde geçirir. Evdekilerin onu merak edip üzülmesine hiç aldırmış olmayan Salih’e, düş dünyasında Şile kasabasından İstanbul’a eğlenceli bir yolculuk yaptıran yazar, romanda “Salih İstanbul’u iyi biliyor, kıyı kıyı az mı İstanbul’a balıkçı sandallarıyla, az mı balık avladılar Boğazda...” (Yaşar Kemal 62) sözleri ile İstanbul’un iyi bir kronikçisi olduğunu gösterirken balıkçıların yaşantılarına ortak olduğunu ima etmiştir.

Yazar, romanda yaşadığı çevreye ait koşulları, çevresine karşı olan duyarlılığını, dünyayı en ince ayrıntısına kadar seyreden, merak eden Salih’in izlenimleri, duygu ve düşünceleri ile verir. Romanda Salih’in her şeyi bilme, öğrenme isteği ile mekâna ait tarihi bilgilere de yer veren sanatçı, emir kipinde kurduğu cümle ile okurun dikkatini bölgenin tarihine çekmiştir. Romanda yazar, “Ocaklı adaya hiç arı gider mi, giderse orada barınır mı, barınırsa ne yer,” (Yaşar Kemal 84) sorularını düşünen Salih’e daha sonra tavşanları da merak ettirip “tavşanlar nasıl yaşarlar bu küçücük adada ne yer ne içerler, nereden nasıl gelmişlerdir?” (Yaşar Kemal 84) sorgulamasını yaptırırken tabiatla iç içe yaşadığına da dikkat çeker. Eserlerinde tabiat tasvirlerine oldukça yer veren sanatçı, küçük yaştan itibaren doğaya karşı kayıtsız kalmamıştır. İlkokul beşinci sınıfa giden Salih’in “Ocaklı adası kalesinin önce Bitinyalılar, sonra da Cenevizlilerce yapıldığını?” (Yaşar Kemal 84) bilmesi, “...gözlerini kapatınca Bitinyalı, Cenevizli atalarının uzun yüzlerini, gaga burunlarını, inci gibi ak dişlerini, durmadan bütün bedenleri sevinç içinde titreyerek güllüşlerini...” (Yaşar Kemal 84) hayal ederken düş ile gerçeğin birbirine dolanıp masal üslubuna

yaklaştıran yazar, yaşadığı Şile’de Ocaklı adasının tarihine dair okuyucuda merak unsuru uyandırmıştır. Yazar, sahip olduğu sosyo-kültürel bilgisini romanda define arama merakı içine giren Gözbağcı Ali’nin tarih kitaplarından öğrendiği “Anadolu’da tam on dört bin tane yeraltında kalmış şehir vardı. Ve nice ünlü şehirler... Anavarzadan tut da Tarsusa, Misisse, Castabaladan tut da Hattuşaş, Troyaya kadar Sardese kadar. Her birisinde de odalar, mezarlar, anıtlar, tapınaklar dolusu hazineler.” (Yaşar Kemal 304) yer altı şehirleri ile devam ettirmiştir.

Yazar anlatıcı, Gözbağcı Ali’nin yaşamının artık mezarlıklardan, höyüklerden, tapınaklardan ve eski şehirlerden oluştuğunu ve onun büyüklü dünyasında bu yerleri İstanbul’u, İzmir’i yaşar gibi yaşadığını ifade eder. “Eski bir Hitit tapınağında Hititlerle birlikte Fırtına tanrısına, tıpkı onlar gibi candan gönülden adakta bulun(an Ali), bazı kere bir Yunanlı, Hitit, Romalı, Frik gibi giyiniyordu. Giyitlerinin biçimini hep heykellerden alıyordu. Nemrut hüyükünde kral Antiyokus onun yoldaşydı. Yazılıkayada Karatepede, Hattuşaşta, Sakçagözünde, Gözlükulede, Kültepede, de dostları, heykelleri, yazıları, çanak çömlekleri vardı. Gözbağcı Ali bütün eski şehirlerin, örenlerin, tapınakların, hüyüklerin bir tek büyük, son kralı sayıyordu kendini. (...) Eski kraliçelerden, Tanrıçalardan sevgilileri, karıları bile olmuştu” (Yaşar Kemal 304) sözleri ile kahramanını tarihi mekânlarda gezinti yaptıran yazar, mitolojik yaşamın sosyo-kültürel unsurlarını inanç unsurları ile bütünleştirirken geniş bir coğrafya kültürüne sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Yaşadığı coğrafyanın canlı ve cansız bütün varlıkları ile bütünleşmiş ve o hayatı iyi kötü, acı tatlı bütün yönleriyle içinde yaşayan Yaşar Kemal; bu özelliğini insan, mekân/çevre tasvirleri ile romana yansıtmıştır.

1.3. Yazarın Okuduğu Kitaplar

Yaşar Kemal’in okuduğu eserler onun sosyal, siyasi ve edebi düşüncesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Yazarın okuduğu ilk eser Alphonse Daudet’nin *Le Petit Chose* adlı romanıdır. Daha sonra ilkokul beşinci sınıftayken kuruluş biçimi ile *La Chanson de Roland*’a benzeyen *Kerem ile Aslı*’yı okuyan sanatçı, en çok Cervantes’in *Don Kişot* adlı romanından etkilenmiştir. Yaşar Kemal, on yedi yaşındayken okuduğu bu kitaptan yeni bir dünya öğrendiğini, günlerce bu kitabın etkisinden kurtulamadığını, Cervantes’in bütün insanlığını, yüreğinde sakladığı bütün sırları açığa çıkardığını, karanlığa gömülen yüreğinde bir yücelme yaşadığını ifade eder (Bosquet 84). Sanatçıya bu kitabı Adana’ya sürgün olarak gönderilen Arif ve Abidin Dino kardeşler tanıtmıştır. Arif ve Abidin Dino kardeşlerle dostluk kuran, onlarla on yedi yıl boyunca roman, sanat ve sosyalizm hakkında tartışan sanatçının, sosyalizmi benimsemesinde *Don Kişot* adlı eser etkili olur. Sosyalizm üstüne eline ne geçerse okuduğunu

belirten (Bosquet 85) sanatçı; Abidin ve Arif Dino'nun farklı özelliklerinden yararlanarak “sosyalist militanlığı edebiyatla birlikte götürmeye” (Bosquet 85) çalışmıştır. “İnsanların sömürülmesi, açlığı, çalıştıkları hâlde kazanamamaları, insanların insanlığını kaybetmeleri” (Yaşar Kemal 112-115) gibi konuların kendisini derinden yaraladığını belirten Yaşar Kemal, insanlığın adaletsiz, kötü durumuna başkaldırmıştır. İnsanların birlikte onurlarıyla mutlu yaşayacağı, eşit, özgür olacağı, şiddet görmediği bir dünyaya özlem duyan (Şeker 380) sanatçı, *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanında adalet, insanlık, fakirlik, kapitalizmin emek, sermaye sömürüsü gibi konuları sosyalist bakış ekseninde eleştirmiştir.

Romanda yazar, sıradan ve fakir insanların görüntüsünü “[b]akın, hiç zengin balıkçı var mı? Hangi balıkçının kıcında don var, hangi balıkçının ocağında doğru dürüst bir tencere kaynar, hangi balıkçının çocuğu çocuğu onmuş...” (Yaşar Kemal 74) karın tokluğuna çalışan, zor bir hayat yaşayan balıkçıların yaşantıları ile yansıtır. Çalışmadan, başkalarının sırtından kat kat para kazanan ticari anlayışı da eleştiren yazar anlatıcı; insan olmanın zor zanaat olduğunu, insan olanın çalışarak üretmesi gerektiğini vurgular. Bu düşüncelerini işçi sınıfının emeğini, haklarını savunan gençlerin kahvede anlattıkları “sömürmek, bir insanı, beş insanı sömürmek, Amerika gibi dünyayı sömürüp, berbat, insanlığa yakışmaz işler yapmak, (...) İnsan olan insan kendi çalışır, kendi kazancını yer...” (Yaşar Kemal 177) sözlerinden etkilenen Osman Kaptan'ın evdekilere yaptığı itiraflarla anlatır. Osman Kaptan'ın “kendi sömürdüğüm yetmiyormuş gibi İstanbullu tüccarlara da somurtuyorum... Siz göz nuru döküp nakış işliyorsunuz, bir gömlek beş liradan, o nakışlı gömleği tüccar satıyor kaç, seksen liraya, yüz elli liraya... Siz bez dokuyup bir haftada ne kazanıyorsunuz, iki yüz elli lira... Tüccar ne kazanıyor, iki bin beş yüz lira... Üç kişi için şu bütün kasaba tek mil çoluk çocuğuyla çalışıyor, üç kişi de İstanbul'da saraylar, apartmanlar, fabrikalar kuruyor.” (Yaşar Kemal 177) sözleri ile yazar, küçük esnafı sömüren kapitalist ticari anlayışı, çalışmadan para kazanan iş insanlarını ve emek hırsızlığını sosyalist bakış açısı ile eleştirmiştir. Yazar anlatıcı, bir anda aydınlattığı roman karakteri Osman Kaptan'ın ailesine söylediği “[s]ömürmektense sömürülmek daha insanlıktır. Sömürülüp ondan sonra da sömürüye başkaldırmak, o öyle bir insanlıktır ki...” (Yaşar Kemal 177) sözleriyle insanın insanı sömürmesini aşağılık bir davranış olarak görür ve kapitalist sisteme, insan emeğini sömürenlere tavır alır.

Yaşar Kemal, romanda Salih'in fantezi dünyasından alegorik biçimde anlattığı Korsanlar Padişahının oğlu ile iş insanı Mustafa Kaval'in kızının evlenme hikâyesi üzerinden kapitalist zihniyeti eleştirmeye devam etmiştir. Makyavelist bir zihniyetin temsilcisi olan Mustafa Kaval'in, damadının bir yılan olduğunu öğrendiği hâlde “bu günde, bu çağda kim yılan

değil ki? (...) Herkes herkesin yılanı. Bereket versin ki bizim damat baş yılan da onu kimse sokamayacak.” (Yaşar Kemal 233) deyip kararından vazgeçmemesi ile her geçen gün emek hırsızlarının çoğaldığına göndermede bulunulmuştur. Kaval’ın kızının da babası gibi damadın bir yılan olduğunu öğrenince “Şehzade ya, varsın yılan olsun. Varsın olsun değil, onun yılan olması ne iyi.” (Yaşar Kemal 233) şeklinde sevinçle karşılaşması da bunu destekler. Bütün sosyetenin yılan şehzadeyle yapılacak olan bu evliliği kıskanması ise Kaval ailesinin çevresindeki insanların da aynı zihniyete sahip olduklarını gösterir.

2. Esere Dönük Eleştiri

Sanat eserini duyguların ve yaşantıların dile getirilmesi diye tanımlayan anlatımcı kuram, bazen sanatçının kişiliğini, psikolojisini ve edebi dünyasını aydınlatmak için yazarın eserlerini bir belge gibi kullanabilir. Bunun için eserde seçilen kahramanlar, kullanılan imgeler, dil ve üslup, işlenen temalar eleştirmen tarafından dikkate alınır.

2.1. Eserdeki Kahramanlar

Al Gözüm Seyreyle Salih romanında yazar, doğaya karşı beslediği hayranlığı romanın ana karakteri Salih’in izlenimler ve fantezi âleminde yaşadığı duygular aracılığı ile yansıtmıştır. Yaşar Kemal, çocukluğundan itibaren hayatı boyunca zengin ve verimli bir kaynak olarak gördüğü doğayı, sürekli bıkmadan usanmadan izlemiş ve ondan çok şeyler öğrenmiştir. Yazarın bu özelliğini roman kahramanı Salih’e de yansıttığı görülür. Romanın ana kahramanı Salih, yazarın çocukluğuna ait birçok özelliklerden izler taşımaktadır. Salih’in başıboş amaçsızca sürekli gezmesi, evdekilere haber vermeden çıkıp gitmesi ve iki üç gün eve uğramaması, tabiata karşı duyarlılığı, kuşlara, doğadaki canlılara karşı sevgisi ile Yaşar Kemal’in kendisidir.

Al Gözüm Seyreyle Salih romanının ana karakteri on bir yaşındaki Salih’e, boş zamanlarında etrafında gördüğü şeyleri takıntılı bir şekilde seyrettiği için mahallesinde en sevdiği balıkçı Temel Reis tarafından “Al Gözüm Seyreyle Salih” (Yaşar Kemal 23) lakabı verilmiştir. Mahalle halkından bazıları Salih’in saatlerce bir şeyleri oturup izlemesini aylıklık olarak görmüş olsalar da aslında Salih, pek çok şeyi sadece seyrederek öğrenmiştir. Salih, bütün insanlığını gözlerinde toplayarak etrafını seyrederken baktığı şeyle bütünleşmiş; kuşsa kuş, ağaçsa ağaç, bulutsa bulut, karıncaysa karınca, çiçekse çiçek, insansa insan (Yaşar Kemal 23) olmuştur. Seyretmek onun için büyük bir olaydır. Çünkü Salih, demirciliği, balıkçılığı, marangozluğu da seyrederek öğrenmiştir (Yaşar Kemal 24). Salih, önceden görmediği ve dikkatini çeken bir şeyi gördüğü zaman

“[i]çinden bir şey oraya onu bağlayıveriyor, Salih de oradan bir türlü kopamıyor, gözlerini ayırmadan baktıkça bakıyordu” (Yaşar Kemal 54) sözleri ile yazar, tıpkı kendisi gibi Salih'in de seyrettikleri ile bütünleştiğine dikkat çekmiştir. Çocukluğunda arılar ile dostluk kuran yazar, bu tecrübesini de Salih'in arılarla kurduğu ilişki ile yansıtır. Romanda boncuklu arı yakalamakta usta olarak anlatılan Salih, boncuklu arıyla çarşıya varmadan önce kayalıklara oturup arıyı seyretmek ister. Havada bir müddet çırpındıktan sonra kendisini sütleğen çiçeğinin mavisine atan arıyı “...bu boncuklu arının kuyruğunda çok mavi üç halka vardı. Maviyi, ondan biraz daha ince üç kırmızı halka kuşatıyordu. Bir tuhaf, çok parlak kiremit kırmızısı tatlılığında, bir mavi. Kırmızı halkaların az ötesinde, kıvrımın yanında sarı üç halka daha. Çok sarı, güneş sarısı gibi bir sarı...” (Yaşar Kemal 119) şeklinde en ince ayrıntısına kadar tasvir eden Salih, tıpkı yazar gibi arıların özelliklerini en ince ayrıntısına kadar gözlerinin ardına kadar işlemiştir. Caminin avlusuna gelen Salih; baharın buğulu, sıcak, acı, hoş, baş döndüren bütün kokularının güneşle yoğrulması sonucu arı kokusunun ortaya çıktığını düşünür ve tabiatın renk cümbüşü içinde yer alan, güneş kokan boncuklu arıyı serbest bırakır.

Romanda Salih'in seyretme, izleme dürtüsü ona birçok şeyi öğrenme fırsatı vermiş olsa da yazar anlatıcı gerçekte bu dürtünün altında sevgi yattığını “ölürlerken kapkara, boncuk gibi, fırl fırl dönen gözlerinin bir bakışı, bir bakışı var, uuuuy, insan olan dayanamaz, uuuuuy, uuuf... Dünyayı verseler bir daha kuş yakalamaz insan, bu gözleri gördükten sonra” (Yaşar Kemal 112) ifadeleri ile verir. Yine Salih'in roman boyunca kanadı kırık martısını iyileştirmek için her türlü fedakârlığı yapması, kuşlara acıdığı için diğer çocuklar gibi kuş tutmaktan keyif almaması, yakaladığı arıları serbest bırakması, Temel Reis'in yanında çalışma imkânını yaralı bir martıya bakmak için kaçırmaması, tabiata ve tabiatta gördüğü her şeye karşı büyük bir sevgi ile bağlı olması bunun göstergesidir. Geceleri kimseye sezdirmeden hep yitirdiğini arama, bulma duygusu ile Metinlerin avlusuna geçtiği vakit “kuşları öldürmeyeceğim, öldürmeyeceğim,” (Yaşar Kemal 112) diye bağırın Salih'in; günde otuz tane kuşu “yakalar yakalamaz da hemen yolup yıkar, tuzlar, oracığa bir ateş yakar pişirir yer. Boğazına dursun köpeğin. İnşallah boğazında kalır da o küçücük kuşların kemikleri, geberir de ölür o Osman...” (Yaşar Kemal 112) düşünceleri ile yazarın doğaya karşı yapılan kötülüğe tavır aldığı görülür. Romanda Salih'in tabiata karşı duyarlılığı ve tabiattaki varlıklara karşı olan ilgisi, sevgisi sanatçının duygu ve düşünceleri ile örtüşmektedir. Yine yazarın Salih'e, Metin Abi ve adamlarını sürekli takip ettirerek onların her türlü kaçakçılık macerasına onu ortak etmesi ile kaçakçılık izlenimlerini anlatmıştır.

Romanda kimliği açıkça belli olmayan kişilerin de Yaşar Kemal'in biyografisi ile ilgisi olduğu tahmin edilebilir. Annesi Nigâr Hanım'ın ailesi için her türlü fedakârlığı yaptığını hatta hapse girdiği zaman onu yalnız bırakmayarak maddi ve manevi destek olduğunu (Bosquet 32) ifade eden yazar, romanda Salih'in annesi Hacer'i de tıpkı kendi annesi gibi iyimser bir bakışla anlatır. Romanda Salih'in annesi Hacer, gerçek hayatta yazarın halasının ismidir. Sabahtan akşama kadar tezgâhın başında bez dokuyup evinin geçimi için her türlü fedakârlığı yapan Hacer, roman boyunca aile içinde kavgalara sebep olan martı konusunda oğlu Salih'e destek olmuş ve onu büyük ananın yaptığı kötü davranışlardan korumaya çalışmıştır.

Roman karakteri Salih'in büyük anası Dilber; inatçı kişiliği ve şifalı otlardan yaptığı merhemlerle insanların yaralarını iyileştirmesi ile yazarın gerçek hayattaki babaannesini düşündürür. Çukurova yolculuğu boyunca ailesini yarı yolda bırakıp üç kez kaçma girişiminde bulunan Yaşar Kemal'in ninesi, göç sırasında babasının çalıların arasında yaralı olarak bulunduğu Yusuf'u; otlardan, reçinelerden hazırladığı merhem ile tedavi etmiştir (Bosquet 26). Romanda Salih'in dedesi Halil, denize sefere çıkmış bir daha da geri dönmemiştir. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen eşi Halil'in döneceğinden umudunu kesmeyen Dilber, sahile her gemi yanaştığında Halil'in gelmiş olabileceğini düşünerek akşama kadar sahilde bekler. Luvan aşiretinden olan yazarın ailesi, 1915 yılında yaşanan olaylar nedeniyle farklı bölgelere gitmek zorunda kalmıştır. Ailesinin nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler olduğunu, bu sebeple soy şeceresinin hayli karışık olduğunu anlatan yazar; Muradiye ilçesinin kaymakamı Halil'in aşiretin beyi Mustafa Bey'in kardeşi olduğunu söyler (Bosquet 30). Van'da yaşanan olaylardan sonra o gün bugün kendisinden haber alınmayan Halil Bey ile dedesi Hacı Süleyman yazarın ailesinin yolunu gözlediği kişilerdir. 1951 yılında gazeteci kimliği ile röportaj yapmak için Ernis köyüne giden (Fırat 39) yazar, orada bütün akrabaları ile ilgili bilgileri edinir. Dedesi Hacı Süleyman'ın mezarının olmadığını, savaştan önce hacca gittiğini ve bir daha da dönmediğini o zaman öğrenir (Bosquet 19).

2.2. Folklor ve Mitoloji Unsurları

Yaşar Kemal, şiirsel anlatımı, şaşırtıcı imgeleri, insan ruhunu derinliklerine kadar kavraması ile sadece Türk edebiyatında değil dünya edebiyatının da önde gelen isimleri arasındadır. Annesi Nigâr Hanım'ın iyi bir destan, masal anlatıcısı olması ve ünlü bir çete başı olan amcası ile ilgili anlatılanlar yazarın roman kurgusunda etkili olmuştur. Halk kültürü bakımından oldukça zengin Çukurova Bölgesi'nde yetişen Yaşar Kemal, o yıllarda Âşık Ali ile atışmalar yapmış, Âşık Rahmi ve büyük kavga adamı folklorcu şair Abdullah Zeki ile aynı ortamda bulunarak şairlik yönünü güçlendirmiştir. Geleneksel halk kültürü ile sözlü edebiyatı özümsemiş olan yazar, eserlerinde mitos geleneği ile epos geleneğini birleştirmiştir.

Romanda yazar anlatıcı Gözbağcı Ali'nin oğlu Sultan'ın define arama babasından daha hırslı, daha hızlı, ateşli çıktığını birkaç yıl içinde okumadık tarih ve coğrafya kitabı bırakmadığını destansı bir üslup ile anlatır. Ali'nin daha sonra yıllarca Sivas, Divriği'de Bakır dağının bakırını Hz. Süleyman'ın işlediğini, “Hz. Süleyman'ın ayağının izi bir bakır kayanın üstüne çıkmıştı, olduğu gibi, beş parmağı da olduğu gibi batmıştı bakıra. Onun ayaklarının izi yanında da Saba Melikesi Belkis'in ayaklarının izi...” (Yaşar Kemal 305) olduğunu öğrendiğini belirten yazar anlatıcı, Türk Altay mitolojisinde yeraltı dağı olarak geçen Bakır Dağı, Çukurova'da Nurhak Dağı'ndaki Cleopatra'nın hazinesi, Hitit heykelleri ile destansı anlatımını mitoloji ile birleştirmiştir. Romanda sanatçı Gözbağcı Ali'nin Hitit heykellerini İncirlik Hava Üssündeki bir Amerikalı albaya okutma ve bu heykellerin karşılığında albayın Ali'ye çok dolar verme hadisesini anlatması ise siyasi anlamda yapılan eleştiridir. Bakır dağının geçmişi ile ilgili bulduğu kitapta hazinenin yerini gösteren üç tane Ermenice yazılmış haritanın olduğunu öğrenen Ali, bu yazıları Agop Süleyman'a okuttuğunda, Agop'un soyunun Hz. Süleyman'a çıktığını öğrenir ve dedesi Süleyman'ın hazineyi Ermeni yurdu Divriği'ye saklayacağını düşünür. Yazar anlatıcı, ceylan derisine yazılmış kitaba göre Bakır dağındaki hazineyi bulmaya çalışan Ali'yi, sözlü edebiyatın vahşi kahramanları ejderhalar, yılanlar ile mücadele ettirmiştir. Hazineye ulaşmak için “Kırk bir ayet, elli üç Hristiyan, yirmi dokuz Musevi, üç Yezidi, yetmiş yedi Alevi Gülbengi, otuz altı Ermeni duası öğren[en]” (Yaşar Kemal 307) Ali'nin bu duaları okuması işe yaramamış ve Hz. Süleyman'ın hazinesinin kapısı açılmamıştır.

Bundan sonra Ali, tılsımı çözmek için Habeşistan'dan dualar getirtmiştir. Saba Melikesi Belkis'in “onun kapısına Habeş tılsımı” (Yaşar Kemal 307) koyduğunu düşünen Ali, “yedi gün yedi gece bakır dağının dibine diz çöküp bu duayı okudu. Ondan sonradır ki kazmalarını alıp bakır dağına yanaştılar. Bakır dağı hep, içi boşmuş gibi her kazma, her balyoz indirişte güm güm ötüyordu. En sonunda Ali bıktı usandı, bakır dağındaki Süleyman'ın hazinesinden vazgeçti, kahrolarak, yüreği yana yana.” (Yaşar Kemal 307) söylenceleri ile anlatıcı hikâyemsi üslubuyla hazine arama macerasını sona erdirir. Bundan sonra hazine arama işine Ali'nin oğlu Sultan başlar. Dağın paramparça olduğu hâlde hazinenin kendisini saklaması üzerine Sultan, hazine aramaktan vazgeçmiş ve Bakır dağını bırakıp kaçmıştır. Dağ, Sultan'ı nereye giderse gitsin “kıpkırmızı, yeşilini kusmuş, tüterek” gecede, düşte, gündüzde takip ettiği için Sultan, “Egeye ulu Priamosun Troyasına, Krezüsün Sardesine, Antiokusun Nemruduna, Hazreti Halil İbrahim'in Urfa'sına” (Yaşar Kemal 308) kaçmış ancak dağın gölgesinden kurtulamamış, en son Kenan şehrine varmıştır. Yazarın, romanda dağın Sultan'ı takip etmesi olayını şiirsel, fantastik bir üslup ile anlatırken tarihe de yolculuk yaptığı görülür. Sultan, Bakır Dağı'nın kendisini takip etmesine tahammül edemez, tek başına Bakır Dağı'na gelir ve üç çınarın altında uyuyakalır. Düşünde Hz. Süleyman'ı gören Sultan'ın, Saba Melikesi elinden tutmuş ona tılsımın yerini söylemiştir. Bunun üzerine Sultan

düşünde tan yeri ağarana kadar çalışmış ancak hiçbir şey bulamamıştır. Bir gün Sultan'ın karşısına “yeşil, yedi gözlü, yedi başlı, yedi yalım dilli ejderha[yı]” çıkaran yazar anlatıcı, “[s]enin çağında çok zulüm var, kötülük, sevgisizlik var” (Yaşar Kemal 308) sözleri ile hazineyi iyi çağlar için saklayan Hazreti Süleyman'ın kıssasını mitos kahramanı ejderhanın konuşmaları ile aktarmıştır. Ejderhanın verdiği mesajlardan sonra oğlunun çınar ağacına kendini astığını gören Gözbağcı Ali'nin bağırarak “kendim ettim, kendim buldum. Gül gibi oğlumu bakır dağa yedirdim” (Yaşar Kemal 308) nidası ile yazar, halk söyleyişinden yararlanmıştı. Ali, oğlunun cenazesini kasabaya getirir ve tepenin doruğundaki ulu çınar ağacının altına gömer. “Ve bu macerayı, bundan başka da kendi maceralarını, bütün kasabayı deniz kıyısına toplayıp bir bir anlattı. Ve bu macera dilden dile geçerek dillere destan oldu” (Yaşar Kemal 309) cümleleri ile yazar, destan geleneğinin nasıl oluştuğuna da dikkat çekmiştir. Romanda Gözbağcı Ali'nin cambazlık gösterisini anlatırken de çok canlı bir üslup kullanan yazar, anlattığı bölgenin dil özelliklerini de esere yansıtır. Sanatçı, kurduğu fantastik cümleler ile insanlara zulüm, kötülük eden zihniyete ve bu zihniyete hizmet eden sevgisiz, merhametsiz insanlara, çağın değer yargılarına eleştiride bulunur.

Romanda Metin'i mahallenin kahramanı olarak gören Salih'in “şakıldaklı tezgâhlar elektriklerle işler. Metin üç tane anasına, üç tane kız kardeşine, üç tane... Metin kundurasının topuğuna basa basa yürür. Metin vapur alacak. Telli pullu donatacak. Bir ışık, iki ışık, bin ışık, binbir ışık, ardına takacak Metin abi, sürükleyecek ışıkları denizin üstünden... Nereye, nereye, nereye, hey nereye?” (Yaşar Kemal 81) söylediği tekerleme ile masal türünün anlatım özelliklerinden faydalanan sanatçı, bu anlatımı devam ettirirken “Kim patlattı bu tüfeği bu sabahın alacasında? Onmayasılar, zevalsiz ördekleri vuruyorlar uykularında...” (Yaşar Kemal 81) sözleri ile Salih'e düş dünyasından sosyal gerçekliğe dönüş yaptırmıştır. Sanatçı, kurgu içine yerleştirdiği realiteden Salih'i “Metin geliyor, Metin... Eli açık Metinin, eskiden Metin denizden gelince bütün mahallenin ocağı cızırdardı, her ev, her ev balık pişirirdi. Mahallelinin havası duman olurdu, deniz kokulu balık dumanı, insanı açlıktan deliye döndüren, daha közlerin üstüneyken...” (Yaşar Kemal 81-82) düşünceleri ile tekrar düş dünyasına döndürmüş ve Metin'in paylaşma duygusunu, mahallelinin balık ziyafetini, mahallelinin insanlık anlayışını yaklaşık iki buçuk sayfa boyunca tasvir etmiştir. Sanatçı, eserde Karadeniz'in sahil kasabasında yaşanan olayları anlatırken bölgenin ağız özelliklerini de yansıttığı görülür.

Romanın ilerleyen bölümünde yazar, Korsan Padişahı'nın hikâyesini Temel Reis'in ağzından anlatarak halk edebiyatının önemli türü olan halk hikâyesini roman kurgusunun içine yerleştirmiştir. Korsan Padişahı hikâyesi birçok yönüyle Kerem ile Aslı hikâyesine benzemektedir. Her iki hikâyede de elma motifinin kullanılması, Kızılbaşoğlu'nun sazı eline alıp tıpkı Kerem yani Ahmet Mirza gibi türkü söylemesi, kırk gün kırk gece vb. ifadeleri yazarın

halk edebiyatı kaynaklarından yararlandığını gösterir. Çocuğu olmayan Korsan Padişahını derdine derman bulmak için yollara düşüren yazar, onu Ağrı, Erciyes, Süphan, Toros, Çukurova, Harran, Zenzibara, Serendip, Urfa, Van, Antalya gibi şehirlerde dolaştırmış; Süleymaniye, Ayasofya'da diz çöktürmüş en son Urfa'da Halil İbrahim Peygamber'in ayaklarına kapandırmıştır. Yazarın Korsan Padişahını dolandırdığı bu mekânlar, onun romanının anakarası olduğu gibi bu bölgelerin dil zenginliğinin, ağız özelliklerinin, anlatım biçimlerinin yazar üzerindeki etkisini de gösterir.

Romanda martının kırık kanadının iyileşmediğini gören Salih, ninesini martıya merhem yapması için Âlim Hoca'nın "kuş iyi edenler doğru cennete, yaralı kuşa bakmayıp da, yarasını kurtlandırıp, onun ölmesine göz yumanlar da doğru cehenneme ..." (Yaşar Kemal 272) gideceği yönündeki anlatımla halkın belleğine yerleşen batıl inanış ve hurafeler aracılığıyla ninesinin tavrını değiştirmeye çalışır. Bunun da işe yaramadığını gören Salih, bu sefer "[k]uğuların 'kırkların kuşları' olduğunu kırklarında martılar gibi ak giyindiğini kuğuların yeşil sarıklıların kuşları olduğunu o kuşları kim öldürürse ellerinin kurduğunu, köylülerin hepsinin ellerinin kurduğunu, martıların da kuğuların kuşları olduğunu Âlim Hoca'nın 'kuşların insandan hiç farkı yok... Bir kuşu ölümden kurtaran'(Yaşar Kemal 272) kişinin cennete varacağını yeşil kuş ile kurduğu diyalog ile anlatır. Yazar, "Bütün duygularını, insanlığını köreltmış, düğümlemiş. Bir tutkudan başka hiçbir tutkuyu tanımayarak. Aslında bağlandığı o biricik tutkuyu da yitirmiş" (Yaşar Kemal 276) olan insanların sevgiyi, sıcaklığı, dost olmayı, sevişmeyi unuttuğunu, unuttuğu içinde insanların insanlıklarını kaybettiğine dikkat çeker. Kuğuları öldürmeyi bıraktıkları takdirde çocukların "...kuğulardan ne çok şey öğreneceklerdi. Belki o insanlığın unutulmuş, insanı insan eden tek erdemlerini, hiç olmazsa seyrederek tadına varacaklardı sevişmenin" (Yaşar Kemal 276) sözleri ile yazar, yer yer alegorik yer yer mitolojik anlatımı ile doğanın güzelliğinin farkına varıp o güzelliklerden nasibini alan çocukların merhametli, insancıl, içleri sevgi dolu yetişeceklerini, çevreye karşı daha duyarlı ve iyimser bakış sergileyeceklerini ima eder.

2.3. Eserdeki İmgeler

Yaşar Kemal, yaşadığı toplumun gerçeklerini eserlerinde çoğu zaman doğrudan değil kolektif bilinçaltına yerleşen semboller aracılığı ile anlatmayı tercih etmiştir. İçinde bulunduğu kültürü, yaşadığı tabiatı ve halk edebiyatı öğelerini çok iyi bilen sanatçı; halk kültürü öğesi olarak at, yılan, demir, demirci, ağaç kültü, kahramanın yolculuğu, anne ve bilge adam arketipi gibi sembollere eserlerinde sıkça yer verir. Sanatçı, eserlerinde bu sembollere evrensel ve yerel anlamlarının yanında kendine özgü anlamlar da yüklemiştir.

Al Gözüm Seyreyle Salih romanında yazar, demircilik zanaatını, yılan, nar ağacı ve at gibi birçok motifi kendine özgü anlatımı ile zenginleştirmiştir. Yazar, İsmail Usta'yı romana demircilik zanaatının temsilcisi olarak yerleştirirken demircilerin piri Davud Aleyhisselam'ın kıssasına roman kurgusu

içinde yer vererek bu zanaatı kutsal bir meslek olarak göstermiştir. Yaşar Kemal, çocuk sahibi olamayan ailelerin başvurdukları tedavi yöntemlerinden biri olan Türk mitolojisindeki hayat ağacı ve eşlerin eşit olarak paylaştıkları elmayı su kenarında yeme motifini (Alptekin 34) bu hikâyede birebir olmasa da kutsal bir nesne olarak kullanmıştır. Yazarın, eserdeki Korsan Padişahı hikâyesinde hayat ağacı kültü olarak elma ağacından başka nar ağacı sembolünü de hayat kurtarıcı olarak kullandığı görülür.

Hikâyede İbrahim Peygamber'in öğüdünü dinlemeyen padişah ve hanımı toprağa düşen elmayı birlikte yemişlerdir. Padişah, hanımı sancılanınca korsanlar dünyasının en büyük ebesi Gül Ebe'yi çağırır. Çocuk yerine karayılan başını görünce eli ayağı titremeye başlayan Gül ebeyi, karayılan öldürür. Padişah, “keşke bir yıl daha bekleseydik de yere düşmüş meyveyi yemeseydik. Oğul yerine bir karayılan...” (Yaşar Kemal 142) sözleri ile karısına pişmanlığını anlatır. Padişah, yılan şehzade gelen her ebeyi öldürdüğü için hanımının doğumunu yaptırtacak bir ebe bulamaz. En son Temel Reis'e durumunu anlatan padişah, ondan yardım ister. Temel Reis, Metin'in kapı komşusu kocakarının bu işin üstesinden geleceğini söyler ancak haberi duyan kasabadaki tüm büyük analar yılan şehzade tarafından öldürülmek istemedikleri için “dağlara, denizlere, kuyulara, mağaralara, İstanbul'a kaçıp sığınırılar” (Yaşar Kemal 144). En sonunda bir kadın padişahın yanına gelir ve kızı Gül Fatma'nın yılan şehzadeyi doğurtabileceğini söyler. Beş altı yaşlarındaki Gül Fatma'yı yıkayıp arıttıktan sonra güzel kıyafetler giydirerek saraya gönderen üvey ananın derdi, kızı yılanla sokturup öldürtmektir. Padişahın deniz kıyısında bekleyen teknesine türkü söyleyerek giden Gül Fatma, kayalıkların ardından bir ses duyar. O sesle konuşurken Fatma'nın önüne birden uzun aksakallı, elinde kavalı ile bir çoban çıkar. Yazar, burada Korsan Padişahı'nın hikâyesinden kopmadan hatta konu ile bağlantı kurarak Gül Fatma ile çobanın hikâyesine geçiş yapmıştır.

Al Gözüm Seyreyle Salih romanında Gül Fatma'nın çoban dedenin verdiği nar çubuğu yardımı ile yılan şehzadeyi kafese koymas; Salih'in nar ağacından kestiği çiçekli dalı şehzade yılanla mücadele etmek için tılsım olarak kullanması ve masalın kahramanı delikanlı çağına gelen “beş metre boyunda, derisi ışıltılı, gözleri birer yalın parçası, sırtının yanardöner mavisi pul pul...” (Yaşar Kemal 229) olan şehzade karayılanın “sabahlardan akşamlara kadar nar bahçesinin içinde...” (Yaşar Kemal 229) gezinmesi ile nar ağacına kutsal bir görev yüklenmiştir. Pek çok mitolojide doğurganlığın sembolü olan nar ve nar ağacı (Cirlot 261), *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanında da aynı sembolik gönderme olarak belirmektedir. Yaşar Kemal'in romanlarında kullandığı nar ve nar ağacı sembolünde onun küçük yaşta bilinçaltına yerleşen nar resminin ve evlerinin önünde yetişen nar ağacının etkisi olduğu söylenebilir (Bosquet 73). Yine sanatçı, sahibinin en önemli yardımcısı olan ata da olay örgüsünde işlevsel bir görev yüklemiştir (Boztılkı 102). Romanda Salih'in karşısına çıkan kır at; Salih'i fantezi âleminde yaptırdığı şehir gezintileri ile işlevsel görevini yerine getirmiştir.

2.3. Eserde İşlenen Konular

İnsanın gizemine ulaşmak için çocukluğundan beri sonsuz düşler kurduğunu belirten Yaşar Kemal; umudu, insanoğlunun sahip olduğu en büyük değerlerden birisi olarak görür. Sanatçı; düş ve gizem gücünü kaybetmiş insanın; umudunu, insani özelliklerini yitirdiğine inanır. Bir çocuğun umudu, düşleri, izlenimleri aracılığı ile 1970'li yıllarda Türkiye'de yaşanan birçok problemleri dile getiren yazar, romanda Salih'in gözünden doğa, çevre, insan sorunsalına değinmiştir. Romanda Salih, tezgâhlarda bez dokuyan ailelerin, balıkçıların, Hacı Nusret gibi tefecilerin, Metin gibi kaçakçıların, İsmail Usta gibi zanaatkârların, şiddet gören kadınların yaşadığı kasabada, evrensel insan özünü verir (Şeker 379).

Salih'i fantezi dünyasında arkadaşı yılan şehzadenin evlendiği bütün kızları öldürmesine çare bulması için bilge bir adama dönüşmüş hem gerçek evrende hem de hayali evrende yaşayabilen yaşlı Temel Reis'in yanına gönderen yazar anlatıcı; Salih'e çizdiği bilge insan Temel Reis tipi ile insanoğlunun insan olmaktan nasıl çıktığını mitoloji bağlamında anlatır:

Eskiden insanların yarısı yılan, yarısı insanmış. Eskiden insanların bir kısmının yarısı boğa, yarısı insanmış, yarısı keçi, yarısı insanmış. Yarısı at, yarısı insanmış. Daha yenile insanlar hepten insan olmuşlar. İnsan olmuşlar da tepeden turnağa, insanlıktan çıkmış, başlarını belaya sokmuşlar. (...) İnsanlar bu çağda insanlıktan çıktılar. Bak, bu yılan çocuk iyi. İnsan yedi denizlere hükmeden bir yılan padişahı olur da varır oğluna Mustafa Kaval'ın kızını alır mı? Bu yılan çocuk da işte böyle sokar öldürür bezirgânın kızını. Yarısı dev, yarısı insan. Evülhevl... (Yaşar Kemal 239).

Çevredeki doğal güzelliklerin farkına varıp onunla yeniden doğup ruhunu güzelleştiren insanın insan olma sevincine varacağı inancında olan anlatıcı; çocukların, çevresindeki doğal güzelliklerle yakın ilişkisinden kopmadan, doğanın yaratılma, yaratma, doğurma sevincine katılabileceklerini ifade eder. Sanatçı, romanda bu düşüncesini bahar denizinin kokusunu koklamanın tadına varan "özünde insan olmanın, o erişilmez sevincine var[an]" (Yaşar Kemal 263) Salih'in "herkesin kendisini her şeyden çok sev[diğini]" (Yaşar Kemal 263) ve çevresindeki kişilerin kötülüklerini bildiği hâlde onları karşılıksız sevmesini "...ne yapsın. Böyle yaratılmıştı dünya." (Yaşar Kemal 263) sözleri ile anlatırken insan olmanın özünde sevgi yattığını ve düzeni değiştirmenin mümkün olmadığını ima eder. Romanda sevgiyi, insanlığı kuşların, kuğuların ilişkileri ile anlatmaya çalışan anlatıcı; bu durumu Salih'in avuç içi kadar kuşları, kuğuları kocaman tüfekleri ile avlayan avcılara karşı aldığı tavır ile göstermeye çalışır. İnsanlık ne zaman ki birbirine karşı olan saygısını, sevgisini yitirdi işte o zaman insani değerlerin, insanlığın yok olduğunu vurgulayan yazar, insanların unuttuğu "insanların hiç bilmedikleri, bilmeleri gereken, bilmeyince de onları insanlıktan çıkaran, sevgiyi, arkadaşlığı" (Yaşar Kemal 274) kuşları örnek olarak öğrenilebileceğini kendine özgü biçimde anlatır.

Toplumcu gerçekçi sanat anlayışının bir yansıması olarak romanlarında politik bir görev yüklenen sanatçı, romanda Kürt Halo Şamdin'in uğradığı haksızlık üzerinden yasaların işleyişini eleştirir. Kuşların öldürülmelerine tahammül edemeyen Salih'in hayatta tek isteği, Selim ile yavru bir kuğuya sahip olmaktır. Yazarın eserinde Salih'in bu düşüne "kürdün oğlu Selim'i" (Yaşar Kemal 265) bilinçli olarak ortak ettiği görülür. Selim'in ölümüne neden olan Mustafa Kaval'ın oğlu Yusuf'u, polislerin sorgulamak için köşke gittiği vakit, Yusuf'un polislerin suratına kapıyı çarparak onları hiçe saydığını ve kasaba halkının Selim'in lehinde tanıklık etseler bile Yusuf'un hapse gönderilmeyeceğini ifade eden anlatıcı, yargının işleyişinde ayrımcılık yapıldığını ima etmektedir. Yazar, okuyucu karşısındaki bu kanısını Halo Şamdin'i yaşlı bir Kürt baba "ağzı var dili yok" (Yaşar Kemal 266) şeklinde tanıtarak daha da güçlendirir. Kasabalının Mustafa Kaval'ın gücünden korktuğu için şahitlik etmediğini belirten anlatıcı, "Yusuflar için bu ülkede yasalar[ın] sökmediğini onlar için daha yasaların çıkarılmadığını" (Yaşar Kemal 266) çünkü "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yusuf Bey'in babasıyla başa çıkama[yacağı]nı..." (Yaşar Kemal 266) söylerken eleştirilerini ileri boyuta getirir. Yazar, eserde Kürt ve Türk vatandaşlar arasında adaletin eşit işlemediğini, ırkçı ayırım yapıldığını ima ederken kuşlar ve kuğular üzerinden anlattığı sevgi, insanlık duyguları ile çelişkiye düşmüştür. Zira yazarın, çeşitli yazı ve makalelerinde 1990'lı yılların ortasında Türk güvenlik güçleri ile PKK arasında yaşanan çatışmaları eleştirmesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni azınlıklara karşı ırkçı tavırlar sergilediği yönündeki iddiaları bilinen bir gerçektir. Ömrünün sonlarına doğru yazarın yine Ermeni ve Kürt iddialarını haklı çıkarma çabaları ise 2000'li yıllarda etnik kimlikleri besleyen BOP ile ilgisini açıkça göstermektedir.

Sonuç

Al Gözüm Seyreyle Salih (1976) romanına Yaşar Kemal'in yaşadığı aile ortamı, tanık olduğu olaylar, yaşadığı bölgelerdeki sosyo-kültürel çevre, yaşadığı ortam ve koşullar, kurduğu dostluklar vb. birçok unsurun yansıdığı anlatımcılık kuramının eleştiri yöntemine göre ortaya konulmaya çalışılmıştır. Romanın ana karakteri Salih'in doğa ve çevreye karşı duyarlılığı, hayvanlara ve insanlara karşı olan sevgisi, umursamazlığı, etrafını sürekli seyrederek düş ve hayal dünyasını zenginleştirilmesi, bulunduğu çevreyi en ince ayrıntısına kadar izlemesi, evden habersizce kaçıp gitmesi gibi birçok yönü ile Yaşar Kemal'in çocukluğundan izler taşır. Yine Salih'in romanda kaçakçıları gece boyunca korkusuzca izlemesi ve izlediklerini en ince ayrıntısına kadar anlatması yazarın, kaçakçılarla paylaştığı ortamın tecrübi yaşantısını romana aktardığını gösterir.

Romanda birebir aynı olmasa da biyografik yaşantısında var olan, yaşadıkları olaylar açısından Hacer karakteri ile annesini, nine Dilber karakteri ile büyük anasını, Halil dede karakteri ile büyük dedesi Hacı Süleyman'ı yansıtan Yaşar Kemal; Toroslardan Karadeniz'e, Ağrı Dağı'ndan Ege'ye, Ege'den İstanbul'a kadar uzanan çok geniş bir Anadolu coğrafyasını romanda

anlatı mekânı olarak kullanmıştır. Hayatının önemli bir bölümünü İstanbul'da geçiren Yaşar Kemal'in; *Al Gözümlü Seyreyle Salih* romanında Şile kasabasında yaşanan olayları anlatırken Salih, Gözbağcı Ali, Korsan Padişahı gibi roman karakterleri aracılığı ile İç Anadolu, Doğu Anadolu, Marmara, Karadeniz ve Ege Bölgesi'nde tarihi ve kültürel mekânlara ait sosyal, kültürel, ekonomik bilgisini folklor ve mitoloji unsurları ile birleştirerek aktarmıştır. Sevgi, dostluk, insanlık, fakirlik, yoksulluk, sömürü, adalet gibi değerlere Korsan Padişahı, Gözbağcı Ali gibi masal ve hikâyeleri üzerinden göndermelerde bulunan sanatçı, kahramanların yolculukları sırasında gezdiği bölgelerin dil zenginliğini, ağız özelliklerini, anlatım biçimlerini yer yer alegorik yer yer mitolojik anlatımı ile esere yansıtmıştır. Yaşadığı toplumun gerçeklerini kolektif bilinçaltına yerleşen nar ağacı, elma, at, bilge adam tipi, ejderha, yılan, kuş gibi sembolleri kullanarak anlatmayı tercih etmiştir.

Yaşar Kemal, *Al Gözümlü Seyreyle Salih* adlı eserinde etrafını sürekli seyreden Salih'in izlenimleri ve düşleri üzerinden Türkiye'nin 1970'li yıllarda yaşadığı sosyal, ekonomik ve siyasi ortamına roman boyunca göndermeler yaparak toplumsal hayattan kesitler sunmuştur. Ancak yazar, on bir yaşındaki Salih'in izlenimleri aracılığı ile romanda pek çok konuya temas ederken realitenin dışına çıkmış ve romana kendi tecrübelerini yansıtmıştır. Çünkü ilkökul çağlarındaki bir çocuğun gözlemlerini ve düşlerini bu kadar ustaca anlatması, korkusuz bir şekilde geceden sabaha kadar kaçakçıları takip etmesi, yaşından olgun, cesur ve güçlü davranması ve bu kadar sosyal, kültürel, tarihi, ekonomik bilgiye sahip olması pek mümkün değildir.

KAYNAKLAR

- Abrams, Meyer Howard. *The Mirror and the Lamp*. Oxford, 1953.
- Andaç, Feridun. *Yaşar Kemal: Söziün Büyücüsü*. İnkılâp Yayınları, 2015.
- Alptekin, Ali Berat. "Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine." *Milli Folklor*, no. 76, 2007, ss. 33-39.
- Bosquet, Alain. *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor*. Adam Yayınevi, 2003.
- Boztilkı, Zeliha. *Yaşar Kemal'in Romanlarında Semboller*. 2021. İstanbul Ü, Doktora tezi.
- Cirlot, Juan Eduardo. *A Dictionary of Symbols*. Routledge, 1990.
- Eken, Cengiz. "Türkçü Bir Biyografinin Fantastik Romana Yansımaları: Türk'ün Kayıp Kitabı Ulu Han Ata". *Folklor Akademi Dergisi*. c. 2, no. 3, 2019, ss. 504-526.
- Fırat, Gökhan. *Yaşar Kemal'in Romanlarında Coğrafyanın Etkisi (Bir Ada Hikâyesi 1-3, İnce Memed 1-4, Akçasazın Ağaları 1-2)*. 2019. Trakya Ü, Yüksek lisans tezi.
- Kabacalı, Alpay. *Yaşar Kemal: Romanımın Sirtını Mitos Dünyasına Dayadım*. MSD. 1987. s. 17-18.

Kefeli, Emel. “Coğrafya Merkezli Okuma.” *Turkish Studies*, c. 4, no. 1-I, 2009, ss. 423-433.

Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları, 2014.

Şeker, Aziz. “Yaşar Kemal’in Romanlarının Sosyolojisinde İnsan Sevgisi ve Değerinin Varoluşsal Kaynakları.” *Folklor/Edebiyat*, no. 25 (98), 2019, ss. 371-385.

Wellek, René, ve Austin Warren. *Edebiyat Biliminin Temelleri*. Çeviren Ahmet Edip Uysal. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.

Yaşar Kemal. *Al Gözüüm Seyreyleye Salih*. YKY, 2022.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

BEGİL OĞLU EMREN'İN BOYUNU OTORİTEYE SAYGI-SAYGISIZLIK İKİLEMİ BAĞLAMINDA OKUMAK

Öz: Sosyal bir varlık olan insanın ortak yaşam paydasında buluştuğu toplum hayatı, kendi içerisinde ortaya çıkan kavram ve pratiklerle şekillenen bir yapıya sahiptir. Toplum hayatının düzenlenmesinde üstün olanın diğerleri üzerindeki nüfuzunu ifade eden otorite, bu yapının içinde oluşmuş kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. İster dünyevi (maddi) isterse dinî (manevi) temeller üzerine inşa edilsin eşitsizlik ilkesi üzerine tesis edilmiş bir kavram olan otorite, zorlama olmaksızın itaati benimseme hâlidir. Oğuzların yaşantısı, dünya görüşü, siyasi hayatı, inançları vb. hakkında önemli bilgiler içeren Dede Korkut Kitabı'nın otorite kavramı çerçevesinde ele alınacağı bu çalışma, otoriteye bağlılığın saygı-saygısızlık ikileminde sınırlanmış olduğunu "Begil Oğlu Emren'in Boyu" ile sınırlandırıldığı bir incelemedir. Söz konusu hikâyede Bayındır Han ve Salur Kazan'ın şahsında temsil edilen siyasi otorite ve Dede Korkut şahsında temsil edilen dinî (manevi) otoriteye bağlılığı sınırlanan Begil'in yaşadığı ikilem; otoriteye saygı itibar kazanımı, otoriteye saygısızlık itibar kaybı getirir şeklindeki çıkarımla sonuçlanır. Bu çıkarıma ulaşılmasında yöneticilerin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduğuna dair Türk devlet anlayışının etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Otorite, Saygı-Saygısızlık.

Studying The Story of Begil Oğlu Emren in the Context of the Dilemma of Respect and Disrespect for Authority

Abstract: Social life, in which people as social beings meet on a common life share, has a structure shaped by the concepts and practices that emerge within itself. Authority, which expresses the influence of the superior over others in the organization of social life, appears as one of the concepts formed within this structure. Whether it is built on worldly (material) or religious (spiritual) foundations, authority, which is a concept founded on the principle of inequality, is the adoption of obedience without coercion. This study will analyze the Book of Dede Korkut, which contains important information about the life, world view, political life, beliefs, etc. of Oghuzs, within the framework of the concept of authority, and also this study is limited to "The Story of Begil Oglu Emren" in which loyalty to authority is tested in the dilemma of respect-disrespect. In this story, the dilemma experienced by Begil -whose loyalty is tested towards the political authority represented by Bayındır Khan and Salur Kazan and to the religious (spiritual) authority represented by Dede Korkut- results in the inference that respect for authority brings reputation and disrespect for authority brings loss of reputation. It is seen that the Turkish state's understanding that rulers are the representatives of God on earth is effective in reaching this conclusion.

Keywords: The Book of Dede Korkut, The Story of Begil Oğlu Emren, Authority, Respect-Disrespect.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Sezai DEMİRTAŞ

Selçuk Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

sezai.demirtas@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8219-255X

Gönderim Tarihi
Received
07.11.2023

Kabul Tarihi
Accepted
05.12.2023

Atf
Citation
Demirtaş, Sezai. "Begil Oğlu Emren'in Boyunu Otoriteye Saygı-Saygısızlık Bağlamında Okumak." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 69-80.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Edebî eserler, toplumların hayat felsefesini anlamak ve anlamlandırmak adına önemli kaynaklardır. Mutlaka bir toplumsal yapı veya kabuller zincirinin yansıdığı edebî eserlerde, şair ya da yazarların hayata bakış açıları ve sahip olduğu değerler, eserin sosyal zeminini oluşturur. Bu sebeple edebî esere konu olan karakterler, tüm iyi veya kötü yönleriyle bireysel ve toplumsal değerler dizisini yansıtır (Çelik 63). Dünyaya yön vermiş bir milletin yaşam tarzını ve bu tarz içinde yaşadığı, tecrübe ettiği pek çok unsuru beraberinde taşıyan Dede Korkut/Korkut Ata geleneğinin sözlü gelenekten alınarak zamanla yazılı metinlere dönüştürülmüş şekli olan hikâyeleri (Ekici 17) bir araya getiren Dede Korkut Kitabı, bu bağlamda değerlendirilebilecek eserler arasındadır. Mehmet Fuat Köprülü'ye atfen söylenen “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, Dede Korkut ağır basar.” (Ergin 5) şeklindeki sözle önemine vurgu yapılan Dede Korkut Kitabı, yakın zamana kadar iki yazması (Dresden, Vatikan) olduğu bilinen, ancak son altı yıl içinde Ankara [2017], Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed [2019] ve Bursa [2022] yazmaları olmak üzere üç yazması daha ortaya çıkan bir kaynak eserdir (Özçelik 18).

Bir hanın etrafında belirli bir hanlık düzeni içinde toplanmış Oğuz beylerinin yaşadığı olayları konu edinen hikâyeler külliyyatı mahiyetindeki Dede Korkut Kitabı'nda (Ergin 23) konargöçer bir hayat tarzına sahip olduğu anlaşılan Oğuzların yaşantısı, töresi, inançları ve siyasi teşkilatı yanında kâfirlerle yapılan savaşlar, kişisel mücadeleler, iç çekişme ve doğüstü bir güçle yapılan mücadeleleri konu edinen olaylara dair bilgilere yer verilir (Daşdemir 69). Oğuz toplumuna dair birçok unsurla karşılaşılan hikâyelerde, dikkat çeken hususlardan biri de otorite ve otoriteyi temsil eden şahıslara toplum tarafından gösterilen saygıdır. Siyasi otorite veya devlet otoritesi olarak hikâyelerde öne çıkan Bayındır Han ve Salur Kazan ile kanaat önderi ve dinî otorite vasfını taşıyan Dede Korkut'un toplumsal konumlarının “Begil Oğlu Emren'in Boyu” örneğinde ele alınacağı bu çalışmada, Oğuz'un yiğitlerinden Begil'in söz konusu otoritelere karşı sergilediği tutum, saygı ve saygısızlık zıtlığında analiz edilecektir.

Otorite Kavramı ve Dede Korkut Kitabı'nda Otorite

Toplumdaki eşitsizliklerin temelini insanın doğuştan gelen fiziksel ve psikolojik farklılıkları oluşturmaktadır. İnsanlar arası ilişkilerde güçlü olanın zayıf olan üzerindeki tahakkümünü beraberinde getiren bu durum, eşitsizliğin doğurduğu zorunlu bir üstünlük olarak otorite kavramını ortaya çıkarır. En az iki kişinin oluşturduğu aileden başlamak suretiyle hayatın bütün alanlarında kendine yer bulan otoritenin geniş bir toplumsal tabana yayılması, söz konusu kavramın tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır (Kutluay 3).

Güncel Türkçe Sözlük'te "Yaptırma, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetke, sulta, velayet; siyasi veya idari güç." (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanan otorite, en geniş anlamıyla bir iktidar biçimidir. Meşru iktidar olduğu da düşünülen otoritenin başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği olan iktidardan farkı, bunu yapabilme hakkıdır. Bu açıdan otorite, bir zorlamadan ziyade kendisine itaatin kabul edilmesini ister (Bal 247). Genellikle iktidar ve siyasal iktidar kavramlarıyla birlikte kullanılan otorite, ifade ettiği anlam açısından siyaset bilimciler arasında görüş birliğinin sağlanamadığı bir kavramdır. Otoritenin iktidardan farklı olduğunu savunanlara göre otorite, meşru iktidar olarak tanımlanır. Söz konusu kavramların aynı olduğunu savunanlar ise, siyasi iktidar ifadesinin meşru olmayı dışlaması sebebiyle böyle bir ayırım yapmanın gereksiz olduğunu ileri sürerler (Macit 2). Çoğunlukla iktidar ve devlet otoritesi olarak algılanmakla birlikte dinî, askerî, siyasi, toplumsal vb. alanlarda devlet adamları, kanun koyucular, din adamları, hâkimler, öğretmenler, veliler, anne-babalar gibi zümreler tarafından temsil edilen otorite (Özer 137); kutsal otorite, siyasal otorite, ebeveyn otoritesi, ahlaki otorite gibi farklı şekilleriyle her yönetim sisteminin varlığını sürdürmesi için bir zorunluluk hâlidir (Bal 248).

Otoritenin *yasal, geleneksel ve karizmatik* olmak üzere üç başlıkta sınıflandırıldığı Max Weber'in yaklaşımına göre; yasal otorite, emir verme hakkının yasalar doğrultusunda egemenlik konumuna getirilenlere ait olduğu bir yapı konumundayken geleneksel otorite, eskiden beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna inanılan bir anlayışı ifade eder. Karizmatik otorite ise bir bireyin kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine bağlı olarak onun tarafından açıklanan veya emredilen hususların kutsallığına dayalıdır (Weber 40). Sonuç olarak otorite, ister dünyevi (maddi) isterse dinî (manevi) temeller üzerine inşa edilsin esasında eşitsizlik ilkesi üzerine tesis edilmiş bir yapıdır. Bu yönüyle ayrıcalıklı bir konumu ifade eden otorite, toplumsal hayatın düzenlenmesinde üstün olanın diğerleri üzerindeki nüfuzunu ifade eden bir kavram olarak toplum hayatında kendine yer edinmiştir.

Otorite kavramı üzerinde kısaca durulmasının ardından söz konusu kavramla ilgili Dede Korkut Kitabı'ndaki yansımaların Türklerin toplum yapısı ve düşünce dünyasındaki çağrışımlarla birlikte değerlendirilmesi uygun görülmektedir. Ancak Türklerin toplum yapısında otoritenin mahiyeti, kaynağı, çeşitleri vb. hakkında yapılan çalışmaların oldukça fazla olmasından dolayı daha önce ifade edilen hususlarda tekrara düşmemek için konunun Dede Korkut Kitabı'yla ilişkili yönlerine kısaca değinilmekle yetinilecektir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında kurduğu devletlerle dünya tarihinde kendinden söz ettiren Türkler, benimsedikleri hâkimiyet anlayışına göre tesis ettikleri otorite doğrultusunda hareket etmişlerdir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda "... Gökteki güneş ise yurdun bayrağı olsun / İlimizin çadırı, yu-karıdaki gök olsun..." (Ögel 118) mısralarıyla ifade şeklini bulan söz konusu

anlayış, dünyayı yönetmeyi amaçlayan bir cihan hâkimiyeti idealidir. İslamiyet sonrasında *i'lâ-yi kelimetullah* ile birleşen cihan hâkimiyeti ideali, Allah'ın dinini yeryüzüne hâkim kılma gayesine dönüşür. Hâkimiyetini dünya üzerine yayma düşüncesiyle hareket eden Türk milletinin bu bağlamdaki motivasyon kaynakları arasında millî ve dinî temeller üzerine tesis edilmiş otorite fikrinin önemli bir yeri vardır.

Türk tarihinin ilk yazılı kaynakları niteliğinde olan Orhun Kitabeleri'nde Bilge Kağan; tahta oturmasını ve dört yandaki milletleri nizama sokmasını Tanrı iradesine bağlarken Türk milletinin yok olmaması ve millet olması için Türk Tanrısı tarafından babası İlteriş Kağan ile annesi İlbilge Hatun'un gökten tutulup yükseltildiğini dile getirir (Turan 115). Söz konusu ifadeler, Türklerin millî ve dinî temellere dayanan hâkimiyet algısı açısından dikkate değer hususlardır. 7-9. yüzyıllarda Köktürkler, Proto-Bulgarlar ve Uygurlardan kalan kitabe ve vesikalarda kağanların unvanları, sadece hanlık hâkimiyetinin değil kendilerinin de tanrısal menşei (kut) taşıdıklarını ifade eder. Bu durum unvanlarda karşılaşılan “Tengride bulmuş”, “Tengride kut bulmuş” veya “Kutlug” gibi ifadelerde kendini gösterir (İnalçık 73-74).

İslam öncesi kut düşüncesinin -geleneksel toplumlarda görüldüğü üzere- dikey bir yapılanmanın ürünü olduğu Türklerde (Taş 68) devlet yönetiminin tanrısal bir temele dayandırıldığı görülür. Türk kağanlarının kabiliyet, güç ve desteklerini Tanrı'dan aldıklarına dair kabulün kavramsal ifadesi niteliğindeki kut inancı, kağanın meşruiyetini pekiştirirken güç ve yetkilerini sınırlandırır, görevlerini yerine getirirken halkına karşı sorumlu bir konuma taşır (Akcan 310-311). Kut inancının egemenlik anlayışı ile ilgili olması, kişinin devlet bir diğer deyişle mülkiyet üzerindeki hâkimiyetini kolaylaştırır. Bu durum kitlesel bir inanca konu olmak adına soyluluk esasına dayanır (Savaş 114-115).

Türklerin hâkimiyet anlayışı hâkimiyetin yasal, geleneksel ve karizmatik olmak üzere üç grupta sınıflandırıldığı yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde hangi grupta yer almalıdır? Konuya bu çerçeveden bakıldığı zaman söz konusu sınıflamanın karışımı niteliğinde bir yapı ortaya çıkmaktadır. Türklerin egemenlik anlayışı, tanrısal kaynaklar ve dinsel inanışlara dayanması ve tarih boyunca bir gelenek hâlinde devam ettirilmesi sebebiyle geleneksel; hanedanın kutsanıp üstün özellikler atfedilmesinden dolayı ailesel-karizmatik; kağanların yazılı veya sözlü kuralları içeren töre ve dinsel kurallara bağlı olması nedeniyle de yasal otorite özelliklerine sahiptir (G. Özdemir 121-122).

Türklerde otoritenin temsili ve kaynağı noktasında verilen bilgilerin ardından Dede Korkut Kitabı'nda otorite ve otoritenin temsilcilerine “Begil Oğlu Emren'in Boyu” çerçevesinde bakılacak olursa Bayındır Han, Salur Kazan ve Dede Korkut olmak üzere üç kişiyle karşılaşılmaktadır. Bunlardan Bayındır Han ve Salur Kazan'ın siyasi otorite veya devlet otoritesi konumunda

olduğu hikâyede, Dede Korkut dinî otorite ve toplumun kanaat önderi olarak öne çıkmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda "Hanlar Hanı Han Bayındır" şeklinde takdim edilen Bayındır Han, buyruğundaki İç ve Dış Oğuz beylerine hükmeden yapının başıdır (Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı* CXLVII). Topluma düzen veren kişi olarak evrensel bir sorumluluk üstlenen Bayındır Han, Oğuzların tartışmasız lideri ve birliğin sembolüdür. İç ve Dış Oğuz'daki iktidar ilişkileri onun üst otoritesi etrafında birlik, düzen ve süreklilik hâlinde tutulur. Boyların birliğini devam ettirecek tedbirler almasından tutun da ganimet ve haraçları paylaşırması, savaş açma yetkisine sahip olması, gerektiği zaman asker göndermesi, başarı gösterenleri ödüllendirerek onlara mevki vermesi Bayındır Han'ın otorite olma sorumluluğunun gerekleridir (Yıldız, "Siyaset Felsefesi Açısından..." 67). Beyler arasında bir denge unsuru olarak himaye edici gücünden beyler tarafından şüphe duyulmayan (Dursun ve Torun 258) Bayındır Han; idari yapıyı ve devlet gücünü temsil eden otoritenin siyasi, askerî birliğin ve sosyal organizasyonun odak noktası, töre ve kanunların uygulayıcısıdır. Merkezî otoritenin mekânı olan çadırı Oğuz beylerinin sosyal konumlarına ve savaştaki kahramanlıklarına göre belli bir sıraya göre oturabildikleri meclis niteliğindedir (Eliuz 79).

Bayındır Han'ın üst otorite olarak karşımıza çıktığı Dede Korkut Kitabı'nda "Bayındır Han'ın veziri", "Kalın Oğuzun paşası", "Beylerbeyi" gibi unvanlarla nitelenen ve iktidarın görünen yüzünü temsil eden Salur Kazan (Pehlivan 369; Yıldız, "Siyaset Felsefesi Açısından..." 67) Oğuz'un büyük savaşçısı, kâfirlerin korkulu düşmanı ve hikâyelerin başkahramanıdır (Ergin 23-24). İç Oğuz beylerinden olmasına rağmen bütün Oğuz beylerinin tabi olduğu Salur Kazan'ın adı sadece iki hikâyede geçmezken 2, 4, 9, 12. hikâyelerde Salur Kazan asıl kahramandır (Duymaz 49).

Dede Korkut Kitabı'nın mukaddimesinde Oğuz'un bilicisi, ne derse olan, gaipten türlü haberler veren (Ergin 75) bir zat olarak tanıtılan Dede Korkut; Oğuz beylerinin müşkül anlarında onlara öğüt verir, çocuklara isim koyar ve taraflar arasında elçilik yapar (Daşdemir 86). Dede Korkut güvenilir, yapıcı ve saygıdeğer kişiliğiyle Oğuzların değerler, anlamlar ve kurallar bütününden oluşan dünya görüşünün öğretilmesi ve uygulanmasında etkili bir figürdür (Günay 6). Hz. Muhammed zamanına yakın bir zamandan geldiğine atıf yapılarak dinin orijinal kaynağıyla ilişkisi dile getirilen Dede Korkut'un Hak Teâlâ'nın ilhamıyla gaipten haber söylemesine gönderme yapılarak manevi açıdan yüksek bir konumda olduğu vurgulanır (Yıldız, *Türk Siyasi Bilgeliğinin...* 152-153). Hanların akıl danıştığı bir kimse olan Dede Korkut; içinden çıkılmaz gibi görünen güçlükleri çözen, bozkır hayatının gelenek ve törelerini çok iyi bilen bir Oğuz büyüğüdür (Gökyay, "Dede Korkut" 78). O, ulu kişi kültürünün temsilcisi (Eliuz 78) bir aksakal olarak manevi kudreti Bayındır

Han'ın maddi kuvvetiyle eşgüdümlü, hatta onun üstünde olan ve devletin manevi varlığını temsil eden bir kimse konumundadır (Yıldız, “Siyaset Felsefesi Açısından...” 69-70).

Sonuç olarak Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz otoritesi, üçe ayrılan otorite anlayışında geleneksel otorite adı verilen tipe uygunluk göstermektedir (Pehlivan 368-369). Başta Hanlar Hanı Bayındır Han olmak üzere, Salur Kazan ile İç ve Dış Oğuz beylerinin şahıslarında temsil edilen iktidarın yapısal bütünlüğünü muktedir özne konumundaki Bayındır Han sağlar. Bayındır Han'ın otoritesi, Dede Korkut'un temsil ettiği Türk İslam değerleri sayesinde meşru hâle gelir. İslam öncesi Türk siyasal düşüncesinde maddi ve manevi otoriteyi birlikte temsil eden hükümdar, İslam sonrası dönemde manevi otoritenin ondan kopmaya başlamasıyla iktidarının meşruiyetini kendinden ayrı bir kaynağa dayandırma gereksinimi duymaya başlar. İşte bu noktada kutsalla doğrudan ilişkili olan Dede Korkut, temsil ettiği töre ve dine referansla iktidar-toplum arasındaki denge unsuru görevini üstlenmektedir. Bu yönüyle Dede Korkut, Oğuz Kağan Destanı'ndaki Uluğ Türk/Irkıl Ata gibi hükümdara nasihatlerde bulunan bilgili, tecrübeli, hikmet sahibi bir ulu niteliğindedir (Yıldız, *Türk Siyasi Bilgeliğinin...* 154-155; Demirel, 32-33).

Otoriteye Saygı-Saygısızlık İkileminde Kalmış Bir Yiğit: Begil

İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini topladığı bir gün Gürcistan'ın haracı olarak gelen eşyalara canı sıkılan ve bunları kime vereceğini düşünmeye başlayan Bayındır Han, Dede Korkut'un da tavsiyesine uyarak at, kılıç ve çomaktan oluşan haracı bir yiğide vermek ister. Söz konusu eşyaları kabul ederek Oğuz iline karakolluk yapma görevini de üstlenecek bu kişiyi belirlemek isteyen Bayındır Han'ın teklifine kimsenin razı olmadığı mecliste, Begil adındaki bir yiğit bu görevi kabul eder. Evini ve yakınlarını beraberine alarak Oğuz yurdundan göç eden Begil, Gence'de karakolluk görevine başlar ve Oğuz yurdunu kâfirden gelecek tehlikelere karşı korur. Yılda bir defa Bayındır Han'ın divanına katılan Begil, yine katıldığı bir divanda Bayındır Han tarafından üç gün ağırlanır ve kendisine çeşitli hediyeler verilir. Divan toplantısı sırasında düzenlenecek av merasiminin hazırlık sürecinde Begil'in atını, kılıcını ve yiğitliğini öven beylerin aksine Salur Kazan; esas hünerin atta olduğunu, Begil'in o kadar da hünerli olmadığını söyler. Salur Kazan'ın sözlerine alınan Begil, Bayındır Han'ın kendisine verdiği hediyeleri bırakarak divanı terk eder. Kırgın ve küskün bir şekilde evine gelen Begil, hatununa Oğuz'a asi olduğunu ifade ederek Gürcistan'a gitmek istediğini söyler. Gönülünün ferahlaması için hatunun tavsiyesi üzerine ava çıkan Begil'in başına bir kaza gelir ve ayağı kırılır. Oğlu Emren tarafından eve getirilen Begil, bu durumu herkesten gizler. Begil'in hatunu tarafından cariyeye söylenen bu sır, kâfir Tekür'e kadar ulaşır. Durumdan istifade etmek isteyen Tekür, ordusuyla Begil'in üzerine yürür. Düşmanın üzerine gelmekte olduğunu oğlu Emren'e anlatan Begil, yardım istemek için onu Bayındır Han'a göndermeyi düşünse de oğlu bunu kabul etmez

ve dūřmanın karşısına çıkacağını söyler. Dūřmanın karşısına çıkan Emren, Allah Tel'nin yardımıyla onları yenilgiye uğratır. Ođluna çeşitli ihsanlarda bulunan Begil, onu Bayındır Han'ın divanına götürür. Emren'e Kazan ođlu Uruz'un yanında yer gösteren Bayındır Han, çeşitli hediyelerle onu onurlandırır (Ergin 216-225).

Bayındır Han'ın divanına katılan kişiler arasında yer alan Begil, hikye-den anlaşıldığı kadarıyla divana katılan yiğitlerden biridir. Gürcistan'dan gelen haratan memnun olmayan Bayındır Han'ın niye sıkıntılı olduğunu soran Dede Korkut'a, "Niye sıkıntılı olmayayım, her yıl altın akçe gelirdi, yiğide beye verirdik hatırları hoş olurdu." demesi zerine Dede Korkut'un "Hanım, bunun cn bir yiğide verelim." (Ergin 216) şeklindeki ifadesi, Oğuz beyleri dışında kalan kişilerin de divana katıldığının göstergesidir. Hikye boyunca saygı-saygısızlık ikileminde gelgitler yaşayacak olan Begil için sürecin başlangıcı böyle bir divan toplantısıdır.

Begil, otoriteye bağlılığının sınıandığı saygı ile saygısızlık arasındaki ilk ikileminde saygıyı seçerek kimsenin almaya razı olmadığı at, kılıç ve omağı kabul etmek suretiyle karakolluk vazifesini üstlenir. Bayındır Han'ın teklifini kabul eden Begil'in kalkıp yeri öpmesi, otoritenin takdirine saygı gösterme şeklidir. Bu saygı göstermenin sonrasında Dede Korkut tarafından himmet kılıcının beline bağlanması ve omağın omuzuna konulması ise Begil'in itibar kazanmasının ilk göstergesidir. Begil sergilediği tutumla yalnızca Bayındır Han'ın otoritesine değil, gerektiğinde Han'a bile yol gösteren Dede Korkut'un manevi (din) otoritesine de saygı gösterir.

Bayındır Han'ın otoritesine itaat eden Begil'in görevi kabul ederken yer öpmesi eylemsel davranıştır (C. zdemir 24). Eylemsel bir saygı gösterme şekli olan yer pme, Türk devlet geleneğinde karşılaşılan uygulamalardandır. Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenlerde avuşların, elçi kabullerinde padişahın huzuruna çıkarılan elçilerin, bayram alaylarında camiye gelen padişahı karşılayan sadrazamın, mevlit töreni için camiye gelen padişahı uğurlayan sadrazam, şeyhülislam gibi devlet erknının yer öpmesi söz konusu uygulamanın birkaç örneğidir (Baykal 31-32, 41-42, 56, 65).

Geleneklerde yeri olan başka bir uygulama da kılıç kuşandırmadır. Haraç olarak gelen eşyalar arasındaki kılıcın Dede Korkut tarafından Begil'in beline bağlanması sembolik bir anlam taşır. Kralların ta giyme merasimine benzer bir uygulama olan kılıç kuşanma, İslamiyet'in ilk devirlerinden itibaren özellikle gazaya niyet edilirken icra edilen bir gelenektir (Baykal 30-31). İslam anlayışında cihat sembolü olan kılıcın değerini ve kutluluğunu ifade eden kılıç kuşanma merasiminde, Kanuni'ye kadar padişahlar Osman Gazi'nin kılıcını kuşanırken Kanuni Sultan Süleyman 1520'de babası Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirilen Hz. Peygamber'in kılıcını kuşanmış ve gelenek bu şekilde devam etmiştir (Tanrıbuyurdu 147-148). Oğuz ilinin sınırlarını koruyacak komutanın (Begil) beylerin hazır bulunduğu toplantıda kimin razı olup

olmadığına bakılarak belirlenmesi, önemli bir kararın yalnız alınmaması toplumun demokratik bir hüviyet taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir (Abdulla 150).

Görüldüğü üzere ilk sınanmasında devleti temsil eden Bayındır Han'ın resmî otoritesi yanında velayet gücüne sahip Dede Korkut'un manevi otoritesine de saygı göstermek suretiyle itibar kazanmaya başlayan Begil'in kariyeri bir yükseliş eğilimine girer. Görevi kabul ile başlayan itibarını artırma süreci, karakol görevi üstlendiği Gürcistan sınırından Oğuz yurduna gelmeye kalkan kâfirin başını armağan olarak göndermesi ve yılda bir kez Bayındır Han'ın divanına katılmasıyla devam eder. Bayındır Han tarafından divana çağırılan Begil, üç gün ağırlanır; ağırlanması için av merasimi tertip edilir; at, kaftan ve harçlıkla mükâfatlandırılır; Oğuz beyleri tarafından atı, kılıç kullanması ve ok atması övülür. Bu yaşananlar Begil'in itibar artırdığının göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Oğuz toplumunda ekonomik değerlerinin yanında başka birçok değeri ifade eden av merasimleri, toy düzenlemenin gerekçelerinden biridir. Tabiat-medeniyet mücadelesinin önemli bir sahnesi durumundaki avlar, medenileşme sürecindeki insanın temsilci kahramanlar önderliğinde tabiatla savaşı niteliğindedir (Çelepi 27). Begil'in otoriteye bağlılığının saygı ile saygısızlık ikileminde sınanıldığı ikinci olay, av hazırlığı esnasında Salur Kazan tarafından övülmemesidir. Oğuz beyleri tarafından atı, kılıç kullanması ve ok atması övülmesine rağmen Salur Kazan tarafından esas hünerin attan kaynaklandığı söylenerek aslında Begil'in o kadar da hünerli olmadığını ifade edilmesi, Begil'in kırılmasına neden olur. Salur Kazan'ın sözleriyle gururu incinen Begil, Bayındır Han'ın hediyelerini bırakarak divanı terk eder. Begil'in hediyeleri Han'ın önüne dökerek küsüp divanı terk etmesi otoriteye saygısızlık mahiyetinde bir davranıştır. Oğuz'a asi olmayı düşünen Begil'in bu isteğinden vazgeçmesi ve gönlünün ferahlaması için hatununun tavsiyesiyle çıktığı avda attan düşerek kaza geçirmesi, otoriteye saygısızlık sonrasında bireyin itibar kaybetmeye başlamasının ikinci adımı mahiyetindedir. Bu adımı, kazada ayağının kırıldığının öğrenilmesi üzerine yurdunun düşman saldırısına maruz kalma tehlikesinin ortaya çıkması takip eder.

Otoriteye saygı ile saygısızlık ikileminde kalarak Oğuz'a asi olmayı düşünen Begil'i "Yigidüm big yigüdüm, padişahlar Tanrının kölgesidür, padişahına asi olanun işi rast gelmez..." (Ergin 218) demek suretiyle sakinleştirmeye çalışan hatununun sözleri, Oğuz toplumunda otoritenin kaynağına dair açık bir gönderme yapması bakımından oldukça önemlidir.

İktidarın kaynağını İslam öncesi Türk düşüncesinde olduğu gibi göğe yapılan referansa yani yönetme yetkisini Tanrı'dan almasına (Yıldız, "Siyaset Felsefesi Açısından..." 68) dayandıran bu ifadeler, İslam öncesi döneme ait bir anlayışın destandan halk hikâyesine geçiş dönemi örneği gösteren Dede Korkut Kitabı'ndaki yansıması niteliğindedir. Ayrıca bu durum, İslamiyet'in yöneticilere itaat konusundaki yaklaşımıyla da uygunluk gösterir. Kur'an-ı

Kerim Nisa Suresi 59. ayette itaat edilecek kişiler arasında idarecilerin (emir sahipleri) de yer alması; toplumun güvenliğini sağlayarak herkesin insanca yaşama ve devletin imkânlarından eşit bir şekilde faydalandırmaları şartıyla yöneticilere itaat edilmesinin dinî bir vecibe olarak görülmeye (Turşak 342-345) dikkate değer bir husustur.

Begil'in otoriteye tavıryla ilgili olarak üzerinde durulması gereken başka bir husus da Salur Kazan tarafından övülmemesine içerleyen Begil'in "Alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa baturdun..." (Ergin 217) diyerek Kazan'a tepki göstermesidir. Bu tepki, sadece Salur Kazan'a değil aynı zamanda Bayındır Han'ın veziri ve beylerbeyine karşı gösterildiğinden otoriteye saygısızlık olarak görülebilir. Hikâyeden anlaşıldığı kadarıyla önce Salur Kazan'a sonra Bayındır Han'a saygısızlık yapan Begil'in yanında divandan kimsenin bulunmaması söz konusu tavırla ilişkilidir.

Otoriteye gösterdiği saygıyla kanaatkâr, saygılı ve çalışkan bir karakter niteliği taşıyan Begil'in övgünün kendisinden esirgenmesine tahammül edememesi, Han'a isyan etmeyi düşünecek kadar büyük bir tepki vermesine neden olur. Bu durum övgü ve yerginin toplumdaki meşrulaştırıcı etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Öyle ki hikâye kahramanları "Başıma kakınc, yüzüme tokunç olmasın." diyerek yerilmemek uğruna mücadeleye atılmaktan çekinmezler (Özturan 80-81). Öte yandan Begil'in küsme eylemi sonrasında düşman saldırısı ile töreye asi olma düşüncesine ağır bir darbe vurulur ve bu tür yapıcı olmayan isyanlara verilecek ceza anlamını bulmuş olur (Eliuz 74).

Daha önce iki kez saygıyla saygısızlık ikileminde kalan Begil, yurdu düşman tehdidine maruz kaldığı zaman oğlunu Bayındır Han ve Salur Kazan'a göndermek isteyerek otoritenin hâkimiyetini tekrar kabul eder. Begil'in otoriteye saygısını gösteren "Ağ alınlu Bayındır Hanun divanına dünin vargıl/Ağız dilden Bayındır'a selam virgil/Bigler bigi olan Kazanun elini öpgil." (Ergin, 220) şeklindeki ifadeler bu durumun göstergesidir. Ancak babasının tavsiyesine karşı çıkan Emren'in "Ağ alınlu Bayındırın divanına varmagum yok/Kazan kimdür? Men anun elin öpmegüm yok." şeklindeki sözleri kızgınlık hâlinde bile olsa, Han'ın yüceliğinin (ağ alınlu Bayındır) kabul edildiğinin göstergesi iken aynı saygınlık Kazan'a verilmemiş, "Kazan kimdür?" sorusuyla Kazan'ın diğer beylerden çok da farklı olmadığına gönderme yapılmıştır. Bu durum Bayındır Han'ın otoritesinin toplumun dışında ve üstünde bir şeyi temsil ettiğinin de bir ifadesidir (Pehlivan 370).

Bayındır Han ve Salur Kazan'dan yardım isteme teklifi oğlu tarafından reddedilen Begil'in düşmanın mağlup edilmesinden sonra Han'ın divanına varması, Han'a pençik çıkarması ve el öpmesi, hatasının farkına vararak otoriteye saygı gösterdiğinin bir işaretidir. Bayındır Han'ın Begil oğlu Emren'e

cübbe, çuha, cırgap giydirmesi ve Kazan oğlu Uruz'un sağ tarafında yer göstermesi otoriteye gösterilen saygı sonrası tekrar kazanılmaya başlanılan itibarın göstergeleridir.

Sonuç

Birey-otorite ilişkisinin “Begil Oğlu Emren'in Boyu”ndan hareketle ele alındığı bu çalışma neticesinde aşağıdaki tespitlere ulaşılmıştır.

Söz konusu hikâyede, Bayındır Han'ın divanına katılan yiğitlerden Begil'in otoriteye bağlılığının iki kez sınamaya tabi tutulduğu görülür. Siyasi otoriteyi Bayındır Han ve Salur Kazan'ın dinî otoriteyi ise Dede Korkut'un temsil ettiği bu sınamalar, Begil'in saygı-saygısızlık ikileminde gidip geldiği olaylara sahne olur. Sınamanın ilk aşamasında kendisine verilen karakol görevini kabul ederek siyasi ve dinî otoritenin takdirine saygı gösteren Begil, toplumsal statü kazanımı/artırımı sürecine girer. Bu aşamada Begil'in yer öpmesi ve Dede Korkut elinden kılıç kuşanması otorite-birey ilişkisinin hem birey hem de otorite açısından olumlu göstergeleridir. Begil, siyasi (Bayındır Han) ve dinî (Dede Korkut) otoriteye saygı göstermek suretiyle itibar kazanımına girdiği süreçte, yurdunu düşman saldırısından koruyan bir sınır muhafızı hâline gelir. Sınamanın ikinci aşamasında ise birey, toplumsal statü kaybı yaşar. Bayındır Han tarafından ağırlandırılıp onuruna av tertip edilen Begil, Salur Kazan'ın tavrına darılıp siyasi otoriteye (Bayındır Han ve Salur Kazan) saygısızlık ederek itibar kaybına girdiği süreçte; yalnız kalır, otoriteye asi olma eğilimine girer ve çıktığı avda geçirdiği kaza sonucu acze düşerek düşman saldırısına maruz kalır.

Otoriteye bağlılığı iki kez sınanan ve bu sınamalardan ilkinde olumlu ikincisinde olumsuz tavır sergileyen Begil, oğlu Emren'in başarısının ardından divana giderek Bayındır Han'ın elini öper. El öpme şeklinde gösterilen bu saygı gösterme durumu, kızgınlıkla yapılan hatanın telafisi mahiyetindedir ve saygı-saygısızlık ikileminde sınanan Begil'in saygıdan yana taraf olduğunun ifadesidir. Otoriteye karşı saygı-saygısızlık ikilemi yaşayan Begil'in durumu; otoriteye saygının bireye itibar kazandırdığı/bireyin itibarını artırdığı, otoriteye saygısızlığın ise bireye itibar kaybettirdiği sonucunu ortaya çıkarır. Bu sonuca ulaşılmasında Türk kültürü ve İslam dininden beslenen Türk devlet geleneğinde yöneticilerin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduğuna dair anlayışın önemli bir yeri vardır.

KAYNAKLAR

- Abdulla, Kamal. *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Aktaran Ali Duymaz, Ötügen Neşriyat, 2015.
- Akcan, Ayten. “Eski Türklerde Devlet Yönetiminde Hâkimiyetin İlahi Temelleri.” *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 10, 2020, ss. 303-321.

- Bal, Hüseyin. "Siyaset Teorisinde Otorite Kavramı." *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, no. 9/2, 2014, ss. 247-255.
- Baykal, Ebru. *Osmanlılarda Törenler*. 2008. Trakya Ü, Yüksek lisans tezi.
- Çelepi, Mehmet Surur. *Türk Kültür Evreninde Toy-Denizli Örneği*. Kömen Yayınları, 2017.
- Çelik, Ejder. "Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat Sosyoloji İlişkisi Üzerine." *Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 738, 2013, ss. 59-64.
- Daşdemir, Muharrem. "Dedem Korkut Kitabı (Genel Değerlendirme)." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, c. 58, no. 2, 2010, ss. 67-90.
- Demirel, İdris. "Dede Korkut Kitabı'na Batı Siyaset Felsefesi ve Türk İslâm Siyaset Düşüncesi Açısından Bakışlar." *Kitab-ı Dede Korkut Güncel Okumalar-I*. Editör Yüksel Özden, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020, ss. 19-53.
- Dursun, Aysun, ve Damla Torun. "Begil Oğlu Emren Anlatısında Kahramanın Sonsuz Yolculuğu." *Söylem Filoloji Dergisi*, c. 2, no. 2, 2017, ss. 250-266.
- Duymaz, Ali. "Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alprı: Salur Kazan." *Millî Folklor*, c. 4, no. 31-32, 1996, ss. 49-59.
- Ekici, Metin. *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası-Soylamalar ve 13. Boy-Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. Ötüken Neşriyat, 2019.
- Eliuz, Ülkü. "Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi." *bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 18, 2001, ss. 63-86.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı-I*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları, 2005.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Dede Korkut." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 77-80.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Günay, Umay. "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili." *Millî Folklor*, no. 37, 1998, ss. 3-12.
- Güncel Türkçe Sözlük* (<https://sozluk.gov.tr/>)
- İnalcık, Halil. "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkisiyle İlgisi." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 14, no. 1, 1959, s. 69-94.
- Kutluay, Ferhat. "Siyasal Otorite Kavramının Tarihsel Seyri." *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, no. 2, 2019, ss. 1-29.
- Macit, Nadim. "Bilginin İmkânı Bağlamında Dinî Otorite." *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, no. 4, 2003, ss. 1-16.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi-I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

- Özçelik, Sadettin. “2022 Yılıının Bahar Müjdesi: Dede Korkut’un Bursa Yazması.” *Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 844, 2022, ss. 16-29.
- Özdemir, Cafer. “Dede Korkut Kitabında Saygı.” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, no. 16, ss. 7-29.
- Özdemir, Gürbüz. “Türklerde Egemenlik Anlayışı ve Yöneten Yönetilen İlişkisi Osmanlı Dönemi’ne Kadar.” *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 25, no. 2, 2006, ss. 103-124.
- Özer, Hafize. “Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Yetkililik Kavramı ve Otoritenin Yansımaları.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, no. 34, 2014, ss. 135-146.
- Özturan, Hümeysra. “Dede Korkut Hikâyelerinin Ahlâk Felsefesi Problemleri Bağlamında Analizi.” *Kitab-ı Dede Korkut Güncel Okumalar-I*. Editör Yüksel Özden, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020, ss. 55-83.
- Pehlivan, Gürol. *Dede Korkut Kitabı’nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım*. Ötüken Neşriyat, 2015.
- Savaş, Hasan. *Tabu ve Mülkiyet İlişkisi Bağlamında Anadolu Sahası Türk Masalları*. Tablet Yayınları, 2021.
- Tanrıbuyurdu, Gülçin. “Klâsik Türk Şiirinde Kılıç Duası.” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 9, 2012, ss. 139-166.
- Taş, İsmail. *Türk Felsefesi*. Palet Yayınları, 2022.
- Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. Ötüken Neşriyat, 2003.
- Turşak, Musa. “Kur’an’da İtaat Kavramı ve Ülü’l-Emre İtaatın Mahiyeti.” *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c. 8, no. 1, 2022, ss. 325-347.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren H. Bahadır Akın. Adres Yayınları, 2005.
- Yıldız, Mustafa. “Siyaset Felsefesi Açısından Dede Korkut Hikâyeleri.” *bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 86, 2018, ss. 65-88.
- Yıldız, Mustafa. *Türk Siyasi Bilgeliğinin Kadim Kapıları-Siyaset Felsefesi Açısından Erken Dönem Türk-İslâm Düşüncesi*. Ötüken Neşriyat, 2017.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TÂRİH-İ FETH-İ MISIR'DA BİRLEŞİK FİLLER

Öz: Bilindiği gibi dil, gelişime ve değişime açıktır. Dil kullanıcılarının gerek-sinimleri doğrultusunda yeni sözcükler ve yapılar türetilir. Sonan ekle-meli bir dil olan Türkçenin yeni sözcük yapma yöntemlerinden biri de birleştirmedir. Makaleye esas olan birleşik fiiller de birleştirme biçiminde oluşturulmuş fiillerdir ve Türkçenin tarihsel sürecinde sıkça kullanılmışlardır. Birleşik fiil kavramının adlandırılması, tanımlanması ve sınıflandırılması hak-kında araştırmacıların farklı görüşleri mevcuttur. Selimnâmeler, genellikle Yavuz Sultan Selim (I. Selim) ve II. Selim'in hüküm sürdükleri yılları anlatan ve araştırmacılara bu dönemlere ait tarihsel veriler sunan eserlerdir. Hem Tür-kiye'de hem de Avrupa'da çeşitli kütüphanelerde çok sayıda Selimnâme nü-sahasının olduğu bilinmektedir. Anılan türdeki eserlerden biri de *Târih-i Feth-i Mısır*'dir. Şîrî'ye ait olan bu manzum eserde, I. Selim'in hayatından Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta geçmesine kadar olan olaylar anlatılır. Bu çalışmada, Alaattin Aköz ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanan ve 2019 yılında yayımlanan *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâmesi)* adlı çalışmada yer alan birleşik fiiller ele alınmıştır. Bu çalışmada, öncelikle birleşik fiil kavramının tanımlanması ve sınıflandırılması hakkındaki farklı görüşlere yer verilmiş ar-dından da *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâmesi)* adlı eserdeki birleşik fiiller incelenmiştir. Bu inceleme sırasında birleşik fiillerin metindeki sayfa ve satır numaraları da çalışmaya eklenmiştir. Bu yöntemle, üzerinden çalışılan fiillerin kullanım sıklıkları da gösterilmiştir. Eserde toplam 562 adet birleşik fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen bu dilsel malzeme, üç ana başlık altında ele alınmıştır. Elde edilen veriler incelendiğinde, yabancı kökenli isimlerin fiilleştirilmesinde bu fiillerin önemli yeri olduğu dikkat çekmiştir. Tahminen XVI. yüzyıl sonlarına doğru istinsah edilen bu metindeki birleşik fiillerin kullanımı, dönemin dil özelliklerini yansıması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Selimnâme, Birleşik Fiil, Yar-dımcı Fiil.

Compound Verbs in *Târih-i Feth-i Mısır*

Abstract: We know that the language is open to growth and change. New words and structures may be derived depending on the needs of language users. One of the new word-making methods of the Turkish language is unifica-tion. The compound verbs that are essential to the article are also verbs formed in the form of mergers and have been used frequently in the historical process of Turkish. Researchers have different views on the naming, defining and clas-sifying the concept of compound verb. Selimnâmes are works which generally describe the years when Yavuz Sultan Selim (Selim I) and Selim II ruled and provide researchers with historical data of these periods. Both in Turkey and in various libraries across Europe, many copies of Selimnâme are known. One of the works of the mentioned type is *Târih-i Feth-i Mısır*. In this work written by Şîrî, events from Selim I's life to Kanûnî Sultan Süleyman's throne are de-scribed. In this study, the compound verbs in *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî's Şâhâne-nâme)*, prepared by Alaattin Aköz and Orhan Yavuz and published in 2019, were discussed. In this study, first, different opinions about the defini-tion and classification of the concept of compound verb were included and then the compound verbs in *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî's Şâhâne-nâme)* were examined. During this examination, the page and line numbers of the compound verbs in the text were also added to the study. With this method, the frequency of use of the verbs studied is also shown. A total of 562 compound verbs were identified in the work. This linguistic material is discussed under three main headings. Examining the data, it was noted that these verbs had an important place in the verbization of nouns of foreign origin. The use of com-pound verbs in this text, which was probably retained towards the end of the XVI century, is important in terms of reflecting the linguistic features of the period to us.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Selimnâme, Compound Verb, Auxiliary Verb.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Ömer Anıl DÜŞMEZ

MEB Fatih İslam Seçen
Bilim ve Sanat Merkezi

omeranildusmez@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8581-9979

Gönderim Tarihi

Received
03.07.2023

Kabul Tarihi

Accepted
21.11.2023

Atıf

Citation

Düşmez, Ömer Anıl. "Târih-i Feth-i Mısır'da Bileşik Fiiller." *Türkük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 81-98.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Dillerin sürekli değişim hâlinde oldukları, bilinen ve kabul edilen bir durumdur. Bilindiği gibi, bir dilin sözcükleri zaman içinde hem anlam hem de biçim yönünden değişebilir, dönüşebilir ya da kullanımdan düşebilir. Bu duruma ek olarak, dil kullanıcılarının gereksinimleri doğrultusunda yeni sözcükler ve yapılar türetilebilir. Birleştirme, Türk dilinin yeni sözcük yapma yöntemlerinden biridir. Bu makaleye esas olan birleşik fiiller de birleştirme biçiminde oluşturulmuş fiillerdir. Dilin anlatım gücünün yansıması olan bu fiiller, Türkçenin söz varlığında önemli yere sahiptir. Türkçenin tarihsel seyri dikkate alındığında, bu fiillerin her dönemde işlevsel olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu çalışmada, Alaattin Aköz ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanan ve 2019 yılında yayımlanan *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâmesi)* adlı çalışmada yer alan birleşik fiiller ele alınmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü yıllarda kaleme alınan ve tahminen XVI. yüzyıl sonlarına doğru istinsah edilen bu metin temel alınarak birleşik fiillerin anılan dönemdeki görünüşleri incelenmiştir.

1. *Târih-i Feth-i Mısır* Hakkında

Selimnâmeler, genellikle Yavuz Sultan Selim (I. Selim) ve II. Selim'in hüküm sürdükleri yılları anlatan ve araştırmacılara bu dönemlere ait tarihsel veriler sunan eserlerdir. Hem Türkiye'de hem de Avrupa'da çeşitli kütüphanelerde çok sayıda Selimnâme nüshasının olduğu bilinmektedir. Anılan türdeki eserlerden biri de bu çalışmaya temel olan *Târih-i Feth-i Mısır*'dir. “*Şîrî*’ye ait olan bu manzum eserde, I. Selim’in hayatından Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta geçmesine kadar olan olaylar anlatılmıştır” (Duman 294). Aköz ve Yavuz’un (9-11) verdiği bilgilere göre, *Târih-i Feth-i Mısır*, Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta geçtiği yıllarda kaleme alınmış olup tahminen XVI. yüzyıl sonlarına doğru istinsah edilmiştir. Nesih hatla yazılan bu mesnevi, Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Bölümü 1433 numarada kayıtlı olan eserin içindeki ikinci yazmadır ve mefâ’ ilün/ mefâ’ ilün/fe’ ülün vezniyle yazılmıştır. Toplam 49 varak, 32 bölüm ve 1442 beyitten oluşmaktadır. Eser, aynı zamanda bir tarihçi de olan Şîrî tarafından hazırlanmış ve şair tarafından *Şâhâne-nâme* olarak adlandırılmıştır. *Târih-i Feth-i Mısır*, içeriği bakımından klasik bir Selimnâme örneğidir.

Bu çalışmada, Alaattin Aköz ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanan ve 2019 yılında yayımlanan *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâmesi)* adlı çalışma esas alınmıştır.

2. Birleşik Fiil Kavramının Tanımlanması ve Sınıflandırılması Hakkında Görüşler

Birleşik fiillerle ilgili çalışmalar incelendiğinde, bu fiillerin isimlendirilmelerinden sınıflandırılmalarına kadar çeşitli görüşlerin ve tartışmaların olduğu, araştırmacılar arasında bu fiillerle ilgili görüş birliği olmadığı görülmektedir. Birleşik fiil kavramı, araştırmacılar tarafından farklı kategorilerde değerlendirilmektedir.

Korkmaz'a (*Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi* 791) göre birleşik fiiller, bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.

Koç (343), birleşik fiillerin birden çok sözcükle kurulduğunu ve elde edilen bu sözcük öbeğinde, son sözcüğün eylem olduğunu söylemekte ve bu eylemin diğer sözcüklerle biçim ya da anlam bakımından kaynaşıp kalıplaştığını belirtmektedir.

Ergin (388), bu fiil kategorisini iki ana başlıkta ele almıştır: 1. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller. 2. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller.

Ergin (386), birleşik fiil için "bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu" tanımlamasını yapmaktadır.

Delice'ye (Yüklem olarak Türkçede Fiil 24) göre birleşik fiil, bir yardımcı fiil veya yardımcı fiil gibi kullanılan öz anlamından boşanmış bir fiilin bir isme, isim öbeğine veya bir fiil şekline eklenmesiyle meydana gelen kelime birleşimidir.

Johanson (89), birleşik fiil kavramını iki fiilin birleşmesi olarak değerlendirmektedir. Ona göre, bir fiil sözlük birimle kendisinden hemen sonra gelen gramatikalleşmiş bir fiilin çok genel bir işlevle birleşmesi sonucunda birleşik fiiller meydana gelmektedirler.

Karaağaç (204), birleşik fiili, "Bağlı ögesi eylem olan yapılardır; bu yapıların asıl ögesi ise, zarf işleviyle kullanılmış bir ad veya zarf-eylem eki almış bir eylemdir. Türkçede bir ad veya eyleme yardımcı eylemlerden birini getirilerek oluşturulan söz öbeklerine birleşik eylem denir." biçiminde tanımlamıştır.

Ercilasun (72), birleşik fiil için "Birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas; anlamca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. İster iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil, tek bir kavramı karşılar." açıklamasını yapmaktadır.

Birleşik fiil kavramının tanımlanmasında olduğu gibi sınıflandırılmasında da çeşitli görüşler bulunmaktadır:

Hatiboğlu (43-45), birleşik fiilleri “birleşmiş olarak kullanılan yardımcı eylemler”, “bir adla bir eylemden kurulan” ve “iki eylem kökünden kurulan ulaçlı” birleşik fiiller biçiminde sınıflandırmaktadır.

Bilgegil (280-282), birleşik fiilleri üçe ayırmıştır: Yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan bileşik fiiller, iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan bileşik fiiller ve kaynaşma yoluyla teşkil edilen bileşik fiiller.

Gabain (17-27), Eski Anadolu Türkçesinde sık kullanılan birleşik fiillerin günümüzde yerini bazı nominal şekillere bıraktığını belirtmiş ve onları üç gruba ayırmıştır: 1. Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden meydana gelenler. 2. Bir esas fiil ile bir deskriptif (tasvir edici, betimleyici) fiilden meydana gelenler. 3. Bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelenler.

Hacıeminoğlu (256), birleşik fiilleri isim unsuru ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve fiil unsuru ile bir tasvir fiilinden oluşan birleşik fiiller olarak iki grupta değerlendirmekte; isim unsuru ile yardımcı fiil unsurunun birleşmesinden oluşan ve deyim olarak değerlendirilen pek çok yapının aslında birleşik fiil olduklarını belirtmektedir.

Koç (343), birleşik fiilleri üç grupta inceler: 1. Yardımcı eylemlerle kurulmuş birleşik eylemler. 2. İki eylemle kurulmuş birleşik eylemler. 3. Deyimleşmiş birleşik eylemler.

Bu fiil kategorisini detaylıca inceleyen araştırmacılardan olan Korkmaz (Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları 4-7), birleşik fiilleri dört başlıkta ele almıştır: 1. Bir isim ile “et-, ol-” yardımcı fiilleri ya da yardımcı fiil olarak da kullanılan “bul-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-” fiillerinin birleştirilmesiyle oluşan birleşik fiiller. 2. Zarf-fiil kuruluşunda olan bir fiille yardımcı fiil olarak kullanılan “bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal-” gibi bir fiilin birleşmesinden oluşan birleşik fiiller. 3. Bir sıfat-fiilin yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan birleşik fiiller. 4. İsim veya isim soylu bir ya da daha çok kelime ile bir esas fiilin birleşerek “bir anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşması” ile oluşan birleşik fiiller.

Tekin (99), birleşik fiilleri ikiye ayırmıştır: Bir ad ya da sıfat ile “bol-, kıl-, kış-” yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller ve bir eylem zarfı ile onu izleyen tasviri fiillerden oluşan birleşik fiiller.

Timurtaş (159-163), birleşik fiilleri dört ana başlıkta ele almıştır: 1. Birleşik Sigalar, 2. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Şekiller (it-, kıl-, eyle-, ol-), 3. Tasvirî Fiiller, 4. İsim, Sıfat ve Zarflarla Meydana Getirilenler.

Köktekin (135-136), birleşik fiilleri ikiye ayırarak şu sınıflandırmayı yapmıştır: İsim+yardımcı fiil ve fiil+zarf fiil+ fiil.

Demiral (*Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller* 27-518), bu fiilleri üçe ayırmıştır: isim + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, fiilimsi + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve birleşik fiillerde nöbetleşe kullanımlar.

Ergönenç Akbaba (83-93), birleşik fiilleri şöyle sınıflandırmıştır: 1. İsim+yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller 2. Fiilimsi +yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller. Fiilimsi ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiilleri de kendi içinde üç alt başlıkta değerlendirmiştir: zarf-fiillerle, sıfat-fiillerle, isim-fiillerle kurulanlar.

Birleşik fiiller, Karahan (73-79) tarafından iki grupta ele alınmıştır: Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller. İlk grup, alt başlıklara ayrılmıştır: ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller ve diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller.

Böler ve Vural (244-247), birleşik fiillerin sınıflandırılmasında dört ana başlık belirlemişlerdir: Bir isim ve bir yardımcı fiilden yapılanlar, bir sıfat-fiil ve bir yardımcı fiilden yapılanlar, bir fiil ve bir yardımcı fiilden yapılanlar (tasvir fiilleri), anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller.

Özmen (88-89), birleşik fiilleri iki başlıkta değerlendirmiştir: İsimlerle kurulan birleşik fiiller ve fiillerle kurulan birleşik fiiller. Özmen, deyimlerle birleşik fiilleri birbirine karıştırmamak gerektiğini belirtir, asıl fiillerle kurulan, anlamca kaynaşmış ya da deyimleşmiş birleşik fiil adıyla anılan birleşik yapıları “deyim” olarak değerlendirir. Özmen’e göre, deyimlerde kullanılan fiiller, kendilerinden önce gelen isim unsurunu fiilleştirmek için değil deyimini kendisini oluşturmak için kullanılmaktadırlar.

Eker (360-361), birleşik fiilleri iki gruba ayırmıştır: Tasviri eylemler ve adla yapılan birleşik eylemler.

Birleşik fiil terimi yerine “fiil öbeği” terimini tercih eden Delice (*Türkçe Sözdizimi* 24-28), şu tasnifi yapmıştır: 1. Bir yardımcı fiil ile kurulan fiil öbekleri (a. Yabancı isim + yardımcı fiil yapısında kurulanlar b. Fiil+zarf-fiil eki+ yardımcı fiil yapısında kurulanlar) 2. Asıl fiil ile kurulan fiil öbekleri.

Kimi araştırmacılar da birleşik fiil kavramını reddetmektedirler. Delice (“Yüklem Olarak Türkçede Fiil” 192-193), “birleşik fiil” denen yapının aslında bir “fiil öbeği” olduğunu belirterek söz konusu öbeklerin anlamı netleştirmek, sınıflandırmak ve açıklamak amacıyla kullanıldıkları

rını dile getirmektedir. Baydar (56-65) ise isim+yardımcı fiil şeklinde oluşan yapıların birleşik fiil oluşturmadığını düşünmektedir. Ona göre, birleşik fiil türlerinde birleşigi oluşturan unsurlar arasında belirgin bir anlam ilişkisi bulunmasına rağmen bu tür birleşik fiillerde anlam ilişkisi değil, bir yapı birliği söz konusudur. Ayrıca, Baydar'a göre Türkçede et-, ol- fiilleri müstakil fiiller olmalarının yanında i- fiili gibi yüklemleştirme görevi de görürler bu nedenle, bu yapılar birleşik fiil olarak değil yüklemleştirici olarak değerlendirilmelidirler.

Demiral'ın ("Birleşik Fiil Konusundaki Yaklaşımlar" 25) belirttiği gibi, birleşik fiilin tanım ve tasnifinde birlik yoktur ve birleşik fiili tespit ve tasnifte çok farklı, tutarsız ve karmaşık ölçütler kullanılmaktadır. Buna araştırmacıların birleşik fiillere yapı, anlam, işlev ve fiillerin kılınış ve görünüş özellikleri bakımından farklı yaklaşımları neden olmaktadır.

Çalışmada birleşik fiiller ele alınırken yukarıda sıralanan görüşlerden yola çıkılarak öncelikle metindeki dil malzemesi incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda makalenin birleşik fiille ilgili ana hatları şekillendirilmiştir. Bu bilgilerin ışığında *Târih-i Feth-i Mısır* adlı eserdeki birleşik fiiller üç ana gruba ayrılarak incelenmiştir: Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, zarf-fiil+ fiil yapısındaki birleşik fiiller (tasvir fiilleri) ve anlamca kaynaşmış birleşik fiiller.

3. *Târih-i Feth-i Mısır*'da Birleşik Fiiller

Târih-i Feth-i Mısır adlı eserdeki birleşik fiiller, üç ana başlık altında incelenmiştir:

3. 1. İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller:

Korkmaz (Türkiye Türkçesi Grameri 150), bu yapıdaki fiillerin sıfat veya isim görevindeki kelimelerin yardımcı fiiller (et-, ol-) veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan fiillerle (bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-) birleştirilmesi yoluyla kurulduğunu bildirmektedir. Bu birleşik fiillerin genellikle Türkçe olmayan sözcükleri fiilleştirmek için kullanıldıkları görülmektedir. Çalışmaya temel olan metinde bu yapıdaki fiillere sıkça rastlanmıştır.

3. 1. 1. "eyle-" Fiili İle Kurulan Birleşik Fiiller:

'afv eyle- (225a/1), āh u efgān eyle- (266b/9), āh u zār eyle- (264b/4), 'ahd ü vifāk eyle- (248b/6), āheng-i ceng eyle- (240b/1), 'arz eyle- (233b/9, 252b/6), 'azm-i ĩrān eyle- (245b/15), beyān eyle- (256a/1), būs eyle- (222a/2), cem' eyle- (232b/6, 237a/1), ceng eyle- (243b/3, 258a/9), cūş eyle- (219b/4, 259a/13), cüst ü cū eyle- (228b/15), da' vī eyle- (236b/13), devr eyle- (242a/11), du'ā eyle- (221b/3, 223a/3, 248b/1, 250b/2, 250b/15), emr eyle- (238a/8, 256a/3), feryād u efgān eyle-

(266b/12), fikr eyle- (224b/6, 228b/8, 232a/5, 242b/14, 245a/8, 248b/7, 258a/10), gâret eyle- (221b/7), gedâ eyle- (231b/13), germ eyle- (234a/15), güş eyle- (219b/4), güzîn eyle- (220a/11, 246b/9), hâkim eyle- (245b/11), hârâb eyle- (220a/4), hâzân eyle- (264a/1), helâk eyle- (240b/7), hıdmet eyle- (221b/6), himmet eyle- (243a/14), hüveydâ eyle- (260a/4), iktirân eyle- (235a/8), 'ișyân eyle- (249b/1), 'ișret-i deșt eyle- (263b/14), kânâ'at eyle- (251a/5), kașd eyle- (242a/1, 264a/7), kazı eyle- (228a/1), mağfûr eyle- (225b/12), mağhûr eyle- (267b/5), manșûr eyle- (267b/5), ma' lûm eyle- (236b/11, 249a/10), medh ile dağı Őenâlar eyle- (250b/15), merkez-i hâk eyle- (231b/14), mesrûr eyle- (225b/12), miğver eyle- (252a/5), münevver eyle- (235a/9), niyyet eyle- (252b/7), pâyende eyle- (267b/2), rahmet eyle- (267b/7), ra'y eyle- (255b/10, 260a/14), Őâhib-i külâhi eyle- (233a/6), sâz-ı Őebihûn eyle- (256a/12), sermed eyle- (267b/4), Şâh eyle- (233a/8), tâbende eyle- (267b/2), țar eyle- (249b/2), țayy-i menâzil eyle- (229b/2), tedârük eyle- (222b/12), tedbîr eyle- (260b/1), terk eyle- (233a/15), teslîm eyle- (234a/16), tezelzül eyle- (228a/11), zebûn eyle- (238b/15).

3. 1. 2. "it-" Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller:

âh it- (226b/4, 233a/14), 'ahd ü vifâk it- (247b/1), âheng it- (246b/7), âheng-i bî-kâr it- (251a/1), âheng-i ceng it- (243a/10), 'âlî dîvân it- (220a/7), ârâm it- (252b/12), 'arz it- (222b/7, 242a/15), 'arz-ı ağvâl it- (247b/3), 'arz-ı hâcât it- (264b/5), a'yân (227b/1, 247b/12), 'azîmet it- (224a/2), 'azm it- (222a/4, 222a/6, 222a/11, 225b/1, 229a/12, 230a/15, 231a/13, 232a/4, 232a/6, 323a/8, 234b/8, 236b/4, 237b/10, 237b/11, 242b/2, 247b/7, 262b/15, 263a/14, 264a/5), 'azm-i Tebrîz it- (241b/11), bağr-ı ağmer it- (254a/5), bezm it- (255a/10, 263b/12), bî-kâr it- (249a/14), cem' it- (247a/10), ceng it- (221a/1, 244b/14, 245b/5, 253a/2, 258a/9, 258a/11, 260b/13, 261a/7, 262a/7, 264a/14), cevlân it- (235b/2, 253a/1), cüş it- (256b/13), çenber it- (264b/9), du'â it- (230a/14, 241a/15, 248a/9, 250b/14, 256a/7), du'â-yı hayr it- (249b/3), dürefșân it- (234a/11), efğân it- (226a/6), emr it- (227a/11, 229b/12, 231a/7, 246a/8, 260b/12), emr ü fermân it- (234b/8), endișe-yi tağt it- (222a/10), enîn it- (264b/11), esîr it- (254b/6), fehm it- (251a/10), ferâgat it- (225a/15), fermân it- (219a/7, 253b/14), feth it- (242b/15, 265b/11), fiğân u nâle it- (226b/2), fikr it- (221a/12, 221a/9, 225a/14, 227a/11, 229b/12, 230a/7, 242a/5, 243a/1, 245a/7, 256a/11), fikr ü vifâk it- (222b/15), fitne it- (221b/7), gâret it- (220a/5), ğirîv it- (240b/4), ğiriftâr it- (231b/11), gül-geșt it- (263b/14), gül-gün it- (256b/10), güzîn it- (236b/1), haber-dâr it- (223a/10, 251a/14), hâk it- (223a/7, 243b/14), hâșıl it- (241a/11), helâk it- (220a/3, 230b/11, 232b/9, 265b/15), hıșm it- (261b/14), hîle it- (244a/15), himmet it- (225a/8), hițâb it- (234a/3), hübût it- (252a/12), hükümet it- (261b/3,

262b/12), hürmet it- (266b/3), ılgar it- (229b/13), 'ibâdet it- (225a/15), ihsân it- (233a/5, 244a/3), ikâmet it- (236b/3), iqbâl it- (224b/11), i'âm it- (257a/3), i'ân it- (223a/2, 223a/11), in'âm it- (233a/5), irsâl it- (248b/11, 256a/1), isâr it- (235b/13, 246a/11, 251b/12), istiqbâl it- (224b/11), iş it- (262a/1, 262a/11), ittifaq it- (222b/15, 247b/1), izhâr it- (266b/6), kabz it- (221a/11), kâr it- (233b/13), karar it- (232a/4, 237a/11, 260a/13, 263a/3, 263a/10, 264a/13), kaşd-ı ceng it- (259a/4), kaşd-ı har-gâh it- (243a/15), kaşd-ı kâr-zâr it- (234a/1), kaş' it- (236a/11, 267a/6), kenâr it- (228b/13), ker it- (250a/11), kesb it- (257b/1), konak it- (222b/1), luṭf it- (221b/8), mânend-i gül-zâr it- (228b/4), ma'lûm it- (237a/12, 248b/13, 249a/3), mekân it- (253a/10, 254a/9), menzil it- (225b/7), menzil-i bûm it- (232b/8), mesken it- (225a/14), meyl it- (264b/8), muḥâlif it- (222b/13), müjde it- (229a/6), müsîl it- (228b/3), naşîb it- (265b/7), nihân it- (266a/11), nişâr it- (257a/15), niyyet-i râh it- (245a/12, 257b/3), niyyet-i Şâm it- (255a/4), nûş it- (256b/11), pest it- (251a/2), pür it- (248a/6, 250a/11), raḥm it- (226a/7), ra' d it- (239b/12), ra'y it- (222a/15), redd it- (225b/11), rihlet it- (266a/8), rîze it- (224a/13), rîze rîze it- (220b/14), rûz it- (229a/15), sâbâş it- (219b/13), sebb-i aşhâb (232b/10), sebb-i şahâbe it- (249a/12), sedd it- (256b/13), seyrân it- (263b/7, 263b/13), su'âl it- (248b/2), şulḥ it- (248b/7, 248b/8, 251a/7), su'üd it- (248a/3, 267a/14), şâh it- (234b/9), şebîḥün it- (256a/11, 260a/15, 260b/6), şikâr it- (232a/12, 255a/10, 263b/6), şirret it- (232b/3), taḥammül it- (221b/11, 228a/11), tamâm it- (231b/12, 251a/10), tar it- (246a/14), tedbîr it- (225b/1), temâşâ it- (260a/5), teng it- (243a/9, 246b/7, 262a/7), terk it- (237a/3, 251a/6), tesbîḥ ü tehlîl it- (252a/11), teslim it- (265b/8), tevaḥkuf it- (221b/11), tîre it- (254b/3), vâlâ it- (251a/2), vaşf-ı Raḥmân it- (252a/9), vaz' it- (266b/2), virân it- (232a/15, 233b/1), yağma it- (241a/14), yasaḥ it- (227b/6), yelken it- (227b/15), zabṭ it- (242b/11, 255a/15), zebûn it- (264a/10), zemîn it- (228b/12), zeyn it- (249a/9, 263a/9), zîkr-i Allâh it- (252a/10), ziyâret it- (257b/1, 257b/4), zulm u günâh it- (233a/14).

3. 1. 3. “kıl-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller:

âbâd kıl- (241b/15), âgâh kıl- (223a/1), âheng-i ceng kıl- (243b/8), âheng-i meydân kıl- (253a/1), âheng-i pür ḥâş kıl- (252b/6), âheng-i târâc kıl- (241b/1), 'arz kıl- (223a/10, 234b/2, 242a/6, 242a/12), aşıt kıl- (251a/7), âzâd kıl- (254b/11), 'azîmet kıl- (258b/1), 'azm kıl- (247a/5, 263a/5), 'azm-i ḥargâh kıl- (260a/1), 'azm-i Mısr kıl- (257a/8), bend kıl- (251a/15), ber-dâr kıl- (262b/4), ber-düş kıl- (260b/10), bezm ü 'işret-i mül kıl- (264a/2), bünyâd kıl- (260b/13), cem' kıl- (219b/5, 241a/10, 244b/3, 244b/5, 245a/9), ceng kıl- (239b/14, 241a/9, 261a/1), cevân kıl- (258b/3), çâk kıl- (231b/7), çeşm-i mevc-i bârî kıl- (228b/15), dâd kıl- (226b/14), du'â kıl- (252b/3, 261b/12, 262b/9), efgân kıl- (266a/10), emr kıl- (220a/3,

227a/12, 230b/12, 237b/1, 238a/1, 243a/1, 249a/4), fermân kıl- (220a/10), feryâd kıl- (257b/7, 260a/8), ğâret kıl- (241b/2), ğayret kıl- (264a/8), girü kıl- (244b/2), hâkim-i Şâm kıl- (263a/5), hem-râh kıl- (225b/8, 257b/8), hıdmet kıl- (221b/9), hişâr kıl- (243a/13), hükümet kıl- (241b/14), hüveydâ kıl- (241a/7, 250b/6), ılğar kıl- (245a/13), imkân kıl- (224a/1), in'âm kıl- (254a/15, 254b/1), in'âyet kıl- (267b/7), irsâl kıl- (247b/3, 254b/10, 255a/13, 257a/3, 260b/4), istimdâd kıl- (257b/7), işret kıl- (263a/11, 263b/13), kârzâr kıl- (257b/14), kaşd-ı bî-kâr kıl- (246a/12), kavlı ü qarâr kıl- (257b/14), kerem kıl- (225a/1), kısmet kıl- (261b/3), lerzide kıl- (265a/12), lu'bet kıl- (263a/12), ma'lûm kıl- (251a/11), müdâvâ kıl- (265a/1), müheyâ kıl- (227b/12), münâcât kıl- (264b/5), müşebbek kıl- (240b/12), müşerref kıl- (241b/12), nâle vü feryâd u efġân kıl- (267a/10), nazar kıl- (228a/14, 259b/11), ne kıl- (234a/10), nevbet kıl- (249a/15), nevmiz kıl- (225b/11), niyyet-i râh kıl- (249a/10, 257a/6), nîze-dâr kıl- (252b/14), pâk kıl- (243b/14), pervâz kıl- (263b/5), peydâ kıl- (259a/11), peykâr kıl- (254b/5), peyk-i 'azm kıl- (231b/1), pinhân kıl- (266a/16), pürnür kıl- (235a/8), rahmet kıl- (225b/9), ra'y kıl- (257b/15, 260b/6), revâne kıl- (221b/10), şabâ kıl- (229a/6), şavaş kıl- (243b/11), şayd-gâh kıl- (232b/8), sebb-i şahâbe kıl- (232b/3, 233a/13), serdâr kıl- (263a/4), şu kıl- (259b/3), sultân kıl- (233a/10), şüret kıl- (266b/3), şâd kıl- (241b/15), şikâr kıl- (263a/11), şükr kıl- (257a/2), taḥşîl kıl- (260a/11), taḥsîn kıl- (248b/14), târâc kıl- (259b/15), tedbîr kıl- (234b/6, 255b/15, 257b/12), teftîş kıl- (230a/11), teġâfûl kıl- (258a/12), temâşâ kıl- (228a/13), terk kıl- (248b/9), vîrân kıl- (242a/2, 265b/10, 266a/6), yağma kıl- (266a/14), yârî kıl- (219b/15), izabḫ kıl- 255a/3, 255a/5, 255b/8).

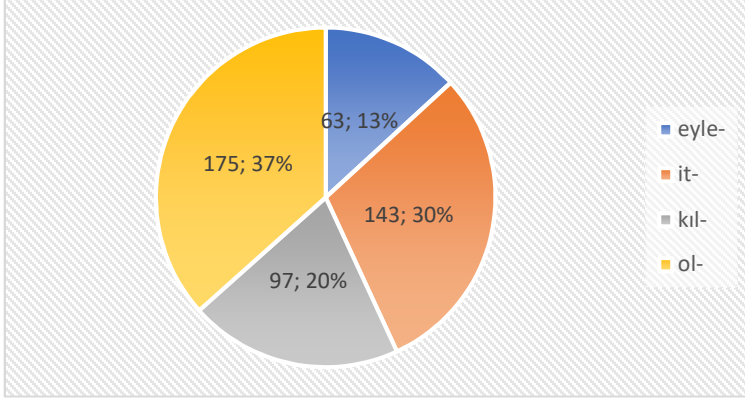
3. 1. 4. “ol-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller:

âbâd ol- (260a/10, 262b/3), a'dâ ol- (262b/10), 'âdil ol- (246b/2), âġâh ol- (222b/11, 230a/3, 231a/4, 233a/15, 233b/10, 237a/6, 244b/7, 245a/12, 247a/8, 247b/10, 247b/13, 250b/10, 251a/15, 252b/12, 255b/3, 260b/7, 262a/1, 266b/7), aḥbâb ol- (232b/10), aḥvâl ol- (254b/10), 'âkîl ol- (251a/5), aḡılmış ol- (236a/14), âraḫ-rîz ol- (250a/2), arka ol- (239a/15), âsân ol- (258a/13), âsumânî ol- (248a/5), âteş-engîz ol- (245b/4), âteş-feşân ol- (220a/12, 244b/9), âzâd u bî-ġam ol- (230b/6), baḫr-ı aḡmer ol- (259b/8), bâ'îş ol- (225a/3), bed-baḫt ol- (233a/8), bend ol- (224a/8), bende ol- (223a/4, 234b/4, 256a/6, 267b/3), ber-â-ber ol- (230a/4, 230b/14, 231b/3, 233b/15, 234a/8, 237a/3, 238b/10, 254b/1), ber-dâr ol- (244a/1), ber-geşte ol- (259b/12), ber-ḫarâr ol- (248a/12), bî-cân ol- (240a/5), bî-hüş ol- (226b/2), biryân ol- (253a/14), burc-ı âb ol- (250a/4), bülend-âvâze ol- (261b/1), cem' ol- (220a/14, 221a/12, 222b/12, 223b/15, 227a/11, 229b/12, 229b/14, 234b/7, 234b/13, 237b/15, 242b/9, 246a/1, 246a/3, 247b/6), ceng ol- (257b/13), ciger-ḫûn ol- (254a/2), cüş ol- (226b/2), cüşân ol- (239b/9),

çāk ol- (260a/9), çāre ol- (243b/6), çeşme-yi hūn ol- (240b/13), dāfī' ol- (265a/3), dige-gūn ol- (256b/12), dil-gīr ol- (232a/7, 233b/11), dil-teng ol- (220a/7, 223b/11, 261a/7), direk ol- (220b/3), dūr ol- (225a/4), düpdüz ol- (228b/7), dürefşān ol- (224a/11, 231b/6), düşmen ol- (244a/1), efgende ol- (242a/10, 246a/10, 262b/10), emr ol- (254b/4), esīr ol- (243b/13), ferah-nāk ol- (223a/13), ferhunde ol- (224b/15, 234b/4, 244b/12, 246a/10), fevt ol- (266a/10, 226a/12, 229b/13), figende ol- (256a/6), ġāfil ol- (248b/8), ġālib ol- (225b/5, 239b/15), ġam-nāk ol- (223a/13), ġāzab-nāk ol- (234a/2, 261b/14), gerd-i süvārān ol- (259a/15), giriftār ol- (262b/1), girizān ol- (239b/15, 241a/2, 254a/12, 256b/15, 258a/7), gülfām ol- (248a/2), güzīn ol- (236a/13, 236b/4), haber-dār ol- (226a/12, 229b/13, 244b/4, 245a/11, 247b/4, 256a/12, 257a/4, 257b/11, 266a/16, 266b/5, 267a/7), hāk ol- (240b/11, 254a/3), hākīm ol- (244a/5), hāndān ol- (263b/9, 267b/1), hāşıl ol- (222a/12, 223b/4, 246b/5, 248b/8), hāsta ol- (225b/4), hātm ol- (249b/7), hāzān ol- (229b/6), hāzīr ol- (224b/10, 227b/4, 260b/7), helāk ol- (240a/8, 243b/13), hem-rāh ol- (260a/1), hem-tās ol- (246b/3), hīre ol- (259a/10), hūmāyūn ol- (232a/1), hüveydā ol- (249b/11, 266a/14), irāğ ol- (256b/14), içre ol- (250a/14), iki qat ol- (264a/15, 264b/2, 264b/10), qarīn ol- (235a/9), qāşīd ol- (249a/2), qaṭ' ol- (252b/11), kebūd ol- (219b/10, 240a/15, 256b/1), ker ol- (238a/4, 254a/2), kul ol- (235a/15), kurbān ol- (240a/5), künc-i selāmet ol- (230b/4), la'ī ü gevher ol- (241a/11), lāzīm ol- (232b/11), maḥfūz ol- (238a/9), maqşūd ol- (249b/5), ma'mūr ol- (261b/2), mecrūh ol- (240a/1, 240a/2), merdān-ı dilāver ol- (236a/14), mesrūr ol- (261b/2), mes'ūd ol- (229b/7), meydān-ı şāh-ı şehsüvār ol- (223a/9), muḥīt ol- (228a/4, 236a/10, 252b/9, 254a/1), mu'in ol- (260b/5), muqābil ol- (227a/8, 234a/12), muṭī' ol- (255a/1), muvāfiq ol- (228b/10), muzaffer ol- (259b/14), mü'ebbed ol- (230b/13), müheyyā ol- (247b/5, 262a/2), mükedder ol- (264b/13), münevver ol- (250b/13), mürüvvet ol- (222a/14), müşemmer ol- (250b/13), müyesser ol- (224a/4), nā-çār ol- (243b/9), nāfī' ol- (265a/3), nālān ol- (226a/2), nāme ol- (222a/13), neyistān ol- (259b/3), niçe ol- (234a/13), nigūsār ol- (252b/15), nīli reng ol- (248a/3), od ol- (219b/2), pāyende 223a/4, 243a/12, 262b/10), pāyidār ol- (234b/3), perīşān ol- (222b/9), perīşān-hātır ol- (223b/7), pinhān ol- (230b/3), pīrüz ol- (235a/1, 246a/5), piyāde ol- (248a/8), pūr ol- (238a/4, 242b/9, 253a/8), pūr-ġām ol- (233b/11, 243b/5, 247a/14), pūr-hūn ol- (253a/2), raḥşān ol- (250b/12), rehber ol-229b/1, 262a/8), revān ol- (220a/12, 220a/15, 221b/12, 221b/13, 227b/10, 229a/4, 229b/1, 230a/13, 244b/9, 250a/15, 255b/13, 261b/11, 264a/8), revāne ol- (221a/13, 222a/7, 226a/5, 230a/7, 230a/14, 231a/14, 234b/1, 235b/11, 236a/6, 236b/12, 237a/9, 237a/13, 237b/6, 237b/12, 238a/5, 238a/14, 238b/11, 240a/2, 246b/12, 247a/4, 248a/7, 249b/8, 249b/13, 251b/13, 256a/7, 257b/2, 262a/9, 263a/1, 263b/1, 264a/6, 267a/4), rüşen ol- (236b/15), saḥt ol-

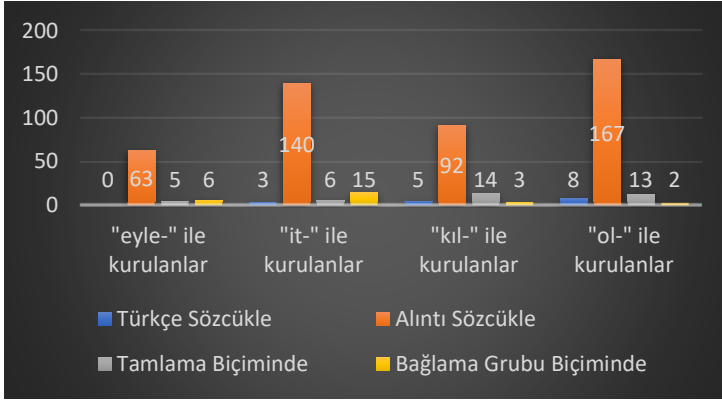
(231b/10), şan ol- (228b/11), sedd ol- (245a/7), sefid ol- (219a/8), sehl ol- (248b/13), ser-â-ser âdem ol- (222b/2), serdâr ol- (244a/1), ser-efrâz ol- (261b/1), ser-geşte ol- (259b/12), ser-leşker ol- (223a/8), ser-nigün ol- (240b/14), sipâhî ol- (221b/6), şubh ol- (238a/9, 253a/3), suç ol- (223a/1), sultân ol- (219a/6, 234a/6), süvâr ol- (219b/7, 220b/9, 226a/14, 229b/14, 230a/7, 234b/10, 235b/3, 238b/1, 244b/15, 245a/10, 248a/1, 249b/12, 250a/5, 250b/7, 251b/13, 252b/8, 257a/10, 260a/6), şād ol- (245b/10), şād u hândân ol- (254a/12), şāh ol- (221b/9), şehîd ol- (220a/6), şikeste hâl ol- (220b/15), tâbende ol- (224b/15, 242a/10, 243a/12, 244b/11, 267b/3), tâc-dâr ol- (248a/12), tahta ol- (266a/5, 267a/1), tahta-yı hâk ol- (254a/8, 267a/13), tâk ol- (264a/15), țar ol- (249a/14), üstüvâr ol- (234b/3, 256a/5), vâsıl ol- (223b/4), vîrân ol- (232b/7, 232b/15), yâr ol- (231b/10, 244a/2), yardımcı ol- (225a/6), yik-ser ol- (250a/6), za' ferânî ol- (219a/9), zâhir ol- (242b/6, 260b/9), zahmet ol- (264a/11, 264a/15), zebûn ol- (219b 13, 242a/3, 264a/9, 265a/11), zehre-yi tîr ol- (253b/2), zeyn ol- (267a/15), ziri-rih-ver ol- (259a/12).

Şen (40), isim+yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerin Eski Uygur Türkçesinde sıkça kullanıldığını ve bunun Türkçenin zenginliğini ve gelişmişliğini kanıtlaması açısından önem arz ettiğini bildirmektedir. *Târih-i Feth-i Mısır*'da isim+yardımcı fiil biçiminde toplam 478 birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu durum, Türkçenin eski dönemlerinde olduğu gibi, Eski Anadolu Türkçesinde de bu yapıdaki birleşik fiillerin sık kullanıldığını göstermektedir. Deny (449), *eyle-* fiilinin, *et-* fiilini sık tekrarlamamak için, edebi dilde kullanıldığını belirtmektedir. Ölker (61), de yükleme kazandırdığı anlam açısından *kıl-*, *it-* ve *eyle-* fiillerinin arasında belirgin bir farklılık söz konusu olmadığı için birbirlerinin yerine nöbetleşe kullanıldıklarını bildirmektedir. Bu fiillerin *Târih-i Feth-i Mısır*'daki kullanımlarında ise durum farklı görünmektedir. İncelenen metindeki birleşik fiillerde yardımcı fiillerin kullanım sıklıkları göz önüne alındığında, en çok *ol-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir. %37'lik kullanım oranıyla birinci sırada yer alan *ol-* fiilini, %30'luk kullanım oranıyla *it-* fiili takip etmiştir. Diğer yardımcı fiillerin kullanım oranları ise şu biçimdedir: *kıl-* fiili %20, *eyle-* fiili %13. Bu durum, aşağıdaki grafikte görselleştirilmiştir:

Grafik 1: *Tarih-i Feth-i Mısır*'daki Birleşik Fiillerde Yardımcı Fiillerin Kullanım Sayıları ve Oranları

Tarih-i Feth-i Mısır'da isim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillerin Türkçe sözcükle, alıntı sözcükle, tamlama biçiminde ya da bağlama grubu biçiminde kurulduğu tespit edilmiştir. Birleşik fiillerin işlevi düşünüldüğünde bu yapıdaki fiillerin kuruluşunda en çok alıntı sözcüklere yer verilmiş olması, dikkat çeken bir durumdur. Metinde birleşik fiiller, genel olarak yabancı kökenli sözcükleri fiilleştirmek için kullanılmıştır. Bu durumun sayısal analizini yansıtan grafik, aşağıda verilmiştir:

Grafik 2: *Tarih-i Feth-i Mısır*'da İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Kuruluşlarının Analizi

3. 2. Zarf-fiil+ fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller (Tasvir Fiilleri):

“Tasvirî fiil yapıları dilimizde anlamı güçlendirmek ve zenginleştirmek için kullanılan düzenli, ulaçlı birleşiklerdir” (Şahin 95). Bu yapıdaki birleşik fiiller, zarf-fiil eki almış fiil ile yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşur ve esas anlamın zarf-fiil eki almış fiilde olduğu görülür. Banguoğlu (488),

tasvir fiillerini dört gruba ayırmıştır: yeterlik, ivedilik, yaklaşma ve süreklilik fiilleri. Genel olarak da bu sınıflandırmanın kabul gördüğü bilinmektedir. Bu çalışmaya konu olan metinde, tezlik (ivedilik) ve yaklaşma tasvir fiillerine ait herhangi bir örneğe rastlanmamışken bir adet yeterlik fiili iki adet de süreklilik fiili örneğinin yer aldığı görülmüştür.

3. 2. 1. Yeterlik Fiilleri:

Yeterlik fiilleri, incelenen metinde “fiil+ -e bil-” biçiminde kurulmaktadır. Korkmaz (Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri 108), bu tür birleşiklerdeki bil- yardımcı fiillinin ya bir oluş ve kılınışı gerçekleştirme güç ve yeterliğini, yani yapabilme iktidarını ya da bir oluş ve kılınışın gerçekleşme olasılığının bulunduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. *Târih-i Feth-i Mısır*'da tek örnekte bu yapı görülmüştür:

kaçan beg gide leşker *n'idebilür* (221a/4).

3. 2. 2. Süreklilik Fiilleri:

“Süreklilik fiilleri, asıl fiilin üzerine gelen -A, -I, -U, Ip gel-/dur-/gör-/çal- yardımcı fiilleriyle oluşmaktadırlar” (Özkan 148). Aksan (9), bu fiillerin zaman içinde yayılma ve tekrarlılık ifade ettiklerini bildirmektedir. *Târih-i Feth-i Mısır* adlı eserde sadece iki örnekte bu yapıdaki fiille karşılaşılmıştır ve iki örnek de “fiil+ -i çal-” biçiminde kurulmuştur:

acığandan *dögüni kaldı* deryā (228b/13).

çekini kaldı aħmaz gibi cānı (229a/4).

3. 3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller:

Deyimleşmiş birleşik fiiller olarak da bilinen anlamca kaynaşmış birleşik fiillerde, birleşme sırasında, birleşen unsurlardan birinin veya hepsinin anlamsal değişim geçirerek mecazî anlam kazandığı görülmektedir. Bu başlıktaki birleşik fiillerin adlandırılmaları ve ayrı bir tür olarak değerlendirilip değerlendirilemeyecekleri konusunda -birleşik fiillerin genelinde olduğu gibi-araştırmacılar arasında fikir birliği yoktur. Dizdaroğlu (36), anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin deyim özelliği taşıdıklarını ve bu açıdan dili zeninleştiren kaynaklardan olduklarını belirtmiştir. Korkmaz (“Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları” 6), sadece bu grupta yer alan birleşik fiillerde değil, bütün birleşik fiillerde bir anlam kaynaşması olduğunu; fakat bu fiillerde anlam kaynaşmasının ardından kalıplaşma olduğunu söylemektedir.

Akdemir ve Kaya (1452), Eski Anadolu Türkçesinde anlamca kaynaşmış birleşik fiil oluşumlarında isim unsurlarında Türkçe kullanma hasasiyetinin yüksek olduğunu ve Osmanlı dönemi edebiyatına nazaran

yabancı sözcük sayısının az olduğunu bildirmişlerdir. Bu çalışmaya konu olan eserde de benzer durum söz konusudur.

İncelenen metinde tespit edilen anlamca kaynaşmış birleşik fiil örnekleri aşağıda listelenmiştir:

‘*aklı başından git-*’: “Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak” (226b/2), ‘*aklın başına divşür-*’: “Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak” (226b/3), ‘*ālemi gözine teng it-*’: “Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak” (262a/7), ‘*asker çek-*’: “Genellikle düşman kıyılarına asker göndermek” (256a/13), ‘*aşla bak-*’: “Doğruyu, gerçeği aramak” (233a/9), ‘*āsumāni teng it-*’: “Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak” (243a/9), ‘*āteş düş-*’: “Büyük bir acı ve üzüntünün etkisine girmek” (239a/13), ‘*ayakdan düş-*’: “Güçsüz, çalışamaz duruma gelmek” (265b/2), ‘*bağrın dağla-*’: “Acıyla ve özlemlerle içi yanmak, acıyla kıvrılmak” (226a/3), ‘*başın alup git-*’: “İzin almadan ve nereye gideceğini bildirmeden gitmek” (230a/6), ‘*başına gel-*’: “Bir durumla karşı karşıya gelmek” (222a/8), ‘*belāya uğrat-*’: “Beklenmeyen bir bela ile karşılaştırmak” (225b/15), ‘*biribirine düş-*’: “Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık olmak” (219a/10), ‘*biribirine gir-*’: “Kavga etmek, dövüşmek” (223b/12), ‘*boynun ur-*’: “Başını keserek öldürmek” (261a/13, 261b/15), ‘*cān al-*’: “Öldürmek” (224a/15), ‘*cān vir-*’: “Ölmek” (224a/14, 225b/9, 225b/13), ‘*cihāni dut-*’: “Her tarafa yayılmak” (219a/3, 231b/5), ‘*cihāni tar it-*’: “Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak” (246a/14), ‘*cūşa gel-*’: “Coşmak, coşkuyla kendinden geçmek” (219b/8, 220b/4, 231a/14, 233b/14, 238a/13, 238b/14, 239a/1, 239a/14, 239b/3, 243a/4, 247a/1, 252b/10, 253a/3, 255b/6), ‘*dağ ur-*’: “Bir kimseye büyük acı çektirmek” (253b/10), ‘*dār-ı ālem çeşmine tar ol-*’: “Çok sıkıntılı bir duruma düşmek” (249a/14), ‘*dār-ı cihāni tar eyle-*’: “Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak” (249b/2), ‘*dil uzat-*’: “Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek” (233a/13), ‘*el altın(dan) git-*’: “Gizlice gitmek” (223b/1), ‘*el ur-*’: “Bir işi yapmaya başlamak” (247a/12), ‘*el uzat-*’: “Birinden bir hakkı almaya çalışmak” (223a/8), ‘*elden git-*’: “Bir şeyi yitirmek” (261a/8), ‘*ele gir-*’: “Bir şeyden yoksun kalmak, elden gitmek” (219b/15, 242a/14, 262a/15), ‘*elinden kurtul-*’: “Birinden veya bir şeyden kaçmayı başarmak” (233b/2), ‘*elini yüzine al-*’: “Utanmakla beraber bir şeyi kendini zorlayarak yapmak” (222a/13), ‘*emān vir-*’: “Canını bağışlamak” (254b/11), ‘*fitne kop-*’: “Karışıklık, karmaşa çıkmak” (230b/11), ‘*gam yi-*’: “Üzülme, kaygılanma” (222b/9), ‘*gavgā düşür-*’: “Karışıklık çıkarmak” (219a/12), ‘*gerd kopar-*’: “Ortalığı altüst etmek” (219a/11), ‘*giñ dünyayı çeşmine teng it-*’: “Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak” (246b/7), ‘*gözden git-*’: “Ortadan kaybolmak” (266a/12), ‘*gözine al-*’: “Önemsemek” (252a/2), ‘*haber gönder-*’: “Herhangi bir araçla bildirmek” (266a/12, 266b/1, 266b/4), ‘*haber vir-*’: “Bildirmek, haber ulaştırmak” (220a/6), ‘*halel bul-*’: “Bozulmak,

zarara uğramak” (266a/13), *hayrân kal-*: “Çok beğenmek” (226a/13), *hayretde kal-*: “Şaşakalmak, şaşımak” (219b/12), *hidmet gör-*: “Çalışmak, başkalarının işini yapmak” (222b/10), *hurūşa gel-*: “Coşmak, gürlmek” (233b/14), *ibret al-*: “Çok beğenmek” (249a/15), *icāzet vir-*: “Onay vermek” (2236b/3), *işini bitür-*: “Öldürmek” (229b/11), *kanı kayna-*: “Coşkun olmak” (220b/12), *kendüden geç-*: “Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek” (226b/1), *kendüzinden geç-*: “Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek” (236a/3), *kîne dut-*: “Birine karşı öç alma duygusunu sürdürmek” (255b/5), *kökin kaz-*: “Yok etmek” (232b/13), *mātem dut-*: “Yas tutmak” (265a/8), *öñince düş-*: “Birine kılavuzluk etmek, birinin önünden yürümek” (226b/4), *rāh dut-*: “Yönünü çevirmek” (225b/3, 226a/4, 233b/5), *rāhı doğrult-*: “Yönünü çevirmek” (224b/8), *rengi ükanı git-*: “Herhangi bir sebeple kanı çekilip yüzü solmak” (254a/7), *rızā göster-*: “Razı olmak” (225a/12), *selāmet bul-*: “Esenliğe kavuşmak, kurtulmak” (264b/10), *söze başla-*: “Konuşmaya başlamak” (246a/11), *ṭākat kalma-*: “Gücü azalmak, bitmek” (224a/2), *ṭoprağa düş-*: “Ölüp gömülmek” (219b/9), *ümmîd-i hayātın kes-*: “Umudunu kesmek” (225b/6), *yol dut-*: “Yola çıkmak” (220a/5), *yol kes-*: “Geçmesine engel olmak” (257a/11), *yolın bağla-*: “Geçmesine engel olmak” (223b/9), *yolında cān hāk it-*: “Bir şey uğruna ölmek” (223a/7), *yüz döndür-*: “Gösterdiği ilgiyi kesmek” (231b/9), (241a/1), *yüz dut-*: “Yönelmek” (227a/9, 232a/1), *yüz sür-*: “Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek” (224b/6, 248a/10, 250b/2, yüz süri- 257a/13, 257b/6), *yüz ur-*: “Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek” (248b/1, 250b/9, 252b/3, 254b/15, 257b/5, 257b/5, 260b/5), *yüzünü yire sür-*: “Utanmak” (235b/14), *zahmet çek-*: “Güçlkle karşılaşmak” (252a/15).

Sonuç

Türkçenin her döneminde yaygın biçimde kullanılan birleşik fiiller, *Târih-i Feth-i Mısır*' da da sıkça kullanılmıştır. İncelenen metinde, birleşik fiillerin yabancı kökenli sözcükleri fiilleştirmek amacıyla kullanımı dikkat çekmektedir. İsim unsuru Türkçe sözcük olan birleşik fiillerin sayıca azlığına karşın isim unsuru Arapça veya Farsça sözcük ya da yapı olan fiillerin sık kullanımı, bu durumun bir göstergesidir.

Eserde toplam 557 adet birleşik fiil tespit edilmiştir. 49 varak ve 1442 beyitlik eserde en yaygın kullanılan birleşik fiil türü, isim+yardımcı fiil yapısındakilerdir. 478 örnekle ilk sırada yer alan bu yapıdaki fiilleri, 76 örnekle anlamca kaynaşmış birleşik deyimler izlemektedir. Metinde en az kullanılan birleşik fiil yapısı ise zarf-fiil+ fiil yapısındakilerdir. Anılan bu yapıdaki birleşik fiiller, sadece üç örnekte tespit edilmiştir.

Târih-i Feth-i Mısır' da isim+yardımcı fiil biçiminde toplam 478 birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu yapıdaki fiillerin 63 tanesi *eyle-*, 142 tanesi

it-, 97 tanesi *kıl-* ve 175 tanesi *ol-* fiili ile oluşturulmuştur. Bu birleşik fiiller detaylıca incelendiğinde *eyle-* ile kurulan tüm birleşik fiillerin alıntı sözcüklerle oluşturulduğu, tamlama biçiminde beş, bağlama grubu biçiminde altı ifadeyle birlikte kullanıldığı; *it-* ile kurulan birleşik fiillerin üç tanesinin Türkçe sözcükle kurulurken kalan 140 tanesinin alıntı sözcükle kurulduğu, tamlama biçiminde altı, bağlama grubu biçiminde 15 ifadeyle birlikte kullanıldığı; *kıl-* ile kurulan birleşik fiillerin beş tanesinin Türkçe sözcükle kurulurken 92 tanesinin alıntı sözcükle kurulduğu, tamlama biçiminde 14, bağlama grubu biçiminde üç ifadeyle birlikte kullanıldığı; *ol-* ile kurulan birleşik fiillerin sekiz tanesinin Türkçe sözcükle kurulurken kalan 167 tanesinin alıntı sözcükle kurulduğu, tamlama biçiminde 13, bağlama grubu biçiminde iki ifadeyle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Yükleme kazandırdıkları anlam bakımından *kıl-*, *it-* ve *eyle-* fiillerinin arasında belirgin bir farklılık olmadığı için bu fiillerin birbirlerinin yerine nöbetleşe kullanıldıklarına dair görüşlere, yukarıda değinilmişti. İncelenen bu metinde *eyle-* ve *it-* fiilleri, birbirlerinin alternatif olarak kullanılabilmelerine rağmen *it-* fiili daha sık tercih edilmiştir. Bu durumun, *Târih-i Feth-i Mısır*'ın bir tarih metni olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Yapılan incelemede, metinde sadece üç adet tasvir fiilinin örneği tespit edilmiştir. Metin, anlamca kaynaşmış fiiller açısından değerlendirildiğinde bu başlıkta 76 adet birleşik fiil tespit edilmiştir. Anlamca kaynaşmış birleşik fiil örneklerinde, aynı dönemde yazılmış eserlerdeki kullanımlarla benzer biçimde, isim unsurlarında Türkçe sözcük kullanma eğiliminin olduğu görülmüştür.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak, birleşik fiillerin tanımlanması ve sınıflandırılması konularında araştırmacılar arasında fikir birliği olmaması nedeniyle bu konuda bir metodolojik karmaşa olduğu görülmektedir. Bu karmaşanın giderilmesi, birleşik fiil çalışmalarının daha verimli hâle gelmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, *Târih-i Feth-i Mısır*'da farklı yapılarla çok sayıda birleşik fiilin bulunduğu görülmüştür. Tahminen XVI. yüzyıl sonlarına doğru istinsah edilen bu metindeki birleşik fiillerin kullanımı, dönemin dil özelliklerini yansıtması bakımından dil araştırmaları için önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Akdemir, Yılmaz, ve İbrahim Halil Kaya. "Eski Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller Üzerine." *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 6, no. 37, 2019, ss. 1434-1456.

Aköz, Alaattin, ve Orhan Yavuz. *Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâmesi)*. Palet Yayınları, 2019.

- Aksan, Yeşim. "Türkçede Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri." *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, no. 14, 2003, ss. 1-14.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Baydar, Turgut. "İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine." *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 49, 2013, ss. 55-66.
- Bilgegil, Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. Dergâh Yayınları, 1984.
- Böler, Tuncay, ve Hanifi Vural. *Ses ve Şekil Bilgisi*. Kesit Yayınları, 2012.
- Delice, İbrahim. "Yüklem Olarak Türkçede Fiil." *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 26, no. 2, 2002, ss. 185-212.
- Delice, İbrahim. *Türkçe Sözdizimi*. Kitabevi Yayınları, 2016.
- Demiral, Abdullah. *Harezm Türkçesinde Birleşik Fiiller*. 2012. Dicle Ü. Doktora tezi.
- Demiral, Abdullah. "Birleşik Fiil Konusundaki Yaklaşımlar." *Türk Dil Bilgisi Toplantıları-1 Birleşik Fiil Bildiriler ve Tartışmalar (6 Haziran 2014 Ankara)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022, ss. 13-32.
- Deny, Jean. *Türk Dil Bilgisi, Modern Türk Dilbilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*, Çeviren Ali Ulvi Elöve, Uyarlayan Ahmet Benzer, Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Türkçede Fiiller*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963.
- Duman, Filiz. *XVI. Yüzyılda Yazılan Fetihnâmeler ve Gazavatnâmeler: Bibliyografya Çalışması*. Gece Kitaplığı. 2022.
- Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları, 2013.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*. Akçağ Yayınları, 2014.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, 2001.
- Ergönenç Akbaba, Dilek. "Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-fiil Bulunan Birleşik Fiiller." *Dil Araştırmaları Dergisi*, c. 1, no. 1, 2007, ss. 83-95.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Hatiboğlu, Vecihe. *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Johanson, Lars. *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Karaağaç, Günay. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Karahan, Leyla. *Türkçede Söz Dizimi- Cümle Tahlilleri*. Akçağ Yayınevi, 2008.
- Koç, Nurettin. *Yeni Dilbilgisi*. İnkılâp Kitabevi, 1996.
- Korkmaz, Zeynep. "Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1959, ss. 107-124.
- Korkmaz, Zeynep. "Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları." *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 2, 1998, ss. 3-14.

- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Köktekin, Kâzım. *Eski Anadolu Türkçesi*. Fenomen Yayınları, 2011.
- Ölker, Perihan. “Eski Oğuz Türkçesinden Klâsik Osmanlı Türkçesine Birleşik Fiil Tercihi: Kâbûsnâme Çevirisi Örneği.” *SUTAD*, no. 43, 2018, ss. 47-64.
- Özkan, Mustafa. *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi, 2017.
- Özmen, Mehmet. *Türkçenin Sözdizimi*. Karahan Kitabevi, 2013.
- Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. Sanat Kitabevi, 2000.
- Şahin, Hatice. “Kutadgu Bilig’te Tasvirî Fiiller.” *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2, 2000, ss. 95-105.
- Şen, Nazmi. “Eski Uygur Hukuk Vesikalarında Ad + (Yardımcı) Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c. 12, no. 1, 2023, ss. 22-43.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Eski Türkiye Türkçesi*. Akçağ Yayınları, 2005.
- von Gabain, Annemarie. “Türkçede Fiil Birleşmeleri.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. 1, 1953, ss. 16-28.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDEN KISA ÖMÜRLÜ BİR MİZAH GAZETESİ: ÇEKİRGE

Öz: 1911 yılı Mart ve Nisan aylarında Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa yayımlanan ve ancak 10 sayı yaşama imkânı bulan *Çekirge* mizah gazetesi, genel olarak İttihat ve Terakki Fırkası etrafında şekillenen siyasi mücadeleleri yansıtmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Fırkasına muhalif tavırlarıyla tanınan Lütü Fikri Bey, Boşo Efendi, İsmail Kemal Bey, Rıza Tevfik Bey gibi şahıslar ve İttihat ve Terakki içerisinde Hizb-i Cedit adı verilen muhalif yapıyı temsil edenler eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Söz konusu tavrı “haber yorum” metinleri dışında şiir, muhavere gibi edebî türlerde de görmek mümkündür. Ayrıca gazetede ulaşım, vergi, ekonomik durum, eğitim, moda, Bağdat demiryolu projesi, Reji idaresi, Balkan sorunu gibi toplumsal yaşamı etkileyen, halkın gündeminde olan meselelere yönelik değerlendirmelere de önemli ölçüde yer verilmiştir. Çalışmada *Çekirge* mizah gazetesi giriş bölümünde şekli özellikler, yazar/çizer kadrosu ve muhtevası temelinde tanıtılmış ve daha sonra gazetede bütün yazılar tür esasına göre tasnif edilerek her metnin muhtevasının belirtildiği, “Haber Yorum”, “Telgraf”, “Muhavere”, “Hikâye”, “Manzume”, “Latife”, “Kitap Tanıtımı”, “Karikatür”, “Resim”, “Reklam”, “İlan” alt başlıklarından oluşan bir tahlilli dizin listesi oluşturulmuştur. Seçilmiş metinler ve karikatürler kısımlarında ise dönemi temsil etme kabiliyetine sahip metinler ve karikatürler yer almıştır. Böylece günümüz için siyasi, tarihi, sosyolojik bir vesika hâline gelen *Çekirge* mizah gazetesinin incelenmesi suretiyle edebiyat ve basın tarihine katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çekirge, Mizah Gazetesi, Süreli Yayın, Karikatür, Hüseyin Nazmi.

A Short-Lived Humor Newspaper from the Second Constitutional Monarchy Period: *Çekirge*

Abstract: The *Çekirge* humor newspaper, which was published twice a week on Mondays and Thursdays in March and April, 1911 and only had the opportunity to survive for 10 issues, generally reflected the political struggles shaped around The Committee of Union and Progress (the CUP). Especially people such as Lutfu Fikri Bey, Boso Efendi, Ismail Kemal Bey, Rıza Tevfik Bey, who were known for their opposition to the CUP, and those representing the opposition called Hizb-i Cedit within the CUP became the focus of criticism. It is possible to see this attitude in literary genres such as poetry and dialogue, apart from “news and commentary” texts. In addition, the newspaper also allocated considerable part for evaluations on issues that affected social life and were on the agenda of the public, such as transportation, taxation, economic situation, education, fashion, the Baghdad railway project, the Reji administration, and the Balkan issue. In the study, the *Çekirge* humor newspaper’s introduction section was first handled on the basis of its format features, author-illustrator staff and content, and then all the articles in the newspaper were classified on the basis of genre, and an analyzed index list consisting of the subheadings “News Commentary”, “Telegraph”, “Dialogue”, “Story”, “Poem”, “Comedy”, “Book Promotion”, “Cartoon”, “Picture”, “Advertisement”, “Announcement” was created, in which the content of each text was specified. In the selected texts and cartoons sections, texts and cartoons that have the ability to represent the period are included. Thus, it is aimed to contribute to the history of literature and press by analyzing the *Çekirge* humor newspaper, which has become a political, historical and sociological document for today.

Keywords: Çekirge, Humor Newspaper, Periodicals, Cartoon, Hüseyin Nazmi.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Cengiz EKEN

Çankırı Karatekin Üni.
İnsan ve Toplum Bilimleri Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ekencengiz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5039-7622

Gönderim Tarihi Received

08.11.2023

Kabul Tarihi Accepted

04.12.2023

Atf Citation

Eken, Cengiz. “II. Meşrutiyet Dönemi’nden Kısa Ömürlü Bir Mizah Gazetesi: Çekirge.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 99-132.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte oluşan özgürlük ortamında basın hayatı oldukça hareketlenmiş, mevcut gazete ve mecmualara yenileri eklenmiştir. Bunların önemli bir kısmı, esasında gazeteci olmayan, gazete ve mecmuaları kişisel düşüncelerini yansıtmak için kullanan şahıslar tarafından çıkarılmıştır (İnuğur 306). 1908-1914 yılları arasında 73 mizahi nitelikli süreli yayının neşredildiği (Ener Su 63) dikkate alınacak olursa önceki döneme veya mevcut idareye yönelik eleştirisi olanların genel itibarıyla mizah gazetesi ya da mecmuasını çıkarmayı tercih ettikleri görülecektir. Bahsi geçen yayınlardaki eleştirilerin büyük bir kısmı II. Abdülhamit Dönemi'ne yöneliktir. Bununla beraber II. Meşrutiyet Dönemi siyasi hadiselerinin de çeşitli cephelerden eleştirildiği görülmektedir. Meşrutiyet sisteme geçilmesinin öncelikli hedef olarak belirlenmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunda farklı etnik grupların, devletin geleceğine dair farklı hedefleri olan insanların bir araya gelmesine neden olmuştur. Bu durum meşrutiyet düzene geçilmesiyle birlikte derin görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına ve akabinde cemiyete muhalif yapıların gelişmesine yol açmıştır. Bunun neticesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde büyük siyasi mücadeleler yaşanmış ve farklı siyasi oluşumlar teşekkül etmiştir. Söz konusu mücadeleler, devrin uzun soluklu mizah gazetelerinde imkânlar dâhilinde değerlendirilmiştir. Bunun yanında azımsanmayacak sayıda ulaşan kısa ömürlü mizah gazetelerinin en azından bir kısmının “kişisel hınçların dile” (İnuğur 306) getirilmesi amacıyla yayımlandığı dikkate alınmalıdır. Çalışmanın da konusu olan *Çekirge* gibi bazı kısa ömürlü mizah gazeteleri ise mümkün olduğunca makul ölçüler içerisinde siyasi meselelerin yanında toplumsal yaşama ve dış politikaya yer vererek en azından II. Meşrutiyet Dönemi'nin anlaşılmasında önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Bu çalışmada, *Çekirge* mizah gazetesi; şekli özellikleri, kadrosu ve muhtevası açısından değerlendirilerek tür esasına göre tahlilî dizin yapılmak suretiyle incelenmiş ve söz konusu dönemle ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Şekli Özellikleri

Çekirge mizah gazetesi, Hüseyin Nazmi'nin yönetiminde 10 sayı olarak Rumi takvime göre 14 Mart 1327 – 14 Nisan 1327, Hicri takvime göre 25 Rebiyülevvel 1329 - 28 Rebiyülahir 1329 tarihleri arasında pazartesi ve perşembe günleri yayımlanmıştır. *Çekirge*'nin 10. sayısının üçüncü sayfasında yer alan “Lu'biyyât-ı Zâdegân” başlıklı kitap tanıtımının sonunda yer alan “mabadi var” ifadesi gazetenin bilinenler dışında sayılarının olup olmadığı tereddüdünü doğurmuştur. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2- Meşrutiyet Dönemi 1908-1918* adlı eserinde söz konusu gazetenin 10 sayıdan ibaret olduğunu belirtmiştir (Çeviker 184).

Yine *Çekirge*'nin Mesul Müdürü Hüseyin Nazmi'nin de kadrosuna katılacağı *Cadaloz* mizah gazetesinde yer alan “Durûb-ı Emsâl-i Cemiyetten” başlıklı yazıda yer alan “Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge üçüncüde ele geçersin çekirge’ darb-ı mesel-i meşhurunca bir aydan beri sıçramakla meşgul olan bir Çekirge'nin üçüncü değil onuncu sıçrayışında şapa oturduğu bi'l-amel görülmüş olduğu ecilden, cemiyetimizce mezkûr darbı mesel-i meşhurun ‘on kere sıçrarsın çekirge sonra şapa oturursun çekirge’ suretinde tashih ve ta'diline karar verilmekle ilânı keyfiyete ibtidar olunur.” (Cadaloz, no. 10, s. 3) şeklindeki haber yorum da *Çekirge*'nin 10. sayıdan itibaren yayın hayatından çekildiğini doğrulamaktadır.

Her sayısı dört sayfadan oluşan gazetenin kapağının üst kısmında satır ortasına gelecek şekilde adı, sağ altında sığircık ve hemen solunda çekirge görselleri yer almaktadır. Başlık klişesinde imtiyaz sahibi, müdürü, abonelik bilgisi, evrak gönderim usulü, numarası¹ ve tarihi yer almıştır.

Çekirge, haber yorum, telgraf, muhavere, fıkra, hikâye, manzume, latife, kitap tanıtımı gibi türlerin yanında devrin siyasi ve sosyal hadiselerini eleştiren karikatürleriyle dikkat çeker.

Ayrıca gazetede çeşitli reklam ve ilanların da yer aldığı görülmektedir. Bilindiği gibi gazetelerin temel amacı halkı bilgilendirmektir. Söz konusu bilgilendirme de genel olarak gazetelerde yer alan haberler vasıtasıyla yapılmaktadır.

Çekirge'nin hemen her sayısında adı, sayfa numarası ve sütun yeri zaman zaman küçük değişiklikler göstermekle birlikte “Hafta Başı Sohbeti”²,

¹ Gazetenin ikinci sayısından itibaren “numara” yerine “sıçrayış” ifadesine yer verilmiştir.

² *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri* adlı eserde “Hafta sohbeti” şeklinde verilmiştir (Çapanoğlu 102).

“Nevâdir”/“Nevâdir Sergisi”, “Edebiyat-ı Zâdegân”, “Öte Beri”, “Arkadaşlarla Sohbet”³, “Fıkralar”, “Çekirge’nin Gramofonu”⁴, “Dost Yumruğu”, “Nazire”/“Bir Nazire” gibi köşe adları yer almıştır.⁵ Köşelerde yer alan metinlere çoğu zaman başlık konulmamıştır. İstisnaları olmakla birlikte gazetenin kapak sayfasının tamamı, dördüncü sayfanın bir kısmı karikatürlere ayrılmış ve genel itibariyle kapak sayfasında yer alan karikatürlerde devrin siyasi hadiseleri ele alınmış, dördüncü sayfada ise siyasi olaylara ilaveten sosyal meselelerin de konu edildiği görülmektedir.

Yazar-Çizer Kadrosu

Çekirge mizah gazetesinde reklam ilan dışında kalan 70 metinden 54’ü imzasız olarak yayımlanmış ve imzasızlar dışında kalan metinlerin ve karikatürlerin tamamında müstear isimler kullanılmıştır. *Çekirge*, II. Meşrutiyet Dönemi hükümetleri üzerinde politik bir güç olarak temayüz eden İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın durmuştur. Bu nedenle yazılarda müstear isimlerin kullanılması devrin siyasi baskısıyla izah edilemez. Esasen mizah metinleri, çoğu zaman bir iğreti adı/imzayı gerektirecek muhtevadadır. Bununla birlikte yazı kadrosunu olduğundan zengin göstermek amacıyla böyle bir yol izlendiği de düşünülebilir. Gazetede yer alan müstear isimler, Ajans Zırzıbdak⁶, Cadaloz⁷, *Çekirge*⁸, Felek, Şadan, S(ad). Şinaver⁹ şeklindedir. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2-Meşrutiyet Dönemi 1908-1918* adlı

³ *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri* adlı eserde “Arkadaşlarla samimiyet” şeklinde verilmiştir (Çapanoğlu 102).

⁴ *Çekirge* mizah gazetesinin şekli özellikleri değerlendirilirken başlıktan ziyade yazı köşesi olarak değerlendirilen “Çekirgenin Gramofonu” ifadesi 5. sayının 3. sayfasında “Nevadir Sergisi” köşesinde başlık olarak kullanılmıştır.

⁵ *Çekirge* mizah gazetesinin hemen her sayıda aşağı yukarı aynen tekrar eden ve muhtevası ve zaman zaman türü değişen başlıklar bu çalışmada “köşe” olarak değerlendirilmesine karşın *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri* adlı eserde yazı başlığı olarak verilmiştir. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu. *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*. Garanti Matbaası, 1970, s.102.

⁶ *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2* adlı eserde söz konusu isim Ajans Zımbıldak şeklinde verilmiştir (Çeviker 184).

⁷ *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2* adlı eserde Cadaloz ismi gazetenin yazı kadrosunda gösterilmemiştir (Çeviker 184).

⁸ *Tanin* gazetesinin 664. sayısının 2. sayfasında “Dereden Tepeden” sütununda da “Çekirge” müstear ismine tesadüf edilmektedir (Tanin, no. 664, s. 2). *Tanin* gazetesinin “Dereden Tepeden” sütunu “içerisinde ‘Çekirge’ takma adıyla Girit meselesinin ele alındığı birkaç yazı mevcuttur. Halkın artık Girit meselesi ile ilgili olarak hiçbir şeyin yapılmadığına inandığını ve Meclis-i Mebusanda konuşulan konulardan sıkıldığını belirtmektedir. Mehmet Asım (US), ‘Çekirge’ lakaplı bu şahısla ilgili olarak gazetenin Karikatür sütununda ‘çekirge gibi sıçrayarak her taraftan haber toplayan’ kişiyle ilgili eleştiride bulunmuştur.” (Yıldız 44). Ancak *Tanin* ve *Çekirge* gazetelerinde görülen “Çekirge” müstear isimleri arasında doğrudan bir ilişki kurulamamıştır.

⁹ *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2* adlı eserde söz konusu isim S. Şenaver şeklinde verilmiştir (Çeviker 184).

eserinde gazetenin mesul müdürü olan Hüseyin Nazmi'yi de *Çekirge*'nin yazı kadrosunda göstermiştir (Çeviker 184). Ancak gazete metinlerinde bu imzaya rastlanmamıştır. Yine aynı eserde kaydedilen Tırtıl ismi 1. sayının 3. sayfasında “Edebiyat-ı Zâdegân” köşesinde verilen kısa hikâye içerisinde yer alan mektubun yazarıdır ve Tırtıl (طيرال) şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde 8. ve 9. sayıların 3. sayfasında imzasız olarak yayımlanan “Lu’biyyât-ı Zâdegân” başlıklı kitap tanıtımı içerisinde söz konusu eserden iktibas edilen manzumelerin şairleri “Pertev” (Ener Su 104) ve “Muhlis”in (Çeviker 184) yazı kadrosunda gösterilmesi yanlışlık eseri olmalıdır. Bu nedenle Tırtıl, Pertev ve Muhlis isimleri *Çekirge*'nin yazı kadrosuna dâhil edilmemiştir.

Çekirge'deki 20 karikatürün 16'sı “D.M.”, “Terakki”, “Terakki Atelyesi” imzasıyadır. Gazetenin 1. ve 2. sayılarının kapak karikatürleri çift (sağ tarafında Latin harfleriyle “D.M.”, solda Arap harfleriyle “Terakki”) imzalıdır. Buradan hareketle “D.M.”, “Terakki” ve “Terakki Atelyesi” imzalarının aynı şahsa ait olduğu düşünülebilir.

Muhteva Hakkında Bazı Dikkatler

Çekirge mizah gazetesi siyaset, ekonomi, ulaşım, vergi, Balkan sorunu gibi toplumsal hayatın farklı cepheleriyle ilgili meseleleri mizahın imkânları çerçevesinde haber yorum, muhavere, manzume, karikatür gibi türler içerisinde ele alarak değerlendirmiştir. Gazetede yer alan siyasi değerlendirme ve karikatürlerin genelinde “muhaliflere hücum” (Çapanoğlu 101) edildiği görülmektedir. Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının kurucuları arasında yer alan Ömer Lutfi Fikri Bey, “Ben Osmanlı Bankası kadar Osmanlı'yım” (Yalman 92) ifadesiyle zihinlere kazınan Serfiçe Mebusu Yorgo Boşo Efendi, Prens Sabahaddin Bey'in teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkezîyet düşüncesi etrafında şekillenen Osmanlı Ahrar Fırkasından Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, İttihat ve Terakki Fırkası Hizb-i Cedit grubundan Amasya Mebusu Arif Fazıl Efendi gibi muhalifler çeşitli cephelerden eleştirilmiştir. Kısaca *Çekirge* “İttihat ve Terakki taraftarıdır. Yazılarında cemiyeti ve o günlerde ön planda gelen adları dillerde dolaşan fıkra mensuplarını müdafaa ve sena” (Çapanoğlu 101) etmiştir. Bununla birlikte sınırlı sayıda olsa da maliye nazırlığı sırasında tasarrufları nedeniyle tartışmaların odağı hâline gelen Cavid Bey gibi İttihatçıların da karikatürize edildiği görülmektedir.

Çekirge mizah gazetesinde siyasi değerlendirmelerin yanında Reji işçilerinin grevi, Şirket-i Hayriye'nin uygulamaları, ekonomik sıkıntılar, donanmanın güçlendirilmesi çabaları, tramvay şirketinin elektrik gücünden istifade edeceği haberleri, eğitim, taklitçilik, hırsızlık vakaları, hava durumu, vergi meselesi, şalvar ve düello modaları gibi toplumun günlük yaşamda karşılaştığı birçok husus ele alınmıştır. Ayrıca gazetede Balkanlardaki siyasi atmosfer gibi dış politikayla ilgili gelişmelere de yer verilmiştir. Kısaca *Çekirge*'de yer alan fıkralar dışında kalan metinlerin

muhtevasını genel itibariyle devrin siyasi ve sosyal meseleleri şekillendirmiştir.

Muhalefetin durumu, tramvayların elektrikli olacağı, Şirket-i Hayriyenin uygulamaları gibi haber ve değerlendirmelerin benzer yaklaşımlarla farklı sayılarda ele alınması *Çekirge*'nin sürekli aynı şeyleri yazdığı yönünde eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Bu anlamda *Gıdık* mizah gazetesinin 7 Nisan 1327 sayısında yer alan “İki Aşına Arasında” başlıklı muhavere dikkat çekicidir. “— Yahu artık mizah gazetelerini okumayacağım. — Niçin? — Ne yapayım. Yazdıkları şeyler ya at nalı, palan, ya eşek. Çekirge, beygir?! — Şu hâlde yalnız bir tanesini okumayınız. — Hangisini! — Çekirge’yi!” (*Gıdık*, no. 40, s. 319).

Türlere Göre Tahlilî Dizin

“Türlere Göre Tahlilî Dizin” kısmında, gazetede ki bütün yazılar tasnif edilerek her metnin türünün, muhtevasının belirtildiği bir liste oluşturulmuş; reklam ve ilan metinleri Latin esaslı Türk alfabesine aktararak verilmiştir. Karikatürler ise görselleri tarif edilerek herhangi bir sınıflamaya tabi tutulmadan sayı, sayfa esasına göre sıralanmıştır. Metinlerin ya da karikatürlerin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle zaman zaman dipnotlar vasıtasıyla açıklayıcı ya da tamamlayıcı bilgiler verilmiştir.

1. Haber Yorum

Niteliği ne olursa olsun bir gazetenin temel amacı gündeme ilişkin halka bilgi vermektir. Bilgilendirme işlevi genel olarak haber metinleri üzerinden yapılır. Söz konusu mizah gazetesi olunca bilgilendirmenin mahiyeti de değişmektedir. Gündeme dair havadisler yeniden üretilerek muharrirlerin yorumlarıyla mizahi bir çehre kazanır. Bu nedenle çalışmada bu türden bilgilendirme yazıları “haber yorum” olarak adlandırılmıştır. *Çekirge*'de de siyaset, ekonomi, vapur işletmesi, moda, vergi, dış politika gibi konuları ihtiva eden 21 adet “haber yorum” metni yer almıştır.

1.1. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Numara 1, s. 3: Be-yoğlu çevresinde ortaya çıkan şalvar modası nedeniyle galeyana gelen semt sakinlerine güvenlik güçlerinin müdahalesini ve İstanbul’da mabeyinci, mebus, muharrir gibi şahıslar arasında ortaya çıkan düello modasını yansıtan haber yorum.

1.2. İmzasız, Müteferrika, Haber Yorum. Numara 1, s. 4: Şirket-i Hayriyenin yapmayı tasarladığı düzenlemelere temas eden haber yorum.

1.3. İmzasız, Başlıksız, Nevâdir, Haber Yorum, Numara 1, s. 2; Sıç-rayış 2, s. 2.: Faydalı hizmetlerinden dolayı taltif edilecek mebusları ve onlara verilecek hediyeleri konu edinen haber yorum.

1.4. İmzasız, Başlıksız, Edebiyat-ı Zâdegân, Haber Yorum. Sıçrayış 2, s. 3: *Ebuzziya*¹⁰ namında bir gazetenin neşredileceği malumatı üzerine *Çekirge*'nin “Şinasi merhum derdi ki-Kemal dedi ki diye kendi efkârını bile tasvir edemedikten sonra neye yarar?!” şeklindeki cevabını içeren haber yorum.

1.5. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 2, s. 3-4: *Sabah, Ziya, Yeni Gazete, İkdâm, Babalık* gibi gazetelerin fakirlik, sadrazamın Nafia ve Ticaret Nezaretlerini uhdesinde tutması, eğitim teftişi, kadınların greve gitmesi, moda, yolların bozukluğu, Şirket-i Hayriye vapurları, Göksu deresinin temizlenmesi gibi gündeme dair malumatlarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.6. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Sıçrayış 3, s. 3: Ha- liç İdaresinin on numaralı dubasının cesr-i credit dışına çıkmasını, Bursa'da çekirge âlemlerinin başlamasını ve Reji fabrikasındaki işçilerin greve gitmesini konu edinen haber yorum.

1.7. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 3, s. 4: *Sabah, Ziya, İkdâm, Cem, Tanin* gibi gazetelerin Bağdat şimendiferinin kuvveden fiile geçmesi, İsmail Kemal Bey-Derviş Bey hadisesi¹¹, hayvanların korunması meselesi, Yunan manevraları, muhalefetin zuhuru, Ahali Fırkasının serveti, tadilat nedeniyle köprüünün kapalı olması gibi malumatlarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.8. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Sıçrayış 4, s. 3: Celal Sahir Bey'in Dainler Vekâleti Kitabetine tayin edildiğini ve aynı zamanda Şahabettin Süleyman Bey'in de medyunlar vekâletine atanmasının önerildiğini; Reji İdaresinin ilga edilmesini isteyen mebuslara gelen tebrik telgraflarını ve Galata'da Rihtım İdaresi tarafından inşa edilen binanın tamamlanmadan kullanılmaya başladığını bildiren haber yorum.

1.9. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 4, s. 4: *İkdâm, Yeni Gazete, Tasviri Efkâr, Tanin, Geda, Sabah* gibi gazetelerin parlamentonun nasıl oluşacağı, İsmail Kemal Bey'in mebusluktan istifade ederek Avrupa'ya gideceği, Venizelos'un bir nutku, Boşo

¹⁰ Ebüzziyâ Mehmed Tefvik tarafından 21 Ağustos 1880-15 Ağustos 1912 arasında yayımlanan *Mecmua-i Ebüzziya* hakkında geniş bilgi için bkz. Özgür Türesay, “Ebüzziya Tefvik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912).” *Müteferrika*, no. 18, 2000, ss. 87-140.

¹¹ “İsmail Kemal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif bir Arnavut milliyetçisi olarak tanınmaktadır. (...) İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı olan mebus Derviş Ragıb, meclis görüşmeleri sırasında İsmail Kemal Bey'e bir tokat atmıştır. Kendisine atılan bu tokata çok sinirlenen ve gururuna dokunan İsmail Kemal Bey, İttihatçıları kastederek attığımız bu tokatı çok pahalıya ödeyeceksiniz diyerek İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu tokat olayından sonra İsmail Kemal, Arnavutluk'un bağımsızlığı yolunda yoğun bir mücadeleye girişti ve 1912 yılında bağımsız Arnavutluk Devleti'nin ilk kurucusu ve devlet başkanı oldu.” (Birecikli 139).

Efendi'nin jandarma kıyafetinden bahsi, Beyoğlu Sancağı muhasebe dairesinin taşınması gibi gündeme dair malumatlarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.10. İmzasız, Başlıksız, Dost Yumruğu, Haber Yorum. Sıçrayış 5, s. 2.: “Bir mum al da derdine yan” ifadesiyle sınırlı bir bütçeye sahip olan Karadağ'ın haydutlara maddi destek sağladığı için ekonomik sıkıntı yaşadığını belirten haber yorum.

1.11. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Sıçrayış 5, s. 3.: Babıali Caddesi'nde kebapçılar arasında rekabetin artmasını ve kitapçılarının haftada bir gün izin yapmasını konu edinen haber yorum.

1.12. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 5, s. 3-4.: *Yeni Gazete, Tanin, Geda, Sabah* gibi gazetelerin romatizma rahatsızlığına Rahip Baba Andre ruhunun iyi geldiği, Yunanistan'da bahriyeli ihtilası hadisesi, Avrupa'daki ekmekçilerin hâli, romanların çocuklarda intihar hevesi yaratacak kadar etkili olduğu, Karadağ hükûmeti, otobüs ve otomobillerle ilgili gelişmeler, Yıldız hatıraları, Bulgaristan'da tüm memurların değiştirildiği gibi gündeme dair malumatlarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.13. İmzasız, Başlıksız, Dost Yumruğu, Haber Yorum. Sıçrayış 6, s. 2.: Beyoğlu'nda Avrupai tarzda yapılan ve taklitçilik olarak algılanan binaları eleştiren haber yorum.

1.14. İmzasız, Başlıksız, Nevâdir Sergisi, Haber Yorum. Sıçrayış 6, s. 2-3.: Fecri Âti Cemiyeti ile *Hande* gazetesi arasında vuku bulan ve namus davasına dönüşen tartışmanın mahkemeye yansımalarını ve Fecri Âti azalarının mahkeme masraflarını ödemeleri gerektiğini belirten Reis-i Cem'iyet Subhullah Hamdi¹² imzalı tebliği konu edinen haber yorum.¹³

1.15. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Sıçrayış 6, s. 3.: Şehremanetin “tenviriyeye”, “tenzifat” gibi esnaf vergilerini ve Süleymaniye Camisi civarındaki Tiryaki Çarşısı'nın lağvını konu edinen haber yorum.

1.16. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 6, s. 4.: *Yeni Gazete, Sabah, İkdam, Ziya* gibi gazetelerin Karadağ, Yunanistan, “Halkta tereddüt, kabinede prensip”, “Papa'nın müdahalesi”,

¹² Bahsi geçen isim Hamdullah Suphi'dir. Mizah gazetesinin karakteristiğine uygun olarak Subhullah Hamdi şeklinde telaffuz edilmiş olmalıdır. Zira kendisi Fecr-i Âtî Encümeni'nin başkanlığını yapmıştır (Şen 86).

¹³ *Hande* gazetesi ile Fecr-i Âti Encümeni arasında ortaya çıkan ve mahkemeye yansıyan hadise hakkında bilgi için bkz. Cafer Şen. “Fecr-i Âtî Encümen-i Edebîsi.” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, no. 1, 2008, ss. 84.

“Sofya’da şalvarlılar” gibi gündeme dair malumatlarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.17. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Sıçrayış 7, s. 2-3.: Haziran ayında havaların beklenen sıcaklığa ulaşmaması nedeniyle Kağıthane mesire alanına gezmeye gitmek isteyenlerin öfkesini yansıtan haber yorum.

1.18. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 7, s. 4.: *Ankara, Yeni Gazete, Balkan, Tanin, Geda* gibi gazetelerin “Tenkitlerimiz”, “Edirne Valisi”, “Nafia Nezareti”, “Abdesthaneler”, “Politika”, Halep valisinin geri çağırılması gibi gündeme dair malumatlarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.19. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Haber Yorum. Sıçrayış 8, s.3.: Yayın hayatı sona erdiği belirtilen *Cadaloz*’un bir müddet daha varlığını sürdüreceğini ve kara gözlü birinin bedava oturduğu birahaneyi şaşırarak Babıali’de matbaa matbaa dolaştığını belirten haber yorum.

1.20. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 8, s.4.: *Mülhakât, Yeni Gazete, İkdâm, Ziya, Sabah, Tanin* gibi gazetelerin “Sadakat böyle mi olmalı?”, “Dehalet ve Firar”, “Şimdinde Şevket Turgut Paşa’nın şahsına itiraz olunuyor”, “Yeni muallimlerimiz?” başlıklarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

1.21. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Haber Yorum. Sıçrayış 9, s.3-4.: *Yeni Gazete, Keza, İkdâm* gibi gazetelerin “Para nasıl saklanır?”, “Kundura içinden on altı lira”, “Liverpool’da neşrolunan bir gazetenin beyanatına nazaran gençler küçük küçük heyetler tertip ederek Arnavutluk’a gitmeye hazırlanıyorlar?”, “Maymun meselesi hakkında tahkikat icra etmekte olan komisyon” gibi başlıklarının *Çekirge* tarafından yorumlanmasını içeren haber yorum.

2. Telgraf

Çekirge’de yer alan 10 telgraf metni esasında “haber yorum” niteliği taşımaktadır. Ancak söz konusu metinler, formları dikkate alınarak “telgraf” kısmında değerlendirilmiştir.

2.1. İmzasız, Geç Vakitte Tebliğ Edilen Telgraflar, Telgraf. Numara 1, s. 4: Çekirgenin şiddetli taarruzları neticesi Amasya’da bamyaya hasılatının düştüğünü, fiyatların yükseldiğini ve Amasya mebusuna da üreticilerin kendilerini bu felaketten kurtarması için iki çuval kuru bamyaya göndermeye karar verdiklerini belirten telgraf.

2.2. İmzasız, Telgraf-ı Mevrude, Telgraf. Sıçrayış 5, s. 4.: Reji amelesinin tatil isteğinin karşılanmaması nedeniyle tütün paketleme işlerinin bozulmaya başladığını dile getiren, İstanbul halkının ihtiyacı varken başka yerlere yardım edilmesini eleştiren iki telgraf.

2.3. Ajans Zırzıbdak, Telgraf-ı Mevrude, Telgraf. Sıçrayış 6, s. 3.: Posta hizmetlerindeki aksaklığı, Kuzey Kutbu'ndaki ayıların armudu bol bir yere gitme kararını, Göksu Deresi'nin temizleneceği rivayetini konu edinen üç adet telgraf.

2.4. İmzasız, Telgraf-ı Mevrude, Telgraf. Sıçrayış 7, s. 3.: Beyazıt meydanında sürekli sağa sola dalaşan bir zattan bazı esnafın rahatsız olduğunu ve Dimetoka Kariyesi'nde yolculara musallat olan hırsızın yakalandığını bildiren iki adet telgraf.

2.5. İmzasız, Başlıksız, Telgraf. Sıçrayış 9, s.3.: Saib Bey'in şu günlerde nevâ'ir vapuru ihtiyat kaptanlığına tayin edileceğini ve İzmir'de yabancı bir seyyah için düzenlenen ziyafetin mükemmelliğini konu edinen iki adet telgraf.

3. Muhavere

Çekirge'de siyaset, moda, sanat, dış politika gibi konuları ele alan biri fıkra sütununda olmak üzere 17 “muhavere” yer almıştır.

3.1. Cadaloz, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Numara 1, s. 2: Sığırcık kuşunun *Çekirge* ile arkadaş olma çabasını yansıtan muhavere.

3.2. İmzasız, Başlıksız, Arkadaşlarla Sohbet, Muhavere. Numara 1, s. 3: Meşrutiyet rejimi ile hayatın düzeliş düzelmediği üzerine *Yeni Gün* gazetesi ile *Çekirge*'nin değerlendirmelerini yansıtan muhavere.

3.3. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 2, s. 2: *Çekirge* Baba Türbesi, kaplıcalar, şeftali gibi Bursa'nın kıymetlerini konu edinen muhavere.

3.4. İmzasız, Celb-i Ervah, Öte Beri, Muhavere. Sıçrayış 2, s. 3: Üç ayaklı yuvarlak bir masa etrafında toplanan dört kişinin ruh çağırma seansında seçimler, Ahmet Rıza Bey ve Rıza Tefik Bey hakkındaki sorularını konu edinen muhavere.

3.5. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 3, s. 2.: *Çekirge* ile Sığırcık'ın mebusların Reji İdaresinin lağvedilmesi girişimlerini değerlendirdiği muhavere.

3.6. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 4, s. 2.: Kâğıthane'de yer alan tiyatro kumpanyasının değerlendirildiği muhavere.

3.7. İmzasız, Başlıksız, Nevâdir Sergisi, Muhavere, Sıçrayış 4, s. 3: *Çekirge*'nin piyango çekilişinde mektep hocalarına kızılılık sopası, pisboğazlara Kayseri mantısı, Dekadanlara allı yeşilli hamam taşı, müstebitlere Sinop havası çıkması talebini konu edinen muhavere.

3.8. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 5, s. 2.: Başta mebusan meclisi olmak üzere tüm toplum kesimleri arasında kavganın moda olmaya başladığını yansıtan muhavere.

3.9. İmzasız, Çekirgenin Gramofonu, Nevâdir Sergisi, Muhavere. Sıçrayış 5, s. 3.: Çekirgenin gramofonunda tekrar Nafia Nazırı olmak isteyen Halaçyan Efendi, bir zamanlar maarif nazırı olan ve o günlerin özlemini duyan Emrullah Efendi, dünya işlerinden elini eteğini çektiğini belirten Talat Bey anısına sırayla uşşak makamından “*Bilirim manin ol-dukça kaçarsın güzelim*”, suzinak makamından “*Teselliyatsaz ol dili nalanıma*” ve “*Çektim elimi gayrı bu dünya hevesinden*” mısralarıyla başlayan şarkıların çalınmasını konu edinen muhavere.

3.10. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 6, s. 2.: Mahsulata zarar verdiği gerekçesiyle çekirge itlafına başlanacağı haberlerini konu edinen muhavere.

3.11. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 7, s. 2.: Yemen’de ortaya çıkan isyanı ve Karadağ’ın başını belaya sokan girişimlerini yansıtan muhavere.

3.12. İmzasız, Başlıksız, Çekirgenin Gramofonu, Muhavere. Sıçrayış 7, s. 3.: *İkdam*, *Sabah*, *Cerideyi Cedit* ve *Tasviri Efkâr* gazeteleri sahiplerinin ruh hâlini yansıtan şarkıların çalınmasını konu edinen muhavere.

3.13. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 8, s.2.: Yaz mevsimiyle birlikte Kâğıthane mesire alanının kalabalıklaşmasını yansıtan muhavere.

3.14. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 9, s.2.: İronik bir üslupla muhaliflerin hükûmete yönelik eleştirilerini dile getiren muhavere.

3.15. İmzasız, Başlıksız, Hafta Başı Sohbeti, Muhavere. Sıçrayış 10, s.1-4.: Sultan Mehmed Reşad’ın tahta çıkışının yıldönümünü barış, hürriyet, kardeşlik vurgularıyla değerlendiren muhavere.

3.16. İmzasız, Başlıksız, Çekirgenin Gramofonu, Muhavere. Sıçrayış 10, s.4.: Sultan Mehmed Reşad’ın tahta çıkışının yıldönümü münasebetiyle barış, hürriyet, kardeşlik vurgulu marşlara yer veren muhavere.

4. Fıkra

Çekirge’de çoğu günümüzde de anlatılan, 15 fıkraya yer verilmiştir. Fıkralarda hırsızlık, Şirket-i Hayriye tramvayları, büyük-küçük ilişkisi, kolera, eğitim, hile gibi meseleler konu edilmiştir.

4.1. İmzasız, Başlıksız, Fıkralar, Fıkra. Sıçrayış 3, s. 3: Deniz suyunun tuzlu olmasını ve Amerika’da fakir bir gazetecinin odasına hırsız girmesini konu edinen iki adet fıkra.

4.2. İmzasız, Başlıksız, Fıkralar, Fıkra. Sıçrayış 4, s. 3: Bir ahmağın beygirden düşmesini, tramvayda bir paket üzerine oturan şahsa başka bir kişinin paketi dizine al beygirlere desteğın olsun söylemini, sakallı bir şahıs oluncaya kadar babasının sofrasına oturtulmasına müsaade edilmeyen çocuğın yemeğine ortak olmak isteyen kediye senin yerin babamın yanı demesini, şakacılığıyla tanınan bir şahsın hayranlıkla baktığı konağın uşağı tarafından alaya alınmasını yansıtan dört adet fıkra.

4.3. İmzasız, Başlıksız, Fıkralar, Fıkra. Pazartesi 28 Mart 1327, Sıçrayış 5, s. 2-3.: Mısır’da ortaya çıkan kolera hastalığını, süte su katılması alışkanlığını, bir körün kambur bir şahsa husumetini, pinti bir şahsın lokantada ucuz menü arayışını konu edinen dört adet fıkra.

4.4. İmzasız, Başlıksız, Muhavere, Fıkra-Muhavere. Sıçrayış 6, s. 3.: “Muallim ile talebe arasında” ifadesiyle bir muallimin “çırak”, “Nefi” kelimeleri hakkında öğrencilerden malumat istemesini ve “Lokantacı ile avcı arasında” ifadesiyle kendisine tavşan satmak isteyen avcıya lokantacının şimdiye kadar kedi yedirdiği müşterilerine böyle leziz bir et sunmasının doğru olmayacağı cevabını yansıtan iki adet fıkra. Söz konusu fıkraların arasında bir öğretmenin “Fransa’dan ne çıkar” ve “Atina’nın nesi meşhurdur” suallerine öğrencilerin verdiği yanıtları içeren muhavere.

4.5. İmzasız, Başlıksız, Fıkralar, Fıkra. Sıçrayış 7, s.3.: Sevgilisi tarafından tanımamazlıktan gelinen aktörün muzip cevabını, İngiltere’de on dört yaşında bir çocuğın hükümdar olmasına müsaade edilmesine karşın evlenmesine izin verilmemesini, bir şahsın uşağı ile bir arkadaşına dört adet tavuk göndermesini konu edinen üç adet fıkra.

5. Hikâye

Çekirge’de oldukça küçük hacimli 5 hikâye yer almıştır. Söz konusu hikâyelerde Şirket-i Hayriye tramvayları, vergilerin ekonomik yük haline gelmesi gibi güncel meseleler konu edilmiştir.

5.1. İmzasız, Bir Mandanın Hasbihali, Hikâye. Sıçrayış 4, s. 2: Bir mandanın, etinden, sütünden, gücünden istifade edilmesine karşın türünün insanoğlunun zulmüne uğramasından şikâyetini konu edinen hikâye.

5.2. İmzasız, Başlıksız, Edebiyat-ı Zadeğân, Hikâye. Numara 1, s. 3: Züğürtlükten perişan olan Tırl’ın *Çekirge*’ye gönderdiği “Züğürtname” olarak adlandırılan beş beyitlik gazelini ve *Çekirge*’nin söz konusu gazeli şairin desteklediği gazeteye göndermesini öneren notunu ihtiva eden hikâye.

5.3. İmzasız, Başlıksız, Nevâdir, Hikâye¹⁴. Sıçrayış 2, s. 2.: Mebusların ödüllendirilmesiyle ilgili haberin altında verilen ve vapura yetişmek için canhıraş koşarken çamur deryasına düşen iki ihtiyarın “mesken”, “temettü”, “tenviriyye”, “tarik” vergileri yüzünden yaşadığı sıkıntıları yansıtan kısa hikâye.

5.5. İmzasız, Tramvay Bargirlerinin Mitingi, Hikâye. Sıçrayış 3, s. 2-3: Şirket-i Hayriye tramvaylarını çekmekle yükümlü beygirlerin, tramvayların elektrikle çalışması durumunda sokağa atılma ihtimaline karşı greve gitme kararı konu edinen hikâye.

6. *Manzume*

Çekirge'de biri Farsça olmak üzere 16 manzumeye yer verilmiştir. Söz konusu manzumelerde siyaset yanında aşk, vatan, ekonomi gibi konular ele alınmıştır. Nazireler dışındakilerin dili oldukça sadedir.

6.1. Cadaloz, Başlıksız, Dost Yumruğu, Manzume. Numara 1, s. 2: Bir dördlükten oluşan, “Eylemem dehre tekâpû kimseden pervam yok / Ben çekirge meşrebim ama yerinde sıçırım / Gezsin isterlerse kesemde sığırcık kuşları / Sıçırım ben daima zevzekler ölse ben varım” şeklindeki manzume.

6.2. İmzasız, Erkân-ı Eyvan-ı Müşâare, Manzume. Numara 1, s. 2-3: Altı dördlükten oluşan Emrahi ve Gümrahi adlı âşıkların atışmasını yansıtan manzume.

6.3. Çekirge, Arz ve Talep Kaidesi, Dost Yumruğu, Manzume. Sıçrayış 2, s. 2: Bir dördlükten oluşan, “Geçen gün bir zarif zattan işittim / Beni Âdem-i nebat hayvan olurmuş / Eğer bu istihale olmasaydı / Eşeklik bin lira kıymet bulurmuş” şeklindeki manzume.

6.4. Felek, Başlıksız, Bir Nazire, Manzume. Sıçrayış 3, s. 2.: Nedim'in “olmuş sana” redifli şiirine nazire olarak yazılan, yedi beyitlik gazelde devrin vekillerinden biri eleştirilir.

6.5. Felek, Başlıksız, Nazire, Manzume. Sıçrayış 4, s. 2.: “Tanzir-i Nedim” ifadesiyle Nedim'in “olsam” redifli gazeline nazire olarak yazılan, şairin devrin bir paşasına olan bağlılığını konu alan sekiz beyitlik manzume.

6.6. Çekirge, Başlıksız, Dost Yumruğu, Manzume. Sıçrayış 4, s. 2.: İnsanların ve hayvanların yeme içme gibi umumi özelliklerini konu edinen bir dördlükten oluşan manzume.

¹⁴ Buradaki hikâye “Nevâdir” köşesinde yer alan haber yorumun bir parçası şeklinde verilmiştir.

6.7. Felek, Mefhar-ı Tinname-yi Çekirge, Manzume. Sıçrayış 6, s. 2.: “Tanzir-i Av’avanüvis” ifadesiyle ikisi altı, ikisi beş mısradan oluşan dört bentlik manzumede *Çekirge* gazetesi methedilir.

6.8. Şadan, Moda Âleminde, Manzume. Sıçrayış 6, s. 3.: Bir dörtlükten oluşan manzumede zamane özentî beyleri eleştirilir.

6.9. Şadan, Nazîretü’l-Cenâb-ı Nedîm, Manzume. Sıçrayış 7, s. 2.: Nedim’in “Tazmîn-i Beyt-i Râsih Der-Medh-i Sadr-ı a’zam Dâmâd Ali Pâşâ” başlıklı kasidesine nazire olarak yazılan, on beş beyitlik manzumede şair, devrin paşalarından birine seslenir.

6.10. Şadan, Başlıksız, Dost Yumruğu, Manzume. Sıçrayış 7, s. 2.: Bir dörtlükten oluşan manzumede erdem sahibinin nitelikleri sıralanmıştır.

6.11. S(ad). Şinaver, Sen de Kadro Harici, Manzume. Sıçrayış 7, s. 3.: Bir dörtlükten oluşan manzumede sevgilinin izlerinin yavaş yavaş silinmesi ve aşğın bu duruma dair hüznü dile getirilir.

6.12. Şadan, Başlıksız, Dost Yumruğu, Manzume. Sıçrayış 8, s.2.: Bir dörtlükten oluşan manzumede vatan ve millet bağı ortaya konulmaktadır.

6.13. Felek, Başlıksız, Dost Yumruğu, Manzume. Sıçrayış 9, s.2.: İngilizlerin vicdanlarını rahatlatmak için devlete önemli miktarda para ödedikleri ifade edilerek bizde de utanmış vicdanlara vergi konsa devletin bütçe açığı kalmayacağını belirten bir dörtlükten oluşan manzume.

6.14. Şadan, Kıta, Manzume. Sıçrayış 9, s.3.: Geçmişte olduğu gibi bugün de toplumun eziyetlere maruz kaldığını bildiren bir dörtlükten oluşan manzume.

6.15. Şadan, Nazîretü’l-Cenâb-ı Hafız, Manzume. Sıçrayış 9, s.3.: Sekiz beyitlik Farsça manzume.

6.16. İmzasız, Başlıksız, Dost Yumruğu, Manzume. Sıçrayış 10, s.4.: İnsanların hangi hâl içerisinde olursa olsun hayatlarından memnun olmadıklarını belirten bir dörtlükten oluşan manzume.

7. Latife

Çekirge mizah gazetesinde yayımlanan latifelerin, biri hariç, Hafız İmam Süyutî’nin *Zübdetü’l-Faşuş fî Hükmi Karakuş*, *Letâif* isimli eserinden iktibas olduğu belirtilmiştir.

7.1. İmzasız, Zübdetü’l-Faşuş fî Hükmi Karakuş, Latife. Sıçrayış 8, s.2; Sıçrayış 9, s.3.; Sıçrayış 10, s.4.: Hafız İmam Süyutî’nin *Zübdetü’l-Faşuş fî Hükmi Karakuş*, *Letâif* isimli eserinden seçilmiş metinlerin tercüme edileceği ifadesiyle Karakuş tarafından çözüme kavuşturulan dört adet vakayı yansıtan latife.

7.2. İmzasız, Başlıksız, Öte Beri, Latife. Sıçrayış 9, s.2.: Tedavi masrafının cenaze masrafından daha hesaplı olduğunu konu edinen latife.

8. Kitap Tanıtımı

Gazetede bir adet kitap tanıtımına yer verilmiştir.

8.1. İmzasız, Lu'biyyât-ı Zâdegân, Kitap Tanıtımı. Sıçrayış 8, s.3; Sıçrayış 9, s.3; Sıçrayış 10, s. 3: *Ebyât-ı Zâdegân* adlı 12 sayfadan ibaret olduğu ve 1269 yılında neşredildiği belirtilen risalenin şekli ve muhtevî özelliklerini belirten değerlendirme.

9. Karikatür

Karikatürler, genel olarak yayımlandıkları zamanın güncel hadiselerinden üretilir. Zaman içerisinde karikatüre konu olan hadiselerin en azından bir kısmı, giderek önemini yitirir. Belki de unutulur. Söz konusu hadiseler vâkıf olmayanlar, karikatürde ortaya konan eleştiriyi anlamazlar. Bu düşünceyle gazetede yer alan 20 karikatürden günümüz okurunun anlamlandırmada güçlük yaşayacağı var sayılanlara açıklayıcı dip notlar eklenmiştir.

9.1. Terakki-D.M.¹⁵, Numara 1, s. 1: “— Haydi bakalım hangimizde yürek Selanik. — Haydi bre zaten Selanik'te aldım dersimi!” ifadesiyle kendisine kılıç çekilen bir şahsı yansıtan karikatür.¹⁶

9.2. İmzasız, Numara 1, s. 4: “*Amasya'nın ne güzel çiçek bamyası.*” ifadesiyle elinde çiçek bamyası bulunan sarıklı, cüppeli sakallı bir şahsı yansıtan karikatür.¹⁷

9.3. İmzasız, Numara 1, s. 4: “*1 Gel arkadaş şu çorap makinesini seyredelim. 2 Hakikaten dehşetli makine imiş. 3 Aman aman ey sakalım! 4 Ooooh babam ne de mevsimlik çorap!*” ifadesiyle verilen ve dört kareden

¹⁵ Karikatürün sağ alt köşesinde Latin esaslı Türk harfleriyle “D.M.” imzası, sol alt köşesinde Arap harfli “Terakki” imzası yer almaktadır.

¹⁶ Karikatürde kendisine kılıç çekilen şahıs 1872 yılında Gümüşhane'de doğan, İttihat ve Terakki Fırkasına tarizleriyle tanınan Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'dir. Bilindiği Lütfi Fikri Bey 19 Temmuz 1910 tarihinde Selanik'e bir konferans vermek için gitmiş ancak İttihatçıların düdüklü protestosu neticesi konuşma yapamamıştır (Gazel 298-299). Karikatürdeki Selanik vurgusu bu nedenle olmalıdır. Karikatürize edilen hadise ise Lütfi Fikri Bey'in Maliye Nezareti özel kalem müdürü Nesim Russo tarafından düelloya davet edilmesidir. Söz konuş düello daveti hakkında bilgi için bkz. Hayrettin Pınar, Aynur Asgarova Pınar. “Osmanlı'da Düello: Sınırı İhlâl Etmeye Kalkışanlar.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 35, no. 2, 2020, ss. 721.

¹⁷ Karikatürdeki şahıs Amasya Mebusu Arif Fazıl Efendi'dir. Bu milletvekili İttihat ve Terakki Fırkasının Hizb-i Cedit grubu içerisinde yer almıştır (Yiğit 121). *Çekirge* mizah gazetesinin İttihat ve Terakki Fırkasını destekleyen tutumu dikkate alındığında ilgilinin karikatürize edilmesinde parti içi muhalif yapı içerisinde rol almış olması etkili olmuş- tur denilebilir.

oluşan karikatürde iki kişinin bir örgü makinesini şaşkınlıkla izlemesi yansıtılır.

9.4. Terakki-D.M., Sıçrayış 2., s. 1.: Alt alta iki kareden oluşan ve “1. Aman şu balığa bayılacağım, ağzımın suyu akıyor! 2. Acaba şunları kuyruk tarafından birer parçayla aldatabilir miyim?” ifadesiyle üst kısmında İstanbul’dan Bağdat’a uzandığı görülen bir demiryolu projesi üzerinde servis edilen balığı yemek için iştahla eğilmiş dört Batılı ile söz konusu mekâna gülümseyerek girmek üzere olan bir Türk yetkiliyi; alt kısmında ise Türk yetkilinin iştahı kabaran Batılıları en az paya razı etme çabasını yansıtan karikatürde 1911 yılında Bağdat Demiryolu projesinin tekrar gündeme gelmesi konu edilmiştir.¹⁸

9.5. İmzasız, Sıçrayış 2, s. 4: “— Mademki iş tokata bindi, idman bize vacip oldu şimdi!” ifadesiyle İttihat ve Terakki Fırkası muhalifi oldukları anlaşılan beş kişinin idman yapmasını yansıtan karikatürde İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi zamanında siyasi mücadelelerin Mebusan Meclisinde kavgaya dönüşmesine gönderme yapılmıştır.¹⁹

9.6. Terakki Atelyesi, Sıçrayış 3, s. 1: “Ağlama arkadaş, başa gelen çekilir.” ifadesiyle bir odadaki koltukta perişan bir şekilde oturan, gözlüklü ve sakallı bir şahsın çevresindekiler tarafından teselli edilmeye çalışılmasını yansıtan karikatür.²⁰

9.7. İmzasız, Sıçrayış 3, s. 4: “Hâlbuki biz şimdi temerrüt edersek elektrik çıktığı zaman da bizi münasip bir hizmette kullanırlar.” ifadesiyle sürücü mevkiinde bulunan bir at tarafından idare edilen; çekicisi bulunmayan, içi insanlarla dolu, seyir hâlindeki bir tramvayı yansıtan karikatür.²¹

¹⁸ 1903 yılında inşaat imtiyazı Almanlara verilen, 1904 yılından sonra maddi güçlükler ve Batılı devletlerin engelleme çabası neticesi yarım kalan ve 1911 yılında tekrar gündeme gelen Bağdat Demiryolu Projesi hakkında bilgi için bkz. Mehmet Beşirli. “Bağdat Demiryolu’nun Akdeniz Uzatması: Toprakkale-İskenderun Demiryolu.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 23, 2004, ss. 217-219.

¹⁹ İbrahim Hakkı Paşa kabinesi zamanında İttihat ve Terakki Fırkası içerisinde temayüz eden hizipleşmeler ve neticesinde ortaya çıkan tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya *Türkiye’de Siyasal Partiler C.III*. İletişim Yayınları, 2009, ss.197-111, Yücel Yiğit. İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no. 14, 2014, ss. 108-122.

²⁰ Koltukta oturan şahıs İttihat ve Terakki muhalifliğiyle tanınan Lütfü Fikri Bey’dir. Karikatürde 1911 sonbaharında yargılanması gündeme gelecek olan Lütfü Fikri Bey’in İttihatçıların tarizlerinden bizar düşmesine gönderme yapılıyor olmalı.

²¹ Tramvayların elektrikli olmasıyla ilgili çalışmalar II. Abdülhamit Dönemi’nde başlamış ve 1910 yılında gerekli izinlerin verilmesine rağmen söz konusu proje hayata geçirilememiştir (Kuzucu 232-233). Karikatürde tramvayların elektrikli olması hâlinde şirkete ait atların akıbetinin ne olacağı sorgulanmaktadır. Ayrıca söz konusu karikatür alt yazısı dahi değiştirilmeden *Papağan*’ın 25 Mayıs 1927 tarihli 221. sayısında aynen yayımlanmıştır.

9.8. İmzasız, Sıçrayış 4, s. 1: “Amele — Paşa hazretleri hakkımız ketm olunuyor. Merhametinize iltica ettik. Paşa — Vah vah çok acıdım. Sadrazam olaydım. Size hizmet ederdim. Papağan — Guguk guk!...” ifadesiyle hakları gasp edildiği gerekçesiyle bir grup işçinin görevde olmadığı anlaşılan paşandan yardım istemesini yansıtan karikatür.²²

9.9. Terakki Atelyesi, Sıçrayış 4, s. 4: “Osmanlı Piyangosunun son yedinci keşidesi münasebetiyle. Çekirge — Arkadaş bu adamın salyası neden akıyor. Sığırık — Üç yüz bin kuruş piyangodan sana da çıksa ağzın sulanırdı. — Aman nerede satılıyorsa bir bilet de biz alalım. — Haydi öyleyse, Valide Hanında Devidos Venature Bankasına.” ifadesiyle etrafındaki üç kişiye çekiliş bileti satmaya çalışan şahsı yansıtan karikatür.

9.10. Terakki Atelyesi, Sıçrayış 5, s.1: “Tezgâhtar — Kefe ağır bastı. Müşteri — Zararı yok, birkaç dirhem daha koyuver.” ifadesiyle elindeki terazinin bir kefesinde insanlar, diğerinde para olan tezgâhtar ile gözlüklü bıyıklı bir zattan ibaret karikatür.²³

9.11. İmzasız: Sıçrayış 5, s. 4, “Çekirge — Arkadaş, bu gemi neden yürümüyor. Sığırık — Diplomadan yelken o kadar yürütür. — Aman aman akıntıya kapıldık. — Korkma canım, kaptanımız diplomalıdır.” ifadesiyle üzerinde Sığırık ile Çekirge'nin bulunduğu, yelkeni diplomalardan oluşan, seyir hâlinde bir Şirket-i Hayriye vapurunu yansıtan karikatür.

9.12. Terakki, Sıçrayış 6, s. 1: “Mülakattan sonra: Eyvah bu bazidecede ben yine yandım.” ifadesiyle seyir hâlinde bir yolcu treninin bulunduğu demiryolu yanında, üniformalı bir İngiliz ile fesinde hilal işlemesi bulunan bir Osmanlı bürokratinin el sıkışmasını yansıtan karikatür.²⁴

9.13. Terakki, 31 Mart 1327 Perşembe, Sıçrayış 6, s. 4.: “Muharrirlerden temettü vergisi alıyorlar: Çekirge — Arkadaş kediden süt sağılır mı?

²² Cibali Tütün Fabrikası işçileri, Mart 1911'de greve gitmişlerdir. İşçiler grev hakkında basını da bilgilendirerek kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır (Oktar ve Alan 35). Burada da muhtemelen söz konusu grev hadisesi ele alınmıştır. Ayrıca işçilerin yardım istediği paşanın *Çekirge*'nin 9. sayısının kapak karikatüründe Boşo Efendi'den istifade etmeye çalışan kişi olarak çizildiği de düşünülürse ilgilinin hükûmete muhalif bir şahıs olduğu ya da muhaliflerin tarizlerinden medet umarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığı düşünülebilir.

²³ Gözlüklü şahıs Maliye Nazırı Cavid Bey, sakallı ise Adliye Nazırı Necmeddin Molla'dır. Necmeddin Molla'nın Adliye Nezaretinin personel eksikliği, yetersiz maaşlar gibi devlete mali yük getirecek ihtiyaçlarını karşılamak için kaynak arayışı karikatürü anlamlandırmak için önemlidir. Söz konusu kaynak arayışı hakkında bilgi için bkz. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 57, 2008, ss. 237-242. Bu bağlamda karikatürde Maliye Nazırı Cavid Bey'le Necmeddin Molla arasında Adliye Nezaretinde istihdam edilmek istenen personel sayısı pazarlığı ele alınmış olmalıdır.

²⁴ Uzun bir aradan sonra yapımına devam edilmesine çalışılan Bağdat Demiryolu projesi için Batılıların desteğini alma çabası yansıtılmaktadır.

Sığırcık — Ayol meşhur darbı meseldir. Murad edersen tekedan bile süt çıkar.” ifadesiyle göznlüklü, bıyıklı bir şahsın kediden süt sağmaya çalışmasını yansıtan karikatür.²⁵

9.14. Terakki, 3 Nisan 1327 Pazartesi, Sıçrayış 7, s. 1.: “Çekirge: Şu karşı ovada bir kuzu meler / Karadağ’daki (!) kurdun bağırmı deler / Olimp (!) tepesinde görüdü bir er! / Şu Sırp (!) Balkanlarda (!) neler var neler. Sığırcık: Beklerken kuzuyu bu şanlı asker / Hepsinin yüreği! Hop hop eder?” ifadesiyle etraflarında tilki, çakal, ayı gibi hayvanlar olan, önlerindeki kuzuyu korumaya çalışan bir grup Osmanlı askerini yansıtan karikatür.²⁶

9.15. Terakki, Sıçrayış 7, s. 4.: “— A kız Pembe bu yangınlar niçin pek çok oluyor. — Varsın olsun bu gidişle çiriği şeref buluyor. Çekirge — Çenen pırtı, kör olasin kahpe.” ifadesiyle yangın nedeniyle harap olan binaların bulunduğu sokakta sohbet eden iki afetzede kadını yansıtan karikatür.²⁷

9.16. Terakki Atelyesi, Sıçrayış 8, s.1.: “Çekirge: Bu babahindiler ne iyi mal imiş. Sığırcık: İyi ama o kaz akıllı çoban. Böyle tuz(!)lu suya malı sür(!)erse cavlağı çekiverir.” ifadesiyle önünde bulunan bir hindi sürüsünü denize doğru süren bir zatı tasvir eden karikatür.²⁸

9.17. Terakki, Sıçrayış 8, s.4.: “Donanma ianesi münasebetiyle: Milletin seylâbeyi hamiyeti böyle rîzân oldukça inşallah on sekiz ay sonra değıl bu ikisini, belki bunun gibi daha birçok dretnotu bu şamandıraya bağlanmış görürüz yaşasın hamiyeti Osmaniye!” ifadesiyle iki savaş gemisini yansıtan karikatür.²⁹

²⁵ Karikatürdeki şahıs Maliye Nazırı Cavid Bey’dir. Burada aldığı mali önlemler tenkit edilmektedir.

²⁶ Osmanlı masum bir koyun/kuzu gibi Avrupa Devletleri, Rusya canavar, Balkan ulusları/devletleri de kuzunun parçalarından kendilerine düşecek hisseyi kapmak için fırsat kollayan kurt olarak tasvir edilmiştir.

²⁷ 1908’deki Çırçır yangının afetzedelerinin mağduriyetleri devam etmektedir, muhtemelen karikatürde bu durum ele alınmıştır. Büyük Çırçır yangını hakkında geniş bilgi için bkz. Ebru Aykut, “Devr-i Hürriyette İstibdat Hayaleti: 1908 Çırçır Yangınının Ardından İstanbul’da Kundakçılık, Söylentiler ve Asayiş”, *Toplum ve Bilim*, no. 136, 2016, ss. 5-39.

²⁸ Bu karikatürde 1911 yılı başlarında Katolik Arnavutların isyan girişiminde bulunmaları konu edilmiş olmalıdır. Söz konusu hadise hakkında bilgi için bkz. Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları.” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, no. 33, 2012, ss. 310.317.

²⁹ II. Meşrutiyet Dönemi’nin hemen başlarında Donanma Cemiyeti kurularak donanmayı güçlendirmek için geniş çaplı yardım kampanyası başlatılmıştır. Söz konusu karikatürde bu hadise yansıtılmaktadır. Donanma Cemiyeti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Necdet, Aysal, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı

9.18. Terakki, Sıçrayış 9, s.1.: “Sıcaklar geldikçe hararet de artıyor şuradan bir su içeyim bari. Çekirge: Nafile yorulma, boş o boş o!!” İfadesiyle içine fesli, bıyıklı bir şahsın başı dışarda kalacak şekilde yerleştirildiği testiden su almaya çalışan, yaşlı bir şahsı yansıtan karikatür.³⁰

9.19. Terakki Atelyesi, Sıçrayış 9, s.4.: “Reji fabrikasında sigara imalathanesi: Çekirge — Aman arkadaş, bunlar sigaralara sade toz dolduruyorlar. Sığırcık — İşte ağzına da bir iki tel saçak ilave ediyorlar ya.” ifadesiyle bir masa etrafında yedi kişinin sigara imal etmesini konu edinen karikatür.

9.20. Terakki, Sıçrayış 10, s.3.: “Çekirge'nin meserret günleri” “Pa-dişahım çok yaşa” ifadeleriyle beş beyitlik şiire ve karikatür içerisinde II. Meşrutiyetin mottosu olan “Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet” kelimelerine yer verilmiştir.

10. Resim

Gazetede Sultan Reşad ve oğullarının ayrı ayrı portrelerinin bir kompozisyon içerisinde sunulmasıyla oluşturulan bir adet resme yer verilmiştir.

10.1. Sıçrayış 10, s.2.: “Cülus- hümayun-ı mes'adet-i makrûn-ı Hazret-i Padişahî rûz-ı firûzu vesile-i celilesiyle” ifadesiyle Sultan Mehmet Reşat ve sırayla oğulları Ziyaeddin, Ömer Hilmi, Necmeddin efendilerin resimlerine, Mehmed Reşad'ın resmi altında “Sevgili padişahımız Sultan Mehmet Hanı Hamis Hazretleri ve mahâdimi kirâm-ı necâbet penahileri” ifadesine yer verilmiştir. Şehzadelerin resimleri altındaysa sırayla “Devletlü Necabetlü Ziyaeddin Efendi Hazretleri, Devletlü Necabetlü Ömer Hilmi Efendi Hazretleri, Devletlü Necabetlü Necmeddin Efendi Hazretleri” yer almaktadır. Resim altında ise “Padişahım şevketinle milletinle çok yaşa, Vefki Allah emânîküm cemîâ daima”³¹ duasına ve “Duasını bargâh icabeti iktinah cenabı perverdigâra ref” ve îsâl ile mübarek ve mualla hân

Donanma Cemiyeti.” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 6, no. 9, 2020, ss.103-120.

³⁰ Söz konusu karikatürde testiden su almaya çalışan şahsın sadrazam olmak isteyen bir paşa olduğu, gazetenin 4. sayısının kapak karikatürünün değerlendirildiği dipnotta belirtilmiştir. Testi içindeki şahsın ise karikatür altında yer alan “boş o boş o” vurgusundan ve Gıdık mizah gazetesinin 35. sayısında Mavi Vals imzasıyla neşredilen “Şu, Bu” başlıklı yazının muhtevasında yerli yersiz muhalefetinden dolayı adına telmihen Yorgo Boşo Efendi’yi “Boş” olarak nitelemesinden (Mavi Vals 274) hareketle devrin Rum mebuslarından Yorgo Boşo Efendi olduğu kanaati oluşmuştur. Karikatürde ise büyük olasılıkla sadrazam olmak isteyen paşanın amacına ulaşmak için Boşo Efendi gibi muhaliflerin hükûmete yönelik tarizlerinden istifade etme çabası ele alınmıştır.

³¹ Padişahım şevketinle milletinle çok yaşa. Allah seni her zaman korusun.

pâyı hazreti hilafetpenah azamiye hakîrâne, fakîrâne arzı tebrîkâta ictisâr eyle.” ifadesine yer verilmiştir.

11. Reklam

Genel olarak reklamlar yayımlanma zamanında basın yayın kuruluşları için maddi kaynağın ötesinde bir anlam ifade etmez. Ancak yayın üzerinden belli bir süre geçtikten sonra toplumsal değişim ve dönüşümü yansıtan vesika haline gelirler. Bu nedenle dizin kısmında, gazetede yer alan 9 reklam doğrudan Latin esaslı Türk alfabesine aktarılıp verilmiştir.

11.1. Burhaneddin Bey Kumpanyası, Sıçrayış 6, s. 4.: “Şehzadebaşı’nda Burhaneddin Bey Kumpanyası bugün hanımlara, gece erkeklere – Don İzak – 5 perde.”.

11.2. Matbaa-i Reşadiye, Sıçrayış 9, s.4.: “Matbaa-i Reşadiye. Yeni küşâd olunan bu matbaa bütün matbaalardan ehven fiyatla iş görür. Cümlesinden nefis eser tab’ eder işte bir numunesi mecmuamızdır. Her şey yenedir eser tab’ ettirmek isteyenler bu matbaaya müracaat ederler ise çok memnun etmek ve doğru bir meslek takip eylemek başlıca hasâ’ilindedir.”.

11.3. Osmanlı Piyangosu, Sıçrayış 3, s. 1; Sıçrayış 5, s. 1; Sıçrayış 7, s. 4; Sıçrayış 8, s.1.; Sıçrayış 9, s.1.: “Zengin olmak isteyen vatan hadimleri, Valide Hanı’ndaki Devidos Venature Bankasından Osmanlı Piyangosu biletlerinden alınız.”

11.4. Sosyalizm, İhtilal Fırkaları, Perşembe 24 Mart 1327, Sıçrayış 4, s. 4: “Sosyalizm, İhtilal Fırkaları, her ikisi İstanbul’un en maruf avukatlarından olup hamiyeti, ihata-yı fikriyesi, nüfuzu nazarı ile müşarün bi’l-benan olan Haydar Rıfat Bey’in eseridir. Beşer kuruluş fiyatıyla her kitapçıda bulunur.”

11.5. Sultanzade Sabahattin Bey’in İzahına Cevap, Pazartesi 11 Nisan 1327, Sıçrayış 9, s.4.: “Sultanzade Sabahattin Bey’in İzahına Cevap. İhtilafât-ı hâzıranın istinat ettiği esbabı en çıplak hakikatlerle gösterip ademi merkezîyetle hayatı hâzırımızı, istifamızı tetkik eden bu risaleyi, izahı okuyanlara tavsiye eyler, okumayanların ikisini de okumamalarını temenni ederiz. Muharriri: M. Fazıl Reşit. Bu hafta zarfında intişar edecektir.”

11.6. Teceddüdi Osmani. Perşembe 7 Nisan 1327, Sıçrayış 8, s. 4; Pazartesi 11 Nisan 1327, Sıçrayış 9, s.4.: “Galata’da rıhtım arkasında bahçeli (Teceddüdi Osmani) birahanesinde her akşam mükemmel saz. Meşrubat birinci nev.”

11.7. Terzi Elhaç İbrahim Efendizade Osman Zeki. Pazartesi 4 Nisan 1327, Sıçrayış 7, s. 4: “Terzi Elhaç İbrahim Efendizade Osman Zeki.

Paris terzi mektebinden diplomalı ve Paris Umumi Terzi Ustaları Akademisi azasından. Son moda muvafık gayet şık ve kusursuz elbiselerin şehrimizde yegâne imalathanesidir.”

11.8. Terzi Elhaç İbrahim Efendizade Osman Zeki. Perşembe 7 Nisan 1327, Sıçrayış 8, s. 4: “Babıali Caddesi’nde Kanaat Kütüphanesi’ si üzerinde. Terzi Elhaç İbrahim Efendizade Osman Zeki. Son moda muvafık gayet şık ve kusursuz elbiselerin şehrimizde yegâne imalathanesidir.”

11.9. Terzi Hacı İbrahim Efendizade Osman Zeki Terzihanesine, Pazartesi 28 Mart 1327, Sıçrayış 5, s. 4: “Son moda, gayet zarif elbise yaptırmak isterseniz Meseret apartmanı karşısında Terzi Hacı İbrahim Efendizade Osman Zeki Terzihanesine gidiniz.”

12. İlan

Gazetede yer alan 3 “ilan” metni doğrudan Latin esaslı Türk alfabesine aktarılmıştır.

12.1. Cadaloz, Perşembe 17 Mart 1327, Sıçrayış 2, s. 4: “Bu hafta zarfında (Cadaloz) namında gayet ve müthiş! Bir mizah gazetesi neşrolunacakmış bakalım çıksın da görürüz veya görüşürüz!”

12.2. Altın Saat Hediye, Perşembe 17 Mart 1327, Sıçrayış 2, s. 4: “Dünyanın en meşhur saat fabrikası olan Singer İmalathanesi Memaliki Osmaniyeye halkına da büyük bir hizmette bulunmak emeliyle mülkümüzde tevsi-yi muameleye teşebbüs ediyor. Kendi muamelatını reklam için duvarlara, yakalara yapıştırarak ve elden birçok evrak-ı ilaniye tevzi ettirecektir fakat bu ilanlarda son derece calib-i dikkat bir yenilik şimdiye kadar hiç görülmemiş bir teceddüt arıyor. Binaenaleyh fabrikanın Dersaadet vekili gerek duvar gerek el ilanlarını tertip için bir müsabaka açıyor. Arzu eden mezkûr ilanlardan müsveddeyi İstanbul, Bahçekapısı’nda Hamidiyesi Türbesi karşısında Grammatopoulo Biraderler namına göndermelidir. Müsabakada birinciliği ihraz eden zata Singer fabrikasının bir adet altın saat hediye edilecektir. Gönderilecek evrak mayıs nihayete kabul olunur.”

12.3. Arzı Şükran, Perşembe 31 Mart 1327, Sıçrayış 6, s. 2.: “Hakkımızda bezli teveccüh ve iltifat buyuran Balkan ve Konya’da Münteşir, Meşriki İrfan refiklerimize en samimi arzı teşekkür ederiz.”

Sonuç

Çekirge mizah gazetesi, Hüseyin Nazmi’nin yönetiminde 10 sayı olarak Rumi takvime göre 14 Mart 1327 – 14 Nisan 1327 tarihleri arasında pazartesi ve perşembe günleri yayımlanmıştır. Gazetede reklam ilan dışında kalan 70 yazıdan 54’ü imzasız yayımlanmış ve diğer metin ve karikatürlerin tamamında müstear isimler kullanılmıştır. Çekirge, dönemin hükûmetleri üzerinde politik bir güç olarak temayüz eden İttihat ve Terakki

Cemiyetine yakın durmuştur. Bu nedenle yazılarda müstear isimlerin kullanılması devrin siyasi baskısıyla izah edilemez. Muhtemelen yazı kadrosunu olduğundan zengin göstermek amacıyla böyle bir uygulamaya gidilmiştir.

Çekirge'de ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki Fırkası etrafında şekillenen siyasi mücadelelere yer verilmiştir. Özellikle muhalif kimlikleriyle tanınan Lütfü Fikri Bey, Boşo Efendi, İsmail Kemal Bey, Rıza Tevfik Bey gibi şahıslar çeşitli vesilelerle eleştirilmiştir. Nadiren de olsa İttihatçıların da eleştirildiği görülmektedir. Özellikle dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey uyguladığı politikalar nedeniyle karikatürize edilmekten kurtulamamıştır. Bununla birlikte *Çekirge* mizah gazetesi kısacık ömrüne rağmen vergi, ulaşım, yoksulluk, moda, Balkan sorunu, dış politika ile ilgili gelişmeleri yansıtarak dikkate değer bir tarihî vesika niteliği kazanmıştır. Ayrıca gazete, genel olarak siyasi mücadeleler etrafında şekillenen şiir, kısa hikâye, latife, muhavere, fıkra gibi metinleri ihtiva etmek suretiyle bir dönemin mizah edebiyatı anlayışını yansıtmaya bakımından da önemlidir.

KAYNAKLAR

- Aykut, Ebru, “Devr-i Hürriyette İstibdat Hayaleti: 1908 Çırçır Yangınının Ardından İstanbul’da Kundakçılık, Söylentiler ve Asayiş.” *Toplum ve Bilim*, no. 136, 2016, ss. 5-39.
- Aysal, Necdet. “II. Meşrutiyet Dönemi’nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti.” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 6, no. 9, 2016, ss. 103-120.
- Beşirli, Mehmet. “Bağdat Demiryolu’nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 23, 2004, ss. 215-236.
- Birecikli, İhsan Burak. “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Tokatlanması Hadisesi.” *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 18, no. 36, 2020, ss. 139-163.
- Cadalog*, no. 10, 23 Nisan 1327.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman. *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*. Garanti Matbaası, 1970.
- Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2 – Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. Adam Yayınları, 1988.
- Ener Su, Aydan. *1900-1928 Yılları Arası Mizah Gazete ve Dergilerinin İncelenmesi*. 2017. Ankara Ü, Doktora tezi.
- Gazel, Ahmet Ali. “Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in “Selanik’te Bir Konferans” Adlı Risalesi.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 14, no. 34, 2007, ss. 295-320.
- Gıdık*, no. 40, 7 Nisan 1327.

- İnuğur, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*. Der Yayınları, 2005.
- Kuzucu, Kemalettin. "Türk Mizah Basınında Toplu Ulaşım (1869-1939)", *Dünden Bugüne Toplu Ulaşım Kültürü*, Editörler Arif Bilgin-Ergin Çağman-Şaban Bıyıklı, İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012, ss. 228-270.
- Mavi Vals. "Şu, Bu", *Gıdık*, no. 35, 1327, ss. 274.
- Oktar, Tiğınçe, ve Mehmet Mübarek Alan. "Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925)." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, c. 9, no. 20, 2018, ss. 28-38.
- Papağan, no. 221, 25 Mayıs 1927.
- Pınar, Hayrettin, ve Aynur Asgarova Pınar. "Osmanlı'da Düello: Sınırı İhlâl Etmeye Kalkışanlar." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 35, no. 2, 2020, ss. 701-726.
- Şen, Cafer. "Fecr-i Âtî Encümen-i Edebîsi." *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, no. 1, 2008, ss. 79-93.
- Tanin, no. 664, 24 Haziran 1326.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler C. III*. İletişim Yayınları, 2009.
- Tural, Erkan. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 57, 2008, ss. 223-252.
- Türesay, Özgür. "Ebüzziya Tefik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)." *Müteferrika*, no. 18, 2000, ss. 87-140.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C. I (1888-1918)*. Yenilik Basımevi, 1970.
- Yıldız, Osman, *Tanin Diyor ki*. Tün Yayınları. 2020.
- Yiğit, Yücel. "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no. 14, 2014, ss. 103-125.
- Zeyrek, Suat. "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, no. 33, 2012, ss. 299-336.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EKLER

1. Seçilmiş Mensur Metinler

1.1. Başlıksız (Nevâdir Sütununda)

İşbu devre-i mübareke-i içtimaiye esnasında mebusan-ı kiramın fevkalade ibraz-ı rüyet ve ehliyet eylemiş! Vicdanen münafi-i vataniyeye nafi bir suret-i harikulade de çalışmış olduğunu gören taşra ve İstanbul mütehab-ı sanileri, vekilleri birer mükâfat ile taltif için heyet-i mahsusa teşkil etmişler ve ati-ül' zikri-i zevata mükâfat-ı meşruhanın itası tensip eylemişlerdir.

Ahmet Rıza Bey'e — Bir adet kibr-i çâk ve murassa su kupası.

Lütfü Fikri Bey'e — Bir adet takrir ve istizah kamusuyla, iki adet uçları lastikli ok ve (sabreden derviş muradına ermiş) levhası.

Derviş Bey'e — İdman için halterle, bir şişe Ethem Pertev Şurubu ve bir adet sırmalı kvas elbisesi.

İsmail Kemal Bey'e — *Sabr-ı Kanaat* nüshası.

Tokat Mebusuna — Gümüşlü ayine ve tarak.

Rıza Tefvik Bey'e — *Mecmua-i Letaif* ve kalem koleksiyonu.

Hasan Fehmi Efendi'ye — Bir adet *Mecelle*.

Seyid Efendi'ye — Cavid Beyin *Muhtasır İktisat* kitabı.

Kozmidi Efendi'ye — Bir adet kulplu fener ve bir deste kâğıt.

Boşo Efendi'ye — Yunanistan haritası.

Babanzade'ye — ... (Münasip bir hediye bulunamamıştır.).

Dağavaryan Efendi'ye — Madenden masnu bir kutu içerisinde bir orman koleksiyonu.

Dalgın Nazır-ı Sabıka — Muhtıra defteri ma' köstek Singer saati.

Edirneli Talat Bey'e — Dört adet kıvırcık koçuyla, altı tane sığır dili.

Cavid Bey'e- Katran Hakkı Ekrem'le beraber (Akçenin gittiğine bakma, işinin bittiğine bak.) levha-i nefisesi.

Ebuzziya Tefvik Bey'e — Bir tane *Siyonizm Mecmuası*.

Gümülcineli İsmail ve Kütahyalı Ferid Bey'e — Birer boks ve (Sofrada elini, mecliste dilini sakın) levhası.

Hallaçyan Efendiye — Altı denk pamuk, (Düşmez kalkmaz bir Allah) yazıyla masnu bir levha.

Bursa Mebusu Tahir Bey'e — Ma' sığircık kuşu bir adet çekirge.

(Arkası gelecek nüshaya.)

(Geçenki nüshamızdan mabad.)

Tekfurdağı Mebusu Adil Bey'e — Bir küfe aliyyülala karpuzla bir küfe top atan kavunu.

Boyacıyan Efendi'ye — Gayet cesim ve iki kollu bir küp.

Selanik Mebusu Karasu Efendi'ye — **شامیرلان** süzgeci.

Bifa Mebusu Atıf Bey'e — Gümüş gagalı kâr-ı atik çifte huruslu bir şeşhane.

Abdullah Efendi'ye — (*Beyan'ül-Hak*) koleksiyonu ile kûfi hatla (Allah yoludur Hak yoludur tuttuğumuz yol) mısaraı havi bir levha...

Hacı Osman Efendi (Trabzon) — Bir adet hamsi tavaı ile bir (Laz hevlesi) mecmuası.

Gümüşhane Mebusu Hayri Efendi'ye — Bir sandık elma ve bir küfede hacı hemze armudu.

Lütfü Paşa Gümüşhane — Sekiz çift tiftik çorap ile Ergani madeni mamulatından bir enfiye kutusu.

Ankara Mebusu Talat Bey'e — İki adet salon halısı, bir de zerde macunundan mamul sinir ilacı.

Kastamonu Mebusu Mahir Efendi'ye — Bir adet *Tefsir-i Tibyan* ile bir de (*Usul-i Terbiye-i Sıbyan*) mecmuası.

Samsun Mebusu Mehmet Ali Bey'e — Bir kalıp Girit sabunu.

Dâhiliye Nazırı, Manisa Mebusu Halil Bey'e — Bir çift kuvvetli Arap beygiriyle on kıyye balık yağı.

Niğde Mebusu Hayri Bey'e — Bir tabak imambayıldı.

Adliye Nazırı Necmeddin Bey'e — Antika bir adet mişma fener (!)

Şefik'el- Müeyyet Bey'e — (Abdülhamit'in devr-i saltanatı) koleksiyonu.

Hüseyin Cahid Bey'e — Altın bir kalem.

İmzasız: Numara 1, s. 2; Sıçrayış 2, s. 2.

1.2.Başlıksız (Nevâdir Sergisi Sütununda)

Fecr-i Âtî cemiyet-i edebiyesinin *Hande* gazetesi aleyhinde ikame-i dava ederek bir seneden fazla uğraştıktan sonra akıbetü'l-emr mağlup olmalarıyla cemiyet-i mezkûre riyasetinden bütün azaya ta'mîmen tebliğ olunan beyannamenin bir sureti elimize geçmiş ve bir veçhe âtî derç ve beyanına ibtidar kılınmıştır:

İzzetli, saadetli biraderi ekremim hazretleri vakt-i şerifiniz saîd ve umur-ı devletinüz müzeyyid olmak ed'iyesine inhâ-yı muhibbane budur ki benim saadetli biraderim hazretleri bu tarafta *Hande* ismiyle bir ceride-i

mizahiye ve dahi intişar etmekte iken bizlerin namus ve haysiyetimizi ihlale cüret eylediği malum olup ancak çoluk çocuk bilcümle cemiyetimiz efradı hümgür hümgür ağlayarak sırası ile matbuat idaresine, emniyet-i umumiyyeye, Divan-ı Harbe müracaat etmiş isek de mehallât-ı mezkûrenin hiçbirinden yüz bulamayınca gazete-i müşarünileyh idarehanesine giderek şamata ve kavga îkâıyla ahlak namına diyerek gürültüler eyleyip kendi prensibimiz böylece ihlale tasdi olunmuş iken kuru gürültüden başka bir iş göremediğimizden ötürü canib-i mahkemeye son bir ümitle koştüğümüzü hepimiz bilirsiniz. Mahkemenin lehimizde olan kararını nasıl bir sevinçle neşr ve ilana müsâraat eylediğimize de malum-ı devletleridir. Amma ki malum olmayan bir cihet vardır ki izharı güç setri müşkil tahriri cansız takriri ciğer-dûz bir ateş-dûz **حکداز** dır ki ona nisbet-i ahker-i la'l-i fâm külhen-gede-i cahîm yehpâre-i zemheridir.

Meğerki lehimizde olan hükm-i vaki kati ve sağlam değilmiş biz bu cihetten izhar-ı cehalet ettiğimizden dolayı arası bir hayli geçtikten sonra tekrar mahkemeye celb ve davet olunarak dört beş hafta daha muhakeme ve muvacehaya devam olundu. Ulum ve fûnûna oldukça bî-behre bulunduğumuzdan müdafaât-ı vakıya cevap vermekten izhar-ı acz ediverecek mahkeme bizi haksız çıkarmasın mı işte devletli biraderim hasmımız berâet etti. Bizim bu kadar emekler boşa gittiği gibi üste de mahkeme masrafı üzerimize yüklendi. Binaenaleyh melfuf pusulada müfredatı görüldüğü üzere uhdenize isabet eden masrafı postaya tevdiyen gönderesiz Cenab-ı Hakk zat-ı hüner-perver ü maarif-kester ve her vakitte er oğlu er efendim sultanıma başka keder vermesin.

Reis-i Cem'iyet Subhullah Hamdi ³²

Çekirge

دا فغانی البتہ خورد زخمی هر ³³ که

İmzasız, Sıçrayış 6, s. 2-3.

2. Seçilmiş Manzum Metinler

2.1. Başlıksız (Nazire Sütununda)

Berlin'de nice banka ile oynadı kuvvet bol
Hatır ve gönül dinlemedi, duymadı sağ sol
Buldu parayı yoktu ne folluk ne de fol
Milyonlar alıp bütçeye sarf eyledi bol bol

³² “Fecr-i Âtî Encümeni dört başkan değiştirir. İlki Fâik Âlî, ikincisi Fazıl Ahmet, üçüncüsü Hamdullah Subhi, son başkan Celâl Sâhir'dir.” (Şen, 2008: 86).

³³ Elbette yaralananın laneti vardır.

Altın yolu banknot yoludur tuttuğumuz yol
 Cavid yaşa ey nazır-ı ihsan yaşa var ol
 Çıktıkça maaş ben de sövündüm ve köpürdüm
 Ekmekçi, kasap geldi ve bakkalı da gördüm
 Ay başına gel haydi dedim sanma züğürdüm!
 Fikrimce hemen hemen şöylece banknotları dürdüm
 Altın yolu banknot yoludur tuttuğumuz yol
 Vezne yaşa ey sevgili mahzen yaşa var ol
 Altın ne kadar şanlı, müşaşa ve müdevvir
 Endamı dil âşûbî kılar fikri münevvir
 Her lafına aleyhinde ola bence müzevvir
 Ey maden-i cazip ona kudret, ona cevher
 Altın yolu banknot yoludur tuttuğumuz yol
 Para! Yaşa ey sevgili maden yaşa var ol
 Para! Sana haşmetli krallar bile bende
 Alem sana meftun bugün Hint'de Yemen'de
 Her an gömülsem sana can dursa da tende
 Keşfeyleyebilseydim ona caziyesinde
 Altın yolu banknot yoludur tuttuğumuz yol
 Altın yaşa ey sevgili maden yaşa var ol
 Ölseydim eğer ben sana minnet mi ederdim
 Lakin yaşamak, işte benim en ulu derdim
 Sizler yok iken borçlulara baş keserdim
 Şimdiyse duağâhına ben postumu serdim
 Altın yolu banknot yoludur tuttuğumuz yol
 Altın yaşa ey sevgili maden yaşa var ol
 Mart geldi yine, bakkala tutuldum
 Ben kese bedest şöylece kasaba yoruldum
 Hürmetlice çanta ile şöyle kuruldu
 Senden yine ey para ne buldum ise buldum
 Altın yolu banknot yoludur tuttuğumuz yol
 Altın yaşa ey sevgili maden yaşa var ol

İmzasız, Sıçrayış 2, s. 2-3.

2.2. Moda Âleminde

Bir uzun fes Alamut pardösü ağzında puro
Bu sene geldi beyim sanki Mısır'dan hediye
O kadar sıhhatine var ki merak-ı monşer
Para koymaz cebine kendisi mikroplu diye

Şadan, Sıçrayış 6, s. 3.

3. Seçilmiş Karikatürler³⁴

3.1. Terakki-D.M., Numara 1, s. 1:

“Haydi bakalım hangimizde yürek Selanik. — Haydi bre zaten Selanik’te aldım dersimi!”

3.2. Terakki-D.M., Sıçrayış 2, s. 4:

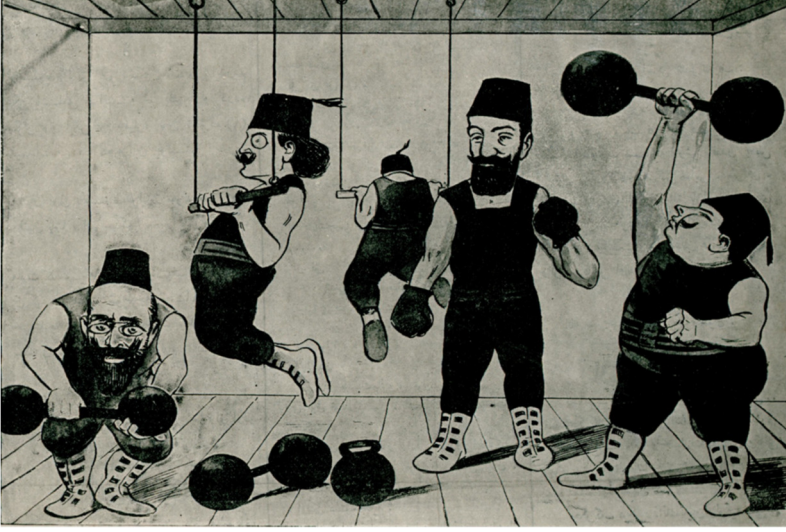

“1— Aman şu balığa bayılacağım, ağzımın suyu akıyor!

2 — Acaba şunları kuyruk tarafından birer parçayla aldatabilir miyim?”

³⁴ Bu kısımda yer alan karikatürlerin anlaşılmasını sağlayacak açıklayıcı ya da tamamlayıcı bilgiler “karikatür” dizininde verilmiştir.

3.3. İmzasız, Sıçrayış 2, s. 4:

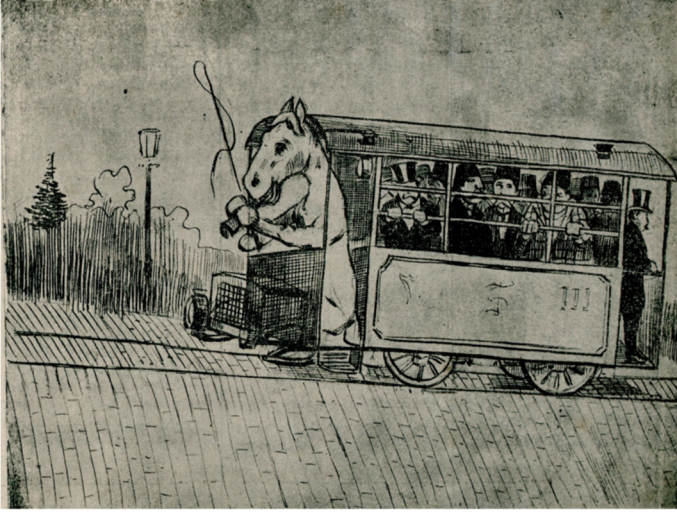
“— Mademki iş tokata bindi, idman bize vacip oldu şimdi!”.

3.4. Terakki Atelyesi, Sıçrayış 3, s. 1:

“Ağlama arkadaş, başa gelen çekilir.”

3.5. İmzasız, Sıçrayış 3, s. 4:

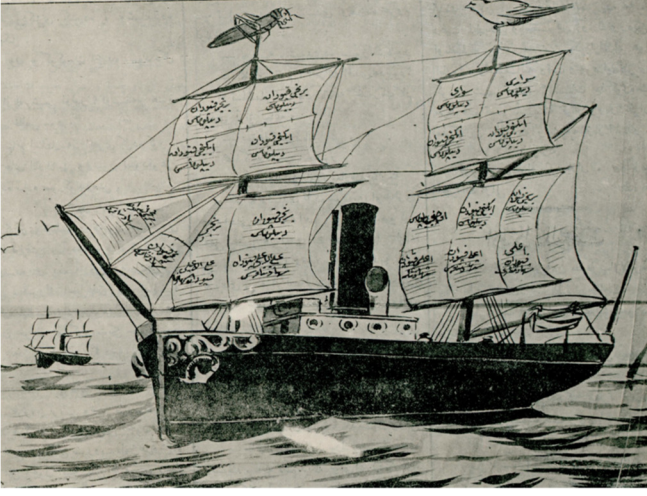
“Hâlbuki biz şimdi temerrüt edersek elektrik çıktığı zaman da bizi münasip bir hizmette kullanırlar.”

3.6. İmzasız, Sıçrayış 4, s. 1:

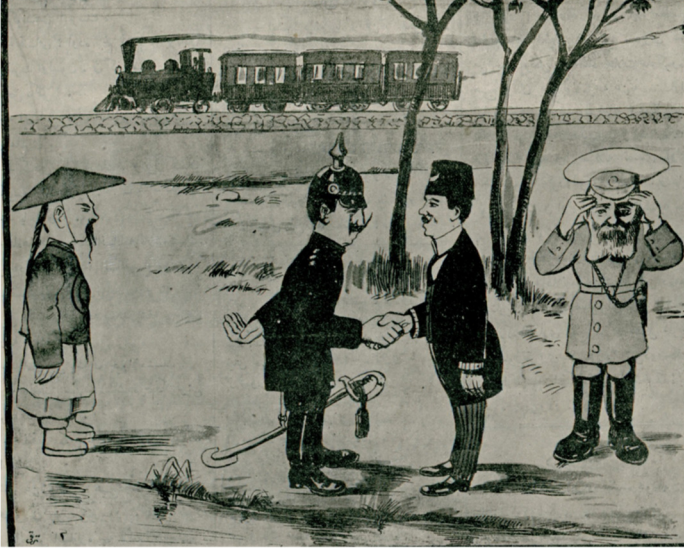
“Amele — Paşa hazretleri hakkımız ketm olunuyor. Merhametinize iltica ettik. Paşa — Vah vah çok acıdım. Sadrazam olaydım. Size hizmet ederdim. Papağan — Guguk guk!...”

3.7. İmzasız, Sıçrayış 5, s. 4:

“Çekirge — Arkadaş, bu gemi neden yürümüyor. Sığircık — Diplomadan yelken o kadar yürütür. — Aman aman akıntıya kapıldık. — Korkma canım, kaptanımız diplomalıdır.”

3.8. Terakki, Sıçrayış 6, s. 1:

“Mülakattan sonra: Eyvah bu baziçede ben yine yandım.”

3.9. Terakki, Sıçrayış 6, s. 4.:

“Muharrirlerden temettü vergisi alıyorlar: Çekirge — Arkadaş kediden süt sağılır mı? Sığırcık — Ayol meşhur darbu meseldir. Murad edersen tekeden bile süt çıkar.”.

3.10. Terakki, Sıçrayış 7, s. 1.:

“Çekirge: Şu karşı ovada bir kuzu meler / Karadağ'daki (!) kurdun
bağrını deler/Olimp (!) tepesinde görüldü bir er! / Şu Sırp (!) Balkanlarda
(!) neler var neler. Sığırcık: Beklerken kuzuyu bu şanlı asker / Hepsinin
yüreği! Hop hop eder?.”

3.11. Terakki, Sıçrayış 7, s. 4.:

“— A kız Pembe bu yangınlar niçin pek çok oluyor. — Varsın olsun bu gidişle çiriği şerefi buluyor. Çekirge — Çenen pırtı, kör olasin kahpe.”.

3.12. Terakki, Sıçrayış 9, s.1.:

“Sıcaklar geldikçe hararet de artıyor şuradan bir su içeyim bari. Çekirge — Nafile yorulma, boş o boş o!!”.

YUSUF ZİYA'DAN FALİH RIFKI'YA SİTEMKÂRÂNE BİR DOST MEKTUBU

Öz: Bir yazarın yayımlanan yazılarıyla birlikte çeşitli müsveddeleri, çalışma planları ve özel defterleri birçok bilgiyi barındırır. Bunlar arasında özellikle mektuplar gerek muhatabı gerekse içeriğiyle edebiyat tarihi ve araştırmaları için önemlidir. Mektuplaşan kişilerin biyografik bilgileri, sanat ve hayat görüşleri, politik duruşları ve daha pek çok husus bir mektupta yer alabilir. Benzer şekilde mektuplar bir sanatçının başka bir sanatçı veya eser hakkındaki eleştirini içerebilir. Hatta bu belgelerde üçüncü şahıslar hakkında bile çeşitli bilgilere ulaşılabılır. Buna benzer evraklar üzerinde ilmi araştırmalar yapılması edebiyat araştırmacıları için büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bu özellikleri taşıyan bir mektup da Yusuf Ziya tarafından Falih Rıfki'ya gönderilir. Mektupta, sürekli kalem kavgası hâlinde olsalar da Atatürkçülük ve Cumhuriyetçilik noktasında benzer fikirde olan iki ismin defalarca karşı karşıya getirilmek istendikleri anlaşılmakta; Yusuf Ziya'nın Falih Rıfki'ya sitemlerini dile getirirken çeşitli özel bilgiler paylaştığı görülmektedir. Mektupta yeri geldikçe samimi bir biçimde hayatının özel anlarını Falih Rıfki'ya açan yazar, aynı şekilde ondan da samimiyet beklemekte ve aralarını bozma amacı taşıyan çeşitli söylentilerin gerçek olmadığını temenni etmektedir. Bu temennilerle ilerleyen mektup hem sanatçılar hakkında özel görüşmeler ve çeşitli yaşam öyküsel bilgileri içermesi hem yakın dönem edebiyat ve siyaset tarihindeki bazı isimlere değinmesi hem de ikili arasındaki çeşitli olaylara açıklık getirmesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya, Falih Rıfki, Mektup, Evrak-ı Metrûke.

A Reproachfully Friendly Letter from Yusuf Ziya to Falih Rıfki

Abstract: The published writings of an author, along with various drafts, work plans, and personal notebooks, include a wealth of information. Especially letters are significant in literary history and research, both in terms of the recipients and their content. Biographical information, artistic and philosophical views, political stances, and many other aspects of artists can be found in a letter. Similarly, letters may have their criticism of another artist or work. Even various information about third parties can be found in these documents. Conducting scientific research on documents similar to this provides great convenience for literary researchers. A letter with these characteristics is also sent by Yusuf Ziya to Falih Rıfki. In the letter, despite their ongoing literary disputes, it is evident that two individuals who share similar views on Kemalism and Republicanism were brought face to face repeatedly. While Yusuf Ziya presents his complaints to Falih Rıfki, he also shares various personal information. The author, who sincerely reveals the special moments of his life to Falih Rıfki in the letter when necessary, expects sincerity from him in the same way and hopes that the various rumors that aim to break them apart are not true. The letter, which proceeds with these wishes, is important in that it contains private interviews about the artists and various biographical information, touches on some names in recent literary and political history, and clarifies various events between the couple.

Keywords: Yusuf Ziya, Falih Rıfki, Letter, Abandoned Documents.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Öğr. Gör. Dr.
Osman EROĞLU

Kastamonu Üni.
Rektörlük
Türk Dili Böl.

o.eroglu@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0024-7906

Gönderim Tarihi

Received
28.10.2023

Kabul Tarihi

Accepted
28.11.2023

Atf

Citation

Eroğlu, Osman. "Yusuf Ziya'dan Falih Rıfki'ya Sitemkârâne Bir Dost Mektubu." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 133-146.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Edebiyat araştırmalarında, bir yazarın yayımladığı eserler kadar henüz gün yüzüne çıkmamış yazı ve notları da kıymetlidir. Bir edibin kaleminden çıkan herhangi bir oto/biyografik bilgi veya sanat ve hayata dair görüşü onun kişiliğinin her açıdan gösterilmesinde önem taşır. Ancak bu bilgi ve belgelere edebiyat tarihleri ile metin incelemelerinde rastlanmayabilir. Belgelerin göz ardı edilmesinden tespit edilememesine kadar pek çok durum bu hususun ortaya çıkmasında etkindir. Ne yazık ki bu durum nitelikli ve bütünlüklü bir edebiyat tarihi ile eleştirisinin ortaya çıkmasındaki engellerden biridir. Özellikle de doğru bir yaşam öyküsü oluşturabilmek için her türlü bilgi ve belgeye başvurmak elzemdir. Bu noktada yazarların “evrâk-ı metrûke”si dikkat çekmektedir. Müsvedde hâlinde kalmış pek çok çalışma, yazı ve defter bu gözle değerlendirildiğinde ortaya ciddi boyutta bir ek kaynak çıkmaktadır. Şüphesiz bu kaynakların başında da “mektup”lar gelmektedir.

Türk edebiyatının yenileşme sürecinde gazetecilikle birlikte kabuk değiştiren eleştiri üslûbu önce nesirde karşılık bulmuştur. Yeni dönemde yazarlar makale ve fıkra gibi türler vasıtasıyla eleştirel fikirlerini okurlara sunmuşlardır. Aynı şekilde yazarlar, eserlerinin başında yer verdikleri “mukaddime”ler ve metin içine ekledikleri notlarla da okurlarına çeşitli edebî düşüncelerini aktarmayı başarmışlardır. Üstelik eser ve ön sözü üzerinden eleştirmenlik Namık Kemal (*Tahrîb-i Harabat*), Recâizade Mahmut Ekrem (*Takdir-i Elhân*) ve Muallim Naci (*Demdeme*) gibi isimlerle başlı başına bir eleştiri yöntemi hâlini almıştır. Benzer şekilde “mektup” türü de eleştiri için bir araca dönüşmüştür. Parlatır (1979) mektup türünün eleştiri vasıtası olması hakkında şunları ifade eder:

Öte yanda, gene bu dönemde denenilen ve yaygınlaşan bir edebî tür de “mektup”tur. Bu türün ilk örneklerine, eski edebiyatımızda, “Münşeât”larda rastlıyoruz. “Münşeât”ların klasik benzerlikleri yanında, söz gelişi Fuzulî’nin *Şikâyet-nâme*’si, *Nişancı Paşa Mektubu* gibi değişik adlarla bilinenleri de vardır. Ancak bütünüyle bunlar, bizim eleştiri türü içinde değerlendirmeye çalıştığımız “mektup”tan ayrı bir niteliğe sahiptir. Burada sözünü etmek istediğimiz edebî tür olarak “mektup” ise Namık Kemal’in öncülüğüyle edebî hayata girmiş, gerçekten de görüş ve düşünce alış-verişinde önemli rol oynamıştır (124).

Eleştiri ve “fikir teati”sini içine alan edebî mektup türünün edebiyat tarihimizdeki yeri önemlidir. “Sanatçı[lar]ın edebî görüş ve düşünüşünü belirtmede, onun gerçek değerini ortaya koymada” (Parlatır 124) vazgeçilmez bir araç olan mektup türü, aynı şekilde sanatçıların “hayatları, devirleri, edebiyat meseleleri ve edebî eserler üzerindeki fikirleri” (Koç 85) hakkında “çok samimî iltifat, itiraz ve itirafları bünyesinde barındır-

ması”yla (Koç 85) birçok yazar için özellikle ikili ilişkilerde temel iletişimden ziyade düşünce aktarma aracı olarak kabul görür. Ö. F. Aktün (1972) ise “edebiyat ve fikir adamlarının hususi mektupları; onların hayatlarını, mahremiyetlerini, etrafları ile olan temaslarını başka çeşit yazılarından daha samimi ve daha müşahhas bir şekilde aksettirmeleri bakımından edebiyat tarihinin en kıymetli ve orijinal vesikaları arasında yer alırlar.” (1, Tonga 321’den) diyerek türe akademik anlamda ciddi bir sorumluluk yükler. Karataş (2006) da türün önemi hakkında benzer şu ifadeleri kullanır:

Haberleşmenin ya da iletişim kurmanın ilerisinde bir yazma uğraşının süreği olarak mektubun edebiyata katkısı yadsınamayacak bir önemi haizdir[r]. Bir edebiyat adamının kişilik özelliklerini, sanat anlayışını, edebî hayatının safhalarını, eserlerinin kimi özelliklerini aydınlatacak nice malzemenin ancak mektuplarından -eğer mevcut ise bulunup çıkarılacağı malumdur. Mektup, salt yazanın kendisiyle ilgili bilgileri değil, dönemi ve çağdaşı olan edebiyatçılar hakkındaki görüşlerini de barındırması bakımından önemlidir. Edebiyat adamları hakkındaki kimi bulgular, bazı edebî eserlere ilişkin değerlendirmeler mektuplar kanalıyla bize ulaşabilir (306-307).

Ancak mektupların şahsi belgeler olması, bunların ele geçirilmesini zorlaştırır. Üstelik muhataplarının cevap verip vermediği de bilinmiyorsa mektuplaşmanın karşılıklı olduğu ve devam edip etmediği meselesi de meçhul kalır. Bu noktada Abdülhâk Hâmid’in mektuplarını önemli bir eser hâline getiren Enginün’ün, yaşadığı güçlükler üzerine “Dilerim elinde Hâmid’in mektupları olanlar onları yayımlarlar veya yayımlanması için bize gönderirler. Bu tür yayınların ancak bir birikim sonucu olduğu kesindir.” (Enginün Ön söz, Çoruk 15’ten) ifadesini hatırlamak ve bu anlayışı öteki sanatçılar için bir düstür şeklinde kabul etmek gerekir.¹ Yine de özellikle son dönemde artan dijital kütüphaneler sayesinde bu tarz belgelerin araştırmacıların eline daha kolay geçtiği de yadsınmamalıdır.

Bu minvalde değerlendirilmesi gereken mektuplardan biri de 3 Kasım 1960 tarihinde Yusuf Ziya Ortaç tarafından Falih Rıfkı Atay’a yazılmıştır. Mektup, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nın Sayısal Arşivinde yer almakta ve hem Yusuf Ziya hem de Falih Rıfkı koleksiyonları içinde görülmektedir (Ek: Ortaç, mektup 7 yk). *Akbaba* antetli kağıt üzerine eski yazıyla kaleme alınan mektup, Yusuf Ziya’nın çeşitli

¹ Türk edebiyatında mektupları üzerinde en fazla çalışılmış ismin Abdülhak Hâmid Tarhan olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmayacaktır. Süleyman Nazif’le başlayıp F. Abdullah Tansel’le devam eden Abdülhak Hâmid’in mektuplarını derleme ve inceleme çalışmaları; İsmail Parlatır, İnci Enginün, Âlim Kahraman, Murat Koç, Ali Şükrü Çoruk ve Seda Özbek gibi araştırmacılar tarafından tespit edilen yeni mektupların eklenmesiyle giderek artan bir külliyat hâlini almaktadır.

duyumlar üzerine Falih Rıfki'ya serzenişlerini içerir. Ancak mektup hem yazarın hayatından bilgiler hem de kişisel ve politik görüşler paylaşmasıyla Yusuf Ziya'nın biyografisine de katkı sağlar. Bu yönüyle de edebiyat tarihçileri ve araştırmacıların ilgi alanına girer. Yusuf Ziya'nın bahsi geçen bu mektubu paylaştığı özel bilgilerin yanı sıra siyasî ve sosyal çevreye dair içeriğiyle de dikkat çekmektedir. Yakın tarihte Türk siyasal ve kültürel hayatında yer edinmiş bazı isimlere dair yazarın kişisel görüşlerini ihtiva eden bu mektup, hassas içeriğinden dolayı dikkatle okunmalıdır. Bu yüzden ilgili bilgiler, çalışmanın ilgili yerlerinde mektuptan doğrudan alıntı yöntemiyle paylaşılacaktır.

Mektupta Geçen Bazı Biyografik Bilgiler

Yusuf Ziya, mektubuna kişisel hayatı ve sağlık durumuna dair bilgiler vererek başlar. Bu tarihte altmış altı yaşında olduğunu, şiddetli göğüs ağrıları ve ateşli bir hastalıktan mustarip olduğunu dile getiren (Ek: Mektup) yazar; Falih Rıfki'yla kırk altı yıl önce “Nuruosmaniye’de İkbâl Kırathanesinde” ve Falih Rıfki'nin *Tanin*'e İstanbul Mektupları yazmaya başladığı dönemlerde tanıştıklarını kaydederek söze girer. Yusuf Ziya, bu girizgâhın devamında “Sizi, o eşsiz yazar Atay’ı sevmediğim, beğenmediğim gün olmadı.” (Ek: Mektup) diyerek Atay’a duyduğu hayranlığını açıkça ifade eder. Falih Rıfki da *Yedigün*'deki bir yazısında Yusuf Ziya ile Nuruosmaniye'deki İkbâl Kırathanesi'nde buluştuklarını ikrar eder (Atay 9). Bu bilgilerden hareketle iki yazarın 1913-1914'ten beri birbirlerini tanıdıkları anlaşılmaktadır.

Yusuf Ziya, Mühendis Süleyman Sâmî Bey ile İzzet Bey'in kızı Hûriye Hanım'ın çocuğudur (Önal 7). Babası “Kırk altı yaşında, bir gece bir kalp kriziyle ile ölüver”ir (Ek: Mektup). Henüz on altı yaşında, babasından kalan “160 kuruş maaşla!..” (Ek: Mektup) geçinmek zorunda kalırlar. Yazar, bu zor günlerinden sonra kendilerini hayatta tutan ve ona şöhretin kapılarını açanın yalnızca kalem'i olduğunu dile getirir:

Sade bir 160 kuruş bütün acılarımızı anlatmağa yeter mi?.. İki dönem mebusluk ve birkaç yıl edebiyat öğretmenliği dışında yalnız kalemlimle yaşadım. Matbaasız, makinesiz, binasız kupkuru bir kalem!..

Yusuf Ziya denince akıllara *Akbaba* dergisi gelir ki onun kaleminden çıkan en güzel ürünlerin bu mecmuada neşredildiğini iddia etmek pek de yanlış sayılmayacaktır. “Bu dergi ile üç aileye bakıyorum: Kendi evime, kızıma, oğluma... 4 çocuğum, 6 torunum² var.” (Ek: Mektup) diyen Yusuf Ziya'nın ifadesine göre yazar, çocukları ve onların ailelerinin de geçimini sağlamaktadır. Kaynaklara bakıldığında yazarın aile üyeleri hakkında

² Yusuf Ziya'ya ait vefat ilanında torunlarının adı “Atilla, Aydın, Gülen Ortaç” ve “İşıl Gündoğdu” şeklinde geçer [“Yusuf Ziya Ortaç” (vefat ilanı), *Milliyet*, s. 2].

farklı bilgiler göze çarpmaktadır. S. Çıkla (2005) yazarın iki kez evlendiğini; ilk evliliğinin 1915-1916 yıllarında teyzesinin kızıyla, ikinci evliliğininse Orhan Seyfi Orhon'un baldızı Güzide Hanım'la olduğunu kaydeder (82-83). Devamında yazarın Asuman (1927), Ergin (1932) ve Gülden (1942) adında üç çocuğu olduğunu belirtir (84). Yusuf Ziya'nın hem *TBMM Albümü* hem de TBMM Dijital Kütüphanesi'nde bulunan "Hâl Terçümesi"nde dört çocuğu olduğu bilgisi mevcuttur (URL-1). Aynı şekilde Taha Toros Arşivi'nde yer alan bir kupürde Yusuf Ziya'nın Semih, Ersin³ Asuman ve Gülden adlarında dört çocuğunun olduğu görülür [URL-2]. Semih adlı çocuğunun Yusuf Ziya'nın ilk evliliğinden olması muhtemeldir.

Yusuf Ziya, 1946-1951 yılları arasında VIII ve IX. Dönem Ordu milletvekilliği yapar [Yıldırım vd. 589]. Mektubunda belirttiği üzere "Memduh Şevket Esendal [onu daha önce] mebus yapmak iste"r (Ek: Mektup) ancak bu niyet gerçekleşmez. Bu çalışmanın son bölümünde yer verildiği üzere Falih Rıfki'nin Celâl Sahir Erozan'ı vekil yapma girişimlerinden dolayı Yusuf Ziya'nın vekil adaylığı değerlendirmeye alınmaz ki Celâl Sahir'in 1935'te vefat ettiği düşünüldüğünde olumsuz sonuçlanan bu girişimin 1935 öncesindeki bir seçim arefesinde yaşanması muhtemeldir.

Yusuf Ziya'nın Politik Duruşu

Kaleminin temsili olarak *Akbaba*'yı gösteren yazara göre bu derginin koleksiyonunda "Bir tek geriliği destekleyen satır ve çizgi yok"tur (Ek: Mektup). Her zaman Atatürk ilke ve inkılaplarını savunan bu dergide Yusuf Ziya; "Atatürk'e suikast hazırlan[duğunda] İttihatçılara ve suikastçılara karşı dur"muş, "Serbest Fırka kurul[duğunda] Halk Partisi safında yer almış"tır (Ek: Mektup). Bu yüzden pek çok kez maddi ve manevi zarara uğramıştır. Yakınlarının "Karına ve çocuklarına acı!" (Ek: Mektup) şeklindeki telkinlerine rağmen çizgisinden şaşmayan Yusuf Ziya, 1946'da mebus olduğu ve "Halk Partisi'ne bağlı kaldığı" (Ek: Mektup) için *Akbaba*'nın kapandığını belirtir (Kayış 43-64).

Yusuf Ziya'nın bu mektubu, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra kaleme alındığından Demokrat Parti'ye dair pek çok eleştiri içermektedir. Birçok yazar gibi önceleri Demokrat Parti'yi bir alternatif olarak gördüğünü kabul eden Yusuf Ziya'nın ifadesine göre 1952'den sonra yeniden çıkmaya başlayan *Akbaba*, "O yıllarda, DP iktidarına hafif bir sempatik görülür." (Ek: Mektup). Ancak yine kendi ifadesiyle bu ilgi "asla coşkun bir taraflılık değil"dir (Ek: Mektup). Hatta "1957'den sonra, her sayı(...) bir kavga bayrağı" (Ek: Mektup) hâlini alır ve Demokrat Parti iktidarına

³ Ergin Ortaç'ın ismi, vefat ilanının olduğu bölümde yanlışlıkla Ersin şeklinde yazılmıştır.

kuvvetle muhalefet eder. Yazar yaşanan tarihî bazı olayları hatırlatarak bu dönemdeki tavrını şu şekilde örneklendirir:

İnönü'ye, Uşak'ta atılan taş için “*Bu taş, Demokrat Parti'nin mezar taşı olacaktır.*” diye yazan benim kalemdir (Ek: Mektup)!..

Benzer amaçla Demokrat Parti idarecileri ve Demokrat Partililer için sarf ettiği şu ifadeler de dikkat çekicidir:

Liro'da Adnan Menderes'le baş başa serhoş olanlar kimlerdi? Namık Ağabey'lerinin⁴ kışından ayrılmayanlar kimlerdi? Gazetelerinize İnönü'nün resmini basmayanlar, Üniversite Olayları'ndan⁵ tek satırla bahsetmeyenler kimlerdi? Onlar kahraman... Ben?... Ben alçak (Ek: Mektup)!

Politik tavrını izah etmek için aktardığı bu bilgilerde Cumhuriyetçi yaklaşımıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti ile başlayıp Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti'yle devam eden süreçler için muhalif duruşuna dikkat çeken yazar, Falih Rıfkı'ya 27 Mayıs Darbesi'nden önce Demokrat Parti aleyhine kaleme aldığı yazılarından bir seçkiyle hazırladığı *Gün Doğmadan* (1960) başlıklı yeni kitabını yollar. Bu vesileyle her zaman Atatürkçülük ve Cumhuriyet kanadında olduğunu vurgulayan Yusuf Ziya, Falih Rıfkı'yla aynı ülküde olduklarını ifade etmeye çalışır.

Yusuf Ziya ve Falih Rıfkı'nın Karşı Karşıya Gelişleri

Yusuf Ziya, Falih Rıfkı'yla hem akran hem de meslektaşır. Falih Rıfkı gibi İstanbul Darülfünûn Edebiyat Fakültesinde eğitim alan yazar (Karaca 402), çeşitli kurumlarda öğretmenlik ve memurluk yapmasının yanı sıra özellikle *Akbaba* (1922-1977) ile birlikte dergicilik faaliyetlerine ağırlık verir (Özgen 30). Bu faaliyetleri esnasında Falih Rıfkı'yla aynı hedefe farklı istikametler üzerinden yürürler. Bu yüzden çoğu zaman kader birliği yaptıkları, hatta benzer ithamlara maruz kaldıkları görülür. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kalemlerinden aldıkları güçle hem kendilerini hem de kitleleri ayık tutan ve Nuruosmaniye'deki İttihatçılık günlerinden beri hayatın çeşitli safhalarını beraber yürüyen bu iki usta ismin yer yer birbirlerini de tariz ettikleri görülür. Örneğin Yusuf Ziya'nın da aralarında yer aldığı Celâl Sahir, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, ve Vâlâ Nureddin gibi isimlerin “Ortak Şiir Kitabı” fikri, Falih Rıfkı tarafından alaycı bir dille matbuat alemine kafa tutmak ve satış endişesi yaşayan isimlerin birbirlerinin unvanlarından yararlanmak arzusu şeklinde değerlendirilir. Yusuf Ziya da kaleme aldığı bir yazıda bu duruma sert tepki gösterir (Yusuf Ziya 1). Benzer şekilde *Akbaba*'nın muhtelif sayfalarında Falih Rıfkı

⁴ IX, X ve XI. Dönem Aydın milletvekilliği ve İçişler Bakanlığı yapan Namık Gedik [1911-1960] olmalıdır.

⁵ 28-29 Nisan 1960 Olayları.

Atay'ı merkeze alan pek çok eleştiri yazısı ve karikatüre rastlanır (Eroğlu 556-558). Özellikle Ratip Tahir tarafından çizilen pek çok karikatür, Yusuf Ziya'nın manzum-mensur birçok yazısıyla desteklenir (Gündüz 67-69). Hatta Yusuf Ziya işi parodik ve eleştirel biyografi yazıcılığına kadar götürür (Kılıçkaya 201-221). Bu ve benzeri atışmalardan dolayı iki isim sürekli kalem kavgası hâlinindedir. Ancak her ikisini bir potada eriten fikir; irtica karşıtlığı, Atatürkçülük ve Cumhuriyet'tir. Birbirlerine karşı mesafeli olsalar dahi cumhuriyet karşıtlarına karşı her ikisinin de müsamahasız oluşu, Atatürk ilke ve inkılapları ile rejime bağlılıkları, onları ortak bir noktada buluşturur. Bu ortak noktada durakları çoğu zaman Cumhuriyet Halk Partisi olur (Çııkla 105-127).

Yusuf Ziya'nın belirttiğine göre Falih Rıfki ile daha önce birkaç kez karşı karşıya gelmişler ancak her defasında Falih Rıfki yaşananlara bir cevap verebilmiştir. Ortaç, her defasında kendine söylenenlere değil Falih Rıfki'ye inandığını ifade etmektedir. Bu mektupta ifade edilen çatışmaları kronolojik biçimde değerlendirmek gerekirse her iki isim önce tarihi tam bilinmeyen bir genel seçimde karşı karşıya gelirler. Yusuf Ziya'nın ifadesine göre, zor durumdayken geçimini sağlaması için M. Ş. Esendal tarafından kendisine bir fırsat sunulur ancak bu girişim Falih Rıfki yüzünden olumsuz sonuçlanır:

Rahmetli Memduh Şevket Esendal beni mebus yapmak istemişti. Kendisi Ankara'ya çağırıldı. Talepnâmeyi kendi odasında yazdırdı ve kendi eliyle dosyaya koydu. Sonra, olmayınca: “Ne yapalım Ortaç?” dedi. “Falih Rıfki benden kuvvetli çıktı!”. Siz “yalan” dediniz. “Ben Ayaş'ta bir kişinin mebusluğu için çalıştım. Celal Sahir'in. O kadar...” dediniz. Size inandım (Ek: Mektup).

İki yazarın karşı karşıya geldikleri ikinci durum, pek çok ünlü ismin müdavimi olduğu Beyoğlu'ndaki Cercle d'Orient adlı kulüp bahsiyledir. Yusuf Ziya, çeşitli zamanlarda vakit geçirmek için uğradığı bu kulüpte ortak bir tanıdıklarının kendisine Falih Rıfki tarafından bazı olumsuz sözler söylendiğini ve buna inanmak istemediği için durumu Atay'a sorduğunu yazar:

Bir gün, Serklodyan'da, müşterek bir tanıdığımız: “Falih Rıfki senin için ‘Böyle adamlar bu kulübe almır mı?’ diyor.” dedi. Yine size yazdım. Bana verdiğiniz cevapta “Serklodyan adını, şimdi bu kulübe daha çok yakıştırıyorum!” diye öfkeleniniz ve yalanladınız. Yine içim ferahladı, yine size inandım (Ek: Mektup).

Son olarak her iki yazarın yeniden karşı karşıya gelmesi de yine bir dedikodu üzerine olur. Eski Demokrat Partili Midhat Benker'in⁶ Yusuf

⁶ Maliye Bakanlığı Kavanin Şubesi Tetkik Memuru, Muğla Asliye Mahkemesi Üye Yardımcısı görevlerinde bulunup IX. Dönem İstanbul Milletvekilliği yapmıştır (Yıldırım vd. 567).

Ziya'nın yanına gelerek Falih Rıfki'nin kendisi aleyhinde Moda Kulübü'nde çeşitli söylemlerde bulunduğunu iddia etmesi yazarın bu mektubu yazmasına ve iki ismin karşı karşıya gelmesine neden olur:

Geçen akşam, Serkloryan denilen berbat yerde biraz vakit geçirmek istedim. Ahmet Borovalı (Birinci 60-62)), kalabalık bir masada bezik oynuyorlardı. Masanın bir ucuna iliştim. Bir viski getirttim. Yudum yudum bana rahatlık veriyor, bu.

Bir Midhat Benker vardır, belki tanırınız. Hani DP'nin İstanbul mebusu idi de yeni seçimlerde listeye alınmayacağını öğrenince caka ile istifa etmişti, işte o... Herkesin hayreti içinde bana:

- Falih Rıfki ile aran nasıldır, diye sormaz mı?
- Hayretle yüzüne bakınca:
- Geçen akşam Moda Kulübü'ndeydim. Senin için veryansın etti!.. Ama ne veryansın!..

Sustum. Herkes sustu... Ne yapabiliirdim?.. Bu derece terbiyesiz bir adamla konuşulmazdı elbet? Selamı kestim. Ama sabahleyin çok, pek çok üzüldüm (Ek: Mektup).

Yusuf Ziya'nın mektup dili ve Falih Rıfki'dan aldığı cevapları paylaştığı bölümlere bakıldığında aslında iki yazarın karşı karşıya gelmesinden ziyade getirilmek istendiği görülmektedir. Nitekim her iki yazar, usta birer kalem ve siyaset erbabıdır. Bu yüzden geniş kitlelerin beğenilerini kazandıkları gibi nefretlerini de üzerlerine çekerler. Yazı sahasında birbirleriyle kalem kavgaları bilinen bu iki ismin arasının bozulmasını özellikle isteyen kimseler ise onlara çeşitli dedikodu ve iftiralara yetiştirerek münakaşalarını alevlendirmek istemektedirler. Her iki yazarın ifadeleri ise bu münakaşa girişimlerinin gerçekçi olmadığı yönündedir.

Sonuç

Yusuf Ziya Ortaç'ın Falih Rıfki'ya çeşitli sitem ve taleplerini içeren ve bu çalışmaya konu olan mektubu hem sanatçı hakkında kendi kaleminde çeşitli özel bilgileri içermesi hem de onun düşünce dünyasına dair bazı hususları göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yusuf Ziya, samimi bir üslupla kaleme aldığı mektubunda pek çok kaynakta yer almayan veya kaynaklar arasında ihtilafli biçimde anılan ailesi ve yaşantısına dair bazı bilgiye yer vermektedir. Aynı şekilde sadece iki insanın bilebileceği özel görüşmeler ve yaklaşımlarla yakın döneme dair çeşitli tespit ve görüşlerde bulunmakta, hatta üçüncü kişileri de dâhil ederek bilgi alanını genişletmektedir. Çalışmaya konu olan mektup, diğer pek çok örnekte olacağı üzere, alan çalışmalarına çeşitli yeni bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- “Yusuf Ziya Ortaç” (vefat ilanı), *Milliyet*, no. 3027, 12 Eylül 1967, ss. 2.
- “Yusuf Ziya Ortaç’ın Falih Rıfka Atay’a gönderdiği mektup, 3 Kasım 1960 tarihli”, İBB Atatürk Kitaplığı, Belge No: Bel_Mtf_048588, 1 evrak (7 yk; 280X230 mm).
- Akiün, Ömer Faruk. *Namık Kemal’in Mektupları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1972.
- Atay, Falih Rıfka. “Nasıl Memur Oldum.” *Yedigün*, c. 17, no. 432, 1941, ss. 9, 14.
- Birinci, Ali. “Türk Yurdu Kalemleri: Ahmet Âti.” *Türk Yurdu*, no. 351, 2016, ss. 60-62.
- Çıkla, Selçuk. *Cumhuriyet Fikrinin Kökleşmesinde Yusuf Ziya Ortaç’ın Yapıtlarının Yeri ve Önemi*. 2005. Ondokuz Mayıs Ü, Doktora tezi.
- Çoruk, Ali Şükrü. “Abdülhak Hâmid’in Mütareke Döneminde *Peyâm* Gazetesinde Yayınlanan İki Mektubu.” *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 10, no. 8, 2015, ss. 13-22.
- Enginün, İnci. *Abdülhak Hâmid’in Mektupları I-II*. Dergâh Yayınları, 1995.
- Eroğlu, Osman. *Falih Rıfka Atay’ın Fikir ve Sanat Dünyası*. 2023. Ankara Hacı Bayram Ü, Doktora tezi.
- Gündüz, Pelin. *Cumhuriyet Dönemi Mizah Dergilerinden Akbaba’da Edebiyat ve Karikatür İlişkisi*. 2009. İstanbul Ü, Yüksek lisans tezi.
- Karaca, Alâattin. “Yusuf Ziya Ortaç.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, ss. 402-403.
- Karataş, Turan. “Abdülhak Hâmid’in Mektupları.” *Hece*, no. 114-115-116, 2006, ss. 306-308.
- Kayış, Yasin. “Arşiv Belgeleri Işığında Akbaba Dergisinin İlk Kapanışı.” *Gülden*, no. 34, 2005, ss. 43-64.
- Kılıçkaya, Derya. “Yusuf Ziya Ortaç’ın Falih Rıfka Atay ve Ahmet Haşim Üzerine Yazdığı Tezkire Tehzilleri.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 37, 2017, ss. 201-224.
- Koç, Murat. “Mektuplarda Edebiyat Dünyamız I: Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Mektupları.” *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, no. 13, 2002, ss. 85-110.
- Önal, Mehmet. *Yusuf Ziyâ Ortaç*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Özgen, Arda. *Akbaba Dergisi ve Akbaba Dergisi’nin Türk Çağdaş Grafik Zanaatındaki Yeri ve Önemi*. 2009. Ankara Ü, Yüksek lisans tezi.
- Parlatır, İsmail. “Nesteren Üzerine Hâmî-Ekrem Yazışması ve Hâmî’in Bir Mektubu.” *Türkoloji Dergisi*, c. 8, no. 1, 1979, ss. 123-166.
- Tonga, Necati. “Recaizade Mahmut Ekrem’in Kitaplaşmamış Mektupları.” *Edebî Eleştiri Dergisi*, c. 7, no. 2, 2023, ss. 318-362.

Yıldırım Sema vd. *TBMM Albümü 1920-2010*, 2. Cilt, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Yusuf Ziya [Ortaç]. “Edebiyat Bahisleri: Şa‘irlerin Kitâbı.” *Türk Dünyası*, no. 80, R. 5 Kânunuevvel 1335 / M. 5 Aralık 1919, ss. 1.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: “Yusuf Ziya Ortaç (Ordu), Hâl Tercümesi, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZ-BATALAR/TBMM/d08/HT_1494_1_8.pdf, Erişim Tarihi: 22 Eylül 2023.

URL-2: “Yusuf Ziya Ortaç’ı Kaybettik”, Taha Toros Arşivi, <https://core.ac.uk/download/pdf/45609284.pdf> Erişim Tarihi: 14 Ekim 2023.

URL-3: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ikinci-grup/> Erişim Tarihi: 14 Ekim 2023.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EK

Yusuf Ziya'nın Mektubunun Yeni Yazıya Aktarımı

03.11.1960

Falih Bey,

Altmış altı yaşındayım. Bu yaş bile bir hastalıktır. Bilsen yaşımдан da ağır bir hastalık ateşindeyim. Her gece, üçe doğru göğsümü kaplayan ölüm sancısı beni uyandırıyor. Mutlaka dişlerimin arasında bir şirinlik ezip dil altında eritiyorum. Yaşamak mı bu? Bu, yarı ölü halde size bu mektubu niçin yazıyorum? Dinlene dinlene yazayım:

Geçen akşam, Serklidoryan [Cercle d'Orient] denilen berbat yerde biraz vakit geçirmek istedim. Ahmet Borovalı, kalabalık bir masada bezik oynuyorlardı. Masanın bir ucuna iliştım. Bir viski getirttim. Yudum yudum bana rahatlık veriyor, bu.

Bir Midhat Benker vardır, belki tanırınız. Hani DP'nin İstanbul mebusu idi de yeni seçimlerde listeye alınmayacağını öğrenince caka ile istifa etmişti, işte o... Herkesin hayreti içinde bana:

- Falih Rıfki ile aran nasıldır, diye sormaz mı?
- Hayretle yüzüne bakınca:
- Geçen akşam Moda Kulübü'nde ydım. Senin için veryansın etti!.. Ama ne veryansın!..

Sustum. Herkes sustu... Ne yapabilirdim?.. Bu derece terbiyesiz bir adamla konuşulmazdı elbet? Selamı kestım. Ama sabahleyin çok, pek çok üzıldüm.

Falih Bey, bilirsiniz, sizinle tanışalı kırk altı yıl oldu. Nuruosmaniye'de İkbâl Kiraathanesinde... *Tanın*'e "İstanbul Mektupları" yazmağa başlamıştınız. Bana okurdunuz. Bir sohbet yazısında galiba "fuhş-i evzâ'a"⁷ terkibi vardı. Bu bile ne kadar hoşumuza gitmişti. Hafızamın uzak bir köşesinde yarım asırdır saklıyorum. Yine *İctihâd* mecmuasına vermek için bana verdiğiniz bir yazınızda siyahı medh ederken "Eğer bir Neron olsaydım, güzelliği siyahın asaleti içinde görmek için bütün gençlere matem tutar dururdum."⁸ diyordunuz. Buna da yirmi yaşın bütün sanat aşkıyla hayran olmuşum. Sizi, o eşsiz yazar Atay'ı sevmediğim, beğenmediğim gün olmadı ki...

⁷ *fuhş-i evzâ'a*: Vaziyetlerin haddinden fazla çirkin olması.

⁸ *İctihat* mecmuasında rastlanılmayan bu yazının yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmemektedir.

Daha önce de yazmıştım size: Rahmetli Memduh Şevket Esendal beni mebus yapmak istemişti. Kendisi Ankara'ya çağırdı. Talepnâme'yi kendi odasında yazdırdı ve kendi eliyle dosyaya koydu. Sonra, olmayınca: “Ne yapalım Ortaç?” dedi. “Falih Rıfkı benden kuvvetli çıktı!”. Siz “yalan” dediniz. “Ben Ayaş'ta bir kişinin mebusluğu için çalıştım. Celal Sahir'in. O kadar...” dediniz. Size inandım.

Bir gün, Serkldoryan'da, müşterek bir tanıdığımız: “Falih Rıfkı senin için ‘Böyle adamlar bu kulübe alınır mı?’ diyor.” dedi. Yine size yazdım. Bana verdiğiniz cevapta “Serkldoryan adını, şimdi bu kulübe daha çok yakıştırıyorum!” diye öfkeleniniz ve yalanladınız. Yine içim ferahladı, yine size inandım.

Bu sefer de Midhat Benker!... Falih Bey, yine yalan değil mi? Gönülüm bunun yalan olmasını ne kadar istiyor... (Biraz dinleneyim!).

Şimdi başka bahse geçeyim: Falih Beğciyim. Benim babam Mühendis Sami Beğdi. Kırk altı yaşında bir gece bir kalp kriziyle(?) ile ölüverdi. Ne güzel, ne sağlam yapılı bir erkekti. On altı yaşında annemle kaldım. 160 kuruş maaşla!.. Sade bir 160 kuruş bütün acılarımızı anlatmağa yeter mi?.. İki dönem mebusluk ve birkaç yıl edebiyat öğretmenliği dışında yalnız kalemimle yaşadım. Matbaasız, makinesiz, binasız kupkuru bir kalem!..

Akbaba, yakında 39 yaşına basacak. Koleksiyonlara iftiharla bakıyorum. Bir tek geriliği destekleyen satır ve çizgi yok!.. 1923 yılındaki sayılarda İkinci Grup'a⁹ karşı cephe almışız. Atatürk'e suikast hazırlanmış, İttihatçılara ve suikastçılara karşı durmuşuz. Serbest Fırka kurulmuş, Halk Partisi safında yer almışız. Ah Falih Bey, o yıllarda muhalefete çatmak ne kadar pahalıya mal olmuştu bize!.. Karabekir'in adı *Akbaba*'da Şarklı [Şarkılı] İbret Paşa idi. Sizin *Zeytinadağı*'nda kendisinden Seyfi Rauf diye bahsettiğiniz Rauf Bey, her sayımızda didik didik ediliyordu. Halide Edip Hanım'a bile -şimdi utanarak hatırlıyorum- haksızca saldırmıştı.

Bütün bu hizmetlerden sonra 946'da mebus olunca *Akbaba* kapandı. Halk Partisi'ne bağlı kaldığım için kapandı. Muhalefet yapmadığım için kapandı ve ne şaşılacak şeydir, ben mebus olunca, “Halkevleri”ne yapılan bin abone kesilince kapandı! 1952'den beri tekrar çıkıyor. O yıllarda, DP iktidarına hafif bir sempatik görülür. Ama asla coşkun bir taraflılık değil... Sonra, hele 1957'den sonra, her sayımız bir kavga bayrağıdır. Her gün te-

⁹ Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa ve destekçilerine muhalif milletvekillerinden oluşan gruptur. İkinci Meclis'le birlikte parlamento dışında kalarak etkinliklerini kaybederler (URL-3).

lefonlarım sahipsiz küfürlerle çınılıyordu. Aile ve dostlarım, “Karına, çocuklarına acı.” diyorlardı. İnönü’ye, Uşak’ta atılan taş için “Bu taş, Demokrat Parti’nin mezar taşı olacaktır.” diye yazan benim kalemimdir!..

Falih Beğciğim, insaf et, merhamet et, söyle: Ben bir mizah dergisini 39 yıl yaşattım, kolay mı? Bir başka özelliği var mı bunun? Bu dergi ile üç aileye bakıyorum: Kendi evime, kızıma, oğluma... 4 çocuğum, 6 torunum var!. Elimdeki şu dolma kalemle bu yıl 82.711 lira gelir vergisi ödedim. Görülmüş şey midir bu?

Size yeni kitabımı yolluyorum. *Gün Doğmadan...* Bu kitabı çok, pek çok rica ederim, okuyunuz. Hepsi 27 Mayıs’tan önce *Akbaba*’da çıkan başyazılar. Hepsinin altında tarih var. O günlerde, o yazıları yazmak, bugünlerde okumak kadar kolay değildi. Artık devam edecek gücüm kalmadı. Bugün kemiklerim ağrıyor.

İşte böyle Falih Bey... Altmış altı yaşında, size hayatımdan birkaç yaprak açıyor ve kapıyorum. Şimdilik, kalbinizi yoklayınız. O ne diyorsa kabul! Daima sevgilerim, saygılarımla...

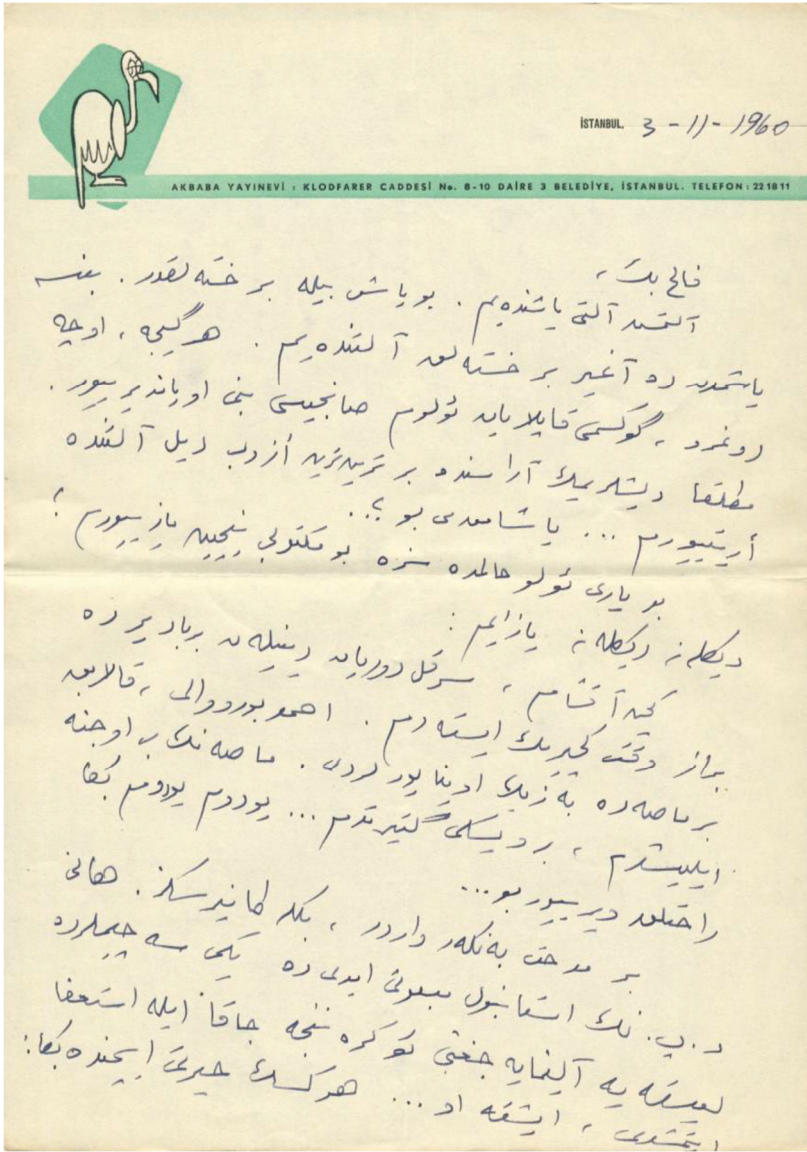
Yusuf Ziya Ortaç.

Not: Siz bizim caddeyi tanırırsınız. Liro’da [Liros?] Adnan Menderes’le baş başa serhoş olanlar kimlerdi? Namık Ağabey’lerinin kışından ayrılmayanlar kimlerdi? Gazetelerinize İnönü’nün resmini basmayanlar, Üniversite Olayları’ndan tek satırla bahsetmeyenler kimlerdi? Onlar kahraman... Ben?.. Ben alçak!

Haşim gibi inliyorum.

Ahh ölebilsen!

Ortaç...

Yusuf Ziya'nın el yazısıyla mektubun ilk sayfası.

KURTULUŞ SAVAŞI ROMANLARINDA İŞ BİRLİKÇİ / HAIN AYDINLAR

Öz: Milletlerin hayatını derinden etkileyen tarihi olaylar ve dönüm noktaları vardır. Türk Kurtuluş Savaşı bunlardan biridir. Türk milleti için varlık yokluk mücadelesi olan Kurtuluş Savaşı'nın çeşitli cepheleriyle yeni kuşaklarca öneminin anlaşılabilmesi için çok sayıda kalıcı edebî eserin varlığından söz etmek zordur. Türk halkına millî kimliğinin bir parçası olan bu mücadeleyi her an diri tutacak ve hatırlatacak güçlü sanat eserlerine ihtiyaç vardır. Çünkü zaman içinde verilen mücadelenin hain odaklara önemsizleştirme ve itibarsızlaştırma faaliyetlerinin varlığını unutmamak gerekir. Bugünden bakıldığında sanki kurtuluş mücadelesi sadece Yunan güçlerine karşı verilmiş gibi bir algı yaygındır. Oysa Türk milleti, dış cephede İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan vb. emperyalist güçlere karşı savaş verirken iç cephede de isyancılar ve yerli işbirlikçilerle baş etmek zorunda kalmıştır. Sonunda Türk halkının fedakârlık ve azmiyle zafere ulaşılmıştır. İçerideki isyancı ve işbirlikçiler arasında geniş halk kitlelerine mensup sıradan kişiler yanında aydın (entelektüel/münevver) tabakadan olanların varlığı önemlidir. Çünkü bunların çoğunluğu elit tabakadan olup toplum ve devlet üzerinde belirli bir etkiye sahiptirler. İçlerinde ünlü devlet adamları, bürokratlar, gazeteciler, yazarlar vardır. Acı olan şudur ki toplumun kendilerinden önderlik ve rehberlik beklediği en zor günlerinde bu kişiler, işgal güçleriyle iş birliği yapmaktan çekinmezler. Bu çalışmanın amacı, bahsedilen konunun Kurtuluş Savaşı romanlarına yansımalarını ortaya çıkarmaktır. Bunun için önce konuya malzeme veren Kurtuluş Savaşı romanlarında yer alan karşı güç konumundaki işbirlikçi / hain tipler tespit edilmiştir. Sonuçta ise bu kişiler, bir tasnif ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Kurtuluş Savaşı, Türk Romanı, Aydın, Hain/İşbirlikçi Aydınlar.

Co-conspirator/Treacherous Intellectuals in Novels in the War of Independence

Abstract: There are historical events and turning points that deeply affect the lives of nations. The Turkish War of Independence is one of such events. It is difficult to talk about the existence of many permanent literary works in order for new generations to understand the importance of the War of Independence, which was a struggle of existence and extinction for the Turkish nation. There is a need for extensive works of art that will keep alive and remind the Turkish people of this struggle, which is a part of their national identity because it should not be forgotten that there have been activities of trivializing and discrediting the struggle by treacherous groups over time. From today's perspective, there is a widespread perception that the liberation struggle was only against the Greek powers. However, the Turkish nation not only fought against imperialist powers such as British, French, Italian, Greek etc. but also had to deal with internal uprisings and local co-conspirators. In the end, victory was achieved with the sacrifice and determination of the Turkish people. It is important that among the rebels and co-conspirators, there were ordinary people from the broad mass of people as well as those from the intellectuals, as most of them were from the elite class and had a certain influence on society and the state. There were famous high-level government officials, bureaucrats, journalists, and writers among them. The bitter reality is that during the most difficult days when society expected leadership and guidance from them, these individuals did not hesitate to collaborate with the occupying powers. The aim of this study is to reveal the reflections of this subject on the War of Independence novels. For this purpose, the co-conspirator/treacherous types in the position of opposing powers in the War of Independence novels, which provided material for the subject, were identified. Subsequently, these people were subjected to a classification and evaluation.

Keywords: Turkish War of Independence, Turkish Novel, Intellectual, Co-Conspirator/Treacherous Intellectuals.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Doç. Dr.
Ramis KARABULUT

Niğde Ömer Halisdemir Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

rkarabulut611@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-9164-3308

Gönderim Tarihi

Received
17.11.2023

Kabul Tarihi

Accepted
08.12.2023

Atıf

Citation
Karabulut, Ramis. "Kurtuluş Savaşı Romanlarında İş Birlikçi / Hain Aydınlar." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 147-165.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Cumhuriyet'in 100. yılına küçük bir armağan...

Giriş

Roman sanatı, okuyucuya sanatçının kurguladığı bir dünya (fiktif/itibari/kurmaca dünya) sunar. Hayatın gerçeği ile romanda sunulan dünyanın gerçeği her zaman örtüşmez. Yani hayatın gerçeği ile sanatın gerçeği bire bir aynı değildir. Sanatçı örneklerini bu dünyanın içinden seçmeler yaparak alır fakat ona sanatçı kişiliğine ve sanat anlayışına uygun yeni bir şekil verir. Bu nedenle tarihi de romanlardan öğrenemeyiz. Çünkü romancı toplumsal ve tarihî olayları kendi bakış açısından yorumlayıp farklı bir dünya kurgular. Fakat roman toplumsal hayatın en çok yansıdığı edebi türlerin başında gelir. Örneğin Kurtuluş Savaşı romanlarının bu dönemin yaşamış gerçeklerinden kopuk olduğu söylenemez. Elbette bunlarda tarihî gerçekliklerle örtüşmeyen yanlar bulunur. Bu durum sanatçının bakış açısı ve yorumuyla alakalı bir şeydir. Hatta sanatçının tarihî gerçekliklere sadık kalıp kalmaması da ona ait bir sorumluluktur.

Kurtuluş Savaşı (1919-1922) romanlarında ihanet içindeki zümrelere genel olarak yer veren bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Ahmet Kıymaz'ın *Romanda Milli Mücadele (1918-1928)* adlı on yıllık bir dönemi ele alan çalışmasıdır. Kıymaz, "Millî Mücadele Aleyhtarları" başlığı altında bütün Millî Mücadele karşıtlarını iki kısma ayırarak inceler:

1. Millî Mücadele aleyhtarları, yabancı hayranları ve mandacılar,
2. Millî Mücadele taraftarı gibi görünen vatan hainleri, çıkarıcı ve yobazlar (45-105).¹

Bu çalışmada ise biz, Kurtuluş Savaşı romanlarında ihanet içinde olan "aydın"² tipler ve üstlendikleri fonksiyonları incelemeye çalıştık. İş birlikçi/hain tiplerin ele alınmasının nedeni, aydının toplum üzerindeki ağırlığı ve yönlendirici işlevinden dolayıdır. Bu tipler geniş halk kitlesinden kişilerin aksine bilgi ve kültür düzeyleriyle kitleleri harekete geçirme gücüne sahip oldukları için topluma yön verebilecek kişilerdir. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı bütün ayrıntısıyla anlattığı *Nutuk* adlı eserinde, verdiği bağımsızlık mücadelesine destek olanların yanında aleyhte faaliyet gösteren aydınlardan da bahseder. *Nutuk* adlı eserinin sonunda vatani Türk gençliğine emanet ettikten sonra hain zümrelere dikkati çeker: "Ey Türk Gençliği!" diye başlayan meşhur nutkunda "İstikbâlde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dâhilî ve ha-

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Kıymaz 45 - 105.

² Aydın (entelektüel / münevver) kavramı ve Türk romanına yansımaları konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Balcı 7 - 52.

ricî bedhahların olacaktır.” şeklinde iç ve dış düşman uyarısı yapar. Devamında da “Bütün bu şeraitten daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler.” (Atatürk 392 -393) demek suretiyle Kurtuluş Savaşı’nda olduğu gibi hain zümrelerin gelecekte de bulunabileceği konusunda Türk gençliğini uyarır.

Vatana ihanet içindeki zümrelerin o dönemdeki resmî belgesi, TBMM tarafından 1 Haziran 1924 tarihinde çıkarılan 150 kişinin (yaygın adıyla Yüzellilikler) yurt dışına gönderilmesine dair kanundur. Bu kişilerin büyük çoğunluğunu aydın denebilecek şair, yazar, gazeteci, devlet adamı, asker vb. oluşturur. Bunlardan bazıları aşağıda görev, meslek ve mensubiyetlerine göre on gruba yarılarak sıralanmıştır (İsimlerin başındaki numaralar, kaçınıcı kişi olduklarını göstermektedir.):

I. Vahdettin’in beraberindekiler; 1.Yaver-i Has Kiraz Hamdi Paşa, 2. Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki, 3. Hazine-i Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa, 4.Tütüncübaşı Şükrü, 5. Serkarin Ömer Yaver, 6. Yaverandan Erkân-ı Harp Miralayı Tahir vb.

II. Sevr Antlaşması’nı imzalayan ve Kuva-yı İnzibâtiyeye dâhil olan kabine üyeleri; 9. Eski Şeyhülislam Mustafa Sabri, 10. Eski Adliye Nazırı Ali Rüşdi, 11. Eski Ziraat ve Ticaret Nazırı Cemal (Artin), 12. Eski Bahriye Nazırı Cakacı Hamdi (Paşa), 13. Eski Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahreddin vb.

III. Sevr Antlaşması’nı imzalayan temsilciler heyeti; 15. Eski Maarif Nazırı Hamdi, 16. Ayândan Şûra-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı), 17. Eski Bern Sefiri Reşad Halis.

IV. Kuva-yı İnzibâtiyeye dâhil olanlar; 18. Kuva-yı İnzibâtiye Baş Kumandanı Süleyman Şefik, 19. Süvari Yüzbaşısı Bulgar namıyla bilinen Tahsin, 20. Kuva-yı İnzibâtiye Kurmay Başkanı Miralay Ahmet Refik vb.

V. Mülkiye ve askeriyeden olanlar; 25. Eski Bursa Valisi Gümmülcüneli İsmail, 26. Ayândan Konyalı Zeynelabidin, 27. Eski Cebelibereket Mutasarrıfı Fanizâde Mesut, 28. Hürriyet ve İtilâf Fırkası lideri Miralay Sadık vb.

IV. Gazeteciler; 97. *Serbesti* gazetesi sahibi Hürriyet ve İtilâf azâsından Mevlanzâde Rıfat, 98. *Türkçe İstanbul* gazetesi sahibi Sait Molla, 99. İzmir’de *Müsâvât* gazetesi sahibi ve yazarı, eski Darülhikme üyesinden İzmirli Hafız İsmail, 100. *Aydede* gazetesi sahibi eski Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit (Karay) vb.

VII. Ethem ve yandaşları; 57. Çerkez Ethem, 58. Ethem’in biraderi Reşid, 59. Ethem’in biraderi Tevfik, 60. Kuşçubaşı Eşref, 61. Kuşçubaşı Eşref’in biraderi Hacı Sami vb.

VIII. Çerkez Kongresi'ne temsilci olarak katılanlar; 66. Hendek Kazası'nın Sümbüllü Karyesi'nden Bağ Osman, 67. Eski İzmit Muhtarlığı İbrahim Hakkı, 68. Beraev Sait vb.

IX. Polisler; 84. Eski İstanbul Polis Müdürü Tahsin, 85. Eski İstanbul Polis Müdürü Muavini Kemal, 86. Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini İspartalı Kemal, 87. Eski İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube Müdürü Şeref vb.

X. Diğer kişiler; 110. Tarsuslu Kamil Paşazâde Selami, 111. Tarsuslu Kamil Paşazâde Kemal, 112. Süleymaniyeli Kürt Hakkı, 113. Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri, 114. Fabrikatör Bursa'lı Cemil, 115. İngiliz casusu meşhur Çerkez Ragıp vb.³

Bu listede devlet adamları, imtiyazlı aile mensupları yanında edebiyat ve basın dünyasından aydınlar dikkati çeker. Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Refik Halit (Karay), Refi Cevat (Ulunay) ve bunlardan başka onlarca gazetecinin ihaneti sabit görüldüğü için yurt dışına çıkarılırlar. Ayrıca Dâhiliye Nazırlığı da yapmış olan yazar Ali Kemal'in İzmit'te linç edilmesi ve Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)'nin imzalanmasının etkisiyle yurtdışına kaçanların varlığı da ayrı bir gerçektir.

Bu konuda tarihî gerçeklerden birisi de Millî Mücadele'ye karşı faaliyet gösteren çok sayıda derneğin kurulmuş olmasıdır. İlk akla gelenler: İngiliz Muhipleri Cemiyeti (İngiliz Sevenleri Derneği) ve Wilson Prensipleri Cemiyeti (Derneği) ve benzeridir.⁴

Bu çalışmada, bahsedilen tarihî gerçeklerden hareketle Kurtuluş Savaşı romanlarındaki iş birlikçi / hain aydın tipler ve işlevlerinin neler olduğu konusu incelenmeye çalışılmıştır. Konuya malzeme veren şu romanlar sırasıyla ele alınmıştır: *Ateşten Gömlek* (1922), *Yeşil Gece* (1928), *Sodom ve Gomora* (1928), *Üç İstanbul* (1938), *Biz İnsanlar* (1939), *Esir Şehrin İnsanları* (1956), *Yorgun Savaşçı* (1965), *Kalpakkıllar* (1962), *Küçük Ağa* (1963), *Firavun İmanı* (1976) ve *Ağustos Başağı* (1989).⁵

Kurtuluş Günlerinde İş Birlikçi / Hain Tipler

Ateşten Gömlek: Halide Edib Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* romanı savaşın cereyan ettiği günlerin romanı olarak önemlidir. Vatansever aydınların İstanbul'dan Anadolu'da verilmekte olan Millî Mücadele'ye yöneldiği bir romandır. Roman İstanbullu bir hariciye memuru olan Peyami etrafında

³ Bu listenin tamamı ve kişilerin akıbeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>. Erişim 11.11. 2023.

⁴ Millî Mücadele'ye karşı faaliyet gösteren dernek vb. kuruluşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yalçın vd. 200 – 206.

⁵ Attilâ İlhan'ın *Allah'ın Süngüleri: Reis Paşa* (2002), *Gâzi Paşa* (2006), *O Sarışın Kurt* (2007) ve Turgut Özakman'ın *Şu Çılgın Türkler* (2005) ve benzeri eserler yarı bilimsel (belgesel), yarı kurmaca tarihî metinler oldukları için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

şekillenir. Annesiyle birlikte yaşayan Peyami'nin yaşam koşulları son derece iyi olup lüks bir yaşam sürdürmektedir. Ancak Peyami, bu yaşam tarzını bir kenara bırakarak radikal bir kararla mücadelenin bir parçası olmak için Anadolu'ya geçer. Daha sonra Ayşe, Cemal ve İhsan'la Millî Mücadele'nin birer parçasını oluştururlarken karşılıklarına Salime Hanım çıkar. Bu kadın, yabancı dil bilmeyen, insana değer vermeyen, Batı hayranı, kendi kültürüne yabancılaşmış biridir. Toplumun müreffeh kesiminden olup eğitilmiş kadın tipini temsil eden Salime Hanım, fikir ve duruşundan ötürü Ayşe ile karşı karşıya gelir. Çünkü o, vatanın kurtuluşunu Avrupa devletlerinin gözüne girmekte zanneden bir İngiliz dostu ve manda taraftarıdır. Bu fikrini şöyle ifade eder: “Evet, İngiliz himayesini baştan başlayarak hepimiz istemelisiniz. Bakın Hindistan'a ne mesut. Allah bizi beyaz adamdan ayırmasın, diye hep dua ederler. Gerçi bu zor işi İngiltere kabul eder mi bilmem, fakat sizin için başka türlü kurtuluş var mı?” (Adıvar 59).

İzmir'in işgali ile ilgili propaganda faaliyeti olarak bu kadının önerisi ise bir İngiliz gazeteciyle röportaj yapmaktır. Amacı, bu muhabire artık İttihatçı kalmadığını, herkesin İngiliz dostu olduğunu söylemektir. Kısacası Salime Hanım, böylece sözde kurtuluş adına ama gerçekte medenilik için dış güçlerle iş birliği yapmak fikrindedir.

Yeşil Gece: Bilindiği üzere birer Kurtuluş Savaşı romanı olarak ele alınabilecek olan *Yaban*, *Yeşil Gece* ve *Vurun Kahpeye* eserleri yobazlık, taassup ve boş inanç gibi aydının zihin yapısıyla çatışan konuları işlemektedirler. Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* romanı, dönemin eğitim kurumlarının kokuşmuşluğu konusunu işleyen bir eserdir. Eserin aydın diyebileceğimiz başkişisi, yeni toplumun şekillenmesi ve halkın ihtiyaçlarının neler olduğu üzerine kafa yoran Şahin Öğretmen'dir. Şahin Öğretmen'in öncelikli maksadı öğretmenlik yoluyla karanlık zihniyetleri aydınlığa kavuşturmaktır. Buradaki aydının diğer romanlardan farklı olarak dikkati çeken özelliği Şahin Öğretmen'in yoksul bir aileden gelmesidir. Üstelik medreseye devam ederken çobanlık da yapmıştır. Dolayısıyla onun bu zümreden aydın bir öğretmen olarak çıkması yani kendini gerçekleştirmesi önemli bir hâdisedir.

O henüz bir çocukken medreseye verilmiş, başına sarık sarılmış ve yeşil bayrağın bir gönüllüsü olarak yetiştirilmiştir. Ancak öğretmenini kaybettikten sonra varoluşu sorgulaması onun farklı bir çizgiye kaymasına sebep olmuştur. Özellikle öğretmenliğinin başında Anadolu'daki ilkokulları gezip medreselerden farksız olduklarını gördükten sonra ülke için yapacağı en büyük hizmetin ilkokul öğretmenliği olduğuna karar verir. Şahin Öğretmen bu amacını idadi müdürüne şöyle ifade eder: “Zat-ı âliniz, şüphesiz, zemin ve zamanı müsait bulmadığınız için şimdilik din ve devlete sadık meşrutiyetperver Osmanlılar yetiştirmek gayesiyle, iktifa buyuruyorsunuz.

Bendeniz bir derece daha ileri gitmek, milletine sadık Cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek emelindeyim.” (Güntekin 60).

İşte bu idealist öğretmenin karşısına karşı güç olarak Hafız Eyüp çıkar. O günlerin Türkiye’inde bir anlamda kasabalının bilgisine değer verdiği sözü dinlenen bir şahsiyettir. Şahin Öğretmen, Sarıova’ya geldiği ilk gün Maarif Müdürü’nün odasında tanıdığı ve kasabanın gizli ruhu olarak bilinen Eyüp’te rahatsız edici bir durumun olduğunu sezer. Hafız Eyüp ile ilgili

... kuru, kılıksız softayı bazen mutasarrıfın arabasında bazen fırka kâtib-i mesulünün yanında, bazen belediye dairesinde görüyordu. Sonra, bütün medreselere, tekkelere eşraf evlerine girip çıkıyordu. Onu her yerde aynı ehemmiyetle karşıyorlardı. Şahin Efendi, Hafız Eyüp denen bu unvansız ve kılıksız softanın nüfuzlu bir adam olduğunu maarif müdürünün odasındaki oturuş ve lâkırdı söyleyiş tarzından sezinişmiş, fakat bu kadarını tasavvur edememişti (Güntekin 72).

bu ifadeler, Hafız Eyüp’ün kişiliği ve duruşu hakkında gerekli ipuçlarını vermektedir. Çünkü Hafız Eyüp, softaların isyanında parmağı olan, insan hırslarını kavrayan, insanı önce makam hırsıyla elde eden biridir. Bu davranışlarının altındaki temel sebep ise çıkarıcı ve iş birlikçi olmasıyla alakalıdır. Şahin Öğretmen’in yapmaya çalıştığı her yenilik ve her işin karşısında duran Hafız Eyüp, Şahin Öğretmen’in Millî Mücadeleyi örgütlemek amacıyla yaptığı yanlış girişimleri de kullanarak Yunanlılar geldiğinde onlarla iş birliği yapar:

Delî Necip, Eyüp hocanın Yunanlılarla nasıl anlaştığına dair malumat verdi.

Hoca, sabahleyin erkenden softalardan mürekkep bir heyetin riyasetinde Yunan kumandanına bir demet çiçek göndermiş, eski hükûmetin ceviri ve tazyiklerinden esasen gayrimemnun olan ulema namına arz-ı hürmet ve ubudiyet etmiş. Kumandan da bilmukabele Yunan hükûmetinin yeni tebaasına ve bilhassa ulemaya adl ü şefkatle muamele edeceğini, din ve ahrete taalluk eden işlerde İslâm ahaliye nihayet bir hürriyet verileceğini söylemiş (Güntekin 231).

Daha sonra Hafız Eyüp, bir adım daha ileri giderek mücadele sonrasında kendini aklayıp Şahin Öğretmen’i Yunan iş birlikçisi olarak kabul ettirir. Bu bakımdan renk değiştiriveren, bukalemun kişilikli Hafız Eyüp’ün eserdeki kurnaz ve çıkarıcı kişiliği neticede onu Yunan güçleriyle iş birliğine kadar sürükler. Yani küçük bir kasabada elde edeceği siyasi çıkar için bu entrikacı tip ihanet etmekten çekinmez.

Sodom ve Gomore: Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore* romanı, Mütareke Dönemi İstanbul yüksek zümresinin Kurtuluş Savaşı’na bakışını

ve işgal kuvvetleriyle pis ve ahlaksız ilişkilerini gözler önüne serer. Romanın bütünü, İstanbul'u baştanbaşa saran ürkütücü bir tablo hâlinde verilir. İşgal altındaki İstanbul, sadece fiilen değil ahlaken de elden çıkmıştır. Fransız ve İngiliz subaylarının sapkınlıkları, yerli kadın ve erkeklerin eşlerini, nişanlılarını bu subaylara sunmaları dışında Türk olmayı büyük hakaret sayan Avrupa hayranı kadınlar, İstanbul'a gelme nedeni sadece Şark'la özdeşleştirilen Binbir Gece Masalları'ndaki sefahat âlemlerini yaşama hevesindeki subaylar, misyonerlik hareketleri vb. bu ahlak çöküntüsünün bazılarıdır. Yani bu insanların varlığıyla İstanbul ahlaken de elden çıkıp cehennem kapısını âdeta aralamıştır. Captain Marlow gibi bir sapık bile İstanbul'daki "kurtlanmış ve kaşarlanmış medeniliğe şaşıyordu" (Karaosmanoğlu 246).

Sodom ve Gomore'de özellikle Sami Bey, Sami Bey'in kızı Leyla, Azize Hanım, Madam Jimson ve birçok yüksek memur işgal güçleriyle iş birliği içerisindedirler. Özellikle Düyûn-ı Umûmiye'nin eski yüksek memurlarından olup Fransızların menfaatine hizmet eden Sami Bey için İngiltere o kadar yücedir ki Türk ordusu peş peşe zaferler elde edip İstanbul'a geldiğinde bile İngiltere'nin bir planının olduğuna inanır. Bu düşüncesiyle aynı zamanda Anadolu Türkü'nü de küçümser. Alafranga meraklısı emekli bir adam olan Sami Bey, Avrupalı ulusların gücünü üstün görürken Türklerin yetersizliğine inanır:

... akli Garp devletlerinin bizim kılıçlarımız önünde siyasi bir bozguna uğramış olabileceklerine ihtimal veremiyordu. Türk zaferi!.. Bu, onun alışılmış düşünce tarzını bozan; bu onun senelerden beri taşıdığı siyasî ve sosyal inanışlarını sarsan, hülâsa bu, onu rahatsız eden, bu, onun keyfini kaçıran bir hâdiseydi. Onun içindir ki, hem kendini avutmak hem de Leylâ'ya bir parça cesaret vermek azmiyle arada bir kâh karısının kâh kızının kulaklarına eğiliyor:

-Bu, çok devam etmez, göreceksiniz! İngiltere yeni tedbirler almak zorunda kalacaktır! Diyordu (Karaosmanoğlu 287).

Tanzimat Devri'nin meydana çıkardığı menfaatçi tiplerden olan Sami Bey'in dışında Madam Jimson ve Leyla da eserde okuyucuyu rahatsız eden diğer iş birlikçi tiplerdir. Madam Jimson İstanbul'un ileri gelen ailelerinden olmakla övünür. Ancak eşinin ölümünden sonra Türk olduğu gündeme geldiğinde Türklüğü aşağılayarak kendine hakaret sayar. Türk ordusu İstanbul'a gelip düşman güçleri çekilmeye başladığında ise Türklüğünü ispat etmeye çalışır. Dayısının oğlu Necdet ile nişanlı olan Leyla'nın durumu da son derece rahatsız edicidir. Çünkü Leyla, Necdet'in varlığını hiçe sayarak İngiliz ve Amerikalı subaylarla birlikteliğe dayalı düşkün bir hayatı tercih eder. Leyla, Millî Mücadele'ye karşı bir İngiliz hayranıdır. Özellikleri bakımından ait olduğu toplumdan uzaklaşmış hatta

yabancılaşmıştır. Çünkü aldığı eğitim Batı hayranlığını esas alan bir eğitim anlayışıdır. Leyla'nın karşısında duran kişi ise sözlüsü, aynı zamanda dayısının oğlu Necdet'tir:

Necdet mutaassıp bir İngiliz düşmanı idi. Bir İngiliz'e uzaktan selâm vermek, bir İngiliz'le ahbablık etmek, bir İngiliz'in bulunduğu topluluğa girmek, hatta tramvay ve vapur gibi umumî yerlerde bir İngiliz'in yanına oturmak bile bu genç adam için dayanılmaz bir azap olurdu (...) Öteden beri şiddetle İngiliz meraklısı olan Leyla'nın son zamanlarda -Captain G. Jackson Read'i tanıdıktan sonra- bu merakı âdeta bir taassup derecesine getirişinin sırrı dayısı oğlu Necdet'in gözünden asla kaçmıyordu (Karaosmanoğlu 233-234).

Anlaşıldığı üzere Sami Bey maddi çıkarı için kızı Leyla ise sözde medenilik adına işgal güçleriyle iş birliği içerisinde ahlak dışı bir hayat sürerler.

Üç İstanbul: Mithat Cemal Kuntay'ın Osmanlı Devleti'nin son yıllarını anlattığı *Üç İstanbul* romanı II. Abdülhamid Dönemi – Meşrutiyet Dönemi – Mütareke Dönemleri İstanbul'unu anlatan bir eserdir. Eserin başkişisi Adnan'dır. Adnan öncelikle İttihat ve Terakki ile bağı sebebiyle Trablusgarp'a sürülür. İstanbul'a İttihat ve Terakki'nin önemli adamlarından biri olarak döner, avukatlığa başlayıp zengin olur ve Belkis ile evlenir. Millî Mücadele sürecinde İstanbul sefaleti yaşarken Adnan ve çevresi lüks bir sefahat hayatı yaşarlar. Daha sonra Ankara Hükûmeti kurulup meşrutiyet sona erdikten sonra Adnan yeniden yoksul düşünce Belkis'tan ayrılır. Bir süre sonra da onu her hâliyle kabul eden Süheyla ile evlenir. Adnan'ın ölümü ise veremden olur.

Ele alınan diğer eserlerde olduğu gibi bu romanda da aydın tahrip olmuş vaziyettedir. Aslında yazar da eserde bitkin aydın tipini işlemektedir. Çünkü Osmanlı aydınının artık topluma yön verme gibi bir gayesi söz konusu bile değildir. Aydının sadece şikâyetleri vardır. Temel şikâyeti ise istibdattır. En büyük sorunu da kafa yapısı itibarıyla Batıcı olduğunu düşündüğü için Avrupa'ya gitmek yerine Avrupa'yı ülkesinde yaşamak istemektedir. Toplumun gerçeklerinden kopan aydın aslında işgal sorununun çözülmesini istemektedir. Ancak Batılılaşmanın aydında yarattığı etki, farklı tutumlar sergilemesine sebep olmaktadır. Mesela Adnan, Millî Mücadele'ye katılmaz ya da "Kuvvacılar"la işi olmaz, onlarla ilgilenmez. Dolayısıyla Mithat Cemal de eserde aslında bir aydının olmadığını göstermeye çalışır. Çünkü aydın eserde her bakımdan tutarsızdır. Millî Mücadele karşısında bile ne yapacağını bilememektedir. Eserin başında ülkesine dair idealleri olup vatanını seven idealist, genç bir aydın olan Adnan, zengin olmak için çabaladıkça bütün insani değerlerini yitirir. Öyle ki savaş şartları içinde yoksul halka sırtını döner:

Memleketin ıstırabına resmini çekecek gibi, hesaplı mesafeden bakıyordu: Rahattı; yalnız bu servetin de bir mahzuru vardır:

Büyük iane veremiyordu. Çünkü servetinin ne kadar olduğu anlaşılırdı. Çünkü kazanıp sırtanlar, kazanmayıp somurtanlar... Harb-i Umumi'de Türkiye'nin tarifiydi. Bu memleket nasıl cehennemdi ki en iyi yürekli 'para'yı 'duygusuz' yapıyordu... (Kuntay 371).

Adnan, örnek gösterilecek bir aydın değildir. Aksine o ne yapacağını bilmeyen bir aydın görünümündedir. Yani ona yüklenebilecek bir kurtarıcı rolü söz konusu bile olamaz. Bütün bunlar değerlendirildiğinde bu romandaki aydının maddi çıkar gözettiğini söylemek mümkündür. Adnan, Osmanlı'nın kendi içinde kalan, yol alamayan yetersiz aydındır. En büyük ihaneti ise memleketine yapar.

Biz İnsanlar: Peyami Safa'nın *Biz İnsanlar* romanı için tam bir Kurtuluş Savaşı romanı demek hata olur. Çünkü her ne kadar eserde Mütareke'nin ikinci senesi olduğu söylene de bu savaşın toplum üzerindeki etki ve değişimleri ortaya konulur. Bu romanda doğrudan Kurtuluş Savaşı anlatılmaz; Kurtuluş Savaşı arka planda verilir. Safa, bir grup insan üzerinden Batı hayranlığı ve Kurtuluş Savaşı sırasında dış güçleri destekleyen insanların aynı zamanda ruhlarının da esir olduğunu, hatta ruh çöküntüsünü anlatmaya çalışır. Bu çöküş henüz romanın başında yaşanan nahoş bir olayla yansıtılır. Halim Bey'in eşi Samiye Hanım bir yalıda yaşar ve üst tabakadan insanlardandır. Kozmopolit bir Türk ailesine mensup olan Samiye Hanım, Türklere "eşek Türk" der ve üstelik bunu oğluna da öğretir.

... Cemil bahçede oynarken başka bir çocuğa 'Eşek Türk!' demiş. Bu sözü kimden öğrendiği ayrı meseledir. (...) Kadın haykırıyordu: "Eşek Türk! Eşek Türk ya! Doğru söylemiş. Eşek olmasa bunu yapar mı? Kimden öğrenecek? Bu lakırdıyı benden öğrendi. Eşek Türk ya, bu rezalet çocuğumun başına Türk mektebinde geldi! (Safa 24-25).

Yukarıdaki hâdiseye başlayan roman, bünyesinde birçok iş birlikçi barındırır. Bu iş birlikçiler düşmanla birlikte hareket etmektedirler. Özellikle Samiye Hanım'ın vefat eden eşi Halim Bey, Avrupa'da yaşamış, yabancılarla içli dışlı, Türklere kıymet vermeyen biridir. Karısı Samiye Hanım'ı yabancılarla açık saçık gösterip yalının rıhtımında kadınlı erkekli oturumları çevrelerince iyice göze batmalarına neden olur:

Halim Beyi bilmem nere baş şebenderi, o zaman sağmış Cemil'in babası. Anlıyorsun değil mi? Bu Halim Bey de zaten alafranga mizaç bir herifmiş. Evine ecnebiler dolarmış. Harp'te Boğaz'a şey geldiği zaman, o Alman zırlısı, Göben, ziyafetler filan... Halim de karısını alıp zırlıya gidermiş... Fakat karı daha fazla ecnebi meftunu... Bak namusu için bir şey söylemiyorum ha... Vebali boynuna... Kadın,

yalnız, âdeta Türklere düşman. İngilizler, Fransızlar buraya gelince, Halim Bey de vefat etmiş, kadın yalıya doldurur ecnebileri... Dahası var, bak nereden nereye, yalıya Fransız bayrağı çeker. (Safa 51).

Peyami Safa bu eserinde dış güçlerle iş birliği yapan hainler yanında, işgal güçlerinin güvenini sağlamak bahanesiyle halkı aşağılayanları, barbarların ve mağlupların gülmeye hakları yoktur diyerek trende adam döven yabancı subayları da dramatik bir üslupla anlatmıştır.

Biz İnsanlar'da işgal güçleriyle medenilik adına iş birliği içinde olan Halim Bey ve eşi Samiye Hanım dışında Besi teyze (Fransız metresi), yalıya itilaf zabitlerini dolduran Madam Sofi, Ali Haydar Bey ve Londra'da yetişen Rüştü de belli başlı amaçlarla dış güçlerle iş birliği içerisinde olan kişilerdir.

Esir Şehrin İnsanları: Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* romanında İşgal altındaki İstanbul'un değişik insan manzaralarını bir arada sunar. Kâmil Bey, Abdülhamit'in vezirlerinden Selim Paşa'nın oğludur. Uzun yıllar Batı'da yaşamış, Batı tarzı bir eğitim almış ve neredeyse kendi ülkesinden habersiz bir aydındır. Ülkesi ile ilgili ilk haberleri içinde bulunduğu gemi Çanakkale'ye yanaştığında alır. Burada aldığı haber işgal güçlerine karşı mücadelenin başlatıldığına yöneliktir. Böylece bu haberle Kâmil Bey ilk kafa karışıklığını yaşayarak kendini ülkesine karşı sorumluluk konusunda sorgulamaya başlar. İstanbul'a geldikten sonra insanların içerisinde bulunduğu bıkkınlık ve yoksulluğun yanında karısı Nermin'in halası ve halasının kocası İbrahim Bey gibilerin işgalci güçlerle iş birliği içerisinde oluşu Kâmil Bey'e ülkesine karşı bir sorumluluk yükler ve bu sorumlulukla Kâmil Bey yanında duracağı tarafı seçer.

Kâmil Bey yurda döndüğü ilk zamanlar ailesiyle birlikte karısının halası ve dolayısıyla eniştesiyle yaşar. Bu süreçte enişte (İbrahim Bey)'nin İngiliz Dostları Derneği'nin kurucuları arasında bulunduğunu ve işgalcilerle son derece içli dışlı bir ilişki içerisinde olduğunu öğrenir. Bu derneğin üyeleri arasında o kadar çok Türk kökenli vardır ki Kâmil Bey sayının çokluğuna hayret eder:

'İngiliz Dostları Derneği mi?' Enişte Bey'den böyle bir şey duyduğunu hatırladı. Galiba Enişte Bey de kurucularından olmalıydı. 'Yok hayır! Kim kurmuş? Nerede?'

'Burada... Türkler de kurdu. Başında büyük din adamlarımızdan biri var: Sait Molla... Din bilginlerinizin büyüklerinden...'

'İngilizler de kurdular mı bunun karşılığını? Onun başına din bilginlerinizin büyüklerinden biri geçti mi?' (...) Altmış bin... Ben başka türlü sanmıştım. Yalnız aydınlar arasında... Altmış bin sayısında biraz

abartma olmasın? Ben İngiltere adasının haritadaki yerini bilen bu kadar vatandaşımız bulunduğunu sanmıyorum.' (Kemal Tahir 54-55).

Eserde dikkati çeken aydın iş birlikçilerden biri de *Peyam-Sabah* gazetesinin sahibi Ali Kemal'dir. *Peyam-Sabah*'ta "Zorluğu Anadolu hükûmeti çıkarıyor!" şeklinde haberlerle halkı yanıltan yazılar yazması, millet içinde bazı insanların da işgal güçlerinden yana bir tavır takınmasına neden olmuştur. İmam Mümin Hoca ve binbaşı emeklisi Hasan Bey, *Peyam-Sabah* gazetesini okuyup Ali Kemal'in yazdıklarına inanarak Anadolu'ya karşı olan isimlerdendirler. Bir Fransa ve Fransız hayranı olan Kurmay Binbaşı Burhaneddin de işgalci güçlere duyduğu hayranlığın yanında Türk milletinin elde ettiği zaferi küçümsemekten geri durmayan biridir. Bu küçümseyişi şu ifadelerinde yakalamak mümkündür:

Aydın Osmanlılar arasında 'İnönü Zaferi' diye bir şey konuşulması, ecdadı Viyana önünde dövüşmüş bir millet efradı olarak acıklıdır. Birkaç bin kişilik büyücek bir çete çarpışmasını siz zafer mi sanıyorsunuz? Bir Yunan keşif kolunu çekilmek zorunda bıraktılar. Böyle işlerin harplerde hiç önemi olmaz (Kemal Tahir 350).

İşgal güçlerini destekleyen isimlerden olan Nermin'in halasına göre Türk milleti yenilmiştir ve yenildiğine göre dış güçlerin üstünlüğünü kabul etmek zorundadır:

Halanım, İttihatçı düşmanlarının ağzıyla sanki İstanbul'u Kuvayi Milliyeciler işgal etmişler gibi Anadolu'ya ateş püskürmekteydi. İnancına göre bütün kötülükler subayların, hele de paşaların başı altından çıkıyordu. (...) Yenilen haddini bilmeli, kuyruğunu apış arasına alıp yenilginin sonucuna katlanmalı. Memleketi bu duruma İttihatçılar getirdi. İngilizler az mı yalvardılar, 1914'te savaşa girmeyin diye... Para bile teklif ettiler... Almanlardan güçlü müyüz, daha mı akıllıyız sanki biz?... (Kemal Tahir 94-95).

Esir Şehrin İnsanları'nda başta Nermin'in halası, eniştesi İbrahim Bey, Kurmay Binbaşı Burhaneddin ve Kuvayımillîye'nin en sadık destekçisi gibi görünen Niyazi işgal güçleriyle hem siyasi nedenlerle hem de maddi çıkar için iş birliği içerisinde oldukları görülür.

Yorgun Savaşçı: Kemal Tahir'in bu romanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında devleti bulunduğu girdaptan kurtarmak amacıyla harekete geçen İttihat ve Terakki'nin kendi içlerinde yaptıkları hesaplaşma, yaşadıkları fikir ayrılıkları ve Millî Mücadele'deki rolleri etrafında şekillenmiştir. Esere ilk bakışta manen çökmüş ve çürümüş bir İstanbul görüntüsü egemendir. Bu İstanbul'da bütün suçun yüklendiği kişiler ise ittihatçılardır. İttihatçılar âdeta düşman görülmektedir. İstanbul'u işgal etmeye başlayan düşman güçleriyle dostluk kuran itilafçılar ise "vatan

hainliği” yapmaktadırlar. Dolayısıyla yazar eserde güvensizlik ve yılgınlığın hâkim olduğu bir İstanbul resmetmiştir.

Romanın konuyla ilgili olarak dikkati çeken özelliği, eserde yer alan aydınların ne yaptıklarının tam olarak bilincinde olmalarıdır. Asıl özel tarafı ise aydının kim olduğu, ne gibi vasıflar taşıdığına da yer yer Cemil üzerinden aktarılmasıdır: Aydın cepheden cepheye koşan, ölüm ve mücadele üzerine yemin eden bir ittihatçı olarak tanımlanır. Yalnız bu aydının kendi ülkesinde sığınacağı bir evi bile yoktur; çünkü aranmaktadır. Kaçabilen ise soluğu Anadolu’da almaktadır. Anadolu’ya geçtikten sonra ise aydın daha özgüvenlidir. Yani Anadolu’ya geçen aydın, üzerinden İstanbul’daki güvensizliği atmıştır. Eser zaten aydın grupların -İttihatçı / İtilafçı- çatışmasını işlemektedir. Dolayısıyla bu eserde aydınların çatışması, İttihatçılar ile İtilafçılar arasındadır. O kadar ki İtilafçılar savaş süresince işgalcilerle iş birliği içinde olmayı tercih etmişlerdir:

Geliyorlar beyim... Bunlar Hürriyet İtilâfçı... Kaymakamı da önlerine katmışlar. (...) Kâmil Bey’in ardısına direnmeden yana oldukları söylenen dokuz kişi geldi. Bunlardan sonra da, başta polis komiseri olmak üzere, tarafsız geçinen Belediye Başkanı, tahrirat kâtibi, aynı zamanda hukuk mahkemesi başkanı olan kadı, ceza reisi, üyeleri, savcı yardımcısı, sorgu yargıcı, hükümet doktoru, mal müdürü, vergi kâtibi, tapu memuru, nüfus memuru, tarım memurları sofayı doldurdular. (...) Metropolit Efendi hazretleriyle Rum çorbacı efendilerden bazıları da gelecekerdi ama, ‘Hele biz bir kere komutan beyi görelim de sonra sizi de çağırırız icap ederse’ dedik. Müderris Hacı Nizamettin Hoca Efendi hazretleri böyle uygun gördüler komutan beyefendi...

-İyi etmişler! Uygunu budur. Evet gerekirse onlarla da ayrıca görüşeceğim (Kemal Tahir 312-313).

İttihatçılar’ın yoktan savaşa girip yenilgiye sebep oldukları düşüncesi buna karşılık barışı savunan İtilafçılar’ın onlarla çatışması neticede iki grubu da siyasi noktada birleştirir. Böylece İtilafçılar’ın siyasi amaçlar için dış güçlerle iş birliği yaptıkları söylenebilir.

Küçük Ağa: Tarık Buğra, *Küçük Ağa* romanında Kurtuluş savaşına Anadolu’nun ortasından; Akşehir’den bakar. Akşehir cepheye yakın ve stratejik bir konumdadır. Böylece savaşın safhaları adım adım takip edilir. Zaman bakımından ise Kuvayımilliye’nin oluşmaya başladığı yıllardan başlayıp Çerkez Ethem birliklerinin Kütahya önünde ayrışıp dağılması sürecini kapsamaktadır.

Arabistan’da bir kolunu kaybedip yüzünün bir tarafından ağır yara alan Salih, Akşehir’e döndüğünde oradakiler için artık Çolak Salih’tir.

Ülke işgal altındadır ve verilen mücadele yurdun bütününi sardığı gibi Akşehir’de de sürmektedir. O günlerde Akşehir’e İstanbullu Hoca lakabıyla anılan Mehmet Reşit Efendi gelir. Bu geliş beraberinde ikilik getirir. Son derece genç olan İstanbullu Hoca aslında İstanbul Hükûmeti’ne bağlıdır. Akşehir’e de onlar tarafından gönderilmiştir. Dolayısıyla Kuvayımiliye’nin de karşısında olup onlar aleyhinde çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalarından ötürü ortadan kaldırılması kararı alınır. İstanbullu Hoca bunu duyunca yeni doğan çocuğunu bile görmeden ortadan kaybolur.

Onu öldürme kararı ise Çolak Salih’e yüklenir. Çolak Salih, İstanbullu Hoca’yı bulur ancak öldürmek yerine Millî Mücadele’ye katılması hususunda onu ikna eder. Artık Küçük Ağa olarak anılan İstanbullu Hoca, zeki bir adamdır ve zekâsını kullanarak büyük bir birlik kurar. Birliğiyle birlikte Çerkez Ethem ve Çerkez Tevfik kardeşlere katılır. Onlarla Batı Cephesi’nde araları açılıncaya kadar Millî Mücadele için çalışır. Batı Cephesi’nde düzenli orduya geçilince Çerkez Ethem ile Çerkez Tevfik kardeşlerle arası açılır:

Küçük Ağa Ethem beyin Yunanlılarla haberleştiğini anlamıştı.
(...)

-Şimdi bize mukaddes bir vazife düşüyor arkadaşlar: Bu adamlara hadlerini bildirecek kendilerini doğru yola, hak yoluna, din ve vatan yoluna davet edeceğiz. Adamlarınızı hazırlayın, harekete geçiyoruz. Önce Kütahya’yı alacak; teklifimizi yenileyeceğiz. Kabul etmezlerse hedefimiz Ankara olacak (Tarık Buğra 579-580).

Sonunda Çerkez Ethem ve Çerkez Tevfik bir taraftan Millî Mücadele’ye zarar verme çalışmaları yürütmüşler diğer taraftan düzenli ordunun karşısında mağlup olduktan sonra işgal güçlerine sığınmışlardır:

Ethem macerasının bu sonucu yüzünden eski başarıları hatırlayıp üzülenler, hatta umutsuzluğa kapılanlar da vardır. Onlara göre Kuvayımilliyeye sağ kolunu kaybetmişti. Fakat birkaç gün sonra Ethem beyin Demirci’den geçerek Yunan’a teslim olduğu işitilince bunlar da boyunlarını büküp sustular (Tarık Buğra 586).

Eserde iş birlikçi aydın konumunda gerçek hayattan alınan tarihî kişilikler olarak Çerkez Ethem ve Çerkez Tevfik kardeşler siyasi çıkarları için Yunanlılarla iş birliği içerisinde olmuşlardır. Damat Ferit Paşa da siyasi emellerinden dolayı işgal güçlerinin elinde kukla hâline gelmiştir.

Burada şu hususu vurgulamakta fayda vardır: İstanbullu Hoca (Mehmet Reşit), Batı Cephesi’nde Çerkez Ethem ve Çerkez Tevfik kardeşlerin İngiliz ve Yunan güçleriyle işbirliği içinde olduklarını fark edince Kuvayımilliyeye yönelir. Altı yüz yıllık Osmanlı Devleti yani padişah ve halifenin temsil ettiği İstanbul Hükûmeti yerine millî kuvvetlerin temsilcisi

Ankara Hükûmeti'nin yanında yer alama kararı kolay olmaz. Bu değişim sancılı ve zor olur. Bu bağlamda çalışmanın amacı İstanbullu Hoca'ları eleştirmek değil, bilinçli olarak vatana ihanetin içinde olan roman kişilileridir. Yani amaç, Tarık Buğra'nın deyimiyle “menekşeyi rengi mor olduğu için suçlamak” değildir.

Firavun İmanı: Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* romanının bir devamı gibidir. Eserde basın dünyasından bir gazeteci vatan hainini (Ali Yusuf) ele alır. Buğra, bu tiplerin karakterini “Firavun İmanı” benzetmesiyle nitelendirir.

Ali Yusuf, çok tehlikeli bir vatan hainidir. Ahlak düşkünü, bukalemun karakterli, çıkarı için yapamayacağı hiçbir şey olmayan biridir. Yabancı devletlere (Rus ve İngilizlerle işbirliği içindedir.) ajanlık yapar, rüşvet alır, şantaj yapar, kirlili işlerini bilen yandaşlarını gerekince ortadan kaldırır vs. Zaferden sonra ise renk değiştirerek İzmir'de bir vatansever gazete patronu kimliği ile ortaya çıkar.

Bir kadının gayrimeşru çocuğu olan Ali Yusuf, Mekteb-i Sultani'den atılmış, bir şekilde Babıali'de gazete patronluğuna yükselmiş; açgözlü, tamahkâr biridir. Çıkarı için her pisliğin içine girer. Örneğin bütün kirlili işlerini bilen yandaşı Hüseyin Salim ve Sadi adlı iki arkadaşını işlediği suçlara şahit oldukları için araları açılınca ortadan kaldırmaktan çekinmez, yani eli kanlı bir katildir.

Cephe'den zafer haberlerinin beklendiği günlerde Ali Yusuf renk değiştirmiş, güya bir vatansever olarak kafasından zafer sonrasının çıkar hesaplarını yapmaktadır:

Ali Yusuf geçirdiği büyük maceranın, katlandığı tehlikelerin ve işlediği cinayetlerle hazırladığı planların meyvelerini toplayacağı günlerin yaklaştığını biliyordu. İçinde tatlı bir sabırsızlık vardı. Acaba kat'i zaferi –meselâ- Mehmet Âkif onun kadar kuvvetle istemiş mi idi? Ve bu haberle onun kadar sevinen kaç kişi vardı? (...) Zaferin ganimet, bozgunun yağma demek olduğunu biliyordu o. (186 -187)

Bilhassa paragrafın son cümlesi onun ne kadar hain ve ahlaksız bir kişilik olduğunun göstergesidir.

Kalpakkular: Samim Kocagöz'ün bu romanı İzmir'in işgal gününden Manisa'nın işgali, ulusal güçlerin kendi imkânlarıyla düzenledikleri askerî faaliyetler, Kuvayımillîye için çalışıp yardım taşımaları, İstanbul'un işgali ve Kastamonu'da hilafet güçlerinin başkaldırması hadiselerini işleyen bir eserdir. Roman doğrudan Millî Mücadele'de yaşanan olayları aktarmasının yanında Mustafa Kemal, Hasan Tahsin, Yörük Ali Efe, Münir Efe gibi ger-

çekten mücadele eden kişileri işlemesi bakımından da önemlidir. *Kalpakkıllar*'da belki bir aydın olarak değil fakat bir duygu adamı olarak Çanak-kale gazisi Yusuf ve Anadolu insanının masumiyetini temsil eden Salih Efe'nin kurtuluşa yönelik hem umut hem sonsuz bir öfke hem de büyük bir korkusu vardır.

Eserin başkışisi Talip, Kuvayımilliye'ye hizmet etmektedir. Bu hizmetin bir parçası olarak da Ferit Paşa yalısında dönen dolaplar hakkında bilgi taşımaktadır. Bunu da Ferit Paşa'nın kâtabi Süleyman Sırrı Bey'in kızı Müjgân'la yakınlık kurarak sağlamaya çalışır; başarılı da olur.

Yazar, eserinde aydının üzerine düşen vazifeyi Trabzon mebusu Hüsrev Bey aracılığıyla aktarır. Gerede'de 31 Mart Vakası elebaşlarından Kör Ali ve yandaşlarının eline düşen dört mebustan Hüsrev Bey, şeriat yanlıları arasında maruz kaldığı işkenceye rağmen inancını kaybetmeyerek şöyle der: "Bilgiyle, akılla, şuurla ayaklanmak biz aydınlara vergidir. Topluluklar, er geç aydınlardan ardından gelirler" (Kocagöz 151).

Gerede'de hilafetçilere esir düşen dört mebusu görmeye giden Düzce ve Havalisi Hilafet Ordusu Kumandanı Sefer Bey ile Bolu mebusu Doktor Fuat Bey arasında geçen diyalogda mebuslar, padişah ve halifenin hainleri olarak yansıtılır. Diğer taraftan günü geldiğinde kimin hain olduğunun da gün yüzüne çıkacağı inancı vardır:

Sefer Bey bu sefer kendini tutamadı; bağırırçasına,
 'Millet karasını sizin alınızda görmek istemezdim!' dedi.
 Doktor birdenbire irkildi. Öfkelenmek sırası ona gelmişti:
 'Kumandan Bey' diye sert bir şekilde söylendi, 'millet karasının
 kimin yüzünde olduğunu yakın bir gelecekte millet öğrenecek...'
 Sonra Fuat Bey sakinleşerek sözüne devam etti: 'Siz, bilmeyerek
 İngilizlerin ekmeğine yağ sürüyorsunuz; üstelik kardeşkanı dökerek
 düşmana yardım ediyorsunuz.'
 (...) 'Siz, padişah Halife hainleri... Asıl sizin hesabınızı, An-
 kara'da soracağız.' ... (Kocagöz 162).

Dikkati çeken hain aydınlardan biri de tarihi gerçek kişilik olarak eserde yer alan Ali Kemal'dir. *Esir Şehrin İnsanları*'nda da *Peyam-Sabah*'ta yazdığı yalan ve eksik haberlerle Millî Mücadelecilerin moralini bozan Ali Kemal, *Kalpakkıllar*'da da yazdıklarıyla Anadolu'daki mücadeleyi küçümser. Bu özelliğiyle Ali Kemal, hain aydın tip olarak itici bin kişilik olarak sunulur:

'Ali Kemal namussuzu istediği kadar Peyamı Sabah gazetesinde
 kışını yırtın...'

'İki buçuk baldırı çıplak Anadolu'da isyan etmiş diye yazıyor
 ya... görür o iki buçuk baldırı çıplağı... Hesap soracağız...' Talip de,

‘Elbette soracağız...’ demekle yetindi. Çünkü o biliyordu, işin için-deydi: İngiliz Muhipler Cemiyeti Reisi Sait Molla ile Ali Kemal’in çevirdiği bütün dolapları, para için memleketlerini nasıl sattıklarını biliyordu. Sait Molla’nın Ali Kemal’in birbirlerine yazdığı mektupları, Mister Frew ile aralarındaki yazışmaları, gizli teşkilat elde etmiş, ta Ankara’ya, Mustafa Kemal Paşa’ya kadar iletmişti.’ (Kocagöz 202).

Kısaca eserdeki iş birlikçi hainlerin bütünü Ali Kemal, Vali Kambur İzzet, hilafet yanlıları, Düzce ve Havalisi Hilafet Ordusu Kumandanı Sefer Bey’in iş birliği içerisinde olmalarının nedeni tamamen siyasi neden ve çıkarlarla açıklanabilir.

Ağustos Başağı: Sevinç Çokum’un bu eseri İstiklâl Harbi’ni Söğüt ilçesi ana mekânı üzerinden ele alan bir romandır. Yazarın özellikle vurgulamaya çalıştığı ise bu mücadelenin bütün Türk milletinin gücü, inancı ve kararlılığıyla kazanıldığı vurgusudur. Ancak her dönem olduğu gibi bu süreçte de Türk milleti doğacak olan yeni devletin temellerini atarken diğer taraftan şahsi çıkarları için işgal güçleriyle iş birliği yapan hainler, mücadele için canla başla çalışan insanları kışkırtmaktan geri durmazlar.

Ağustos Başağı’nda iş birlikçi aydın adı altında nitelendirilebilecek kişi Fransızca öğretmenini Nafiz’dir. Nafiz, otuz beş yaşında Söğüt idadisinde Fransızca öğretmenidir. Eserde Burhaneddin Bey ve Kâzım Hoca ile yan yana olan Nafiz bir muhaliftir. Karşı güç konumunda olan Nafiz Bey, komşuları başta olmak üzere neredeyse hiç kimsenin gözünde itibarlı değildir. “Büyüklerin Kahvesi” olarak adlandırılan yerde Amerikan mandasını savunan Nafiz kışkırtıcı ve kötü niyet barındıran sözleri yüzünden Çömlekçi Musa tarafından tokatlanır. Nafiz Bey’in diğer eserlerde işlenen iş birlikçi aydın tiplerden ayırt edici özelliği, sonradan aklının başına gelmesi ve bunun sonucu Millî Mücadele’den yana olmasıdır: “Ben karanlık görmüyorum durumumuzu. Hatta bu harp bizim zaferimizle neticelendi. Evet... Bence bir zafer...” (Çokum 201).

Nafiz Bey’in annesi Fıtnat Hanım da oğlu gibi muhaliftir. Bütün kadınlar ordu için çalışırken Fıtnat Hanım içinde bulunduğu bolluktan memnundur. Evinde ordu ile ilgili konuşulandan bile rahatsız olur. Ordunun en zor zamanında mal peşindedir. Bu yönüyle Millî Mücadele’yi umursamayan kendi rahatının peşinde olan çıkarıcı zümreyi temsil eder.

Genel özellikleri göz önüne alındığında Nafiz’in de ilk zamanlar maddi çıkar için iş birliği yaptığı söylenebilir. Eserde iş birlikçi olarak Çerkez Ethem’in de ismi zikredilebilir. Kâzım Hoca, Burhaneddin Efendi ve Nâfiz ise Amerikan mandasını savunurlar ve Kuvayimillîye’yi küçümsemeleri bakımından dikkati çekerler.

Sonuç

Bu eserlerde özellikle ihanet / iş birliğinin şu üç temel nedeni üzerinde durulmuştur:

1. Maddi çıkar,
2. Siyasi çıkar,
3. Medenilik / Batı hayranlığı.

Bu nedenler ve işbirlikçi hain tipler bir tablo hâlinde şu şekilde gösterilebilir:

Maddi Çıkar	Siyasi Çıkar	Medenilik / Batı Hayranlığı
Sami Bey (<i>Sodom ve Gomore</i>) Adnan (<i>Üç İstanbul</i>) Halim Bey ve eşi Samiye Hanım (<i>Biz İnsanlar</i>) İbrahim Enişte ve hala (<i>Esir Şehrin İnsanları</i>) Ali Yusuf, Sadi, Hüseyin Salim (Fıravun İmanı) Nafiz Bey (<i>Ağustos Başağı</i>)	Hafız Eyüp (<i>Yeşil Gece</i>) Çerkez Ethem, Çerkez Tevfik, Damat Ferit Paşa (<i>Küçük Ağa</i>) İtilafçılar (<i>Yorgun Savaşçı</i>) Hilafet yanlıları, Ali Kemal, Kurmay Binbaşı Burhaneddin (<i>Esir Şehrin İnsanları</i>) Ali Kemal, Vali Kambur İzzet, Düzce ve Hilafet Ordusu Kumandanı Sefer Bey (<i>Kalpakkılar</i>)	Salime Hanım (<i>Ateşten Gömlek</i>) Leyla (<i>Sodom ve Gomore</i>) Halim Bey ve eşi Samiye Hanım (<i>Biz İnsanlar</i>)

Bu tablonun özellikle ikinci sütununda yer alan şahıs ve grupların ihanet nedenleri kendi içinde şöyle bir alt grup oluşturabilir:

1. İslam dini ve Halifeliği bahane edenler,
2. Dağılan imparatorluğun Osmanlıcılık siyaseti,
3. Türklüğe karşı oluş / etnik milliyetçilik.

Toplumun bütününe ilgilendiren millî felaket zamanlarında genellikle kişileri harekete geçirecek bir yol gösterici beklenir. Kurtuluş Savaşı'nda bu vazife aydına yüklenmiştir. Zaten aydın da bu süreçte hareket hâlinde olması gerektiğinin farkındadır. Çoğu aydın bu farkındalıkla cansız ve silik hâlden arınıp içten dışa doğru bir yayılma göstererek birer "kahraman" kimliğine bürünmüştür. Fakat bazıları bu rolün aksine bir seyir izlemişlerdir.

Kurtuluş Savaşı romanlarında karşı güç konumunda bulunan aydınların karşısında olumlu aydın tipin mücadelesi ve tavrı eserlere yansımıştır. Bu vatansever aydın tipler, yazarlar tarafından genellikle halkı etkileme ya da halk üzerinde büyük bir değişim sağlama işlevine sahip kişiler olarak

çizilmişlerdir. Çünkü Kurtuluş Savaşı romanları zaten bünyesinde bir iletiyi aktarma vazifesi taşımaktadırlar. Aynı zamanda bir aydının elinden çıkan Kurtuluş Savaşı romanlarında özellikle topluma yön veren aydınlar işlenmiştir. Bu vatanseverlerin karşısında ise Türk bağımsızlığının karşısında yer almış olan hain tipler vardır.

Netice itibariyle denilebilir ki Kurtuluş Savaşı'nda bilhassa İstanbullu aydın, dış güçlerin şehir içerisindeki davranışlarından rahatsız olduğunda asıl uyanma gerçekleşmeye başlar. Böylece kimi bulunduğu şehirde kimi de Anadolu'da Millî Mücadele'ye destek olur. Bu bakımdan incelenen romanlarda elbette tek bir aydın tipinden söz etmek hata olur. Kimileri de topluma yön veren, yol gösteren rol-model kişiliği ile bazı romanlarda "maddi çıkar, siyasi neden veya Batı hayranlığı" için karşı güç ile iş birliğine gitmiştir. Hatta bazı zaafı onları yurduna ihanete sürüklemiştir.

Kısaca Türk milleti bağımsızlığını çok büyük fedakârlık ve mücadelelerden sonra kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu'nun 100. Yılı (2023) Türk milleti için önemli bir hadisedir. Genç kuşaklara yukarıdaki örneklerle benzer edebî eserler millî tarih bilinci aşılayacaktır. Sanat eserlerinin kitleleri etkileme gücü asla ihmal edilmemelidir. Bunda en büyük pay yine sorumluluk sahibi aydınlara ve sanatçılara düşmektedir.

KAYNAKLAR

- Adivar, Halide Edib. *Ateşten Gömlek*. Can Yayınları, 2021.
- Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yuzellilikler/?pdf=3257> Erişim Tarihi: 11.11. 2023.
- Atatürk, Kemal. *Nutuk*. Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Balcı, Yunus. *Türk Romanında Aydın Problemi -1908 / 1950*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- Buğra, Tarık. *Firavun İmanı*. Kervan yayınları, 1976.
- Buğra, Tarık. *Küçük Ağa*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Çokum, Sevinç. *Ağustos Başağı*. Kapı Yayınları, 2017.
- Güntekin, Reşat Nuri. *Yeşil Gece*. İnkılâp Yayınevi, 2008.
- İlhan, Attilâ. *Allah'ın Süngüleri: Reis Paşa*. İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- İlhan, Attilâ. *Gâzi Paşa*. İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- İlhan, Attilâ. *O Sarışın Kurt*. İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Karaosmanoğlu, Yakup. *Sodom ve Gomora*. İletişim Yayınları, 2022.
- Kemal Tahir. *Esir Şehrin İnsanları*. Ketebe Yayınevi, 2022.
- Kemal Tahir. *Yorgun Savaşçı*. Bilgi Yayınevi, 1976.
- Kıymaz, Ahmet. *(1918-1928) Romanda Millî Mücadele*. Akçağ Yayınları, 1991.
- Kocagöz, Samim. *Kalpklular*. Literatür Yayınları, 2022.

Kuntay, Mithat Cemal. *Üç İstanbul*. Everest Yayınları, 2022.

Özakman, Turguç. *Şu Çılgın Türkler*. Bilgi Yayınevi, 2005.

Safa, Peyami. *Biz İnsanlar*. Ötüken Yayınları, 2023.

Yalçın, Durmuş vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

POZİTİVİZM KISKACINDA AYDININ İNANÇ PROBLEMİ: *MATMAZEL NORALİYA’NIN KOLTUĞU* VE *YALNIZIZ* ROMANLARI

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Öz: Türk edebiyatının önde gelen yazar ve gazetecilerinden Peyami Safa (1899-1961), Cumhuriyet Dönemi'nin en üretken yazarlarından dır. Hikâye, roman, makale, gezi yazısı, fıkra ve tiyatro yazıları yazan Peyami Safa, aynı zamanda bir fikir adamıdır. Peyami Safa eserlerinde çoğunlukla Doğu-Batı çatışması, insanın ruh bunalımları ve ikilemleri, ahlak çöküntüsü, toplumsal değişme vb. konuları işlerken zaman içinde hem eserlerinde hem de fikir yazılarında sapma ve değişme noktaları olduğu göze çarpmaktadır. Sözü edilen bu sapma ve değişimler Peyami Safa'nın özellikle temel eserlerinden 1944 yılında yazmaya başladığı ancak 1949 yılında bastırıldığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve 12 Eylül-20 Aralık 1950 tarihleri arasında *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilip 1951'de kitap olarak yayımladığı *Yalnızız*'da dikkati çekmektedir. Bu eserler yazarın insanı bütünleyen ancak insan ruhunda gizli kalan yönleri keşfetmeye çalıştığı eserlerdir. Yazarın parapsikolojik ve metapsişik olaylara olan merakından ortaya çıkan iki eserinde, bireyin akıl yoluyla açıklayamadığı durumlarda inanmanın bir problem olarak irdelenip özellikle Ferit, Samim ve Meral üzerinden tartışılması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, *Yalnızız*, İnanç Problemi.

The Intellectual's Crisis of Faith in the Grip of Positivism: *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* and *Yalnızız*

Abstract: Being a prominent figure in Turkish literature and journalism, Peyami Safa (1899-1961) stands out as one of the most prolific writers of the Republican Era. In addition to producing a variety of literary forms such as short stories, novels, articles, travel writings, columns and plays, he was also a thinker. In his works, while he handles themes such as the East and West conflict, psychological struggles and dilemmas of individual, moral decay, and social transformations, one can observe shifts and changes in both his literary and philosophical works. Notably, these shifts are evident in two of his seminal works: *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* which he began to write in 1944 but published in 1949, and *Yalnızız* which was serialized in *Yeni İstanbul* newspaper between September 12th and December 20th in 1950, and later published in 1951. These works aim to reveal facets of human nature that complement individual but remain concealed within human psyche. This study focuses on the discussion of faith as a subject matter especially when one cannot explain a situation rationally, particularly through the characters Ferit, Samim, and Meral, in two of his works which appeared due to the author's curiosity over parapsychological and metapsychical phenomena.

Keywords: Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, *Yalnızız*, Crisis of Faith.

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Dilber TAHİROĞLU

Mardin Artuklu Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

dilbertahiroglu@artuklu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6314-1789

Gönderim Tarihi
Received
21.07.2023

Kabul Tarihi
Accepted
28.11.2023

**Atf
Citation**
Tahiroğlu, Dilber. "Pozitivizm Kısacında Aydının İnanç Problemi: *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* Romanları." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 167-186.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Tanzimat’la birlikte özellikle aydınlar arasında eski edebiyatta hâkim olan akli küçümseme düşüncesi ortadan kalkmaya başlamış ve böylece Batı’dan gelen akli yaklaşımın akli küçümseme arasında bir çatışma başlamıştır. Bu anlamda Şinasi’nin Batılılaşma Dönemi Türk edebiyatının ilk siması kabul edilmesinin nedenlerinde birisi, ilk keskin çıkışının inanç krizi ile ilgili olmasıdır. Münacât’ının

Vahdet-i zâtına aklımca şehâdet lâzım
Cân ü gönlümce münâcât ü ibâdet lâzım (Akyüz 10)

beytinde Tanrı’nın varlığına akla uygun delil ister. Bu durum inanç konusunda bir şüphe ve bunalımın başladığına işarettir. Yani bu süreçte eski inanç sisteminden sapmalar baş gösterirken özellikle II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) sonrasını takip eden yıllarda Materyalist ve Pozitivist fikirler alabildiğince serbest bir zemin ve yayılma alanı bulur. Beşir Fuad (1852-1887), Ahmet Rıza (1858-1930), Salih Zeki Bey (1864-1921), Rıza Tevfik (Bölükbaşı, 1868- 1949), Hüseyin Cahit (Yalçın, 1874-1957), Ahmet Şuayb (1876-1910) gibi isimler din-metafizik-pozitivizm ile yakından ilişkileri olan aydınlardır. Orhan Okay’ın aşağıda belirttiği ifadeleri Osmanlı aydınının materyalizmle ilişkisini yansıtmaya bakımından önemlidir: “Osmanlı aydını, çok kaba hatlarıyla materyalizme yabancı değildir ve onun dinsizlikle eş mânada olduğunu kabul etmiştir” (38).¹

Dolayısıyla denilebilir ki 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren tıpkı Osmanlı Devleti gibi Osmanlı aydını da pozitivism ve materyalizmin kuşatması altındadır; yine buna paralel olarak “inanç” problemi Batılılaşma Dönemi Türk edebiyatında yeni bir konu değil aksine temel bir konudur.

Peyami Safa (1899-1961) da bu dönemin bir aydını olarak küçük yaşta itibaren felsefeye ilgi duymuş, bu ilgiden dolayı da felsefe çevrelerine yakın durmuştur. Öyle ki kendi dönemindeki tartışmalı konferanslara tebliğ bile sunmuştur. Peyami Safa’nın felsefeye olan ilgisi onu zaman içerisinde mütareke yıllarında (1918-1922) İstanbul’da yıkılan imparatorluğun enkazı üzerinde beslenen iki tür fikirle ilgilenip tarafını seçmeye götürmüştür. Ülkenin bu fikirleri şöyle özetlemektedir:

Biri maddi imkânsızlıklar önünde manevi kuvvete ve yarı mistik bir ruh hamlesine dayanmak, ikincisi yenilişin doğurduğu ümitsizliğe karşı, idealist harekete tepki hâlinde, maddeye dayanan yeni bir hız almak. Bunlardan birincisi Bergson metafiziği, ikincisi diyalektik materyalizmdir. Her

¹ Batılılaşma Dönemi Türk edebiyatının başlangıç döneminde rasyonalizm, pozitivism ve materyalizm etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Okay, 11-49.

iki felsefenin de ortak vasfı, zihinci bir ağır evrim görüşüne karşı vaziyet alışları, devrimci ve hamleci oluşları idi. Fakat birinin ruhta gördüğü hamle gücünü öteki maddede görüyordu (375).

Pozitivizm (Maddecilik) ve Bergsonculuk (Sezgisicilik) birbirine paralel olarak mütareke yıllarının İstanbul’unda ilk ürünlerini vermiştir. Peyami Safa da bu iki fikrin temelinde yatan düşünceleri yakından takip etmiş, bu fikirlerin savunuculuğunu yapan aydınlarla aynı ortamda bulunmuş, nihayetinde “... madde kaba, pasif, kendi başına bir şey yaratmaktan aciz tek varlık değildir. Onu enerjiden ve insanda şuurdan ayrı, şuurun bütün verilerini tayin eden ilk sebep gibi görmeye imkân yoktur.” düşüncesini savunmuştur. Tarihî maddeciliğin madde anlayışına uymayan bu açıklama, Safa’daki değişimi yansıtırken onun *Türk Düşüncesi*’ndeki yazılarında artık idealizme karşı çıkmadığını da gösterir. Yani başlangıçta Safa, Bergson ve genel olarak mistik düşüncenin karşısındayken daha sonra dine ve mistisizme bağlandığı söylenebilir (Ülken 449).

İnanç Eksikliği Açısından *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* Romanları:

Peyami Safa’nın bu çalışmada incelenen iki eserinin temelinde yatan fikirlerin anlaşılması için onun düşünce yapısındaki değişim ve bu değişimin beraberinde getirdiği dönüşüm hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. Şüpheyle yaklaştığı durumların aksiyle açıklanabileceği fikri üzerinde duran Peyami Safa, böylelikle orijinaliteyi yakalamak için tenkitten de taviz vermez. Zaman içinde de metapsişik ve paranormal olaylar üzerinde kafa yormuş ve bu ilğiden de iki eseri doğar: *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*² ve *Yalnızız*.³ Şüphesiz yazarın bu iki eseri birbirini tamamlayan eserlerdir. Yazarın ispiirtizmaya merakını yansıtan bu eserlerde onun materyalist, pozitivist ve determinist anlayışların yetersizliğine bakışını da yakalamak mümkündür. Bu yüzden Berna Moran, Peyami Safa için “1960’lardan sonra Türkiye’deki resmî ideolojiyi daha da sağa çekerek dinci, gelenekçi ve mukaddesatçı doğrultuda değiştirmek isteyen çevrelerin gözde yazarı olur” (252) ifadelerini kullanır.

Önceki eserlerinde ekseriyetle Doğu-Batı çatışması, ahlaki çöküntü, toplumsal değişmeler vb. konuları işleyen Peyami Safa’nın II. Dünya Savaş yılları (1939-1944)’na gelindiğinde mistisizm ve parapsikolojik olaylarla yakından ilgilendiği görülür. Bu durumu her iki dünya savaşına da tanık olan bireyin içine düştüğü anlamsızlık ve ruhî buhranla açıklamak

² Bu çalışmada Peyami Safa’nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1998) adlı eseri esas alınmıştır. Çalışmada geçen sayfa numaraları bu esere aittir.

³ Bu çalışmada Peyami Safa’nın *Yalnızız* (2001) adlı eseri esas alınmıştır. Çalışmada geçen sayfa numaraları bu esere aittir.

mümkündür. Sorularının yanıtını bulamayan birey, kendini oyalayacak aynı zamanda tatmin edecek yollar arayacaktır. Peyami Safa, sorularının yanıtını, Batı'yı hedef alan Doğu'yu yücelten ve mistisizmi esas alan bir âlemde ararken ruh/madde gibi konulara da eğilir. Büyükada'da Samet Ağaoğlu ve felsefe profesörü Macit Gökberk'le sohbetler eden Peyami Safa'nın ruh çağırma seansları düzenlediği de bilinir. Peyami Safa'nın bu merakı sonucunda ortaya çıkan *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda dördüncü sınıf tıp öğrencisiyken okulu bırakıp felsefeye başlayan Ferit'in yaşadığı bunalımın kişiliği ve görüşü üzerindeki etkisi Peyami Safa'nın hayat tecrübesinin yansıması hâlinde verilir. Bu duruma değinen Samet Ağaoğlu'nun ifadeleri şöyledir:

Büyükada'da Peyami Safa ile geçen gecelerden sahneler hatırlıyorum. Bu sahnelerdeki Peyami ile romanlarında yaşattığı kahramanların ruh yapıları arasındaki benzerlik ne kadar yakındı. Bir yandan realist bir yandan mistik, romantik bir insan vardı karşımda. O, Profesör Macit Gökberk, ben bir salonda ailece buluşur, her konudan konuşur, münakaşalar yapardık. Fakat buluşmalarımızın bir başka perdesi daha vardı: Ruhları davet. Peyami Safa ruhun varlığına inanıyordu. Ona göre beden bir kalıptır. Asıl olan ruhtur. Beden ölür, toprak olur. Fakat ruh ebediyen yaşar ve bırakıp gittiği dünyayı sık sık ziyaret eder... (91).

Bu ifadeler Peyami Safa ve Ferit arasındaki benzerlikleri göstermesinin yanı sıra *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve Ferit'in bir roman kişisi olarak ortaya çıkış sürecini yansıtmaya bakımdan da önemlidir. Diğer taraftan Vecdi Bürün de yazarın Samet Ağaoğlu'nun sözünü ettiği merakından doğan bu romanı yazmaya karar verişini aktarır. Peyami Safa'nın kendi hayatı etrafında *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nu yazma aşamasına değinir. Roman kahramanı Noraliya, babası tarafından Türk fakat gayrimüslim bir aile çevresi içinde büyümüş Nuriye'dir. Büyükada'nın Maden semtinde oturur. Bürün ile Matmazel Noraliya'nın evine giden Peyami Safa, onları tanıştırır. Bürün'ün gözlemlerinden Matmazel Noraliya'nın Peyami Safa'ya neden daha sık gelmediğine dair sitemde bulunduğu anlaşılır. Yine bu görüşmede Bürün bir romanın yolda olduğunu anlar. Peyami Safa'nın kendisine *Matmazel Noraliya'yı* nasıl bulduğunu sorması üzerine verdiği yanıt, Safa'nın romanı yazmadaki serüveni hakkında da bilgi verir niteliktedir:

Anladığıma göre, Peyami Bey güzel bir romana gidiyordu. Bu roman belki de güçlüklerle doğacaktı. Ama, Türk edebiyatını zenginleştirecek bir roman dünyaya gelecekti. Peyami Safa, Ada'daki evinin üst katına kapandı. Bazı geceler, kendi söylediğine göre, beş veya on sayfa yazıyordu. Ama işte böylece Türk edebiyatı, en güzel romanlarından birini kazandı (85- 86).

Peyami Safa'nın metapsişik ve paranormal olaylara merakından doğup insanın ruhsal bunalımları, tereddüt ve ikilemleri üzerine temellendirilen diğer eseri *Yalnızız*'dir. Bu eserin psikolojik ve fikri zemininin *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ile bütünlük sağladığını söylemek mümkündür. Her iki eserde de kişilerin yaşadığı inanç krizi/buhranının birey üzerindeki etkisi temel problemdir. Bu durum beraberinde okuyucuyu “inanç” kavramını sorgulamaya götürür:

Türkçe Sözlük'te inanç, “1. Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma. 2. Birine duyulan güven, inanma duygusu. 3. İnanılan şey, görüş, öğretisi. 4. Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat” (1186) şeklinde tanımlanır. Bu bağlamda “inanç”ın aslında insan için bir ihtiyaç; ruhsal yaşamını devam ettirebilmek için bir zaruret olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü dinlerin ve dolayısıyla inanmanın ortaya koyduğu bazı kuralları vardır. İnanan insan bu kuralları yerine getirip bağlı kaldığı takdirde huzura kavuşur. Çünkü dinin teminatı bu yöndedir. Bu açıdan bakıldığında dinin birey için bir ihtiyaç olduğu da inkâr edilmez. İnsan, bedenini temel ihtiyaçlarla (barınma, beslenme ve giyinme) tatmin ederken diğer taraftan ruhun da giderilmesi gereken ihtiyaçları olduğunu farkındadır. Bireyin ruhunu doyurmak için ihtiyacı olan temel husus huzurdur. Hemen bütün arayışları da bunun içindir. Mutluluk, eğlence dolu anlar, hoş sohbetler vb. bunu kısmen yerine getirir. Eksik kalan yönler ise zaman içinde depresif hâllerle kendini belli eder. Aslında bu da ruhun giderilmesi gereken ihtiyaçlarına yönelik bir tepkidir. Ruhun bu ihtiyaçları giderildiğinde bu defa hissedilen, ortaya çıkan eksiklik, tatmin olamama, arayışa kapılma gibi hisler insan ruhunun üstün bir güce inanma ve varlığını kabul etme ihtiyacını doğurur. Bu doğrultuda yani insanın inanma ihtiyacına yönelik Takiyettin Mengüşoğlu'nun dikkat çekici bir bakış açısı mevcuttur:

İnsan kendisini gelip-geçici, ölümlü bir varlık olarak değil, ebedî, ölümsüz bir varlık olarak görmek istiyor. Bu konuda kendisine yardım edecek bir inanca gereksinimi vardır. Çünkü insan yok olmak istemiyor; insanın bu dünyada ölmesi gerekiyorsa, o, o zaman başka bir dünyada yaşamak istiyor. İmdi insan sonsuz, ebedî olmak istiyor. Bu noktada insana dinler yardımı koşuyor (221).

İnanmanın getirdiği motivasyon, kabulleniş ve biat, kişinin ruhsal ölçüt ve arayışlarını sınırlandırırken güvenini de pekiştirir. Ancak belirsizlik, kendinden üstün bir varlığın var oluşunu kabullenme bireyi yaratıcıya yaklaştırırken günlük hayatta yaşanıp nedeni açıklanamayan metapsişik olaylar ise bireyi tıkanıklığa götürür. Her ne kadar bu olaylara determinist ve rasyonalist bir yaklaşım ile açıklama getirilmeye çalışılsa da bu yaklaşımın yetersiz kaldığı durumlar da mevcuttur. Bu durumları tecrübe eden birey, âlemde yalnız olmadığını düşündüğü gibi tecrübe edilen paranormal

olaylara Allah'a inanarak ve olayları O'na dayandırarak daha ziyade varlığını kabullenerek açıklık getirir. Zaten inanma ihtiyacı da insanın en zor zamanlarında, kendini yetersiz gördüğünde ortaya çıkar. Bu bağlamda *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* romanlarında bireyin yaşadığı inanç problemleri ve Allah'ın varlığını kabul konusu işlenir. Yani bireyin akılla açıklayamadığı psikolojik problemleri Allah'ın varlığı ve hikmetleriyle aşma ana temi üzerinde yoğunlaşılır.

Bu çalışmada incelemeye konu edilen iki eserdeki Ferit, Samim ve Meral tipleri üzerinden bireyin inanç konusundaki düşüncelerini etkileyen nedenler, tereddütler ve gelgitler tartışılacaktır:

Mistik bir dünya görüşünün savunusu *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*:

Ferit; babasının etkisinde, onun yolunda, faydacı, dinsiz ve şüpheli biridir. Annesi ve iki ablası veremden ölmüş, kız kardeşi Nilüfer de aynı hastalıktan mustarıptır. Tıp okurken bırakır ve merak saldığı felsefeyi okur. Ferit ile ilgili en dikkat çeken husus, yaşadığı ruhsal problemler ve onun bu problemlerin farkında olmasıdır. Zaten bu yüzden delilik korkuları yaşar. Çocukluğunda uzun yıllar kendisini takip ettiğini düşündüğü siyah bir köpek, bir süre kaldığı pansiyondaki parapsikolojik ve metapsikolojik olayları çözememesi içinde bulunduğu buhranı derinleştirir.

Bu bağlamda *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nun II. Dünya Savaşı yılları (1939-1945) romanlarından biri olduğu unutulmamalıdır. Özellikle Ferit'te savaşın verdiği güvensizlik, ruhsal rahatsızlıklar ve arayışları görmek mümkündür. Bu durumun meydana getirdiği bireyin inancını kaybetmesi, aradığını maddede bulma sanısı ve dünya nimetlerinin çekiciliği toplumda materyalist-nihilist bir insan tipinin çıkmasına neden olmuştur. Bu tipi eserde Ferit temsil etmektedir. Ferit'in aşağıdaki ifadeleri aynı zamanda nihilist kişiliğini haykırdığı satırlardır:

Ben Türk değilim, insan değilim, hayvan değilim, tubbiyeli değilim, felsefeci değilim, âşık değilim, zengin değilim, fertçi değilim, cemiyetçi değilim, milliyetçi değilim. Vafi Bey'in ecinnileri arasında oturan, iradesi çarpılmış, bir hafta sonra ne yapacağını bilmeyen, tembel, hiçbir şeye yaramaz ve ömrünün yarısı Avrupa'da hâriciye memurluklarında geçmiş, ayyaş, zampara, Hedonist, ciddiyetin yalnız hayvanlara yakıştığına inandığı için dünyanın bütün dramlarına kahkahayı basan ve bunun için "Gülener" soyadını alan bir baba ile yarı sanatkâr, yarı deli, erkek düşkünü, veremli ve veremden iki yetişkin kızını kaybetmiş, ayyaş, koksınman, Paris'te okuduğu için kültürlü, genç yaşında ölmüş bir ananın désencharte, déemesuér, desorienté, déraciné, dégeneré bir oğluyum (Safa 61).

Yukarıdaki ifadeler Ferit'teki hiçliği yansıtırken inançsızlığını ve içinde bulunduğu girdabın büyüklüğünü de gösterir. Onu bu girdaptan kurtaracak dünyevî (somut) bir güç yoktur. Böyle birinden bir düşünceye sâğlam, samimi ve güvenle yaklaşmasını yani dinî bir inancının olmasını beklemek hata olur. Ferit'in yaşadığı ikilem ve çatışmaların yanında tanık olduğu paranormal olaylar onu ruh/madde çatışmasında merkezî figür konumuna getirir. Ferit'in içinde bulunduğu çatışma ve açıklanamayan olayları aydınlatacak bir güce ihtiyacı vardır. Bu da eserin ikinci bölümünde ortaya çıkan ve inançlı bir kişilik olan Noraliya'dır. Yani bu iki ismin bünyesinde temsil ettiği iki görüş vardır: Maddecilik (Ferit), Ruhçuluk (Noraliya).

Ferit herhangi bir inanca bağlı olmadığı için yaşadığı bütün paranormal olayları inkâr eder ya da bu olaylara rasyonel bir açıklama getirmeye çalışır. Ferit'in bu tutumunu Prof. Macit Gökberk, şöyle açıklar: “Ferit'teki Aydınlanma'nın başta gelen din anlayışı “akıl dini”dir, “doğal din”dir. (...) “Akıl dini”, akılla bulunmuş olan, aklın yattığı ve benimsediği din demektir” (321).

Bu özelliği onun yaşayacağı değişimi sindirerek sahip olmasını sağlar. Ferit yaşadığı her olaya başlangıçta akıl diniyle yaklaşp açıklık getirmeye çalışır. Zamanla düşüncesinde birtakım değişimler yaşadığı için dine ve mistisizme bağlanır. Ferit kaldığı pansiyonda herkesin anormal özelliklere sahip olduğunun farkındadır: Zehra'nın konuşamıyor olmasının yanında zihninden saatin kaç olduğunu bilmesi, Ferit'in teyzesi Necmiye Hanım'ın öldürüldüğünü boşlukta film izler gibi görmesi; pansiyondaki odabaşı Vafi Bey'in Ferit hakkında bazı bilgileri onu tanımadan bilmesi ve Ferit'i yaşadığı buhranlardan okuduğu dualarla rahatlatması, Ferit'in kaldığı odanın kapısı kilitli olduğu hâlde odasına çıplak bir kadının girdiğini görüp bu kadının o uykudayken onu boğmaya çalışması hatta uyandığında kadının el izlerini boynunda görmesi, Ferit'in çocukluğundan beri kendisini siyah bir köpeğin takip ettiğini düşünmesi, nihayetinde bu olaylar karşısında ne yapacağını bilememesi vb. gelişmeler aslında Ferit'in yaşayacağı inanmanın dönüm noktasının birer halkasını oluşturur. Ara ara kriz geçiren Ferit, yine böyle bir kriz sırasında sığındığı muhallebicide ilaç alırken ihtiyar muhallebici kendisine,

Ben de sana bir şey diyeyim de baba sözüdür, unutma, dedi, ne zaman ki sıkıntıdaşın, bu hapları yutacağın yerde, derin bir nefes al, içinden tut nefesini, yüreğinden bir kere, ama yüreğinden, sözüme dikkat et, yüreğinden, yüreğinden anladın mı, yüreğinden bir kere 'Allahım' deyiver, sonra nefesini birden koyuver. Anladın mı? (Safa 65)

der. Bunun üzerine denileni yapınca gerçekten rahatlar. Buna karşılık yaşadığı durum karşısında ihtiyarın sakin kalmasına hayret eder. Ancak kısa

süre sonra Ferit bu duruma, içtiği ilacın etki etmeye başladığıyla açıklık getirir. Ondan beklenen de budur. Eğer Ferit, muhallebicideki ihtiyarın ya da Vafi Bey'in dediklerine körü körüne inansaydı sıradanlaşır. Çünkü o çevresindeki birçok kişi gibi suret-i mutlakacı değildir. Örneğin Ferit Nihilizm'i, Saim Marksizm'i, Mr. Joe Pozitivizm'i, Muhtar Milliyetçiliği, Vâfi Bey dini temsil eder. Ancak hiçbiri fikir dünyası esnek olan Ferit'i tatmin etmez. Çünkü Ferit, keskin fikirlerin kaidelerine teslim olacak biri değildir. Onun ihtiyaç duyduğu daha etkili ve güçlü bir varlığın etkisidir. O esnek bir kişiliktir. Ferit'teki inançsızlık ona babasından kalmıştır. Bu yüzden de köklü ve derindir. Ferit kendince yaşananlara akılla açıklanabilecek cevaplar arar ama nfiledir. Yani mevcut bilim ve felsefe, Ferit'in varlığın manasını anlamlandırmasında yetersiz kalır. Böylece yavaş yavaş varlığın manasının Allah ile açıklanabileceğini kavrar. Bu yüzden de onu Allah'a yönlendiren ilk ve en önemli olayın muhallebicinin ihtarı olduğu söylenebilir.

Ferit'i hakikatin peşine düşüren şey tanıştığı insanlar, bulunduğu mekânlar ve olaylardır. Romanda bunların hepsi Ferit'in hakikat (Allah)'i bulması için birer pusuladır. Hatta yazarın romanı iki bölüm olarak ele almasının temel nedeni de bu olabilir. Buna göre birinci bölümde okur, insan duygularının bütünü aşan algılama, telepati, ruhla temas kurma gibi pozitivizmle açıklanamayacak durumlara yer verir. Ferit'in bu olaylara hemen inanmayıp şüpheli yaklaşması eserin ikinci bölümünün hem Ferit hem de okur üzerindeki tesirini güçlendirir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümü, Ferit'in yaşadığı paranormal olaylar, zaman zaman geçirdiği krizler-pansiyondaki kişiler ve muhallebici ihtiyarın telkinleriyle- inanmanın gücünü keşfetmeye başlamasıyla son bulur. Bu keşfin en güzel örneklerinden biri Ferit'in bir kriz anında Vafi Bey'den duyduğu duaya sarılmasıdır: "Hiçbir şey düşünemez oldu. Sendeleyerek yürüyordu. O anda içine bir kelime dadanmıştı: Hüvel-hayyü l-kayyum. Vafi Bey'in duasından bir parça. Yürüyor ve bazen dudaklarını kıvıldatarak tekrarlıyordu: Hüvel-hayyü l-kayyum" (Safa 179).

Bu örnekle metafizik hakikatin peşinde olan Peyami Safa, bunun mistisizmle gerçekleşebileceğini anlatmaya çalışır. Diğer taraftan insanın Allah'a ancak beninin ötesine geçerek ulaşabileceğinin de altını çizer.

Birinci bölümde hakikatin peşine düşen Ferit'in nihayet ikinci bölümde hem Büyükada'da bir eve taşınması hem de burada Matmazel Noraliya'nın ruhuyla kurduğu manevi ilişki onu hakikat (Allah)'e götürür. Berna Moran, Peyami Safa'nın Ferit'i Allah'a inanmaya yönlendirdiği birinci bölümde ne yapmak istediğini şöyle açıklar:

Metapsişik ve parapsikolojik birtakım olayların var olduğunu; bunların ancak ruhun maddeye doğrudan doğruya etkide bulunmasıyla, medyumlukla ve duyguları aşan algılamayla açıklanabileceğini; bugünkü 'maddeci ilim ve felsefenin' hakikati kavrayamayacağını; içgüdüye, sezgiye sırt çevirdiği için akla dayanan bu bilimin gerçekliğin sırlarını çözemeyeceğini göstermek (249).

Peyami Safa, eser boyunca mekânı ve ona ait unsurları da ustalıkla işler. Bu işleyişte mekân-insan arasında bir bütünlük vardır. Eda Hanım'ın hasta kızı Zehra ve her hâliyle belli olan fakirlikleri Ferit'in kaldığı pansiyona çok yakışır. Çünkü burası pis, kasvetli ve huzursuz edici bir hava taşır. Daha önemlisi ve üstünde durulması gereken şey şudur: Hem pansiyonun hem de Büyükada'daki evin Ferit'in yaşadığı değişim evreleri üzerinde büyük öneme sahiptir. Beşir Ayvazoğlu, bu husus şöyle açıklar:

Yüksekkaldırım'daki pansiyon aslında bir semboldür; Peyami bu pis muhitteki kasvetli ve karanlık pansiyonu kullanarak hayatın göremediği-miz bir yüzünü görünür kılmak ve Ferit'in Büyükada'nın aydınlık ve iç açıcı ortamında yaşayacağı mistik aydınlanmanın anlamını bu tezatla daha güçlü bir biçimde duyurmak istemiştir (447).

Ferit'in inanç dünyasında etkili olan mekân unsurunun önemi iki bölüm boyunca devam eder. Yani genel hatlarıyla bakıldığı zaman ilk bölümün bütününe hâkim olan huzursuz hava Ferit'in kaldığı pansiyonla bütün hâlinde verilir. Başka bir ifade ile bu durum mekân unsuru üzerinden yansıtılır. İkinci bölümde Ferit'in Büyükada'da daha önemlisi Matmazel Noraliya'nın evinde kalmasıyla sıkıntılı ve huzursuz mekân, yerini Ferit'in ruh temizliği ve huzurlu dünyasına bırakır. Çünkü Büyükada'daki ev, temiz ve aydınlık bir dünyadır. Tıpkı Ferit'in inanmaya başlamasından itibaren içinin temizlenmesi gibi... Bu, ikinci bölümde metapsişik ve parapsikolojik olayların yaşanmadığı anlamına gelmemelidir. Bir tarafta olaylar sürüp Ferit onları çözümlenmeye çalışırken diğer tarafta da pozitivist bilimin yetersizliği vurgulanmaya devam eder.

Eserde daha önce de belirtildiği gibi mistik felsefenin de propagandası yapılır. Ferit'in yaşanan paranormal olaylar neticesinde Matmazel Noraliya'nın evinde yaşadığı uhrevi deneyim, Matmazel Noraliya'nın ermiş kişiliği ve kendini Allah'a adanması gibi yönlerini öğrenmesi hem kişiliğinde hem de düşünce dünyasında değişimler yaşanmasına neden olur. Bu değişimin en belirgin göstergesi sevdiği kadın Selma'ya yaklaşım biçimi ve tamamen kendini gösteren iyilik - merhamet yönünün açığa çıkmasıdır.

Ferit'in mustarip olduğu konuların başında kendisini takip ettiğini düşündüğü siyah köpek gelir. Ancak Ferit'in peşinde olan siyah köpeğin değil, Tahir Bey'in yüklükte yatıyor olması, kendisini öldüreceğini söylemesi, Selma'ya kavuştuğu durumda ondan mahrum kaldığı zamankinden

daha çok mutlu olabileceğini düşünmesi ferdi ve mistik sezîş ile ilgili durumlardır. Çünkü Tahir Bey yokluktan, sefaletten yüklükte yatar. Selma'ya kavuşma ise Ferit'in ulaşabileceği en büyük hayaldir. Ferit'in aşağıdaki ifadeleri de insanî olanın kendi isteklerinin önüne geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Çıldırmanın istemiyorsanız söyleyiniz. Beni peşime düşen siyah köpek değil, Tahir Beyin yükte yatması çıldırır. Ve bana söyleyiniz. Nasıl bir dünyada ben, Selma'ya kavuştuğum takdirde, ondan mahrum kaldığım zamankinden daha az bedbaht olabileceğime emin olabilirim. (...) Son tahlilinde sevgim onu kendimde veya kendimi onda yok etmek özleyişleriyle karışıyor. Aşkın, büyük zıtlıkları birbirleriyle hallü hamur eden temel duyguları bunlardır. Oradan ebedîliğe ve belki Allah'a çıkar gibi de oluyorum (Safa 196).

Başta sevdiği kadın Selma'yı sevişecek bir et parçası olarak görürken, inanç anlayışı değişen Ferit'in Selma'ya bakışı da değişir. Selma kendini ona sunduğunda ise Ferit kendini geri çekerek içinde yaşadığı değişmeyi şu sözlerle açıklar:

Ben seni apartmanın merdiveninde kucakladığım gün, Selma, bir hayvandım. Seni o gün dudaklarının lokumunda, göğsünün zıplayışında, diz kapaklarında ve topuğunda aradım. Bereket sen başka yerde idin. O kadar kolay bulunsaydın şimdi ne kalacaktı senden? O gün bana ilahî bir ders verdin sen (Safa 285).

Ferit'in bu sözleri eserin başındaki özellikleri göz önünde bulundurulduğunda hafife alınmamalıdır. Bu sözler aynı zamanda maddeci ruhunun büründüğü mistik zihniyeti de yansıtır. Söylenebilir ki başta inanç itibarıyla nihilist, düşünce yapısı bakımından pozitivist olan Ferit, yaşananlar sonucunda olaylara pozitivist yaklaşımla açıklama getiremeyeceğini anlar ve değişimi başlar.

Ferit'in çıplak görüp yatağına kadar giren kadın elbette arzuladığı Selma'dır. Çünkü esirin ilk bölümünde Ferit, uzun zaman Selma'yı ister ve ona cinsî duygularla yaklaşır. Siyah köpek ise her anlamda babasının düşüncelerinin etkisinde kalan Ferit'in yine babasından devraldığı inançsızlığın ve psikolojik sarsıntılarının vücut bulmuş hâlidir. Bu yüzden de Ferit'in peşini bırakmaz ta ki Ferit, maneviyata yönelene kadar:

Vehim olmaz. Zinhar seninkini de vehim telâkki eyleme. Köpek uykunda koyununa da girmiş diyorsun. Kıtımır'ın ahfadındandır. (...) Bir daha o köpeği görürsen korkma. Beşarettir. Ona doğru eğil. Meçhulâtan sual et. Lisan-ı beşerle cevap alırsın. Havlarsa, üzerine saldırsa korkma, imtihandır... (Safa 95).

Ferit'in Büyükkada'da Matmazel Noraliya'nın evinde yaşadıkları da anormaldir fakat pansiyonda yaşadıklarının aksine burada yaşadıkları onu huzura kavuşturur. Bu durum iki nedenle açıklanabilir:

1. Ferit'in birinci bölümde yaşadıklarıyla mistik bir zihniyete bürünmeye başlaması,

2. Ada'da kaldığı evin ve huzura kavuştuğu koltuğun Matmazel Noraliya gibi inançlı bir kadına ait olması.

Ferit'in inanma konusundaki değişiminde önemli rol oynayan isimlerden biri de Sorbonne mezunu felsefe öğretmeni Yahya Aziz'dir. Aynı zamanda Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda ortaya koyduğu tezi Ferit ile aynı pansiyonda kalan Yahya Aziz Bey'e söyler. Çünkü Yahya Aziz, eserin yansıtıcı merkez konumundaki kişisidir. Yani yazarın eserindeki sözcüsüdür. Ferit bir gün kaldığı odada yaşadığı olaylar üzerine fenalaşarak Yahya Aziz'in odasına gider ve yaşananlara bir açıklama getirilmesini aksi takdirde çıldıracağını söyler. Ferit'in başından geçenleri anlattığı sırada söyledikleri aynı zamanda eserin tezini de verir:

Aziz Bey, şimdi normalim. Beni bile şaşırtan bir vuzuh ile düşünüyorum. İki dakika sonra bana bir titreme gelebilir. Sizin karyolanızı tavana çıkmış görebilirim. Bu iki dakika içinde idrakimin geçirdiği istihalenin karanlık mekanizmasını bilmeyen bir ilmin bu hâlime bir isim koymaya hakkı olsa bile, bu ismi bize bütün bir izah sistemi gibi kabul ettirmeye hakkı var mıdır? Sırları sırlarla veya isimleri yine isimlerle izah eden bir bilgi 'Hayat hayattır', 'Varlık varlıktır' demiş olmaktan öteye geçiyor mu? (...) Eğer bana 'Bu budur bu' dan başka bir şey söylemeyen müspet felsefeyi aşamazsam, aklın tamamıyla lüzumsuzluğuna inanacağım. Abes bir varlık nizamı içinde akıl bir körbağırsak kadar vazifesizdir. İçgüdünün yerini almaya niçin boşuna uğraşılıyor? Eğer insanın aradığı mânâ kendi icadı değilse, mânâyâ mânâ veren kendisi değilse, bu, Allah'ın hikmetinden başka nedir? (...) Onun varlığı ve yokluğu hakkında bir karara varmak için, ya her biri kendi tecrübelerimizin yoluyla ferdî ve mistik bir sezisi kendimize rehber edeceğiz veya evrensel bir anlayışı doğrulayan küllî mefhumlar delâletiyle düşüneceğiz (Safa 193- 194).

Yahya Aziz ve Ferit arasında geçen bu diyalogda inançsız olan Ferit'te yeşermeye başlayan inanmanın belirtileri görülürken yazarın sözcüsü durumunda olan Yahya Aziz aracılığıyla maddeci bilimin insanı-evreni açıklama ve anlamada yetersizliğine de açıklık getirilir. Peyami Safa, felsefesini Yahya Aziz'in ağzından şöyle ortaya koyar:

İnsanın esas meselesi ben'ini aşmaktır. Bunun dereceleri vardır; aile için, millet için ben'in aşılması mümkündür, ama yeterli değildir. Son aşama ben'in Tanrı'da kaybolmasıdır. Tasavvuf olsun diğer dinler olsun 'in-

sanın ben'ini Allah'ta eritmeye çalışmışlardır.' Ama bütün insanlar bu dereceye ulaşamaz (...) 'Ben' kendisini 'biz'e ve 'biz'den daha üstün bir perspektife doğru aşmalıdır. Taazuvun şartı transandanstır. Yoksa ben'lerin çarpışması ve boğuşması içinde parçalanma mukadderdir. Fertten millete, milletten insana, insandan Allah'a doğru aşmanın merhalelerini idealleştirmeyen ve kendi ölçüsünü yalnız kendisinde (ferte veya külli insan mefhumunda) bulan insanın nasibi bugünkü dünya katostrofundan başka nedir (Safa 271).

Birinci bölümde yaşadığı paranormal olaylara getiremediği açıklama Ferit'i manadaki derinliği aramaya götürür. Ferit bu girdapta mücadele ederken Ferit'in kız kardeşi Nilüfer'in yanında kaldığı cimri, acımasız, kötü niyetli teyzesi Necmiye Hanım da inanma noktasında bir fonksiyon üstlenir. Necmiye Hanım, namaz kılmayı ihmal etmez. Ama abdest alacağı suyu sabahın erken saatlerinde verem olan Nilüfer'e eziyet olsun diye ısıtırmaktan çekinmez. Zaten Necmiye Hanım'ın da yaptığı ibadete rağmen yaratıcının varlığından yana şüpheleri vardır. Onun ibadeti bir alışkanlıktan ibarettir. Yoksa o da ruh/madde çatışması içindedir. Bu da duruma farklı bir bakış açısı kazandırır:

- Ben töbe estağfurullah, Allah'a da isyan ederdim, demiş. İnanmaz oldum ona. Töbeler olsun, hâlâ var mıdır, yok mudur, bilmem, demiş. Olsa böyle mi yapardı derim. Fakat alışmışım ibadete, yine de hamdolsun (Safa 176).

Hâlbuki Ferit değil ibadet etmek, Allah'ın varlığına bile inanmayan biri olduğu hâlde yüreğinde taşıdığı merhametle insanlara yardım etmekten çekinmez. Ferit'in tanık olduğu yokluk karşısındaki tutumu onun merhametli yönünü de ortaya koyar. Aslında Ferit'in inanma sürecinde geçirdiği değişimde çevresindeki herkesin payı vardır. Onun için de teyzesi ölüp ona ve kardeşi Nilüfer'e miras bıraktığında Ferit, -ki bu eserin sonlarına doğru olur- Eda Hanım'a yardım eder ve ona bunun Tahir Bey'in duaları sayesinde gerçekleştiğini söyler. Bununla dindar bir kişilik olan Tahir Bey yüceltilirken Ferit'in inançlı biri olmaya başladığına da vurgu yapılır.

Eserin vaka zamanının İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1945) olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Peyami Safa ve çağdaşları bu savaşın yıkıcı etkilerini tecrübe eden aydınlardır. Savaşın etkilerini fikrî bakımdan Ferit'te, ekonomik bakımdan ise Eda Hanım'ın sekiz-dokuz yaşındaki oğlunun eline bakmasında bulmak mümkündür:

Ferit, Türk toplumunu sarsan iktisadî krizi toplumda kendini bariz bir şekilde hissettiren ilişki kopukluğunu, nihayet manevî ve fikri dalgalandırmayı, nefsinde en derin şekilde yaşayan bir gençtir. Bütün bunlara ilaveten, romanın sathına hâkim olan sosyal sefalet ve yoklukları, devrin genel tablosundan ayrı düşünemeyiz (Tekin 119).

Yaşanan gelişmeler, dejenere bir babanın nihilist çocuğu olup arayış ve değişim süreçlerinden geçen Ferit'in mistisizmle yolunu bulmasını sağlar. Ferit'i tam anlamıyla inanan bir insan olmaya hazırlayıp hakikati görmesi ancak bir aracının (Noraliya) ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Bu süreçte yani Ferit'i Noraliya'ya / inanmaya götüren serüvende Ferit, birçok sistematik düşünce ekseninden geçer: Nihilizm, marksizm, milliyetçilik ve pozitivizmin yanında Selma'ya olan aşkı vb. de bunun bir parçasıdır. Mehmet Tekin'in aşağıdaki ifadeleri de Ferit'teki inanma üzerinde etkili olan etkenleri ortaya koyar:

Ferid, 'behimi' halden, bazı kişi ve olaylardan gelen tesirle 'beşerî' noktaya yükselir. Romanın olay örgüsünü teşkil eden halkalar, bu yükselişi temin edecek yönde -ve çatışmadan uzlaşmaya doğru- düzenlenir. Bu düzenleme içinde Ferid, sırasıyla inkâr, tereddüt ve kabul merhalelerinden geçer (131).

Matmazel Noraliya "Karanlık duvar"ı aşarak -Allah ile arasındaki engeldir- Allah'a kavuşur. Noraliya'yı buna götüren hayatında istediği hiçbir şeyin gerçekleşmemesidir. Dolayısıyla bununla anlaşılabilir ki istenen ve arzu edilene kavuşamama onu en yüceye götürür. Ferit ise yıllardır peşinden geldiğine inandığı siyah köpek, geçirdiği krizler ve anlamlandırılmadığı paranormal olaylar yüzünden delirmenin eşiğindedir. Onu bu durumdan kurtarıp yaşadıklarıyla huzura erdirecek bir aracıya ihtiyacı vardır. Bu aracı Matmazel Noraliya'dır. Noraliya'nın ruhu aracılığıyla derin bir iç huzura kavuşan Ferit üzerinden nihilist, hedonist ve pozitivist bir bireyin mistisizme geçişine şahit olunur. Ferit'in nihilist kişilikten mistik bir kişiliğe geçişinin göstergesi olan gelişmeler, Ferit'in ben'ini tanımasını ve aşmasının da belirtileridir: "Noraliya Ferit için maddi olandan ruhsala yönelişin odak noktası olan kişiliktir" (Şenderin 225).

Hülasa yazar, Berna Moran'ın ifadesiyle "mistik bir dünya görüşünün savunması" (245) olan *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Ferit'in yaşadığı parapsikolojik olayları ve Ferit'i kurtaracak gücü maneviyata dayandırır. Bu güç dindar bir kadın olan Matmazel Noraliya'nın ruhudur. Ferit onun ruhuyla temasa geçerek ihtiyacı olan değişmeyi yaşar. Bu elbette bir anda gerçekleşmez. Yazar bunun için bir ön hazırlık yapar ve Ferit'e kaldığı pansiyonda çeşitli psikolojik buhranların yanında paranormal olaylar yaşatır. Daha önemlisi onu Yahya Aziz Bey ile tanıştırır. Onunla ettiği sohbetler, Ferit'in fikirleri ve kişiliğindeki ilk değişim kıvılcımlarını harekete geçirir. Bu değişim ortaya Allah ve ruha inanan, hakikati ise mistik felsefede bularak huzura kavuşan bir Ferit çıkarır.

Varoluşsal Sorunların romanı *Yalnızız*:

Yalnızız'da inanmayı şekillendiren ve bireyi bütünleyen birçok husus mevcuttur. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Ferit'in zayıf manevi dünyasından onu kurtaracak bir güce ihtiyacı vardır. Nihayetinde o güç sayesinde Allah'ın varlığı ve büyüklüğünü kabul eder. *Yalnızız*'da ise durum daha farklıdır. Öncelikle Samim, karakter bakımından Ferit gibi zayıf değildir. Aksine kendini gerçekleştirmiş biridir. Hatta mükemmeldir. Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte onun da manevi dünyasında birtakım gelgitlere neden olan metapsişik olayların sarsıcı etkisi vardır. Ancak yaşanan bu olaylar onun Tanrı inancını destekleyen gelişmelerdir. Bunların yanında *Yalnızız*'da da yer yer bireyin inanma probleminin işlendiği unutulmamalıdır. Manevi değerlerin temsilcisi durumunda olan Samim, sevdiği kız Meral'in bir yalanını yakalar. Bu yalan bir taneyle kalmaz ve bir silsile hâlinde devam eder. Meral, arkadaşı Feriha'nın özendirilmesiyle âdeta bir gayya kuyusunun içine sürüklenir. Çünkü Meral, maddenin vereceği mutluluğun peşindedir, Feriha da ona bunun yolunu gösterir. İdeal bir kişilik olarak çizilen Samim, insanın yalnızca maddeyle mutlu olamayacağını bildiği gibi yine her sorunun da pozitivizm ve determinizmle yanıt bulamayacağını bilir:

Samim biraz hoca, biraz baba, ama daha çok sevgili kimliğini taşıyan bu erkek, kendisinden yaş, deneyim, bilgi bakımından çok küçük olan Meral'in dikkatini benliğindeki ikiliğe çekerken, yazarın sözcülüğünü yapmaktadır (Aytaç 116).

Eser boyu yaşanan gelişmeler ve Meral'le annesinin trajik sonu okuyucuya Samim'in bildiklerini bir mesaj niteliğinde aktarır. Bu çalışmada özellikle birey üzerinden “inanma” bir problem olarak irdelenmektedir. *Yalnızız*'da da yalanın rolü inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Çünkü kişiler arasındaki yalanlar -yani inanmayı engelleyen etken- *Yalnızız*'da bireysellikten çıkıp külli bir hâl alır. Eseri bütünleyen ve hatta inanma probleminin temelini oluşturan durum, Meral'in ilk kez Samim'e yalan söylemesiyle başlar. Daha sonra bu yalanların arkası gelirken olay örgüsünün devamında bir bölüm boyunca süregelen Selmin'in annesine ve dayılarına söylediği yalanlar ortaya çıkar.

Yalnızız'da kısaca değinilmesi gereken bir diğer husus, eserdeki prolog bölümüdür. *Prolog*, anlamının dışına çıktığı için (Yazar burada niyeti veya eserde gelecek bölümler hakkında bilgi verir.) eserin bütününden bağımsız düşünülemez. Verilmek istenen maksadın anlaşılması açısından Mehmet Tekin'in eserin Prolog kısmının önemini vurguladığı aşağıdaki ifadeleri anlamlıdır:

‘Prolog’ kısmı, zannedildiği gibi romandan ayrı ‘müstakil bir parça’ veya müstakil bir hikâye değildir. Şayet böyle olsaydı, yazarın, bu kısmı

çıkartıp çıkarmayışı, pek bir şey ifade etmeyecekti. Hâlbuki ‘prolog’ kısmı içinde, romana bir bakıma enerji veren bir sır saklamaktadır ki bu sır, Meral’in ‘tütüncünün önünde’, Samim’e ilk defa yalan söylemesi, onu aldatması hadisesidir. Yalnızız romanının psikolojik ve fikri temellerinin kurulmasında, önemli fonksiyona sahip olan bu yalan hadisesini Samim, roman boyunca hatırlayacak Meral’in intiharına kadar zihnini, bu hadisenin tesirinden kurtaramayacaktır (135).

Yalnızız’ın dayandığı temel felsefe “dip zıtlık” ya da “kutupluluk” (düalizm)’tur. Bu durumun yansıtıldığı iki kişi Samim ve Besim’dir. Yani dip zıtlık Besim ve Samim’in kişiliğinde anlam bulur. Bunun yanı sıra gerçek ve ideal dünya ikilemi, Meral’in içinde bulunduğu gerçek-hayal çatışması da eserin temellendirildiği zıtlığı yansıtır.

İnsanın iki beninin olduğunun altını çizen Samim, bu ben/benliklerin insan hayatındaki yerini anlatırken aşk/fedakârlık hâlindeki birinci benlik kendini aşar ve ebedilik değerleriyle bütünleşir. Bu sevgili beşerî aşktan Allah aşkına kadar gider. Böylelikle birey fanilik sıkıntısından da kurtulur. İkinci benlik ise fani değerlere sarılır. Samim bunu tabiat, biyolojik hayat ve içgüdülerle açıklar. Samim’e göre para, lüks hırsı ve keyif ahlakı birinci benliği baskı altında tutan ikinci benliktir. Şehvet, kibir, gösteriş değerleri oradadır ve Meral de ikinci benliğinin komutlarıyla hareket eder. Sınavını da bu uğurda verir. Neticede yaptığı vicdan muhasebesi sırasında Samim’den dinlediği bu iki benliğin getirilerinin farkına varır. Ancak bu farkındalıkla düşündüğünde artık bir bunalımın eşiğindedir. İçinde bulunduğu durumu ise ardında bıraktığı pusulada şöyle özetler: “İntihar ediyorum. Kendi kendimden nefretimin çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada yalnızım” (Safa 423).

Samim olaylara ruhu ve kalbiyle yaklaşan biridir. Bunun için his dünyası da güçlüdür. Yani Samim Batı ile ilişkilendirilen beden ve maddeden uzaktır. Meral de bunun farkındadır. Özellikle Meral’in yalanlarının yakalanması noktasında Meral, Samim’e bu durumu sorar:

...Sanki sen içimden geçen her şeyi hissediyorsun. Telepati mi bu, tesadüf mü? Onu düşünüyordum.

-Şüphesiz telepati.

-İnanır mısın sen buna?

-Zannederim. İnsanların hayatında sık sık olan bir şeye inanmamak, inanmak değil, inanmamak, izahtan âciz kaldığımız her hâdiseyi hurafe sayan bir hurafedir (Safa 250).

Benzeri telepatik olaylar eser boyu devam eder. Samim’in Meral’in aklından geçirdiği ruju alıp ona hediye etmesi, Meral yanarak öldüğünde Samim’in kendi evinde yanık kokusu hissetmesi ve Meral’in annesi Neci-

le'nin kızıyla ilgili yaşanacakları önceden hissedip sıkıntılı bir gece geçirmesi de bu telepatik olaylara örnektir. Bunun yanı sıra Necile'nin evinde çalışan Renginaz'ın yaşadığı paranormal olaylar, eserdeki en çarpıcı ve dikkat çekici kısımlardır. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Zehra ve Ferit, *Yalnızız*'da ise Renginaz metapsişik etkiye açık kişilerdir. Bu etkinin şiddetiyle Renginaz'ın yaşadıkları ancak mistisizmle açıklanabilir. Son zamanlarda tuhaf bir ruh hâli içinde olan Renginaz'a Meral'in yanarak öleceği âdeta malum olur. Yazar, yaşanan paranormal olayın etkisini güçlendirmek için Renginaz'ın duyduğu ve açıklayamadığı sesleri Necile'ye de duyururken Renginaz'a Meral'in ne şekilde yanacağını bile görür:

Islık sesi de çoğalıyor. Fırtına mı var dışarıda?...

-Biri beş geçe, diye mırıldandı.

Necile bir eliyle acıyan kolunu tutarak sordu:

-Ne diyorsun Renginaz? Ne oldu birdenbire sana? Açıldın mı şimdi?

(...)

-Biri beş geçe.

-Ne var biri beş geçe?

-Öyle dediler.

-Kim dedi?

(...)

-Aklın başında değil senin, dedi, açık bırakmışsın kapıyı.

(...)

-Vallahi kapadım ben. (...)

İkisi de titriyordu. Necile ıslık sesinin çoğalmaya başladığını duydu (Safa 395- 397).

Yalnızız'da inanç konusunda yetersizliğiyle dikkati çeken isimlerden biri de Necile'dir. Bu yüzden Renginaz'ın yaşadıkları karşısında kapıldığı korkunun dehşetiyle Allah'a sığınır. Ama o da farkındadır ki ancak korkudan ne yapacağını bilemediği anda aklına Allah gelmiştir ve O'na sığınaşı da bunun utancıyla: "Necile Renginaz'ın yüzüne bakmaya da cesaret edemiyordu. Tekrar elini kalbinin üstüne koydu. Allahım... -Yalnız böyle zamanlarda Allah'ı ararsın değil mi?- Beni affet." (Safa 400).

Yukarıdaki aktarımdan da anlaşıldığı üzere Necile'nin üstün bir varlığa sığınaşı ancak yaşadığı korku ve çaresizlik sonucunda gerçekleşir. Hume, *Dinin Doğal Tarihi* adlı yapıtında dinin insan ruhunda nasıl meydana geldiği sorusunu tartışır. Yanıtı ise okuyucuyu doğrudan *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'ndaki Ferit ve *Yalnızız*'daki Necile'ye götürür. Çünkü Hume dinin kaynağı olarak korku ve umudu gösterir. İnsanın doğa olayları karşısında yaşadığı korkular, umutlar, sarsıntı ve mutluluklar onda

“yüksek varlıklar” tasarımı yaratmış ve onu bunlara tapmaya götürmüştür (Gökberk 325). Ferit ve Necile’de de ancak açıklayamadıkları korkular sonucunda inanmanın başladığı görülür.

Renginaz’ın yaşadığı paranormal olaylar, Necile’ye Allah’ı hatırlatırken Samim de son günlerde üzerinde çalıştığı ve Meral’in ölüm bahsinde özellikle gündeme gelen telepati, spiritüalizm ve parapsikolojik olaylar gibi konuları bir daha ifade etme fırsatı yakalar. Samim’in mesajı açıktır: İnsanları maddenin boyunduruğundan kurtarıp içindeki Allah’ı görmeye davet eder.

Peyami Safa, parapsikoloji ve spiritüalizm üzerinden kurduğu ilişki ile aslında mistik bir zihniyet ortaya koymak ister. Bunun için de Samim, Meral’in ölümünden sonra insanı ve benini değerlendirirken en yüksek tabakaya mistisizmi yerleştirir:

Nihayet üçüncü ve en yüksek tabaka mistiktir. İnsanın ruhunu Allah’a temasa getirir. Meral’in kendi kendinden nefreti, bu ‘şuurüstü’nün sosyal tabakasıyla ‘şuuraltı’nın somatik tabakası arasında bir mücadelenin işaretidir (Safa 447).

Meral mistik zihniyetten yoksun biridir. Bu yoksunluğun ruhu üzerinde yarattığı etki, sonunda onu intihar fikrine kadar götürür. Meral ve *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*’nda Ferit üstün bir gücün farkındadır. Ancak Ferit o gücü keşfedip Allah’a ulaşırken dünyevî zevklerin peşinde olan Meral, Paris hayalleri kurmaktan bu gücü keşfetmeye vakit bulamaz. Onu keşfetmeye başladığında ise korkunç son yaklaşır:

Samim bilmiyor ama, bilmesinden daha fena bir his içinde. Hissediyor. Büsbütün fena bu. Kötülüğüme hudut çizemiyor. Ve iğreniyor benden şu dakikada. Ve Samim değil yalnız. Ondan daha mühim bir varlık iğreniyor benden. Bu varlık, tuhaf, vücudu yok onun. Fakat hissediyorum ki vardır o. Samim’den, Nuri’den, Cezmi’den, Talat’tan, Şakir’den, babamdan, Ferhat’tan. Annemden, benden fazla var. Her yerde var o. Allah mı? Değil. Ona yakın bir şey. Dur, dur. İsmi bulacağım gibi geliyor. Var bir ismi onun. Fa... Fazilet. Fazilet derler değil mi? Yahut iyilik (Safa 322-323).

Samim, Meral’i inandığı yanlıştan kurtarmaya çalışırken bu sırada gerçekleşen gelişmelerle egoist, hedonist ve materyalist Meral’i düştüğü bunalım ve yanlışlardan ancak ölümün kurtarabileceğine şahit olur.

Denilebilir ki Samim, iki dünya savaşının neticesinde oluşan yeni dünyanın dayattıklarından memnun olmayan hatta kaçan, bunun için de yüz elli yıl sonrasının dünyası olan Simeranya’ya (ütopyaya) sığınan biridir. Bütün çabalarına rağmen Meral’i içinde bulunduğu çıkmazdan kurtaramayan Samim’e, Meral ve annesinin ölümünden sonra kitabını bastırma

kararı aldırır. Bu karar aynı zamanda Samim'deki ikililik ve çatışmaların da bittiğini gösterir. Bununla elbette yazarın mesajı da yerini bulur. *Yalnızız*'ın sonunda Samim'in sevgilisi Meral'in ve eski sevgilisi Necile (Meral'in annesi)'nin ölümü, Samim'in karşısında durduğu görüşlerin (materyalizm, hedonizm, egoizm) mağlubiyeti veya toplumsal ahlakın, idealizmin ve spiritüalizmin materyalizme üstünlüğü şeklinde de yorumlanabilir:

Bütün çatışmaların neticesinde, kazanan veya kaybeden şüphe-siz ki fert olur: Kayıplar onu, derin yalnızlığa mahkûm eder ve nihayette ölüme götürürken, kazançlar ise onu, yaşamanın sırrının, nerede ve neye inamada olduğunu gösterir. Bu hâdisenin bir başka ifadesi de insandaki 'olmak' veya 'olmamak' meselesidir. Yalnızız, bu iki kutup arasında kalan ve bir vakte kadar tercih zorluğu çeken insanın yaşadığı dramın romanıdır (Tekin 152).

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılıyor ki eser kişilerinden bazılarının temsil ettiği fikirler vardır: Samim idealizm, spiritüalizm ve toplumsalcı duyarlılığı, Besim nihilist ve epikürist kişiliği, Ferhat toplumu ve ahlaki kuralları, Meral ise hedonist, egoist ve dejenere kişiliği temsil eder.

Çoğunlukla gerek kişiler gerek ülkeler arasındaki çatışma ve savaşların baş nedeni materyalizmdir. Materyalizmin insanı peşinden sürüklediği cezbedici kaideleri, insanı âdeta bir çılına dönüştürür. Bu yüzden Peyami Safa eserde fikirlerinin taşıyıcısı konumunda olan Samim üzerinden (yansıtıcı merkez) materyalizmi eleştirir ve materyalizme üstün gelecek bir karşıt güç ortaya koymaya çalışır. Aynı zamanda ahlak, inanç ve manevi değerlerin zayıflığı söz konusu olduğunda materyalist zihniyetin çözümdeki yetersizliğini vurgular. Savaş Özden'e ait aşağıdaki ifadeler de *Yalnızız*'daki maddeci zihniyetin eleştirisidir:

Peyami Safa'nın *Yalnızız* adlı eseri modern hayatın, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin de etkisiyle maddeci zihniyete sahip, kendi iç dünyasının karmaşıklığı ile ne için var olduğunu bilmeyen, hayattan hiçbir beklentisi olmayan, maneviyatla bağlarını koparmış insanlar yetiştirmesini eleştirmektedir (348- 361).

Yukarıda da değinilen özelliklerinden dolayı eserde Simeranya'nın varlığı küçümsenmemelidir. Çünkü Simeranya'da -bütün özellikleriyle- mistik bir dünya görüşü hâkimdir. Yaşanan felaketlerden sonra Samim'in Simeranya'yı bastırmaya karar vermesi elbette manidardır. Samim'in bilhassa Meral ve annesi Necile'nin ölümünün ardından eseri bastırmaya karar vermesi, içinde bulunduğu dünyaya daha net ifadeyle iki savaş sonrasında yaşanan metafizik dünyaya karşı mistik bir başkaldırı olarak yorumlanabilir. Bu yüzden eserin sonunda bütün insanlara Allah'ın varlığını esas alan bir çağrıda bulunur:

Ey insan! Bu kitabı sana ithaf ediyorum. Başının üstünden büyük bir rüzgâr geçiyor. Yalancı bir fecirle başlayan asır kararıyor ve sana tek ümit ışığı olarak en kudretli kaynağı uranium'da değil, senin ruhunda sıkışmış maddeden kopararak çıkardığın korkunç tahrir âletinin patlayışından yükselecek alevi bekletiyor. Ey bahtsız! Tarihinin hiçbir devrinde kendine bu kadar yabancı, bu kadar hayran ve düşman olmadın. Laboratuvarında aradığın, incelediğin, oyduğun, dibine indiğin, sırrını deştiğin her şey arasında yalnız ruhun yok. (...) Otuz yıl içinde gördüğün iki muazzam dünya harbinin kan ve gözyaşı çağlayanlarında en büyük dersi arayan gözlerine bir körlük perdesi indirdi. Bırak şu maddeyi boş şu ölçü dehanı, doy şu fizik ve matematik tecessüsüne, kov şu kemiyet fikrini, kendi içine, koş kendi kendinin peşinden, bul onu, bul kendini, bul ruhunu, bul, sev, bil, an, gör, kendi içinde gör Allahını... (Safa 467).

Sonuç

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ve *Yalnızız* içerdikleri mesajlar bakımından birbirlerini tamamlayan romanlardır. Her iki eserde de materyalist ve pozitivist dünya görüşünün yetersizliği vurgulanırken çözümü bu yaklaşımlarda arayanların içine düşeceği yanlışlar ve teslimiyet verilmektedir. Bunun için de birey, ilahi olana davet edilir. Yine her iki eserde de paranormal olayların varlığı dikkati çeker. Yazar bununla şu iki amacı gözetmiş olabilir:

1. Her sorunun determinist ve pozitivist yaklaşımla açıklanamayacağına etkileyici bir yolla okuyucuya göstermek,
2. Bireyin zayıf manevi dünyasını yaşanan paranormal olaylar aracılığıyla güçlendirmek. Çünkü bireyin teslimiyeti genellikle en büyük çaresizlikler karşısında gerçekleşir.

İki eserde de bireyin materyalist zihniyetten kurtulup Allah'a yaklaşması önerilir. *Yalnızız* ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ele alınırken "insan"ı esas alan bir yapısının olduğu dikkati çeker. Bununla beraber eser kişilerinin yaşadıkları korkular sonucunda inanmaya başlayıp Tanrı'ya sığınmaları inanmanın bir problem olarak irdelenmesine neden olur. Ferit benin önemini kavrayıp benliği keşfettikten sonra biz kavramı ile hakikate yani Allah'a ulaşır. Samim ise maddi varlık âlemindeki bireyin kendini aşım maneviyata gitmesi gerektiğini vurgular. Samim'in kurtuluşu insanlığın kurtuluşudur. Bu da ahlakla gerçekleşir. Meral'in yanarak ölümü ise insanın yaşadıklarının onu sürükleyeceği felaketi yansıtır.

KAYNAKLAR

Ağaoğlu, Samet. *İlk Köşe*. Yapı Kredi Yayınları, 2013.

- Akyüz, Kenan. *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. İnkılap Yayınları, 1985.
- Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*. Doğubatı Yayınları, 2016.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Peyami*. Kapı Yayınları, 2017.
- Bürün, Vecdi. *Peyami Safa ile 25 Yıl*. Yağmur Yayınları, 1978.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, 2003.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. Remzi Kitabevi, 1988.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İletişim Yayınları, 2013.
- Okay, M. Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları, 2014.
- Özden, Savaş. “Yalnızız’da İnsanın Anlamlandırılması Meselesi.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, no. 8 (1), 2019, ss. 348-361.
- Safa, Peyami. *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*. Ötüken Yayınları, 1998.
- Safa, Peyami. *Yalnızız*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Şenderin, Zübeyde. “Ruhçu ve Maddeci Görüş Ekseninde ‘Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 29, 2010, ss. 209-233.
- Tekin, Mehmet. *Peyami Safa’nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları, 2005.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KÖL TİĞİN BENGÜ TAŞININ ÇİNCE YÜZÜNDEKİ TÜRKÇE KİŞİ ADLARI VE UNVANLAR ÜZERİNE NOTLAR

Öz: Türk dilinin yazılı kaynaklarının görülmeye başladığı Köktürkler zamanında çoğunlukla taş, kaya gibi sert cisimler üzerine kazınmış metinlere rastlanmaktadır. Kâğıda yazılmış metinlerin az olması ve taş üzerine metin kazınmanın zorluğu döneme ait malzemenin önemini bir kat daha artırmaktadır. Köktürk yazılı metinlerin içinde *bengü taş* olarak adlandırılan Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtları gerek hacmi, gerekse metinlerin yazarı, konusu, dili ve üslubu bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Eski Türkçe döneminde dikkat çeken olgulardan biri de iki dillilik meselesidir. Hem Köktürkçe dönemindeki bazı yazıtlarda, hem de Eski Uygurca dönemindeki yazmalarda iki dilli metinlere rastlanabilmektedir. Bu tür metinlerden biri de Köktürkçe için önem arz eden Köl Tigin bengü taşıdır. Köl Tigin bengü taşının Batı yüzünün Çince olması, runik yazılı metnin çözümünü kolaylaştırmasının yanısıra, metnin iki dilli olduğunu göstermektedir. Bengü taşlardaki konu bütünlüğü dikkate alındığında Köl Tigin bengü taşının Batı yüzündeki Çince kelimeler arasında Türkçe kişi adlarına ve unvanlara da rastlanmaktadır. Bu çalışmada Köl Tigin bengü taşının Batı yüzündeki Çince metinde geçen Türkçe kişi adları ve unvanları üzerinde durularak, bunların Eski Türkçe-Çince ses denkliliklerindeki yeri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Çince, Köl Tigin, Kişi Adları, Unvanlar.

Notes on Turkish Personal Names and Titles on the Chinese Face of Köl Tigin Inscription

Abstract: At the time of the Kokturks, when the written sources of the Turkish language began to appear, texts engraved on hard objects such as stones and rocks are mostly found. The scarcity of texts written on paper and the difficulty of engraving texts on stone increase the importance of the material of the period. Köl Tigin, Bilge Kagan and Tunyukuk inscriptions, which are called *bengü stone* among the Kokturk written texts, are distinguished from the others in terms of both the volume and the author, subject, language and style of the texts. One of the noteworthy phenomena in the Old Turkic period is the issue of bilingualism. Bilingual texts can be found both in some inscriptions of the Kökturkish period and in manuscripts of the Old Uighur period. One of such texts is the Köl Tigin inscription, which is significant for Kokturkish. The fact that the western side of the Köl Tigin inscription is in Chinese not only facilitates the decipherment of the runic text, but also shows that the text is bilingual. Considering the subject integrity of the inscriptions, Turkish personal names and titles are also found among the Chinese words on the west side of the Köl Tigin inscription. This study focuses on the Turkish personal names and titles in the Chinese text on the western side of the Köl Tigin inscription and discusses their place in the Old Turkish-Chinese sound equivalence.

Keywords: Old Turkic, Chinese, Köl Tigin, Personal Names, Titles.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

Doç. Dr.
Hüseyin YILDIZ

Ordu Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

turkbilimci@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8055-7946

Gönderim Tarihi
Received
20.09.2023

Kabul Tarihi
Accepted
26.11.2023

Atf
Citation
Yıldız, Hüseyin. "Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzündeki Türkçe Kişi Adları ve Unvanlar Üzerine Notlar." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 187-207.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Eski Türkçenin etkileşimde olduğu dillerin başında Çince gelmektedir. Çin ile Eski Türkler arasındaki siyasi ilişkiler, önce birbirlerinin kültürlerini sonra da dillerini etkilemiştir. Bu etkinin tabii bir sonucu olarak her iki dilin sözcüklerinde bulunan diğer dillerden izler; metin temelli sözcük çalışmaları ve sözlükler yardımıyla çeşitli analizlerin yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. Ancak iki dil arasındaki etkileşimin tek yolu olarak kelime alışverişini düşünmemek gerekir. Eski Türkçe ile Çince arasındaki etkileşimin göstergelerinden biri de iki dilli metindir. Eski Türk runik harfli metinlerin bazılarında Türkçe yanında Çince, Soğdakça ve Sanskritçe olduğu düşünülen ifadeler de yer alabilmekte; Eski Uygur metinlerinde bir yüzü Türkçe, bir yüzü Çince varaklara rastlanabilmektedir. Bu durum, Eski Türklerin bir kısmında “iki dilli” bir yapının olduğunu¹ düşünmemize zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte Çin tarihlerinde yer edinen *Tabgaçlar* (= Kuzey Wei Hanedanı) başta olmak üzere Hunlardan itibaren Çinleşen Türk topluluklarının olması ve yazıt kültürünün Çinlilerde de bulunması, bu iki dillilik durumunun Eski Türkçe ile Çince arasında, diğerlerine nazaran daha aktif bir şekilde kullanıldığını düşünmeye yardımcı olan bilgilerdir.

Nikolay Mihayloviç Yadrintsev’in 1889 yılında Orhun nehri kıyılarında keşfettiği Köl Tigin ve Bilge Kağan bengu taşları, o zamana kadar bulunan en hacimli runik metinlerdi ve 1720’lerden beri tespit edilen runik harfli metinlerin çözümü için önemli miktarda veri sağlamaktaydı. Üstelik Orhun bengu taşlarının bir yüzünün Çince olması, bunların kime ait olabileceği hususunda da önemli ipuçları verecekti.

Yadrintsev’in keşfini haber alan Fin-Ugor Cemiyeti, Alex Olai Heikel başkanlığında bir heyeti 1890’da Koço Tsaydam bölgesine göndermiştir. Bölgede yaklaşık bir yıl çalıştıktan sonra, Heikel Helsinki’ye döndüğünde Çince metnin kopyalarını alan M. Popoff, metni Rusçaya çevirip yayımlamış; ardından Georg von Gabelentz Köl Tigin bengu taşının, Gabriel Daveria da Bilge Kağan bengu taşının Çince metin çevirilerini yapmışlardır.

1892’de Orhun bengu taşlarının kopyaları ve resimlerinin albümü yayımlanınca konu üzerinde çalışmalar da artmaya başlar. Köl Tigin bengu taşının Çince metnini 1892’de Gustav Schlegel Fransızcaya, 1899’da ise E. H. Parker İngilizceye ve aynı yıl Kurakichi Shiratori Almancaya çevirir (Taşağıl 410-411). Türkiye’de ise Hüseyin Namık Orkun, Ahmet Taşağıl,

¹ Eski Türklerde iki dillilik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Yıldız, *Eski Türk Yazıtlarında İki Dillilik*), (Alyılmaz, *Eski Türkler Yabancı Dil Biliyorlar mıydı ?*).

Mehmet Ölmez ve Tuba Yalınkılıç'ın çalışmalarında Çince metnin tercümesine yer verilmektedir. Hüseyin Namık Orkun, Hadiye Erturkan'a Parker'ın metnini İngilizceden Türkçeye çevirterek yayımlar. Mehmet Ölmez ise çalışmasında Ahmet Taşağıl'ın çevirisine yer verir. Ahmet Taşağıl ve Tuba Yalınkılıç'ın çalışmaları ise orijinal metinden hareketle yapılmış çevirilerdir. Özetle, metnin Türkiye Türkçesinde biri dolaylı (Erturkan), ikisi doğrudan (Taşağıl ve Yalınkılıç) olmak üzere üç çevirisi bulunmaktadır.

Hem fizikî bakımdan daha sağlam ve eksiksiz, hem de satır sayısı ve satır uzunluğu bakımından diğerlerine göre daha hacimli olan Köl Tigin bengü taşının Batı yüzü Çince (bkz. Ek-1) hakkedilmiştir. O zamana kadar çözülemeyen Eski Türk runik yazısının çözümünde de avantaj sağlayan bu Çince yüz, aynı zamanda içinde geçen Eski Türkçe kelimelerle de Eski Türkçe – Çince ses denkliklerine yönelik ipuçları verebilmektedir.

Köl Tigin bengü taşının Çince yüzü incelendiğinde, metinde Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır. Bu çalışmada Köl Tigin bengü taşının Çince yüzünde geçen Türkçe kelimelerden hareketle, kelimeler tartışmaya açılmaksızın, bazı notlar düşülecek ve böylece Eski Türkçe – Çince denkliklerine yönelik sonuçlar elde edilmeye çalışılacaktır.

Veri

Köl Tigin bengü taşının Çince yüzünün başlık kısmıyla beşinci, altıncı ve dokuzuncu satırlarında Eski Türklere ait bazı kelimeler tespit edilebilmektedir. Kişi adı ve/veya unvanı olduğu anlaşılan bu kelimeler şu tabloyla gösterilebilir²:

Tablo 1. Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzünde Geçen Türkçe Kişi Adları ve Unvanlar

satır	Çince Yazım	Wade-Giles	Pinyin	Okuma Yorumları
başlık (2) + 5	闕特勤	ch'üeh t'e ch'in	què tèqín	R Küe-Tegin (Kül Tegin)
				S Téghin Giogh
				O -
				T Köl Tigin
				Y Kül Tigin
5	骨咄祿 可汗	ku to lu k'ei han	gǔ duō lù kè hán	R Ku-tu-lu Kagan
				S-G Khakan Kout-tho-louk
				O Kutlug Han
				T Kutlug Kağan
				Y Kutluk Han

² Tabloda kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: R (Radloff), S (Schlegel), G (Gabelenz), O (Orkun), T (Taşağıl), Y (Yalınkılıç).

5	苾伽可汗	pi chia k'ei han	bì jiā kè hán	R	Pi-kia (Bilgä) Kagan
				S-G	Khakan Pit-kia
				O	Bilge Han
				T	Bilge Kağan
				Y	Bilge Kağan
6	伊地米施匍	i ti mi shih p'u	yī de mǐ shī pú	R	I-ti-mi-schi-fu
				S-G	Iti-Mito beg
				O	Beg İtimish
				T	İ-ti-mi-shih Fu
				Y	İtimis Bey
6	骨咄祿頡斤	ku to lu chieh chin	gǔ duō lù xié jīn	R	Ku-tu-lu hie-kin
				S-G	Kout-tho-louk Kieh-kin
				O	Ghekin Kutlug
				T	Kutlug Erkin
				Y	Kutluk Erkin
9	特勤	t'e ch'in	tèqín	R	Tegin
				S-G	Téghin
				O	Kültegin Han
				T	Tegin
				Y	Kül Tigin
9 (2)	可汗	k'ei han	kè hán	R	Kagan
				S-G	Khakan
				O	Han
				T	Kağan
				Y	kağan

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere Köl Tigin bengu taşının Çince yüzünde geçen Türkçe kelimeler; kişi isimleri ve unvanlardır. Metinde, *tigin* ve *kagan* 4'er kez, *kutlug* 2 kez, *köl*, *bilge*, *itimiş* ve *erkin* ise 1'er kez olmak üzere 10 farklı yerde toplam 7 farklı kelime tespit edilmektedir. Tespit edilen bu kelimeler, hem Köktürk harfli metinler hem de Eski Türk dili ve tarihi bakımından düşünüldüğünde üzerinde önemle durulması gereken ifadelerdir.

1. 闕 [ch'üeh / quē] 'Köl (Tigin)' < EMC3 k^huat, LMC k^hyat

闕	LEMC 263	quē	169:10	M41456b	Y. [k ^h uε̃], L. k ^h yat, E. k ^h uat
	EDOC 324	què 闕 (k ^h juwət)	LH khyat, OCM *khwat or *khot ?	K301h	fault, defect, used for 缺; also què.

³ Bu çalışmada yer alan karakterlerin Erken Orta Çince (*Early Middle Chinese = EMC*) ve Geç Orta Çince (*Late Middle Chinese = LMC*) biçimleri için Pulleyblank'ten yararlanılmıştır. Bu sebeple ilgili yerlerin tespiti için LEMC'ye bakılabilir.

AD 167	關 <i>k'üē</i> <i>k'üt_o</i> , <i>hüt_o</i> <i>k'üt</i> <i>J ketsu (ketu)</i> ; gate-towers; palace; opening, emptiness; lack, fault; excavate.
--------	--

Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tigin'i adlandırmak için başlık satırında iki kez ve beşinci satırda bir kez kullanılan üç karakterlik 關特勤 [*ch'üeh t'e ch'in / què tèqín*] ibaresinin, ilk karakteri ve kelimesidir. Aynı karaktere EÇTS 166'da Ögel'e atıfla 'Yüksek Hisar' karşılığında kullanılan iki karakterden oluşan 高關 [*kao ch'üeh / gāo què*] ibaresinin ikinci karakteri olarak da yer verilir. Ölmez, kelimenin transkripsiyonu hakkında Bazin'in (*köl*) ve Temir'in (*kül*) görüşlerini aktardıktan sonra, karakterin Çince *kül* adının anlamıyla ilgili bir kavramı karşılamadığını, Eski Uygurcada o güne kadar neşredilen çalışmalarda bu karaktere rastlanmadığını vurgular. Ayrıca Ölmez, üç karakterlik ibarenin runik harfli karşılığının Korece ve Eski Çince verilerden hareketle *kül tēgin* olarak transkripsiyon edilebileceğini de 2011 yılındaki yayınında belirtir (632-633)⁴ ve 2012 yılında basılan kendi neşrinde de böyle okur (Ölmez, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* 75). Ercilasun, kelimenin hem tabiat isimlerinin Türk adlandırma sisteminde önemli bir yeri olmasından hem de DLT'deki "Karluk büyüklerine köl irkin lakabı verilir; 'onun akli birikmiş bir göle benzer' demektir" (Ercilasun ve Akkoyunlu 53) bilgisinden hareketle kelimeyi *köl* şeklinde okuduğunu ifade ederken (Ercilasun 14); Akar, Togan vd. 2006'ya atıfla kültürel ve fonetik gerekçelerle kelimenin *kül* okunması gerektiği görüşünü benimsemektedir (Akar 27). Son olarak kelimenin Tekin 2010'da *kül*; Alyılmaz 2005'te, Berta 2010'da ve Aydın 2017'de ise *köl* okunduğunu belirtelim. Tablo 1'e göre kelimeyi Radloff ve Yalınkılıç *kül*, Taşağıl *köl*, Schelegel ve Gabelentz ise *giogh* şeklinde yorumlamıştır. Kelime Köl Tigin bengü taşı dışında *Kara Balgasun*, *Tōng diän*, *Tōng diän*, ve *Xīn táng shū* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 91). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2. 關 [*ch'üeh / què*] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

1. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: Merhum Kül Tigin Yazıtı
	P/E: -
2. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: -
	P/E: -

⁴ *köl* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Temir), (Barutçu), (Sertkaya), Aydın, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 16-17, (Özkan Nalbant), (Şirin, *Kül Tigin Yazıtı* 241).

	T: Merhum prens Köl Tigin , Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
5. satır	Y: Adı Kül Tigin , Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi. P/E: Bu methiyede mevzu bahis olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
9. satır	T: Ayrıca (çünkü) Tegin , kağanın küçük kardeşidir. Kağan (bizim) oğlumuz gibidir. Y: Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir. P/E: Fazla olarak Kültegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı.

2. 特勤 [t'e ch'in / t'èqín] 'Tigin' < EMC dək-gin, LMC tʰəək khin

特	LEMC 304	tè	93:6	M20013 K961h'	Y. [təj'], L. tʰəək, E. dək bull, male animal; single, only; special
	EDOC 493	tè ₂ 特 (dək) LH dək, OCM *dək 'Male animal, bull' [OB, Shi, Shu]			
	AD 243	特 t'ə' tək d'ək J toku; bull, sacrificial animal; mate; special, prominent, unique; alone – [a 牛 bull used in 寺 halls: for sacrifice].			
勤	LEMC 254	qín	19:11	M02424 K480x	Y. kʰin', L. khin, E. gin diligent, industrious
	EDOC 430	qín ₃ 勤 (gən) LH gin, OCM *gən 'to toil, labor, be zealous' 勤 [BI, Shu]; 'sincere, energetic' [Lie] > 'sad' 懂 [Gongyang].			
	AD -	-			

Eski Türkçede 'prens' anlamına gelen iki karakterlik 特勤 [t'e ch'in / t'èqín] ibaresine⁵ ⁶ başlık satırında iki kez ve beşinci satırda bir kez köl kelimesiyle birlikte, dokuzuncu satırda bir kez de köl kelimesi olmaksızın toplam

⁵ Eski Türklerde 特勤 [t'e ch'in / t'èqín] kelimesi Çince *Szu Yabgu Kagan (Aşina Hsi-li Tegin)* (EÇTS 373), *İ-p'i İşbara Yabgu Kagan (Aşina Po-pu Tegin)* (EÇTS 373), *Chao-li Kagan (Kasar Kagan) / Kasar (He-sa) Tegin* (EÇTS 378), *Chang-hsin Kagan Alp Küllüg Bilge Kagan (Hu Tegin)* (EÇTS 378), *Wu-tu-kung Kagan (Kasar Kagan) / Hasar Tegin* (EÇTS 379) ve *Wu-chia Kagan (Wu-hsi Tegin)* (EÇTS 379) adlandırmalarında da geçmektedir. Ayrıca ilk karakter olan 特 [t'e / t'è]'nin *Ch'ü-t'e-jo-shih-chu-chiu Tanhu (Hsiu-li)* (EÇTS 364) ve *T'u-t'e-jo-shih-chu-chiu (Tanhu)* (EÇTS 365) adlandırmalarında kullanıldığı da görülmektedir.

⁶ Eski Türklerde 伽 [*chia / jia*] şeklindeki ikinci karakterin Çince *Hsi-li-yeh-he-chü-lu-p'i-ka Kagan (Alp Küllüg Bilge Kağan)* (EÇTS 378) için kullanıldığı da görülmektedir.

dört kez geçtiği görülmektedir. Tablo 1'e göre Radloff, Schlegel ve Gabelentz'in *tegin*; Taşağıl'ın *tegin* ve *tigin* ve Yalınkılıç'ın *tigin* şeklinde yorumladığı kelime kapalı /e/ probleminin izleri görünmektedir. Kelime Köl Tigin bengü taşı dışında *Zhōu shū* ve *Qì bì míng bēi* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 94). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 3'te gösterilmektedir⁷:

Tablo 3. 特勤 [t'e ch'in / t'eqin] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

1. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: Merhum Kül Tigin Yazıtı
	P/E: -
2. başlık	T: Müteveffa Köl Tigin Yazıtı
	Y: -
	P/E: -
5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin , Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin , Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kül tegin isimle maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
9. satır	T: Ayrıca (çünkü) Tegin , kağanın küçük kardeşidir. Kağan (bizim) oğlumuz gibidir.
	Y: Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir.
	P/E: Fazla olarak Kül tegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı.

3. 骨咄祿 [ku to lu / gü duō lù] 'Kutlug' < EMC kwəttət-ləwk, LMC kut *tut ləwk

骨	LEMC 111	gü	188:0	M45098	Y. [ku~], L. kut, E. kwət
	EDOC 260	gü ₈	骨 (kuət)	LH kuət, OCM *kūt	'Bone' [OB].
	AD 146	骨	'ku kwət kuət J. kotsu (kotu); bone; carcass – [from 骨 skeleton and 肉]		

⁷ *tigin* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. bkz. (Temir), (Barutçu), (Sertkaya), (Aydın, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 21), (Şirin, *Kül Tigin Yazıtı* 241).

咄	LEMC, EDOC ve AD'de karaktere yer verilmemiştir. Ancak Ortaçağda yazılmış Çince sözlük <i>Guangyun</i> 'a göre karakterin Erken Orta Çince biçiminin <i>tət</i> olması mümkündür (Hao 19). Karakterin ayrıca BCSD ⁸ , DCBT ⁹ gibi kaynaklarda da geçtiği görülmektedir.				
篤	LEMC 82	dū	118:10	M26344 K1019g	Y. [lu'], L. tōwk, E. tōwk firm, solid; reliable, trusty, honest
	EDOC 217	dū ₁ 篤 (tuok) LH touk, OCM *tūk 'Firm, solid, thick' [Shi].			
	AD 354	篤 'tu tuk tuok J. toku; sedate, stable; serious, reliable, firm, solid; generous.			
祿	LEMC 201	lù	113:8	M24741 K1208h	Y. [lu'], L. lōwk, E. lōwk blessings; emolument, salary
	EDOC	-			
	AD 185	祿 lu' luk luk J roku; prosperity; advantage, recompense, salary.			

Köl Tigin'in babası Kutlug Kağan'ı ve büyük babası Kutlug Erkin'i adlandırmak için kullanılan üç karakterlik 骨咄祿 [ku to lu / gǔ duō lù] ibaresine¹⁰ Çince yüzün beşinci ve altıncı satırlarında birer kez rastlanmakta olup; ilkinde 可汗 [k'ei han / kè hán] karakterleriyle, ikincisinde ise 頡斤 [chieh chin / xié jīn] karakterleriyle grup oluşturmaktadır. Tablo 1'e göre kelimeyi Radloff *ku-tu-lu*, Schlegel ve Gabelentz *kout-tho-louk*, Orkun ve Taşağıl *kutlug*, Yalınkılıç ise *kutluk* şeklinde yorumlamıştır. Köl Tigin bengü taşı dışında *Pí jiā gōng zhǔ mù zhì* ve *Tōng diǎn* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 93)¹¹.

⁸ 咄 'dhik, ham bho, hi' (BCSD 251).

⁹ 咄嚙瑟劍 Turuşka, olibanum, incense; also the name of an Indo-Scythian or Turkish race (DCBT 252).

¹⁰ Eski Türklerde 骨咄祿 [ku to lu / gǔ duō lù] kelimesi Çince *İlteriş* (*Chieh-tieh-li*) *Kagan* (*Aşina Kutluk*) (EÇTS 374) adlandırmasında da geçer. Ayrıca ilk karakter olan 骨 [ku / gǔ]'nun *Aşina Ku-to* (EÇTS 375), *Huai-jen Kagan* (*Kutlug Bilge Kül Kagan*) (EÇTS 376), *Huai-hsin Kagan* (*Alp Kutlug Bilge Kagan*) (EÇTS 377-378) adlandırmalarında; ikinci karakter olan 咄 [to / duō]'nun *Shih-pi Kagan* (*Aşina To-chi-shih*) (EÇTS 371), *Chieh-li Kagan* (*Aşina Bagatur Şad*) (EÇTS 371-372), *Bagatur Kagan* (EÇTS 373), *T'un-a-lou-pa-li-to-lu Kagan* (*Aşina Ni-shu*) (EÇTS 373), *İ-p'i-to-lu Kagan* (*Aşina Yü-ku*) (EÇTS 374) için, üçüncü karakter olan 祿 [lu / lù]'nun ise bir Tabgaç hükümdarı olan *Chao* (*Lu-kuan*) (EÇTS 368) için kullanıldığı görülmektedir.

¹¹ Ayrıca kelimenin 骨篤祿 [gǔ dǔ lù] biçimi de bulunmakta olup; Köl Tigin bengü taşında geçmeyen bu biçim *Xīn táng shū* metninde tespit edilmiştir (Kasai 93).

Eski Türk runik yazılı metinlerinde *kutlug* şeklinde geçen¹² kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 4'te gösterilmektedir¹³:

Tablo 4. 骨咄祿 [ku to lu / gǔ duō lù] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin, Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin, Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
6. satır	T: Onun büyük babası İ-ti-mi-shih Fu, imparatorun nezdinde büyük hizmet ve şeref kazanması nasıl oldu? Sonra kendisi devam ettirebilir. Atası Kutlug Erkin, tebaası altındaki insanlarına çok insancıl yönetim gösteriyordu.
	Y: Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey'in uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutlug Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ...
	P/E: Külteginin bu tarzda tanınması, evvela onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan Beg İtimis'in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası Ghekin Kutlug'un alışkın olduğu ve haleflerinin birbiriyle gıpta edersine taklide çalıştıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilirdi?

4. 可汗 [k'ei han / kè hán] 'Kağan' < EMC k^ha'-yan, LMC k^ha' xfan'

可	LEMC 173	kě	30:2	M03245 K1a	Y. [k ^h ɔ], L. k ^h a', E. k ^h a' possible; permissible
	EDOC 275	kě 可 (k ^h a ^B) LH k ^h ai ^B , OCM *khâi? - [D] Y-Guāngzhōu ³⁵ hɔ ^{BI} , K-Meixian k ^h ɔ ^B 'To bear, can, be able' [Shi]. The original graph is a drawing (可 without 口 'mouth') of an ax handle intended to write the word → kē ₁ 柯 (kâ) *kâi; 口 kōu has been added to indicate that 'ax handle' is only 'mouthed', i.e. is only a phonetic loan.			
	AD 142	可 k'o ho 'k'â J. ka; (approving exclamation:) approve; will do, can, may; practicable, possible – [from 可 skeleton and 肉]			
		hán	85:3	M17130B	Y. [xan'], L. xfan, E. yan

¹² Kelime Eski Türk runik yazılı metinlerinden Taryat, Yenisey ve Hoyd Tamir yazıtlarında geçmekte olup sones işaretleri olarak kalın ünlü kullanımı olan 'G' [g] ile yazılmaktadır (Şirin, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* 209-210, 535). Bu sebeple kelimenin *kutlug* şeklinde yorumlanması daha isabetli olacaktır.

¹³ *kutlug* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydm, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 18), (Ekrem).

汗	LEMC 118		K139t	kěhán 可汗 qaghan, supreme ruler of the Turks. See also hán.
	EDOC 271	hàn ₂ 汗 (yân ^C) LH gan ^C , OCM *gâns – [D] PMin *gan ^{C2} ‘Sweat’ [Yi]. TB has similar looking words, note PKiranti *g ^h âl ‘sweat’ (Starostin acc. to van Driem 1995: 254), or Lushai t ^h lan ^L ‘sweat’ [Weidert 1975: 19].		
	AD 146	汗 ‘ku kuət kuət J. kotsu (kotu); bone; carcass – [from 口 mouth and 丿 exclamation].		

Eski Türkçede ‘hükümdar’ anlamına gelen iki karakterlik 可汗 [k’ei han / kè hán] ibaresine¹⁴ ise beşinci ve dokuzuncu satırlarda ikişer kez rastlanmaktadır. Beşinci satırdaki ilk kullanımında 骨咄祿 [ku to lu / gǔ duō lù], ikinci kullanımında ise 苾伽 [pi chia / bì jiā] karakteriyle grup oluşturarak sırasıyla Kutlug Kağan ve Bilge Kağan’ı karşılamaktadır. Kelimenin dokuzuncu satırdaki iki kullanımı yalındır. Tablo 1’e göre kelimeyi Radloff, Taşağıl ve Yalınkılıç *kagan*, Schlegel ve Gabelentz *khakan*, Orkun ise *han* şeklinde yorumlamıştır. Kelime, Köl Tigin bengu taşı dışında *Zhōu shū* metninde de geçmektedir (Kasai 92). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 5’te gösterilmektedir¹⁵:

Tablo 5. 可汗 [k’ei han / kè hán] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin, Kutlug Kağan’ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan’ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin, Kutluk Kağan’ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan’ın (küçük) kardeşi.
9. satır	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.
	T: Ayrıca (çünkü) Tegin, kağanın küçük kardeşidir. Kağan (bizim) oğlumuz gibidir. Y: Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir. P/E: Fazla olarak Kültegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı.

¹⁴ Eski Türklerde 可汗 [k’ei han / kè hán] kelimesi Göktürklerin kuruluşundan Ötügen Uygur Kağanlığının sonuna kadar geçen süredeki 48 hükümdar unvanı için kullanılmıştır. Bunların tam listesi için bkz. EÇTS 370-379.

¹⁵ *kagan* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Vovin), (Yıldız, *Türk Bengü Taşlarına Göre "Kağan" Üzerine Notlar*), (Boodberg, *The Language of the T’o-pa wei*), (Ramstedt, *Alte türkische und mongolische Titel*),

5. 苾伽 [pi chia / bi jiā] ‘Bilge’ < EMC *bjit gia, LMC *pñjit kfia

可	LEMC	-			
	EDOC	-			
	AD 220	pi pei p ^v i guard against, attention, caution.			
毗	LEMC 236	pí	81:5	M16752 K566u	Y. [p ^h i’], L. pñji:, E. bji adjoin, juxtapose; support; strengthen
	EDOC	-			
	AD 219	毗 p’i p’ei b’ji adjacent; to help, cf. 722; insinuating, pliant, supple.			
伽	LEMC 143	jiā	19:3	M02297 K15a	Y. [kja], L. kja:, E. kai/ke: apply something to, add
	LEMC 253	qié	9:5	M00486	Y. [k ^h jε], L. kfia:, E. gia transcription character for Sanskrit ga, gā, gha, ghā.
	EDOC 300	jiā 伽 (ka) LH kai, OCM *krāi – [T] ONW kā ‘To add, attach, hit’ [Shi].			
	AD 122	k’ie k’e g’ia transcr. syll. for Sanskr. (-)ga(-), (-)g’a(-), (-)ka(-).			

Köl Tigin’in abisi Bilge Kağan’ı adlandırmak için kullanılan iki karakterlik 苾伽 [pi chia / bi jiā] ibaresine¹⁶ beşinci satırda bir kez rastlanmakta olup burada 可汗 [k’ei han / kè hán] karakterleriyle bir grup oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Tablo 1’e göre kelimeyi Radloff *pi-kia* (bilgä), Schlegel ve Gabelentz *pit-kia*, Orkun, Taşağıl ve Yalınkılıç ise *bilge* şeklinde yorumlamıştır. Köl Tigin bengü taşı dışında *Bilge Kağan*, *Táng chéng xiàng qū jiāng zhāng xiān shēng wén jí* ve *Xīn táng shū* metinlerinde de geçmektedir (Kasai 88)¹⁷. Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 6’da gösterilmektedir¹⁸:

¹⁶ Eski Türklerde 伽 [chia / jiā] şeklindeki ikinci karakterin Çincece *Hsi-li-yeh-he-chü-lu-p’i-ka Kağan (Alp Külüg Bilge Kağan)* (EÇTS 378) için kullanıldığı da görülmektedir.

¹⁷ Ayrıca kelimenin 骨篤祿 [gǔ dǔ lù] biçimi de bulunmakta olup; Köl Tigin bengü taşında geçmeyen bu biçim *Xīn táng shū* metninde tespit edilmiştir (Kasai 93).

¹⁸ *bilge* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın, *Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri* 12).

Tablo 6. 苾伽 [pi chia / bì jiā] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

5. satır	T: Merhum prens Köl Tigin, Kutlug Kağan'ın ikinci oğludur. Şimdiki Bilge Kağan'ın küçük kardeşidir.
	Y: Adı Kül Tigin, Kutluk Kağan'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.
	P/E: Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin isimle maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidir.

6. 頡斤 [chieh chin / xié jīn] 'Erkin' < EMC yet-kin, LMC xhjiat kin

頡	LEMC 144	xié	181:6	M43452A a	Y. [xje´], L. xhjiat, E. yet
	EDOC 294	xié 頡 (yiet) LH get, OCM *gît 'To straighten the neck' (of birds) (meaning not certain)[Shi].			
	AD	-			
斤	LEMC 156	jīn	69:00	M13534 K443a	Y. kin, L. kin, E. kin axe; measure of weight, catty, pound
	EDOC 314	jīn 斤 (kjən) LH kin, OCM *kən.			
	AD 133	斤 kin kou 'kiən J. kin; ax, hatchet; (ax-head used as a weight :) a pound, "catty" (a little more than 600 grammes) – [picture of an ax].			

Köl Tigin'in büyükbabası Kutlug Erkin'i adlandırmak için kullanılan iki karakterlik 頡斤 [chieh chin / xié jīn] ibaresine¹⁹ altıncı satırda bir kez rastlanmakta olup burada 骨咄祿 [ku to lu / gū duō lù] karakterleriyle bir grup oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Tablo 1'e göre kelime Radloff'ta *hie-kin*, Schlegel ve Gabelentz'de *kieh-kin*, Orkun'da *ghekin*, Taşgıl ve Yalınkılıç'ta *erkin* şeklinde yorumlanırken, Saito kelimeyi "骨咄祿 頡斤 Qutluğ Erkin" şeklinde ele almıştır (27). Kelime Köl Tigin bengu taşı dışında *Táng chéng xiàng qū jiāng zhāng xiān shēng wén jí* ve *Xīn táng*

¹⁹ Eski Türklerde 頡 [chieh / xié] şeklindeki ilk karakterin Çincece *Chieh-li Kagan* (EÇTS 371), *İleriş (Chieh-tieh-li) Kagan* (EÇTS 374) ve *Chieh-tieh-i-shih Kagan* (EÇTS 375) için; 斤 [chin / jīn] şeklindeki ikinci karakterin ise *Mukan Kagan* (EÇTS 370) için kullanıldığı da görülmektedir.

shū metinlerinde de geçmektedir (Kasai 90). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 7’de gösterilmektedir:

Tablo 7. 頤斤 [chieh chin / xié jīn] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

				T: Onun büyük babası İ-ti-mi-shih Fu, imparatorun nezdinde büyük hizmet ve şeref kazanması nasıl oldu? Sonra kendisi devam ettirebilir. Atası Kutlug Erkin , tebaası altındaki insanlarına çok insancıl yönetim gösteriyordu.
				Y: Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey’in uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutlug Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ...
6. satır				P/E: Külteginin bu tarzda tanınması, evvela onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan Beg İtimis’in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası Ghekin Kutlug’un alışkın olduğu ve haleflerinin birbiriyle gıpta edercesine taklide çalıştıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilir?

7. 伊地米施 [i ti mi shih / yī de mǐ shī] ‘İtmiş’ < EMC ?ji- dih- məj’- eiǎ/ei, , LMC ?ji-tfi’-mjiaj’-şi

伊	LEMC 365	yī	9:4	M00432	Y. [ji], L. ?ji, E. ?ji
				K604a	adnominal particle, copula (<i>Shījīng</i>); he, she, it
	EDOC 562	yī ₂ 伊 (?i 4) LH ?i, OCM *?i ‘This’ [Shi], starting in the 4th ~ 5th cent. AD ‘he, she, it’, survives as a 3rd person pron. in Wú dialects (Norman 1988: 118).			
	AD 104	<i>i i i i</i> N. pr. – [the 尹 ruling 人 man]; (appl. to a homophon. w.): he, she, it; but in fact.			
地	LEMC 76	dī	32:3	M04890	Y. ti, L. tfi, E. di ^h
				K4b'	earth; land; ground
	EDOC 210	dī ₁ 地 (di ^c) LH di ^c , OCM *lâih ?, OCB *lrajs (?) ‘Earth, ground’ [Shi]. The QYS reading is unique and puzzling.			
	AD 92	<i>ti tei d’i’, d’iei’ J. tsi (ti), d’zi (di)</i> ; the earth; soil; region, place.			
米	LEMC 365	mǐ	119:0	M26832	Y. mi, L. mjiaj, E. mej’
				K598a	hulled grain; rice
	EDOC 381	mǐ ₁ 米 (mieiB) LH meiB, OCM *mî?, OCB *mij? ‘rice, husked rice’ [Zuo].			
	AD 196	<i>mi mai ‘miei J. bei, mai</i> ; rice; millet – [picture of rice grains in husk].			
施	LEMC 282	shī	70:5	M13629	Y. şř, L. ši, E. eiǎ/ei
				K41'	spread; bestow, grant. E. eiǎ ^h /ei ^h in the latter sense

EDOC 462	shī ₉ 施 (śje) LH śai, OCM *lhai ‘to bestow, apply (color, the law), place’ [Shi, Shu] shì 施 (śje ^C) LH śai ^C , OCM *lhaih ‘to give, bestow’ [Shi], ‘to bestow alms’ [Li]. shī ₁₀ 施 ‘expand’. shī ₁₁ 施 ‘dodge’.
AD 398	施 : J. śi (si), se – read J. śi (si), se

Köl Tigin’in büyükbabası İtimis Bey’i adlandırmak için kullanılan dört karakterlik 伊地米施 [i ti mi shih / yī de mǐ shī pú] ibaresine²⁰ altıncı satırda bir kez rastlanmakta olup burada 匍 [p’u / pú] karakteriyle bir grup oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Erkoç, kelimeyi Yi-ti-mi-shih şeklinde yorumlayarak bunun “İlitmiş” olabileceğini ancak, Bombacı’ye atıfla Tür-giş kağanının unvanının Çince yazılmış biçiminde Yi-li-ti-mishih 伊里底蜜施 olarak geçtiğinin bilindiğini söyler (Erkoç, *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı* 156, dipnot 323). Tablo 1’e göre; Radloff’un *I-ti-mi-schi*, Schlegel ve Gabelentz’in *Iti-Mito*, Orkun’un *İtimish*, Taşağıl’ın *İ-ti-mi-shih* ve Yalınkılıç’ın *İtimis* olarak yorumladıkları kelime Saito’da “伊地米施匍 Etmış Bağ” şeklindedir (27). Kelimenin Çince yüzde geçtiği yerlerin çevirisi Tablo 8’de gibi gösterilmektedir:

Tablo 8. 伊地米施 [i ti mi shih / yī de mǐ shī pú] Kelimesinin Bağlamı ve Çevirisi

	T: Onun büyük babası İ-ti-mi-shih Fu, imparatorun nezdinde büyük hizmet ve şeref kazanması nasıl oldu? Sonra kendisi devam ettirebilir. Atası Kutlug Erkin, tebaası altındaki insanlarına çok insancıl yönetim gösteriyordu.
6. satır	Y: Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey’in uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutlug Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ...

²⁰ Eski Türklerde 伊 [i / yī] şeklindeki ilk karakterin *İ-chih-hsieh Tanhu* (*İ-chih-hsieh*) (EÇTS 356), *İ-li-mu Tanhu* (EÇTS 358), *İ-fa-yü-lü-ti Tanhu* (*Han*) (EÇTS 362), *İ-t’u-yü-lü-ti Tanhu* (*Hsüan*) (EÇTS 363), *İ-ling-shih- chu-chiu Tanhu* (*Chü-ch’e-er*) (EÇTS 364), *İli Kagan* (*Aşina Tumen / Bumin*) (EÇTS 370), *İ-jan Kagan* (EÇTS 375) ve *Chieh-tieh-i-shih Kagan* (*Basmıl Başbuğu*) (EÇTS 375); 地 [ti / de] şeklindeki ikinci karakterin *Mou-yü Kagan* (*İl Tutmuş Böğü Kagan*) / *İ-ti-chien* (EÇTS 376-377); 米 [mi / mǐ] şeklindeki üçüncü karakterin *Wu-su-mi-shih* (*Ozmuş ?*) *Kagan* (EÇTS 375); 施 [shih / shī] şeklindeki son karakterin ise *Chieh-tieh-i-shih Kagan* (*Basmıl Başbuğu*) (EÇTS 375) ve *Wu-su-mi-shih* (*Ozmuş ?*) *Kagan* (EÇTS 375) adlandırmalarında kullanıldığı görülmektedir.

P/E: Külteginin bu tarzda tanınması, evvela onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan Beg **İtmiş**'in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası Ghekin Kutlug'un alışkın olduğu ve haleflerinin birbiriyle gıpta edercesine taklide çalıştıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilirdi?

Değerlendirme ve Sonuç

Eski Türkçe ile Çince arasındaki denklikler, Türk kaynaklarında kaydı bulunmayan ancak Çin kaynaklarında yer alan Türkçe ifadelerin çözümlü için önem arz eden konuların başında gelmektedir. Bu sebeple, iki dilli metinlerin önemi artmakta, bu metinlerdeki eşleştirmeler sayesinde diğer kelimelerin çözümüne yönelik karşılaştırma verileri elde edilebilmektedir.

Köl Tigin bengü taşının Çince yazılı Batı yüzü, Eski Türkçe – Çince denklikleri hususunda veri sunan önemli metinlerden biridir. Başka metinlerde de bu tür ibarelerin geçmesi denklikleri kuvvetlendirecek, belki de bu yönde bazı kuralların ortaya konmasına imkân verecektir. Bu metinde yer alan Türkçe ibarelerin bu bakımdan dikkatle ele alınması gerekir. Şöyle ki Uyгурların bu ilk kağanının unvanı, *Xin Tangshu*'daki Türk Bölümü'nde ve *Zizhi Tongjian*'de *Guduolu Pijia Que Kehan* 骨咄祿毗伽闕可汗 (*Kutlug Bilge Köl Kağan*) olarak (Erkoç 2018: 389) verilmektedir. Bu kağanın adında geçen dört kelimenin Köl Tigin bengü taşının Batı yüzünde geçen Türkçe ibarelerle birebir örtüşmekte olduğu görülmektedir. Benzer bir bakış açısıyla Köl Tigin bengü taşına bakıldığında Çince yazılı batı yüzünde 10 farklı yerde yedi farklı kelimenin kaydedildiği tespit edilmektedir:

- i. 闕 [*ch'üeh / quē*] 'Köl (Tigin)' < EMC *k^huat*, LMC *k^hyat*
- ii. 特勤 [*t'e ch'in / tèqín*] 'Tigin' < EMC *dək-gin*, LMC *thəǰk k^hin*
- iii. 骨咄祿 [*ku to lu / gǔ duō lù*] 'Kutlug' < EMC *kwəttət-ləwk*, LMC *kut *tut ləwk*
- iv. 可汗 [*k'ei han / kè hán*] 'Kağan' < EMC *k^ha'-yan*, LMC *k^ha' x^hian`*
- v. 苾伽 [*pi chia / bì jiā*] 'Bilge' < EMC **bjit gia*, LMC **phjit k^hia*
- vi. 頡斤 [*chieh chün / xié jīn*] 'Erkin' < EMC *yət-kin*, LMC *x^hjiat kin*
- vii. 伊地米施 [*i ti mi shih / yī de mǐ shī*] 'İtmiş' < EMC *?ji- dih- meǰ'-eiǰ/ei*, LMC *?ji-t^hi`-mjiaǰ'-ǰi*

Çince yüzde *tigin* ve *kagan* dörder, *köl* üç, *kutlug* iki, *bilge*, *erkin* ve *itmiş* ise birer defa geçmektedir. *tigin* kelimesinin dört kullanımından üçü *köl* kelimesiyle birliktedir, dördüncü tektir. *kagan* kelimesi bir yerde *kutlug*, bir yerde *bilge* ile birlikte, iki yerde de tek olarak kullanılmıştır. *kutlug*'un ise ilk kullanımını *kagan*, ikinci kullanımını *erkin* kelimesiyle yapmıştır.

Çince yüzdeki yedi farklı kelime için 16 farklı karakter kullanılmıştır.

Tablo 9. Köl Tigin Bengü Taşının Çince Yüzündeki Eski Türkçe Kelimelerin Hece-Karakter Eşleşmesi

HECE	KARAKTER	HECE	KARAKTER	HECE	KARAKTER
bil	苾 [pi / bī] bil(ge)	ka	可 [k'e / kè] ka(gan)	ş	施 [shih / shī] (itimi)ş
er	頤 [chieh / xié] er(kin)	kin	斤 [chin / jīn] (er)kin	t	咄 [to / duō] (ku)t(luk)
gan	汗 [han / hán] (ka)gan	köl	闕 [ch'üeh / quē] köl	ti	地 [ti / de] (i)ti(miş)
ge	伽 [chia / jiā] (bil)ge	ku	骨 [ku / gǔ] ku(tluk)	ti	特 [t'e / tè] ti(gin)
gin	勤 [ch'in / qín] (ti)gin	luk	祿 [lu / lù] (kut)luk		
i	伊 [i / yī] i(timiş)	mi	米 [mi / mǐ] (iti)mi(ş)		

Tablo 9'dan hareketle Çince karakterlerin daima Türkçedeki bir heceye denk gelmediği ya da dillerin yapısı gereği seslerin değiştiği/uyarlandığı söylenebilir. Tablo 9'dan seslerin türüne ve konumuna bağlı olarak farklı durumlara yönelik veriler bulunabilmektedir:

- i. Eski Türkçede sonu /ş/ ve /t/ sesleriyle biten kapalı heceler Çinceye sonuna bir ünlü eklenerek açılmış ve böylece kelimedeki hece sayısı artırılmıştır. Nitekim *itimiş* kelimesinin son hecesinin sonsesi /ş/'nin gösteriminde Erken Orta Çince döneminden beri Çincenin yapısına uygun olarak sonda bir ünlü kullanılmıştır. Bir diğer kelime olan *kutlug* kelimesindeki ilk hece sonundaki /t/'nin Modern Çinceye bakılarak düştüğü tasarlanabilir. Nitekim Çince biçimin ikinci karakterinin LEMC'de bulunmaması dikkate alınmalıdır.

itimiş	伊地米施	miş	米施
	[i ti mi shih / yī de mǐ shī]		[mi shih / mǐ shī]
	EMC ʔji- dih- meǰ'-eiǰ/ei		EMC meǰ'-eiǰ/ei
	LMC ʔji-thi`-mjiaǰ'-şi		LMC mjiaǰ'-şi

kutlug	骨咄祿	kut	骨咄
	[<i>ku to lu / gü duō lù</i>]		[<i>ku to / gü duō</i>]
	EMC <i>kwəttət-ləwk</i>		EMC <i>kwəttət</i>
	LMC <i>kut *tut ləwk</i>		LMC <i>kut *tut</i>

ii. Eski Türkçede sonu /l/, /r/ sesleriyle biten kapalı heceler Erken Orta Çince'den itibaren zayıf bir /r/ sesine dönüşerek Modern Çinceye gelindiğinde düşürülmüştür. Örneğin *bilge* ve *erkin* kelimelerinde ilk hece sonundaki, *köl* kelimesinde ise sonsesteki /l/ ve /r/ sesleri düşmüş ve kapalı olan hece Çincenin yapısına uygun olarak açık hâle getirilmiştir.

bilge	苾伽	bil	苾
	[<i>pi chia / bi jiā</i>]		[<i>pi / bi</i>]
	EMC <i>*bjit gia</i>		EMC <i>*bjit</i>
	LMC <i>*phjit khia</i>		LMC <i>*phjit</i>
erkin	頡斤	er	頡
	[<i>chieh chin / xié jīn</i>]		[<i>chieh / xié</i>]
	EMC <i>ɣet-kīn</i>		EMC <i>ɣet</i>
	LMC <i>xhjiat kin</i>		LMC <i>xhjiat</i>
köl	闕	köl	闕
	[<i>ch'üeh / quē</i>]		[<i>ch'üeh / quē</i>]
	EMC <i>k^huat</i>		EMC <i>k^huat</i>
	LMC <i>k^hyat</i>		LMC <i>k^hyat</i>

iii. Eski Türkçede sonu /g/ sesleriyle biten kapalı heceler de Modern Çince'de düşürülmüştür. Ancak sonseste /g/ sesini bulunduran *kutlug* kelimesinde bu gelişmenin Geç Orta Çince'den sonraki bir dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

kutlug	骨咄祿	lug	祿
	[<i>ku to lu / gü duō lù</i>]		[<i>lu / lù</i>]
	EMC <i>kwəttət-ləwk</i>		EMC <i>kwəttət-ləwk</i>
	LMC <i>kut *tut ləwk</i>		LMC <i>kut *tut ləwk</i>

iv. Eski Türkçede sonu /n/ sesiyle biten kapalı heceler Çincenin yapısına uygun olarak Erken Orta Çince döneminden beri korunmaktadır. Nitekim *kagan*, *tigin* ve *erkin* kelimelerinde sonsesteki /n/ Çincenin yapısına uygun olarak korunmuştur.

kagan	可汗	gan	汗
	[<i>k'ei han / kè hán</i>]		[<i>han / hán</i>]
	EMC <i>k^ha'-yan</i>		EMC <i>yan</i>
	LMC <i>k^ha' xhan`</i>		LMC <i>xhan`</i>
tigin	特勤	gin	勤

	[t'e ch'in / t'èqín]		[ch'in / qín]
	EMC dək-gin		EMC gin
	LMC thəðək khin		LMC khin
	韻斤		斤
erkin	[chieh chìn / xié jīn]	kin	[chìn / jīn]
	EMC yet-kin		EMC kin
	LMC xhjiat kin		LMC kin

v. Eski Türkçe hecelerın ses bakımından Çince denklere bakıldığında ünlülerde belirgin bir farklılık görülmemekle birlikte, kalın sıradan bir kelime olan *kagan*'ın ilk hecesinin Çinceye 可 [k'ei / kè] şeklinde ince ünlü; ince sıradan bir kelime olan *bilge*'nin ikinci hecesinin de Çinceye 伽 [chia / jiā] şeklinde kalın ünlü geçtiğini belirtmek gerekmektedir. Ayrıca *itimiş* (< 地 [ti / de]) ve *tigin* (< 特 [t'e / t'è]) örneklerinden hareketle [-ti-] hecesinin iki farklı karakterle karşılandığı görülmektedir. Özellikle *tigin/tegin* yorumları da bu kelimedede kapalı e sesinin işaretlerine bağlıdır.

vi. Eski Türkçe hecelerın ses bakımından Çince denklere ünsüzler üzerinden bakıldığında özellikle yukarıda bahsedilen /l/, /r/, /g/ seslerinin düşmesi dışında, *bilge* kelimesinin önsesinde *b > p/b* (苜 [pi / bi]), ikinci hecesi başında *g > ç* (伽 [chia / jiā]); *kagan* kelimesinin ikinci hecesi başında *g > h* (汗 [han / hán]), *erkin* kelimesinin ikinci hecesi başında *k > ç* (斤 [chin / jīn]) değişimleri görüldüğünden; *itimiş* kelimesinde de önsesinde bir /y/ türemesi (伊 [i / yī]) olduğundan bahsedilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada kısaca bahsedilen denkliklerin kurulması, elbette uzun ve hacimli çalışmaları da beraberinde getirecektir. Bu ve buna benzer yaptığımız/yapacağımız çalışmalardaki temel amacımız ise, bu yöndeki gelişmelere katkıda bulunmaktır.

Kısaltmalar

AD	= Karlgren 1973.
BCSD	= Hirakawa 1997.
DCBT	= Soothil.
EÇTS	= Yıldırım 2010.
EDOC	= Schuessler 2007.
G	= Gabelenz 1892.
LEMC	= Pulleyblank 1991.
O	= Orkun 1994.

R	= Radloff 1895.
S	= Schlegel 1892.
T	= Taşağıl 2003.
Y	= Yalınkılıç 2013.

KAYNAKLAR

- Akar, Ali. *Kül Tigin Yazıtı*. Ötüken Yayınları, 2022.
- Alyılmaz, Cengiz. *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Kurmay Yayınları, 2005.
- Alyılmaz, Cengiz. “Eski Türkler Yabancı Dil Biliyorlar mıydı?” *Bezgek Yabancı-lara Türkçe Öğretimi Dergisi*, c. 2, no. 1, 2023, ss. 1-31.
- Aydın, Erhan. “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri.” *TDAY-Belleten*, c. 2011-2, no. 5, 2011, ss. 26.
- Aydın, Erhan. *Orhon Yazıtları. Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. Bilge Kültür-Sanat, 2017.
- Barutçu, Sema. “Kül-tigin mi, Köl-tigin mi?” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c. 22, 1983, ss. 101-104.
- Bazin, Louis. “Kül Tegin mi Köl Tegin mi?”, Çeviren Ebru Kabakçı, *Dil Araştırmaları*, no. 19, 2016, ss. 209-214.
- Berta, Árpád. *Sözlerimi İyi Dinleyin. Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştır-malı Yayını*. Çeviren Emine Yılmaz, Türk Dil Kurumu, 2010.
- Boodberg, Peter A. “The Language of the T’o-Pa Wei” *Harvard Journal of Asiatic Studies*, c. 1, no. 2, 1936, ss. 167-185.
- Ekrem, Erkin. “Nomgon Yazıtı’ndaki Kutlug Kagan’ın Kimliği Meselesi.” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 35-54.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh, 2016.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâtî’t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu, 2014.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*. 2008. Hacettepe Ü, Yüksek lisans tezi.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. “Eski Türk Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları.” *18. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Türk Tarih Kurumu, 2018, ss. 379-402.
- Hao, Chen. *A History of the Second Türk Empire (ca. 682-745 AD)*. Brill, 2021.
- Hirakawa, Akira. *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. The Reiyukai, 1997.
- Karlgren, Bernhard. *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*. Ch’eng-Wen, 1973.
- Kasai, Yukiyo. “Die alttürkischen Wörter aus Natur und Gesellschaft in chinesis-chen Quellen (6. und 9. Jh.). Der Ausgangsterminus der chinesischen Transkription *tū jué* 突厥”. “Die Wunder der Schöpfung”. Mensch und Natur in der türksprachigen Welt. Editör Brigitte Heuer, Barbara Kellner-Hein-kele, Claus Schönig. Ergon Verlag Würzburg, 2019, ss. 81-141.

- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu, 1994.
- Ölmez, Mehmet. “Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları.” *III. Türkiyat*, 2011, ss. 629-640.
- Ölmez, Mehmet. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük*. BilgeSu, 2012.
- Özkan Nalbant, Bilge. “Kür/Kül ‘Cesur, Kahraman’ Sözcüğü Üzerine.” *Türkbilig*, no. 35, 2018, ss. 155-164.
- Pulleyblank, E. G. *Lexicon of reconstructed pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC, 1991.
- Radloff, Wilhelm. *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1985.
- Ramstedt, Gustav J. “Alte türkische und mongolische Titel.” *Journal de la Société Finno-ougrienne*, no. 55, 1958, ss. 59-82.
- Saito, Shigeo. “‘Ashina Kantoku Tomb’ çevirisi Üzerine Notlar: Tang Xian’in Yönetimi Altındaki Türk Grubunun Doğası”. *İç Asya Dilleri Üzerine Çalışmalar*, no. 26, 2011, ss. 1-38. [Japonca/ 齊藤茂雄 (2011). “突厥「阿史那感德墓誌」訳注考: 唐羈縻支配下における突厥集團の性格”. *内陸アジア言語の研究*, 26, 2011, ss. 1-38].
- Schlegel, Gustaaf. *La Stèle Funéraire du Teghin Giogh et ses Copites et traducteurs Chinois, Russes et Allemands*. Soumalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa, 1892.
- Schuessler, A. *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. University of Hawai’i Press, 2007.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Kül Tigin mi-Köl Tigin mi?” *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995, ss. 129-133.
- Soothill, William Edward; Hodous, Lewis. *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*. Routledge, 2014.
- Şirin, Hatice. *Kül Tigin Yazıtı, Notlar*. Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Şirin, Hatice. *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu, 2016.
- Şirin, Hatice. *Kül Tigin Yazıtı. Notlar*. Bilge Kültür-Sanat, 2019.
- Taşgılı, Ahmet. “Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında.” *Avrasya Etüdləri*, 2003, ss. 3-24.
- Taşgılı, Ahmet. “Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında”. *Belleten*, c. 68, no. 252, 2004, ss. 403-422.
- Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu, 2010.
- Temir, Ahmet. “Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları İle İlgili Tartışmalar Üzerine”. *Şükri Elçin Armağanı*. Editörler Umay Günay, Abdurrahman Güzel, Dursun Yıldırım, Hacettepe Üniversitesi, 1983, ss. 293-296.

- Von Der Gabelentz, Georg. "Traduction allemande de l'inscription chinoise de la stèle en honneur du Téghin Giogh par Georg von Der Gabelentz." *Schlegel, Gustaaf. La Stèle Funéraire du Teghin Giogh et ses Copites et traducteurs Chinois, Russes et Allemands*. Helsingissä: Soumalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa, 1892, ss. 51-57.
- Vovin, Alexander. "Once Again on The Etymology of The Title *qayan*." *Studia Etymologica Cracoviensia*, c. 12, 2007, ss. 177-187.
- Yalınkılıç, Tuba. "Köl Tigin Yazıtının Çince Metni ve Tercümesi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c. 2, no. 2, 2013, ss.79-85.
- Yıldırım, Kürşat. *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük. Hun, Tabgaç, Gök-Türk, Uygur ve Çin Hükümdarları Listesi İlavisiyle*. Otopsi, 2010.
- Yıldız, Hüseyin. "Türk Bengü Taşlarına Göre 'Kağan' Üzerine Notlar." *Çelebi*, c. 2, no. 5, 2021, ss.141-155.
- Yıldız, Hüseyin. "Eski Türk Yazıtlarında İki Dillilik." *Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı*. Editörler Hasene Aydın, İbrahim Karahancı, Efe Akademi, 2022, ss. 561-567.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yayın Tanıtımı: Şengül, Abdullah. Tarihten Sahneye Türk Tiyatrosu Üzerine Çalışmalar, Kesit Yayınları, 2020. ISBN: 978-605-7898-75-3, 439 s.

Tarihten Sahneye Türk Tiyatrosu Üzerine Çalışmalar, Türkiye’de tiyatro alanında en fazla çalışma yapan isimlerden biri olan Abdullah Şengül’ün yirmi beş yıllık zihinsel ürünlerini içeren bir eserdir. Ağustos 2020’de Kesit Yayınları tarafından basılan eser, yazarın yayımlanmış on dördüncü kitabıdır. Eser, Şengül’ün dergilerde yayımlanmış makaleleri ile ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş bazı tebliğleri ve daha önce hiçbir yerde yer almamış çalışmalarından oluşmaktadır.

Ön sözden sonra on bölümden meydana gelen eserde yirmi bir çalışma yer almaktadır. Bölümlerin sıralanışında tarihsel sıralama ile konu bütünlüğü esas alınmıştır. Şengül, kitabına başvuran araştırmacıların işini kolaylaştıran bir yöntem tercih ederek kaynakça bölümünü her çalışmanın sonunda müstakil olarak vermiştir. Ayrıca bölümlerin akabinde söz konusu çalışmaların yayımlandığı dergi ya da sunulduğu sempozyum belirtilmiştir. Kitabın sonunda ise isimler ve eserler indeksi yer almaktadır.

Kitabın “Önce Dram Vardı” adlı ilk bölümünde dram türünün doğuşu ile dinî ve sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası oluşuna değinilmiştir. Şengül, tiyatronun tarih içindeki seyrinin daha iyi anlaşılabilmesi için kitabına söz ve yazıdan önce insanların dram karakteri taşıyan hareketleri kullandığını işaret ederek başlamıştır. Ardından sosyal hayatın hemen her alanında dram türüne dair unsurların kullanıldığını vurgulayan Şengül; doğum, düğün ve ölüm gibi insan hayatının dönüm noktaları kabul edilen törenlerde varlığını sürdüren bu unsurların korunmasının kültürün devamlılığı için son derece önemli olduğunun altını çizmektedir.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Ayşegül BÜYÜKÇAPAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Yeni Türk Edebiyatı ABD.
Doktora Öğr.

aysegul.bykpr@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2128-3807

Atf
Citation

Büyükcapar, Ayşegül. “Yayın Tanıtımı: Şengül, Abdullah. Tarihten Sahneye Türk Tiyatrosu Üzerine Çalışmalar.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 209-212.

YAYIN TANITIMI
BOOK REVIEW

“Gelenek ve Tiyatro” bölümü; dram unsurlarından yararlanan hokkabazlar, çengi, köçek, curcunabaz gibi dansçılar ile Ortaoyunu ve Karagöze benzer özelliklere sahip olan meddahlar tanıtılarak başlar. Daha sonra kukla, Karagöz, Ortaoyunu ve Köy Seyirlik Oyunlarından söz edilir. Bu bölümde Şengül’ün geleneksel Türk seyirlik oyunlarını hem geçmişe ait bir değer hem de geleceği inşa etmekle görevli bir unsur olarak tarif ettiği görülmektedir.

Üçüncü bölümde Şengül, Türk edebiyatında modern tiyatronun doğuşu meselesine ışık tutmaktadır. Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti’nde siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda ortaya çıkan yenileşme düşüncesi edebiyat alanında da yankı bulmuştur. Söz konusu dönemde Türk edebiyatına yeni türler kazandırılmıştır. Batılı anlamda tiyatro türüne ait örnekler de ilk kez bu dönemde verilmiştir. “Değişime İlk Adım: Tercüme ve Uyarılama” adını taşıyan bölümde Molière çevirilerinin Türk edebiyatında modern tiyatronun doğuşuna zemin hazırlaması meselesine açıklık getirilmiştir.

“Tarihten Kurmacaya” Şengül’ün tarihî olayların ve şahsiyetlerin kurmaca eserlerde yeniden var oluşunu anlattığı bölümdür. Tiyatro eserlerinde yer alan tarihî gerçeklik, tam manasıyla kesinlik taşımamaktadır. Söz konusu eserlerde yer alan gerçeklik, kurmaca ile aksini bulan bir gerçekliktir. Şengül’e göre tiyatro eseriyle ele alınan tarih, bir taraftan tarihî sürecin edebiyat vasıtasıyla yorumlanması, öte yandan toplumun yeniden şekillendirilmesidir. Geçmişte yaşanmış ve milletin ortak hafızasında yer etmiş olan bir olay ya da şahsiyet, tiyatro aracılığıyla ele alınırken bugün ile ilişkilendirilmekte ve geleceğin şekillendirilmesi görevini üstlenmektedir.

Konu bakımından birbirini tamamlayan bir görüntü arz eden dört ayrı çalışmanın yer aldığı “Sahnedeki Tarih” bölümünde Türk tarihinin tiyatro eserleri vasıtasıyla sahnelenişi meselesi aydınlatılmaktadır. Bu bölümde Şengül, tarihî tiyatroyu besleyen ana kaynaklara eğilir. İlk çalışmada tiyatro eserlerinde ele alınan tarihin içinde kurmaca öğelerin yer aldığı, geçmişi anmayı, geleceğe seslenmeyi ve millî bir tarih bilinci oluşturmayı şiar edinen, yazıldığı dönemde var olan siyasal ideolojileri ve estetik anlayışı yansıtan, düşüncenin sanat kaygısının önüne geçtiği bir anlatıma karşılık geldiği anlatılmıştır. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreçte tarihî olayların Türk tiyatrosunda hangi şekillerde yer bulduğu konusu da bu bölümün ilk çalışmasında ele alınmıştır. Bölümün ikinci çalışması Türk tiyatrosunun Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarına bakışını konu edinmektedir. Yazar, Osmanlı Devleti’nin bir aşiretken bir cihan devleti hüviyetine kavuşmasından hareketle kuruluş yıllarının heyecanını aksettiren çalışmaları çeşitli yönleriyle anlatmıştır. Sonraki çalışma, Meşrutiyet

dönemi sonrası ulus bilincinin tiyatro çalışmaları üzerinden oluşturulma çabasını içerir. Şengül, konusunu Türk tarihinden alan ve ulus bilinci oluşturmayı amaçlayan oyunlarda Türklük, Osmanlılık ve İslamiyet kavramlarının çoğu kez birlikte kullanıldığını tespit etmiştir. Bölümün son çalışmasında ise Kıbrıs, Girit, Kırım, Balkanlar, Trablusgarp gibi eski Türk yurtlarının Türk tiyatro edebiyatındaki yeri üzerinde durulmuştur. Eski Türk yurtlarını anlatan eserler çoğunlukla teknik açıdan yetersizdir. Eserlerin asıl önemi o coğrafyaların tarihî süreç içindeki mücadelelerini ve politikalarını içermesidir. Yazar bu noktada ele aldığı eserlerin farklı disiplinlerle olan bağlantısına dikkat çekmektedir.

“Savaş ve Tiyatro: Hikâyeci/Rivayetçi Tarih” Türk tarihinin muhtelif dönemlerinde yapılan savaşların tiyatro türüne konu oluşunu ve bu alanda kaleme alınan çalışmaların harp edebiyatına katkılarını kapsamaktadır. Bölümde Türk edebiyatında tarihî tiyatronun ihmal edilen bir alan olduğuna dair göndermeler vardır. Oldukça önemli tarihî olaylar dahi Türk edebiyatında tiyatro sahasında hak ettiği ilgiye mazhar olamamış dolayısıyla millî bir tarih şuurunun oluşmasına katkı sağlamakta yetersiz kalmıştır. Şengül, incelemesine konu olan eserlerle birlikte Malazgirt Savaşı, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu, İstanbul’un fethi, Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilanı gibi tarihî olayların tiyatro eserlerine daha fazla konu olması gerektiğine dair beklentisini dile getirmiştir. Bununla birlikte bu eserlerde tarihi anlatma endişesi sanat yapma gayesinin önüne geçmektedir. Savaş dönemlerinde kadınlar ve çocukların edebî eserlerde ne şekilde anlatıldığı da bu bölümün konuları arasında yer alır.

Sözlü kültür geleneğinin en önemli ürünlerinden biri olan Dede Korkut hikâyeleri ile Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Mevlana gibi tasavvufi şahsiyetlerin Türk tiyatrosundaki yeri “Tiyatro ve Türk Bilgeleri” adlı yedinci bölümün içeriğini meydana getirmektedir. Şengül, Dede Korkut hikâyelerinin Türk kültür tarihi için önemini belirterek hikâyeleri “Türklük Belgesi” olarak nitelendirmiştir. Dede Korkut hikâyeleri ve çalışmaya konu olan tasavvufi şahsiyetlerin Türk tiyatrosunda yer bulması, nesiller için büyük bir önem arz etmektedir. Şengül, birer “kültür devi” olarak andığı ve her çağın insanına seslendiğini belirttiği bu isimlerin kıymetini temsil ettikleri değerlerde arar.

Sekizinci bölüm “Şehir-Kültür- Kimlik” adını almıştır. Bölümde şehir olarak Gaziantep seçilmiştir. Çalışma, bir şehrin Ayıntap’tan Gaziantep’e varışının öyküsüdür. Burada Millî Mücadele dönemi Antep’ini anlatan tiyatro eserlerinin şehrin kimlik oluşumuna ve kültürel zenginliğine etkisi vurgulanmıştır. Şengül, “Şehir- Kültür- Kimlik” bölümünde Millî Mücadele ruhunun genç nesillere aktarılmasının modern kimlik kurgusundaki rolünü sorgulamaya açmıştır.

“Türk Tiyatrosunda Mekân Anlatıcıya Bir Örnek” adlı dokuzuncu bölümde Turan Oflazoğlu’nun *Topkapı* piyesi mekân-anlatıcı bağlamında incelenmiştir. Şengül, bu bölümde ilk olarak edebî eserlerde anlatıcı kavramı üzerine eğilmiş, ardından edebî eser- mekân ilişkisini tartışmıştır. Son olarak piyeste Topkapı Sarayı’ nı metnin anlatıcısı konumuna yerleştirerek anlatıcının metindeki işlevini ve mekânın kişileştirilmesini sorgulamıştır.

Kitabın son bölümü “Günümüz Tiyatrosundan Bir Ses” çağdaş bir tiyatro yazarını konu edinir. Şengül, bu bölümde son dönem Türk tiyatrosu yazarlarından biri olan Remzi Özçelik’in eserlerinden bahsetmiş ve yazarın tiyatro alanına katkılarını sıralamıştır. Özçelik; Türk tarihini, siyasal olayları ve toplum hayatını eserlerinde ustaca gözlemlerle ve akıcı bir dille kaleme alan son dönem Türk tiyatrosunun önemli bir yazarı olarak okura tanıtılmaktadır.

Şengül’ün *Tarihten Sahneye Türk Tiyatrosu Üzerine Çalışmalar* adlı kitabı, tarihî tiyatro alanında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ve bu alanda eğitim alan öğrencilere kaynak teşkil etmektedir. Bununla birlikte kitap, Şengül’ün okurlarına tanıttığı yazarlar, incelemelerine konu olan eserler ve yönlendirdiği kaynaklar vasıtasıyla kendisine başvuranlara yeni kapılar aralamaktadır. Eser bilimsel değerinin yanı sıra yazarın kullandığı akıcı dil ve yaptığı özgün tespitlerle de dikkat çekmektedir. Şengül, eser boyunca bir yandan Türk tiyatrosunun tarihî süreç içindeki yolculuğunu ayna tutarken öte yandan tarihe ait malzemeleri kullanan sanat eserlerinin geçmişten ders çıkarma, bugünü yorumlama ve geleceği inşa etmede önemli olduğu fikri üzerinde durmaktadır.

KAYNAKLAR

Şengül, Abdullah. *Tarihten Sahneye Türk Tiyatrosu Üzerine Araştırmalar*. Kesit Yayınları, 2020.

**Yayın Tanıtımı: Öztürk Dağabakan, Fatma.
Toplumdilbilim, Çizgi Kitabevi Yayınları,
2019. ISBN: 978-605-196-299-3, 175 s.**

“Kim kiminle hangi dili, nasıl ve ne zaman, hangi sosyal durumda, hangi dilde, hangi niyet ve sebeple konuşuyor/yazıyor?”

Joshua Fishman

Toplumları var eden ve varlıklarını sürdürbilmesinin temelinde olan dil, var oluşunu desteklediği toplum ile beraber kendisini; üretimi sürdürme yöntemi ile korumaktadır. Dil ve toplum arasındaki bu karşılıklı ikililiğin ortaya çıkardığı toplumdilbilim alanı, disiplinler arası karma bir alandır. Sosyoloji, psikoloji, dilbilim gibi ilişkisi olduğu diğer disiplinler arasında en bakir olanıdır. Modern toplumdilbilim dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılanmaya başlamış, Türkiye’de ise toplumdilbilim, toplumdilbilimi, toplum dilbilim ya da toplum dilbilim ifadelerinde de görüldüğü üzere, bu alt dalın yazımı konusunda dahi henüz bir mutabakat sağlanamamıştır. Toplumdilbilimin bir alt disiplin olarak meydana çıkmasından önce, dilbilim alanında toplum ve dil bağı göz ardı edilmemiştir. Toplumdilbilim önceleri bir alt dal olarak değil, diğer bilim dallarının yanında bir bakış açısı olarak görülmüş ve nihayetinde bir metoda da oturtulamamıştır. Toplumdilbilimin bugünkü anlamına ve metoduna ulaşması günümüze yakın bir tarih olan 1952 yılında gerçekleşebilmiştir. Tanıtımını yapacağımız, Fatma Öztürk Dağabakan tarafından kaleme alınan *Toplumdilbilim* kitabı, yeni sayılabilecek bu alanda araştırma yapacak araştırmacılar için sistemli bir çalışma olması ve toplumdilbilim disiplininde incelenmiş örnekleri ile dikkat çekici bulunmuştur. Kitap, alan ve alan terminolojisi bakımından açıklayıcı ve öğretici nitelik taşımaktadır. Bu sebeple kitabın alana meraklı okuyucularla beraber ders kitabı niteliğinde de alana faydalı olacağı göz ardı edilmemelidir.

TÜRLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
54. SAYI / VOLUME
2023-GÜZ / AUTUMN

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Büşra Nur YILDIZ

Pamukkale Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Türk Dili ve Edebiyatı Prg.
Doktora Öğr.

busranur380@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9172-6258

**Atf
Citation**

Yıldız, Büşra Nur. “Yayın Tanıtımı: Öztürk Dağabakan, Fatma. Toplumdilbilim.” *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, no. 54, 2023, ss. 213-218.

YAYIN TANITIMI
BOOK REVIEW

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde profesör unvanı ile araştırmalarını sürdüren Fatma Öztürk Dağabakan, 1970 yılında Erzurum’da doğmuş, on iki yaşında ailesiyle beraber Almanya’ya gitmiş, ortaöğretimini Almanya’da tamamlamıştır. 1989’da Türkiye’ye dönen Dağabakan, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini Atatürk Üniversitesi’nde tamamlamış, yüksek lisansını Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde, doktorasını ise “Türkçe ve Almancada Kavramların Değerleri” başlıklı teziyle dilbilim alanında tamamlamıştır. Yazar, Önsöz’de yer alan “Bu çalışmada, ilk olarak toplumdilbilime ayrıntılı bir bakış ile toplumdilbilimin ne olup olmadığı konusunda bir belirleme yapılmaya çalışılmıştır” cümlesi ile tanıtımını yapacağımız Toplumdilbilim kitabının amacını ifade etmektedir.

Kitabın belirlenen amacını, birinci bölümde yerine getiren yazar, ikinci bölümde verilen bilgi ve alanların bir kısmını örnek incelemelerle tamamlamıştır. Dilbilimin bir alt disiplini olan toplumdilbilim nedir, hangi alanları kapsar, kuramları ve kuralları nedir soruları kapsamında “Toplumdilbilim” başlıklı birinci bölüm yedi alt başlıktan oluşmaktadır: Giriş, Toplumdilbilim Nedir?, Toplumdilbilimin İletişimsel Boyutu, Kod Değiştirme, Kode-Switching, Code Schwinching, Toplumdilbilimin Konu ve Araştırma Alanları, Toplumdilbilimin Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış, Dilin Çeşitliliği (Değişke Türleri). Bu bölümlerin içeriği aşağıda ayrıca konu edilecektir. “Örnek Çalışmalarla Toplumdilbilim” başlıklı ikinci bölümde ise ilk bölümde mümkün mertebe açıklığa kavuşturulan toplumdilbilim terminolojisi ve alanlarına örnek teşkil etmek amacıyla hazırlanmış uygulamalı toplumdilbilim incelemelerine yer verilmiştir. Bahsi geçen bölümde, yeni bir alan olan toplumdilbilimin, kuram ve kavram bağlamında yerleşmesi amaçlanmıştır. Bu metot, araştırmacı için derli toplu bir çalışma niteliğindedir. Bu iki bölüm sonrasında, Sonuç ve Kaynaklar bölümleri bulunmaktadır.

Kitabın birinci bölümü olan “Toplumdilbilim”, toplum ve dil kavramlarının ayrı ayrı tanımlanmasından sonra toplumdilbilim tanımı, ilişik alanlar, toplumdilbilimin münferit bir alan olarak ortaya çıkışı, kronolojisi ve toplumdilbilim kuramlarını kapsamaktadır. Bu tarihî süreç içerisinde bu alanda çalışmış dilbilimci, sosyolog ve diğer ilişik alan araştırmacılarının çalışmalarını da sırası ile ve bağlantılı bir şekilde ifade etmiştir. Ancak bu durum sadece Toplumdilbilim bölümünde değil, ikinci bölüm olan “Örnek Çalışmalarla Toplumdilbilim” içerisinde, dört ayrı başlık halinde verilen makalelerin işlenişinde de görülmektedir.

Toplumdilbilim kavramı (İng.sociolinguistics) ilk kez 1952 yılında, Haver C. Currie tarafından ilk kez kullanılmış, ancak dil sosyolojisi kav-

ramı 1920’li yıllarda Almanlar ve aynı yıllarda sosyal dilbilim olarak Sovyetler Birliği’nde yapılan araştırmalarda görülmüştür. Bahsi geçen ve kitapta açıklanmak istenen “toplumdilbilim” terimi için ise, yeniden yapılandırmacı bakış açısıyla, 1953 yılı milat kabul edilir (Dağabakan 17). Yazarın Berke Vardar’dan aktardığı üzere toplumdilbilim kavramı şu şekilde tanımlanır:

Dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu iki tür olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen karma dal. Toplumdilbilim hem konuşucunun hem de dinleyicinin toplumsal konumuyla bildirişim durumlarını söylem çeşitlerini ele alır. Olanaklı durumlarda, eşdeğişirliğin yanı sıra dilsel ve toplumsal yapılar arasındaki neden dal ilişkisini saptamaya çalışır. Kimi durumlarda bu dalın sınırları budunbiliminkilerle karışır (Dağabakan 16).

Bu tanım üzerine, başlıktan hemen sonra vermiş olduğumuz, toplumdilbilimin düsturu olarak kabul gören; Joshua Fishman’ın “Kim kimle hangi dili, nasıl ve ne zaman hangi sosyal durumda, hangi dilde, hangi niyet ve sebeple konuşuyor/yazıyor?” cümlesi bize toplumdilbilim sahasının odak noktalarını seçmemizde yardımcı olmaktadır. Yazar, tanımların ardından tarihî süreçte toplumdilbilime geçmeden önce, toplumları var eden dil ile dili var eden toplum arasındaki bağı oluşturan sistemden, başka bir deyişle iletişim modellerinden bahsetmiştir. Dil, insanoğlunun yaşamını devam ettirebilme gayesiyle türünün diğer bireyleriyle bilgi paylaşmak, haber vermek, bildirmek işlevleri için kullanılan bir yapıdır. Dünya üzerindeki dillerin çokluğu ve dillerin doğuşu başka bir araştırma alanı olmakla beraber bugün toplumdilbilim alanının var oluşunun sebepleri arasındadır. Toplumdilbilimin karma bir alan olması, hem toplumun kendi bireyleri ve grupları arasındaki dil kullanımını (değişkeleri) hem de toplumlar arası dil farklılıklarının incelenmesi ile alakalıdır. Kesişim kümesi, insan ve dil olan her alanda olduğu gibi, toplumdilbilim de bu küme içindeki diğer alanlarla etkileşim içerisindedir. Bu bağlamda, gerek toplumdilbilim gerek dil sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar, Hadumod Bußmann, tarafından üç ayrı başlıkta incelenmiştir: Temelde sosyolojik yönelimli alan, Temelde dil yönelimli alan, Etnometodolojik alan (Dağabakan 21). Bu bakış açıları kitapta ayrıntılarıyla verilmiştir ancak fikir oluşturması için, merkeze konulan metodun toplumdilbilim ya da sosyoloji bilimlerinin seçilmesi ile temellendirildiği söylenebilir. Etnometodolojik alan ise dil temasının dilsel sonuçları, Pidgin ve Kreyol dillerinin gelişimi, dillerin yeniden canlandırılması ve dil ölümleri ile ilgilenir (Dağabakan 21).

Bulduğumuz ortama ait hissetmek, kabul ya da saygı görmek gibi birbirinden bağımlı/bağımsız sebeplerle tabirdeki gibi, ‘yerine göre’ konuşmamızın farklılık gösterdiğinin bilincinde miyiz? Bir toplumdilbilim kavramı olan kod değiştirme (Kode-Switching, Code-Switching), değişke olarak tanımladığı, bu ortamlardaki değişen dil kullanımını incelemektedir (Dağabakan 33). Kod değiştirme, kullanılan dilin bağlamına göre şekillenmektedir. Anne ve babamızla konuşurken kullanmayı tercih ettiğimiz dil dahi bağlama göre birbirinden farklılık göstermektedir. Kod Değiştirme, Kode-Switching, Code Schwinching, bölümünde bu değişkelerin oluşumu ve tasnif edilmişindeki ölçütler detaylandırılmıştır.

1965-1970 yılları arasında dilbilimin bağımsız ve dinamik bir alt disiplini olarak ortaya çıkan modern toplumdilbilimin başlangıcı, İngiliz Sosyolog Basil Bernstein ile ilişkilendirilmektedir (Dağabakan 45). Bernstein, “Eksiklik Kuramı” ile yeni bir bakış açısı sunmuş, daha sonra William Labov tarafından oluşturulacak “Ayrılık Kuramı”nın önünü açmıştır. Daralmış kod ve genişlemiş kod kavramlarıyla toplumu alt tabaka, orta tabaka ve üst tabaka şeklinde tasnif eden Bernstein sosyal yaşantı, cinsiyet ve aile vb. faktörlerin dil kullanımına etkisi üzerine bir çalışma yapmış ancak orta ve alt arasındaki bu farkı “eksiklik” ifadesiyle tanımlamıştır. Bunun bir eksiklik olmayıp farklılık olduğu görüşü ise Labov ile “ayrılık” şeklini almıştır.

Toplumda sosyal değişkeler sıralanmak istenilirse; coğrafya, toplumsal tabaka, yaş, cinsiyet, iletişim durumu, rol başlıklarını alabilir. Dilin Çeşitliliği başlığı altında açıklanan bu maddeler, dil değişkelerinin oluşmasını sağlar. Başka bir deyişle sosyal değişkeler, dil değişkelerinin; dil değişkeleri de sosyal değişkelerin dinamiğidir. İdyolekt, medyolekt, fonksiyolet, diyalekt, sosyolekt, cenderlekt, sityolekt, gerentolekt değişkeleri bu başlık altında örnekleriyle işlenmiştir.

“Örnek Çalışmalarla Toplumdilbilim” başlıklı ikinci bölüm, yazarın, tanıtımını yaptığımız bu kitabı yayınlamadan önce kaleme aldığı, toplumdilbilim alanında yayınladığı makalelerden oluşmuştur. Bu makaleler kitaptaki sırasıyla: “Birin Toplum Dilbilimsel Değişke Olarak Kadın Dili ve Erkek Dili”, “Türkçe ve Almancada Kadınlarla İlgili Stereotipler”, “Türkçe ve Almanca Sosyal Medya Gençlik Dili”, “1 Kasım 2015 Türkiye Erken Seçiminde Kadın ve Erkek Milletvekilleri Adaylarının Söylemlerinin Toplumdilbilimsel Açından Ele Alınması” şeklindedir. Ancak makaleler kitaba aktarılırken, Özet bölümlerine kitapta yer verilmemiştir. İlk üç çalışma, yaş ve cinsiyet bağlamında (genderlekt), sonuncusu ise işlevsel (fonksiyolet) ve cinsiyet (genderlekt) bağlamında ele alınmıştır. (Bu değişkeler ilk bölümde Dittmar’ın Değişke tablosundaki isimlere göre seçilmiştir.)

“Birer Toplumdilbilimsel Değişke Olarak Kadın Dili ve Erkek Dili” bölümünde önceden de bahsedildiği gibi öncelik tanımların açıklanmasına verilmiş, kadın ve erkek dilinin eksiklik ve ayrılık kuramları ile gelişimi eklenmiş ve devamında veri tabanı olan kadın ve erkek dili ile ilgili yapısal özellikler verilirken örnekler üç farklı dilde örneklem seçilmiştir:

... (kadınların)sorulara ve ifadelere giriş yaparken görece edatını sıkça kullandıkları:

Perhaps, I think, you know

Vielleicht, ich denke, du weißt

Belki, zannedersem, biliyorsun (Dağabakan 79).

“Türkçe ve Almancada Kadınlarla İlgili Stereotipler” başlıklı bir diğer makalede ise, Gazeteci ve sosyolog Walter Lippman’ın matbaa dilinden sosyoloji alanına kazandırdığı stereotip kavramı üzerinde durulmuş ve “kafamızdaki resimler” olarak özetlemektedir (Dağabakan 79). Netleştirmek bakımından, “altın günü yapan veya altın gününe giden, dedikodu yapan, 30 çift ayakkabı sahibi olan bir bireyden bahsedilince akla ilk olarak bir kadın gelir” örneği yerinde olacaktır. Stereotipler, belli gruplara atfedilen yargılar belki de bir toplumbilim terimi olan önyargılardır. Bu bölümde, Alman kadınları ve Türk kadınları için söylenen ifadeler, tablo içerisinde verilmiş, çalışma Almanca ve Türkçe üzerinden yapılmış olsa da yazarın Sonuç bölümünde bahsettiği,

Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa, Afrika ve Asya’da 25 ülkede cinsiyet stereotiplerinin araştırıldığı, çok uluslu büyük ölçekli bir çalışmada elde edilen, kadınlar hakkındaki stereotiplerin kültürel sınırlara bağlı olmadığı, kültürlerarası bağlamda çok benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dağabakan 160).

Cümlesi stereotiplerin bağlamına göre kendisine bir yer bulabildiğini göstermektedir. Dil çalışmalarının toplumun bir yansıması olduğunu gösteren bu çalışmada, kadın dili ve kadın stereotipi karşısında, zaman içinde değişen yargıları göstermesi bakımından da ilgi çekicidir.

“Türkçe ve Almanca Sosyal Medya Gençlik Dili” başlıklı bir diğer bölümde ise toplumdilbilimde gençlerin bir tür jargonu olarak görülen gençlik dilinin veri kaynağı medya mecrasından seçilmiştir. Günümüzde bu alan, bilimsel olarak incelenen önemli bir konu başlığını oluşturmaktadır. Gençlik dili, yaş değişkesinin sonucu olan bir dil değişkesidir. Veri kaynağı, Alman ve Türk gençlerinin sosyal medyada ve günlük hayatta dil kullanımları olması sebebiyle karşılaştırmalı bir toplumdilbilim çalışmasıdır. Burada örnekler hem tablo ile hem de listeleme ile verilmiştir. Almanca ve Türkçe sözcükler ve kısaltılmaları, yabancı dillerden kelime alıntılarını toplumdilbilim bağlamında ele alınmıştır.

“1 Kasım 2015 Türkiye Erken Seçiminde Kadın ve Erkek Milletvekilleri Adaylarının Söylemlerinin Toplumdilbilimsel Açıdan Ele Alınması” başlıklı son metinde ise Kemal Kılıçdaroğlu ve Ahmet Davutoğlu’nun erkek dili, Ruhsar Demirel ve Mesude Dönmez’in kadın dili örneklemleri için seçildiği bir politik dil incelemesidir. Konuşmacıların erken seçim sürecindeki söylemlerinin bir kısmı yazıya geçirilmiş ve ardından çözümleme yapılmıştır. Kadın ve Erkek dili özelliklerinin başka bir değişke olan politik dil sınırları içerisinde kendini koruduğunu aktaran çalışma karma bir alan olan toplumdilbilim için, bu karma yapıyı yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir. Ancak politik dil, sadece politikacıların konuştuğu dil ile sınırlandırılmamalıdır:

Politik dil, anayasa ve kanun metinleri, meclis oylamaları, basın yorumları gibi unsurların yanı sıra günlük hayatta da yer almaktadır. Nükleer enerji, yazı reformu ya da iklim değişikliği: toplumsal hayatın ve kamuoyunun ilgi alanlarının her kesimi politik olabilir. Politikanın var olduğu her yerde politik dil işlevseldir. Politik dil politik iletişimde bir araçtır (Dağabakan 132).

“Kaynaklar” kısmında, birinci ve ikinci bölümün kaynakları ayrı ayrı listelenmiştir. Kaynakçanın ikinci bölümünün ayrı listelenmesi, daha önce de söylenildiği üzere, üç farklı makaleden oluşması ile açıklanabilir. Her makalenin kaynakçası kendi başlığı altında ayrı ayrı listelenmiştir. Kaynaklar’daki bir başka husus ise yüze yakın kaynak içerisinde toplamda sadece 12 kaynağın Türkçe olması dikkat çekmektedir. Bu durum sonucunda Toplumdilbilim alanının Türkiye sahasında yeni bir alan olması tekrar gündeme gelmektedir.

Dilbilim alanı ile bağlantılı ya da bağlantısız, ilgili bir okuyucunun biraz gayretle sindirebileceği bu kitabın, ilgisine ulaşması ve faydalı olmasını diler, bu derli toplu çalışmadan faydalabilme fırsatını bizlere sunduğu için Fatma Öztürk Dağabakan’a teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

Öztürk Dağabakan, Fatma. *Toplumdilbilim*. Çizgi Kitabevi Yayınları, 2019.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI (TÜBAR) YAYIN İLKELERİ 2023

Türk lük Bilimi Araştırmaları (Journal of Turkology Research) 1995'te kurulmuş yılda iki sayı yayımlanan (biannual) uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir.

A. Amaç ve Kapsam

TÜBAR, Türk dünyasının ve Türk kültür hayatının değerlerini ve sorunları bilimsel ölçütler çerçevesinde uluslararası alana taşımak; bu değerleri geliştirmek için yapılan çalışmalarını kamuoyuyla paylaşarak akademiye katkı sağlamak amacıyla 1995'te kurulan uluslararası hakemli bir dergidir.

TÜBAR, Türk Dili ve Edebiyatı başta olmak üzere Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Dilbilimi, Halkbilimi, Sanat Tarihi gibi kültür bilimlerinin çeşitli alanlarında yapılan bilimsel çalışmaların sonucu ortaya çıkmış araştırma makalelerine yer verir. Bununla birlikte aynı alanlarda yapılmış kitap hacmindeki bilimsel çalışmaların tanıtımları da dergide yer alır.

B. Etik Beyan

Yazarlık ve telif hakkı konusundaki sorumsuzluklar, intihal (plagiarism), uydurmacılık (fabrication), çoklu yayın (duplication), bölerek yayımlama (salami-zation), insan-hayvan etiğine saygısızlık, kaynakların taraflı seçilmesi ve çıkara dayanan taraflı yayın yapmak; akademik etik kurallarını ihlal etmenin en sık karşılaşılan biçimleridir. TÜBAR'da bilimsel makaleleriyle yer alan yazarlar, çalışmalarındaki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiklerini, kendilerine ait olmayan her türlü ifade, bilgi ve bulgunun kaynağına eksiksiz atıfta bulduklarını kabul etmiş sayılırlar. Kabul edilen bu durumun aksi ortaya çıktığında oluşacak her türlü yasal sorumluluk yazara aittir.

İnsanlarla yapılacak sosyal deney ve anket uygulamalarında kişilerin rızası esastır. Rızanın alınamayacağı durumlarda ilgilinin bağlı olduğu kurum / kuruluşlardan etik beyan onayı almaları ve bunu çalışmalarlarıyla birlikte ibraz etmeleri gerekir.

Dergimiz; editörleri, kurul üyeleri, hakemleri ve yazarlarının her türlü akademik faaliyetinde COPE (Committee on Publication Ethics)'un ölçütlerinin esas alınmasını önermektedir (<https://publicationethics.org/>).

C. Yazıların Gönderilmesi ve Takibi

1. Aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmış yazılar, <http://dergipark.gov.tr/tubar> adresi üzerinden gönderilebilir. Dergipark sistemine kayıt olmak ve sistemi kullanmakla ilgili öğretici metin ve videolar yine <http://dergipark.gov.tr/> sitesinde mevcuttur.

2. Gelen her yazı, yazarla yayın sözleşmesi yapıldıktan sonra, öncelikle editörlük tarafından muhteva ve şekil bakımından -ana ilkelere uygunluk açısından- incelendikten sonra geciktirilmeden üç hakeme gönderilir. Gelen hakem raporlarında düzeltme teklifi varsa durum yazara bildirilir. Üç hakemin ikisinden olumlu rapor alan ve varsa hakem düzeltmeleri tamamlanarak iki olumluya tamamlanan yazılar “yayına hazır yazı” kabul edilir. Hakem süreci tamamlanan yazıların durumu (ister olumlu ister olumsuz olsun) yazarlara bildirilir. Yayına hazır yazılar yayımlanmak üzere sıraya konur. Sıralamada yer alan yazıların yayımlanması belirli bir süre alabilir. Dolayısıyla kabul edilen yazıların, müteakip sayıda yayımlanması garanti edilmez. Bununla birlikte yayın kurulunun, hakemler tarafından kabul edilmiş yazıların yayımlanmamasına veya ertelenmesine karar verme yetkisi bulunmaktadır. Hakem adları ve yazar adları karşılıklı olarak dergimizde mahfuzdur ve açıklanmaz.

3. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

4. TÜBAR, yayımlandığı ilk günden bu yana basılan bir dergidir ve elektronik ortamlarda var olduğu kadar basılı olarak var olmayı da bir yayının politikası olarak kabul etmektedir. TÜBAR’ın basılarak yayımlanan sayıları Türkiye’nin çeşitli kütüphanelerine gönderilir. Bununla birlikte makalesi yayımlanan yazarlara, derginin ilgili sayısı (2 adet) ve yazarın makalesinin ayrı basımı (10 adet) gönderilir. Dergiye gönderilen tüm aday makalelerin sahipleri, yazılarının değerlendirme sürecine girmeden önce 400TL katılım ücreti öderler. Aday makale sahiplerinden toplanan katılım ücreti; derginin basım, dizim, yayım ve dağıtım işlerinde oluşan giderleri karşılamak için kullanılır. Herhangi bir hak mahrumiyeti veya ayrımcılığa sebebiyet vermemek için aday makale sahiplerinden toplanan katılım ücretleri, çalışma yayımlansa da yayımlanmasa da geri ödenmez. Katılım ücretinin ödenmesi, aday makalenin yayımlanacağı anlamına gelmez.

D. Yazım Kuralları

1. Başlık: Yazının içeriğini yansıtır nitelikte olmalı, BÜYÜK HARFLERLE ve koyu karakterlerle 11 punto ile yazılmalıdır. (Hiza-lama: soldan – girinti yok – aralık: önce 0 nk – sonra 6 nk – satır aralığı: tek)

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Başlıktan sonra sola dayalı, soyadın tamamı büyük harfle olmak üzere unvanıyla (11 punto) birlikte yazılmalıdır. (Hizalama: soldan – aralık: önce ve sonra 6 nk – satır aralığı: tek) Yazarın kurumu (okulu, fakültesi, bölümü), e-posta adresi ve ORCID numarası dipnot (*) olarak (9 punto) gösterilmelidir.

3. Öz: 10 punto ile yazının başında, konuyu kısa ve öz bir biçimde ifade eden en az 150, en fazla 250 kelimelik bir özet bulunmalı; özetin bir satır altına, 3-5 kelimedenden oluşan “Anahtar Kelimeler” yazılmalıdır. Türkçe başlık, öz ve

anahtar kelimelerin altına İngilizce başlık, öz (Abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) eklenmelidir. (Hizalama: iki yana yaslı – soldan 1 cm girinti – aralık: önce ve sonra 6 nk – satır aralığı: tek – 10 punto)

4. Başlık: Ana başlıkların tamamı büyük harfle, koyu, ara başlıkların ilk harfleri büyük harfle; alt başlıklar küçük harfle yazılmalı, sonuna iki nokta (:) konularak karşısından devam edilmelidir. Hiçbir başlıkta otomatik başlıklandırma, otomatik numaralandırma veya benzeri işaretleme kullanılmamalıdır! Başlıklar numaralandırılmak isteniyorsa bu, el ile yapılmalıdır.

Ana, ara ve alt başlıklar aşağıdaki gibi olmalıdır. Hiçbir başlıkta otomatik başlıklandırma, otomatik numaralandırma veya benzeri işaretleme kullanılmamalıdır! Başlıklar numaralandırılmak isteniyorsa bu, el ile yapılmalıdır.

ANA BAŞLIK

Ara Başlık

Alt başlık:

5. Ana metin:

a. Mümkünse 16,5 cm (en) x 24,7cm (boy) ile özel ölçeklendirilmiş sayfa boyutuyla (değilse standart A4 boyutuyla), kenar boşlukları üst-alt-sağ ve soldan 2,5cm olacak şekilde, Microsoft Word 2010 veya üstü programlarla yazılmış (ve mutlaka. docx formatında kaydedilmiş) olmalıdır. Metnin gerektirdiği durumlarda, fontlar ayrıca bir dosya hâlinde verilmek kaydıyla, transkripsiyon harfleri kullanılabilir (Hizalama: iki yana yaslı – girinti yok – ilk satır soldan 1 cm – aralık önce 6 nk – sonra 6 nk – satır aralığı: tek – times new roman 11 punto). Metne otomatik sayfa numarası ve herhangi bir alt-üst bilgi eklenmemelidir! Metin gövdesinde hiçbir otomatik işlem komutu (dizin girdisi ögesi, otomatik içindekiler, otomatik başlıklandırma, otomatik numaralandırma, otomatik biçimlendirme, otomatik kaynak gösterme veya makro gibi) bırakılmamalıdır!

b. Gönderilen makalenin uzunluğu; özet, anahtar kelimeler, metin ve kaynakça dâhil 8000 (sekiz bin) kelimeyi geçmemelidir.

c. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, yazarın tercihi ve konunun gereğine bağlıdır. Sistemik bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

ç. Çizelge, tablo, fotoğraf vb. malzeme, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı; kolay anlaşılır, yalın ve yeterli açıklamayı haiz olmalıdır. Tablo içindeki yazılar 9 punto karakter ile yazılmalı ve düzenlemeye elverişli olmalıdır. Tabloların adlandırılması ve numaralandırılmasında, Word’ün otomatik işlem komutları kullanılmamalıdır!

E. İmlâ, Dil ve Üslûp

Özel imlâ gerektirmeyen durumlarda, TDK Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır. Dil ve ifade yönünden, bilimsellik dışı unsurlar bulunmamalıdır.

F. Kaynak Gösterme (Atıf):

TÜBAR, MLA (Modern Language Association of America)'in belirlediği atıf sisteminin 9. versiyonunu kullanmaktadır.

1. Metin içi alıntılar “tırnak içinde” yazılmalı; italik karakter kullanılmamalıdır. Üç satırı geçen alıntılar, tırnak içine alınmadan, soldan 1 cm daha içeriden, yazıdan bir punto küçük olarak verilmelidir (blok alıntı). Zorunluluk olmadıkça koyu karakter kullanılmamalıdır! Sadece zorunlu açıklamalarda dipnot kullanılmalı, diğer atıflar metin içinde gösterilmelidir. Yazarın adı veya soyadı alıntıdan önce zikredilmediyse, alıntının ardından parantez içinde yazılmalıdır (Soyad XX). Zikredildiye yalnızca sayfa numarasıyla yetinilmelidir. Numaradan önce “s.” gibi bir kısaltma kullanmaya gerek yoktur. Alıntıyı takip eden cümlelerin noktalama işareti, parantez içi verilen bilgilerden sonra kullanılmalıdır.

Örnek: (Kut 16)

Yazar eserini Soyadı Kanunu'ndan önce vermişse yazar adı yazılmalıdır.

Örnek: (Muallim Naci 213)

2. Aynı konuda birden fazla kaynağa atıf yapılacaksa, aralara noktalı virgül (;) konulmalıdır.

Örnek: (Okay 194; Köksal 87)

3. İki yazarlı çalışmalara değinilirken arada ve bağlacı kullanılmalıdır.

Örnek: (Koraş ve Baykoca 211)

4. İkidenden fazla yazarlı kaynaklarda ise birinci yazarın soyadından sonra (vd.) kısaltması konulmalıdır.

Örnek: (Kaplan vd. 532)

5. Aynı yazara ait, aynı yıl yayımlanmış birden fazla esere atıf yapılacaksa eser ismi ve sayfa numarası biçiminde gösterilmelidir:

Örnek: (Karakışla, Osmanlı Kadın Telefon Memureleri 105), (Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar* 52).

6. Aynı soyada sahip yazarların yayınlarında, yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

Örnek: (H. Yıldız 45)

(A. Yıldız 120)

7. Dipnot açıklamalarında atıf yapılacaksa orada da aynı usul takip edilmelidir.

Örnek: Bu konuda geniş bilgi için bkz. Levend 189-207; Dilçin 296; Kut 87-93.

8. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Örnek: Aktaş (69), bu hususu...

9. İkincil kaynaklardan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Örnek: Süleyman Nazif (40, Bilgegil 27'den).

10. Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

11. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa erişim tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir.

12. Yazarı belirtmeyen ansiklopedi ve benzeri yayınlarda eserin ismi kullanılmalı, ismin çok uzun olduğu örneklerde ilk iki kelimeyle yetinilmelidir.

G. Kaynakça (Bibliyografya) Düzenleme

1. Metnin sonunda, yazarların soyadına göre sıralanmalıdır. Soyadı Kanunu'ndan önceki eserlerde yazarın adı esas alınmalıdır. (Hizalama: İki Yana Yaslı – 10 punto, Asılı: 1 cm)

2. Bir yazarın birden fazla eserine yer verilecekse yayım tarihi eski olandan yeni olana doğru sıralanmalıdır.

3. Makaleler, bildiriler ve ansiklopedi maddeleri için: Yazar soyadı, adı, kaynağın yayın tarihi -yazar adıyla tarih arasında virgül konulmaksızın- (parantez içinde), makale / bildiri / madde başlığı (“tırnak içinde”); süreli yayın / bildiri kitabı / ansiklopedi adı (italik), belliyse cilt (c), sayı (no), sayfa(lar) (ss.). Yayımlanmış bildirimlerde de bildiri kitabının basım tarihi (yıl) ile birlikte sempozyum / kongre vb. toplantının düzenleniş tarihi de bulunmalıdır. Yayımlanmamış bildirimlerde bildirin sunum tarihi, toplantıyı düzenleyen kurum, toplantının düzenleniş günleri belirtilmelidir.

4. El yazması eserler için eserin yazarı belliyse önce yazar adı, parantez içinde “yazma” kısaltması olarak (yz.) ibaresi, sonra sırasıyla eserin adı (italik), bulunduğu kütüphane, koleksiyon ve numarası ve -gerekirse- sayfa numaraları yazılmalıdır.

Kitap örneği:

Aktaş, Şerif. *Şiir Tahlili – Teori ve Uygulama*. Akçağ Yayınları, 2009.

İki yazarlı:

Enginün, İnci, ve Zeynep Kerman. *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. Dergâh Yayınları, 2007.

Kitap bölümü örneği:

Tanpınar, Ahmet Hamdi. “Romana Dair.” *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Dergâh Yayınları, 2005, ss. 45-70.

Makale örneği:

Korkmaz, Zeynep. “Anadolu ve Rumeli Ağzlarının Dayandığı Temeller.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, c. 55, no. 1, 2007, ss. 87-110.

İki yazarlı:

Esen, Ülkühan Bike, ve Özlem Atay. “Türkiye’nin Yaratıcı Şehirleri.” *bi-lig*, no. 92, 2020, ss. 29-54.

Üç veya daha fazla yazar tarafından kaleme alınan kitap ve makalelerde, ilk yazarın soyadı ve adı; sonra “vd.” kısaltması gösterilmelidir:

Eker, Gülin Ögüt, vd. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Millî Folklor Yayınları, 2006.

Bildiri örneği:

Koz, M. Sabri. “Belli Mahlaslar Üzerinden Şiir Söyleme Geleneği ve Türkiye’de Yazılan Alevi-Bektaşî Cönk ve Mecmualarındaki Hatâî Mahlaslı Şiirler.” *I. Uluslararası Şah İsmail Hatâyî Sempozyumu Bildirileri*, 9-11 Ekim 2003, Hazırlayan Gülağ Öz, ATO Yayını, 2004, ss. 184-217.

Ansiklopedi maddesi örneği:

Akün, Ömer Faruk. “Divan Edebiyatı.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 389-427.

Tez örneği:

Yaygın, E. Özlem. *Pul Mecmuası’nda Edebî ve Kültürel Hareketlilik*. 2019. Gazi Ü, Yüksek lisans tezi.

Okay, Cüneyd. *An Intellectual of the Second Constitutional Period: Nüzhet Sabit His Life Personality and Views*. 2000. Boğaziçi Ü, Doktora tezi.

El yazması eser örneği:

Âlî b. Mustafa, *Nasihatü’s-Selâtn*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, Şer’iyye, No. 611, vr. 5b.

Not: Eseri çeviren, yayıma hazırlayan ya da esere editörlük yapanların ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir. Bu sıfatlar kullanılırken kısaltmaya (Ed. Haz. Çev. gibi) başvurulmamalıdır:

Vassaf Kadri, ve Süleyman Sûdî. *Millî Cinâyât Koleksiyonu*. Hazırlayan Didem Ardalı Büyükarman, Ötüken Yayınları, 2021.

Zweig, Stefan. *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar*. Çeviren İlnur İgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.